

T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILÂP TARİHİ ENSTİTÜSÜ

Tek Parti Döneminde Devletçilik
Uygulamalarının Çalışma Hayatına
Etkisi
1930-1950

Doktora Tezi

Hazırlayan: Önder Deniz

Danışman: Doç. Dr. Kemal Arı

İZMİR 2010

ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILAP TARİHİ Enstitüsü Müdürlüğüne

İşbu çalışma, jürimiz tarafından ...Atatürk İlkeleri ve İnkılap
...Tarihi..... Anabilim Dalı
...Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi..... Bilim Dalında
DOKTORA TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Başkan : ..Doç. Dr. Kemal ARI.....

Üye : ..Doç. Dr. Mustafa TEPEKAYA.....

Üye : ..Yrd. Doç. Dr. Kenan KIRKPINAR.....

Üye : ..Doç. Dr. Hakan MERT.....

Üye : ..Yrd. Doç. Dr. Melih TINAL.....

Onay

Yukarıda imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

01. / 05 / 2010

Doç. Dr. Kemal ARI
Enstitü Müdürü

YEMİN METNİ

Doktora Tezi olarak sunduğum “Tek Parti Döneminde Devletçilik Uygulamalarının Çalışma Hayatına Etkisi 1930-1950” adlı çalışmanın, tarafımdan, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

13.06.2010

Önder Deniz

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	I
TABLolar	IV
KISALTMALAR.....	VI
ÖZET	VII
SUMMARY	VIII
ÖNSÖZ	XIX

GİRİŞ

ÇALIŞMA HAYATI VE DEVLETÇİLİK KAVRAMLARI

A. ÇALIŞMA HAYATI'NIN TARİHSEL SÜRECİ	1
1. Genel Hatlarıyla Çalışma Hayatı Tarihi	1
2. Türkiye’de Çalışma Hayatının Yapısı	6
a. Tanzimat Öncesi Çalışma Hayatı	6
b. Tanzimat Sonrası Çalışma Hayatı.....	8
c. Cumhuriyet’in İlk Yılları Çalışma Hayatı	23
B. DEVLETÇİLİK İLE ÇALIŞMA HAYATI ARASINDAKİ İLİŞKİ	29
1. Devletçilik Uygulamalarının İktisadi Sistemlerdeki Yeri	29
2. Devletçilik Uygulamalarının Çalışma Hayatı Üzerine Etkisi.....	34
a. Çalışanlar	35
b. İşletmeler	36
c. Kanunlar.....	38

I. BÖLÜM

KURULUŞ YILLARINDA DEVLETÇİLİK UYGULAMALARININ ÇALIŞMA HAYATINA ETKİSİ

A. 1930 YILI ÖNCESİ DEVLETÇİLİK ANLAYIŞI VE ÇALIŞMA HAYATINA ETKİSİ.....	42
1. Osmanlı Devleti’nin İktisadi Yapıdaki Rolünün Çalışma Hayatına Etkisi	46
2. 1923–1929 Yılları Arası Çalışma Hayatını Etkileyen Kanunlar ve Uygulamalar.....	50
a. İzmir İktisat Kongresi	51
b. 1924 Tarihli Hafta Tatili Kanunu	66
c. 1924 Anayasası	69
d. 1926 Tarihli Medeni Kanun.....	70
e. 1926 Tarihli Borçlar Kanunu	72

f. 1927 Tarihli Teşviki Sanayi Kanunu	75
3. 1930’lu Yıllara Doğru Çalışma Hayatının Genel Görünümü	84
4. 1929 İktisadi Buhranında Türkiye’nin İktisadi Yapısı ve Çalışma Hayatı.....	88
B. 30’LU YILLARA DOĞRU DEVLETÇİLİK DÜŞÜNCESİNİN ÇALIŞMA HAYATI AÇISINDAN ÖNEMİ	92
1. Atatürk’ün Devletçilik Anlayışının Çalışma Hayatına Etkisi.....	92
2. Genel Anlamda Devletçilik Anlayışının Çalışma Hayatına Etkisi	97

II. BÖLÜM

1930–1940 YILLARI ARASI UYGULANAN DEVLETÇİLİK UYGULAMALARININ ÇALIŞMA HAYATINA ETKİSİ

A. UYGULAMALARIN ÇALIŞMA HAYATINA DOĞRUDAN VE DOLAYLI ETKİSİ.....	103
1. Çalışma Hayatını Doğrudan Etkileyen Kanunlar	105
a. 1593 Sayılı Umumi Hıfzısıhha Kanunu.....	107
b. 2007 Sayılı Türkiye’de Türk Vatandaşlarına Tahsis Edilen Sanat ve Hizmetler Hakkında Kanun	115
c. Uluslararası Çalışma Örgütüne Üyelik	122
d. 1935 Ulusal Bayram ve Genel Tatiller Kanunu.....	124
2. Çalışma Hayatını Dolaylı Etkileyen Kanunlar ve Uygulamalar.....	129
a. Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı	130
b. İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı.....	136
3. 3008 Sayılı İş Kanunu’nda Devletçilik Uygulamalarının Etkisi	139
B. DÖNEMİN SONUNDA ÇALIŞMA HAYATININ GENEL GÖRÜNÜMÜ.....	149
1. Türkiye’de Çalışma Hayatının Yapısal Değişimi.....	149
2. Türkiye’de Çalışma Alanlarındaki Değişim	153
3. Türk Çalışma Hayatının Sanayileşmiş Ülkelerle Kıyaslanması	158

III. BÖLÜM

II. DÜNYA SAVAŞI YILLARI UYGULANAN DEVLETÇİLİK UYGULAMALARININ ÇALIŞMA HAYATINA ETKİSİ

A. SAVAŞ SÜRESİNCE UYGULANAN DEVLETÇİLİK UYGULAMALARI VE ÇALIŞMA HAYATI	163
1. Savaşın İktisadi Yapıya ve Çalışma Hayatına Genel Etkileri.....	167
2. Savaş Sırasında Çıkarılan Kanunların Çalışma Hayatına Etkisi.....	170
a. Çalışma Bakanlığı’nın Kuruluşu	171
b. İş Kazalarıyla Meslek Hastalıkları ve Analık Sigortaları Kanunu	176

c. İşçi Sigortaları Genel Müdürlüğü'nün Kuruluşu	183
3. Savaş Döneminde İşletmelerinde Genel Çalışma Hayatı	185
B. SAVAŞ SONRASI ÇALIŞMA HAYATININ GENEL GÖRÜNÜMÜ	192
1. İktisadi Bakımdan Türk Çalışma Hayatı	197
2. Savaş Sonrası Türk Çalışma Hayatını Bekleyen Sorunlar.....	201

IV. BÖLÜM

1946 – 1950 YILLARI ARASI DEVLETÇİLİK UYGULAMALARIN ÇALIŞMA HAYATINA ETKİSİ

A. 1946 YILINDAN SONRA DEVLETÇİLİK UYGULAMALARI VE ÇALIŞMA HAYATI	206
1. 1946–1950 Türkiye'nin İktisadi Durumu ve Devletçilik Anlayışı.....	209
2. İşletmelerinde Genel Çalışma Hayatı	220
3. Çalışma Hayatının Genel Sorunları	225
4. Çalışma Hayatını Etkileyen Kanunlar ve Uygulamalar.....	232
a. İş ve İşçi Bulma Kurumu	232
b. İşçi ve İşveren Sendikalarının Kurulmasına İlişkin Yasa	234
c. Hastalık ve Analık Sigortası Kanunu.....	240
B. 1950 SEÇİMLERİNDEN ÖNCE DEVLETÇİLİK UYGULAMALARIN ÇALIŞMA HAYATINA ETKİSİ.....	243
1. 1950 Seçimleri Öncesi DP'nin Çalışma Hayatına Bakışı.....	243
2. 1950 Yılında Devletçilik Politikasının Çalışma Hayatı Bakımından Durumu.....	245
SONUÇ.....	249
EKLER.....	253
KAYNAKÇA.....	325

TABLolar

Tablo 0.1: 1897 Sayımına Göre Bazı İşletmelerde Çalışan Sayısı	14
Tablo 0.2: 1897 Sayımına Göre Hastane ve Çalışan Sayısı	14
Tablo 0.3: 20. Yüzyıl Başında Osmanlı Devleti'nin Sanayi İşletmeleri	16
Tablo 0.4: 1913–1915 Sanayi Sayımlarına Göre İşletmeler ve Çalışma Hayatı	19
Tablo 0.5: 1927 Yılı İş Koluna Düşen Ortalama İşçi Sayısı	27
Tablo 0.6: 1927 Yılı İşletme Başına Düşen İşçi Sayısı	28
Tablo 0.7: 1927 Yılı Sanayi Üretim Koluna Göre İş Yeri ve İşçi Sayısı	28
Tablo 1.1: Osmanlı Devleti'nde Madenlerde Türk, Azınlık ve Yabancı İşletmeci Oranı (1902-1911)	48
Tablo 1.2: 1927 Yılı Sanayi Sektöründeki Katma Değer ve İşgücü.....	78
Tablo 1.3: 1927 Yılı Sayımlarına Göre Cinsiyete ve Unvana Göre Çalışma Hayatı	79
Tablo 1.4: 1923–1929 Yılları Arası Çalışanların Sektörlere Göre Dağılımı (-bin).....	80
Tablo 1.5: 1923–1932 Yılları Arası Teşviki Sanayi Kanunu'ndan Yararlanan İşletme Sayısı.....	83
Tablo 1.6: Sanayi Teşvik Kanunu'ndan Yararlanan 1 473 İşletmenin Sanayi Gruplarına Göre Dağılımı	83
Tablo 1.7: 1927 Yılı Sanayi Sayımına Göre Müessese Adeti ve Çalışan Kişi Miktarı..	87
Tablo 1.8: 1923-1929 Yılları Arası Türkiye'de Ticaret Dengesi	89
Tablo 1.9: 1928-1933 Yılları Arası Ana Faaliyet Kollarına Göre Gayri Safi Milli Hasıla (Milyon TL)	91
Tablo 1.10: 1928-1933 Yılları Arası Genel Bütçe Gelirleri (Milyon TL).....	91
Tablo 2.1: Cumhuriyet Dönemi Çocuk İşçi Oranı (1932-1934).....	112
Tablo 2.2: 1927 Yılı Sanayi Gruplarına Göre Kadın Çalışan Oranları	113
Tablo 2.3: İktisadi Faaliyet Koluna Göre İstihdam Oranı (1929–1933)	117
Tablo 2.4: Birinci Beş Yıllık Sanayi Planına Göre İşletmelerin İstihdam Yapısı	135
Tablo 2.5: Üç İldeki İşçi Sayısının Toplam İşçi Sayısına Oranı (1937-1938)	150
Tablo 3.1: İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Büyüme ve Enflasyon Verileri	165
Tablo 3.2: İkinci Dünya Savaşı Yılları İstanbul Temel Gıda Maddelerinin Fiyatları Kg/Krş (1940-1945).....	166
Tablo 3.3: İkinci Dünya Savaşı Yılları Ankara Temel Gıda Maddelerinin Fiyatları Kg/Krş (1940-1945).....	166
Tablo 3.4: İkinci Dünya Savaşı Sırasında Bazı Ülkelerdeki Gıda Maddelerinin Yüzdelik Oranı.....	169

Tablo 3.5: İkinci Dünya Savaşı Sırasında Bazı Ülkelerdeki Hayat Pahalılığı (Ağustos 1939=100)	170
Tablo 3.6: Ereğli Kömür İşletmeleri İşçi Miktarı, Maaşları ve Sosyal Yardımlar (1941-1945)	195
Tablo 3.7: Garp Linyitleri İşletmesi İşçi Miktarı, Maaşları ve Sosyal Yardımlar (1941-1945).....	196
Tablo 3.8: Divriği Demir Madenleri İşletmesi İşçi Miktarı, Maaşları ve Sosyal Yardımlar (1941-1945).....	196
Tablo 3.9: İkinci Dünya Savaşı Öncesi ve Savaş Yılları Geçinme ve Gıda Masrafları (1938-1943)	199
Tablo 3.10: İkinci Dünya Savaşı Öncesi ve Savaş Sırasında Gelir Gider Dengesi (1936-1942)	200
Tablo 3.11: İkinci Dünya Savaşı Temel Gıda Maddelerinin Artış Oranı (1938-1943)	200
Tablo 4.1: İvedi Plan Kapsamında İşletmeler ve Ortalama Maliyetleri	211
Tablo 4.2: Ankara Tüketici Fiyatları Endeksi Sayıları ve Değişim Oranları (1938=100).....	216
Tablo 4.3: Ana İktisadi Faaliyet Kollarına Göre Gayri Safi Milli Hâsıla (1946-1950)	216
Tablo 4.4: Kişi Başına GSMH (1946-1950).....	217
Tablo 4.5: Sektörlerin GSMH İçindeki Payı (Cari Fiyalarla) (1946-1950).....	217
Tablo 4.6: 1946 Yılı İşçi Tahminleri (Sanayi Sektörü)	220
Tablo 4.7: Sendikalı İşçi ve Sendikalaşma Oranı (1948-1950).....	239
Tablo 4.8: İmalat Sanayinde Devlet İşletmeleri ve Çalışanları	247

KISALTMALAR

A.A.M	: Atatürk Araştırma Merkezi
A.g.b.	: Adı Geçen Bildiri
A.g.e.	: Adı Geçen Eser
A.g.g.	: Adı Geçen Gazete
A.g.m.	: Adı Geçen Makale
A.g.r.	: Adı Geçen Röportaj
A.g.t.	: Adı Geçen Tez
A.Ü.	: Ankara Üniversitesi
A.Ü.S.B.F.	: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi
Bkz.	: Bakınız
B.M.M	: Büyük Millet Meclisi
CHF	: Cumhuriyet Halk Fırkası
CHP	: Cumhuriyet Halk Partisi
Çev.	: Çeviren
D.E.Ü.	: Dokuz Eylül Üniversitesi
D.İ.E.	: Devlet İstatistik Enstitüsü
Der.	: Derleyen
DP	: Demokrat Parti
ILO	: International Labour Organization (Uluslararası Çalışma Örgütü)
O.D:T.Ü.	: Ortadoğu Teknik Üniversitesi
Ş.Y.	: Şehir Yok
T.B.M.M	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
T.İ.B.	: Türkiye İş Bankası
T.T.K.	: Türk Tarih Kurumu
T.Y.	: Tarih Yok
TÜİK	: Türkiye İstatistik Kurumu
Y.Y	: Yayınevi Yok
Yay.	: Yayınları
Z.B.	: Ziraat Bankası

ÖZET

İnsanların toprağı işleyip yerleşik hayata geçtikleri andan itibaren “değişim” toplumun her alanına işlemiştir. Tarım toplumundan endüstri toplumuna geçiş, endüstri toplumundan da bilgi toplumuna geçiş bu dönüşümün bir sonucu olarak nitelendirilebilir. Bu dönüşümün her zaman için belirli bir yapısal değişimle meydana geldiğı bilinmektedir. Avrupa’da Ortaçağ feodal sisteminin yıkılıp yerine bugünkü toplum temellerinin atıldığı süreçteki yapı taşları sosyopolitik alanda Fransız İhtilali, ekonomik alanda ise Endüstri Devrimi ile gerçekleşmiştir. Avrupa bu süreci yaşarken Doğı’da Osmanlı Devleti bu dönüşümü yaşayamamış hem Fransız Devrimi’nin getirdiğı demokrasi ve insan hakları kavramını hem de Endüstri Devrimi’nin getirdiğı kentleşmeyi ve sanayileşmeyi kendi topraklarında görememiştir. Bu süreçte Türkiye Cumhuriyeti ise “muasır medeniyetler” seviyesine gelmek adına yeni bir başlangıçtır. Ancak kaybedilen yılların yerine getirilmesi kolay olmayacaktır. Hem Fransız Devrimi’ni hem de Endüstri Devrimi’ni gerçekleştirecek burjuva sınıfının olmayışı, devleti kendi eliyle sanayileşme yolunda adım atmaya itmiştir. Kısaca devletçilik adını verdiğimiz bu sanayileşme ve kalkınma hareketi devletin tüm iktisadi yapıyı idare etmesi anlamına gelmektedir. Bu bağlamda çalışma hayatı da devletçilik uygulamaları ile şekillenecektir.

Bu çalışma Türkiye’nin devletçilik politikası ile birlikte sanayileşme sürecinin çalışma hayatına hangi açılardan etki ettiğini aktarmayı amaçlamaktadır. Bu bağlamda 1930 ile 1950 yılları arasında geçen süreç, sosyoekonomik açıdan incelenmiş, devletçilik politikasının olumlu ve olumsuz yönleri ülkenin konjonktürel durumu göz önüne alınarak değerlendirilmiştir Çalışma kısaca, Türkiye’nin çalışma hayatının dönüşümünü devletçilik politikası üzerinden aktarmayı amaçlamaktadır.

SUMMARY

Beginning from the day that human brought land to cultivation and passed to settled life, “the transform” has processed to all areas of the society. Transition from agricultural society to industrial and industrial society to knowledge society can be evaluated as the result of that transform. It is also known that transform is formed with a specific constitutional change. The building structures during the period that Middle Age Feudal System in Europe was fallen and foundation of today’s society was laid instead, are realized by French Revolution sociopolitically and by Industrial Revolution economically. While Europe experienced these events, Ottoman Empire in East could not catch up with that period and could not see democracy and human rights which were brought by Industrial Revolution and urbanization and industrialism which were brought by Industrial Revolution in its own land. In that period Republic of Turkey is a new beginning to achieve the “modern civilization” level. However it will not be easy to save the lost years. As there was no bourgeoisie to realize French Revolution and Industrial Revolution, as a result the government was industrialised with its own hand. Shortly, the industrialism and development movement which is named as statism, comes to mean that government rules all financial structure. In that respect, working life will also be formed by the application of the statism.

This study aims to explain how industrialism period effected working life in which aspects with statism policy. In that respect, the period between 1930-1950 years it is investigated in socioeconomical aspect, negative and positive ways of statism policy are evaluated in consideration with cyclical state of the country. In other words, this study aims to explain the transform of working life of Turkey from the aspect of statism policy.

ÖNSÖZ

Çalışma hayatı özellikle endüstri devriminden sonra önemli bir alanı teşkil etmiştir. Bu bağlamda devletin iktisadi yapıya ve çalışma hayatına müdahalesi de her zaman önemli bir araştırma konusu olmuştur. Sanayinin gelişmesi ve işçi sınıfının artması, çalışma hayatına yönelik sosyal politika araştırmaların da artmasını neden olmuştur. Toplumun refahı ve mutluluğu için devletin iktisadi yapıya ve çalışma hayatına doğrudan müdahale etmesi görüşü, araştırmaların ortak düşüncesini oluşturmaktadır. Devletin iktisadi yapıya müdahale etmesi düşüncesi, “devletçilik” adı verilen politikanın, birçok iktisadi sistemde doğmasıyla sağlamıştır. Devletçilik politikasının uygulanış şekli ülkeden ülkeye farklılık göstermiş bazen devletçilik sosyal politikaları geliştirme olarak bazen de iktisadi yapıya doğrudan müdahale olarak algılanmıştır. Doğrudan müdahale, devletin işletme açıp işletmesi ya da özel teşebbüsü çeşitli şekillerde desteklemesi olarak da karşımıza çıkmaktadır. Devletçilik anlayışındaki bu farklılığın nedeni ise, 19. yüzyıldan günümüze gelen iktisadi politikaların farklılığından kaynaklanmaktadır.

19. yüzyıla Avrupa, sosyo-politik alanda Fransız ihtilali, iktisadi alanda ise sanayi devriminin yarattığı ortamın çıktılarını ile girmiştir. Avrupa bu süreci yaşarken Doğu’da Osmanlı Devleti bu dönüşümü yaşayamamış, sanayi devriminin getirdiği kentleşmeyi ve zenginleşmeyi kendi topraklarında görememiştir. Bu süreçte Türkiye Cumhuriyeti ise “muasır medeniyetler” seviyesine gelmek adına yeni bir başlangıç olmuştur. Ancak kaybedilen yılların yerine getirilmesi, hem Fransız devrimini hem de sanayi devrimini gerçekleştirecek, burjuva sınıfının olmayışı sebebiyle devletin bu işi üstüne almasına neden olmuş, devlet kendi eliyle sanayileşme yoluna gitmiştir. Türkiye’de uygulanan devletçik düşüncesini farklı kılan özellik, bu düşünce çerçevesinde oluşmuştur.

Avrupa’da sanayi devrimi, aynı zamanda çalışma hayatına yönelik sosyal politikaların gelişmesini de sağlamıştır. Türkiye’nin gerçek anlamda sanayileşmiş bir toplum yaratmak istemesi, hayata geçireceği devletçilik uygulamaları kapsamında

Çalışma hayatına yönelik sosyal politikalarında bulunması gerekliliğini doğurmuştur. Bu bağlamda, 1930–1950 yılları arasında uygulanan devletlik politikaları, çalışma hayatını devrim niteliğinde değiştirmiştir. “Tek Parti Döneminde Devletçilik Uygulamalarının alışma Hayatına Etkisi 1930–1950” adındaki tezimiz, Türkiye’deki devletçilik uygulamalarının çalışma hayatına etkisini, olumlu ve olumsuz yönleri ile ortaya çıkarmayı hedeflemiştir.

Tezimizin giriş bölümü, çalışma hayatının genel yapısını ve devletin çalışma hayatı üzerindeki etkisini yansıtmaktadır. Tarihi süreç içerisinde, Türkiye’de iktisadi yapı içerisinde çalışma hayatında değişmeler ve devletin etkisi incelenmiştir. Devletçilik uygulamalarının iktisadi sistemlerdeki rolü ayrıca bu bölümde, anlatılmaya çalışılmıştır.

Tezin birinci bölümü, Türkiye’de devletçilik uygulamalarının resmi ideoloji olmaya başladığı 1930’lu yılların başlangıcını anlatmaktadır. Dünyanın ve Türkiye’nin iktisadi durumunun, devletçilik uygulamalarını ne yönde şekillendirdiği ve çalışma hayatının nasıl etkilendiği gösterilmeye çalışılmıştır. Atatürk’n ve Türkiye’de oluşan devletçilik düşüncesinin hangi boyutta olduğu ve resmi ideolojideki yeri belirlenmiştir.

Tezin ikinci bölümü, devletçilik uygulamalarının altın çağının yařandđı 1930–1940 yılları arası, Türkiye’de çalışma hayatı her yönüyle incelenmiştir. Devletçilik uygulamaları çalışma hayatını ne düzeyde etkilendiği, Cumhuriyet’in ilk yılları ve Osmanlı Devleti döneminde göre kıyaslanmıştır.

Tezin nc bölümü, II. Dünya Savaşının iktisadi koşulları içinde devletçilik uygulamaları ve çalışma hayatının durumu anlatılmaya çalışılmıştır.

Tezin dördüncü bölümü, 1946–1950 devletçilik uygulamalarının çalışma hayatına etkisini anlatmaktadır. II. Dünya Savaşının ardından oluşan politik yapının, Türkiye’de uygulanan devletçilik ve çalışma hayatına yönelik sosyal politikalara yansımaları gösterilmeye çalışılmıştır. 1950 Seçimleri ncesi siyasi tartışmalar bakımından çalışma hayatının durumu ve bu durumun çalışanlara ne yönde yansıdığı incelenmiştir.

Tezin hazırlanmasında kaynak olarak, konuyla ilgili kitap dergi ve makaleler ile birlikte Başbakanlık Cumhuriyet Arşivleri, TBMM Tutanakları, gazeteler, müzeler, röportajlar, kurum arşivleri gibi kaynaklarda kullanılmıştır.

Konusunun seçiminde ve hazırlanmasında, uyarı ve eleştirileriyle çalışmamızı yönlendiren, teşvikleri ile destekleyen tez danışmanım ve hocam Doç. Dr. Kemal Arı'ya, ayrıca araştırmalarım sırasında devletçilik konusunda değerli görüşlerinden istifade ettiğim Doç. Dr. Muzaffer Tepekaya'ya, tezin hazırlanmasında başından sonuna kadar destek veren kardeşim siyaset bilimi uzmanı Didem Deniz'e, arşivlerde bana yardımcı olan değerli arkadaşım Sefa Orkun Başol'a, sözlü röportaj yaptığım Mehmet Ablas, Ramazan Haluk Filiz, Metin Önem'e ve en son olarak desteklerini esirgemeyen anne ve babama teşekkürü bir borç bilirim.

İzmir, Haziran 2010

Önder Deniz

GİRİŞ

ÇALIŞMA HAYATI VE DEVLETÇİLİK KAVRAMLARI

A. ÇALIŞMA HAYATI'NIN TARİHSEL SÜRECİ

1. Genel Hatlarıyla Çalışma Hayatı Tarihi

Çalışma hayatı, insanoğlunun hayatını sürdürebilmesi için, yaptığı fiziksel etkinlikler ile başlamıştır. İlkel çağlarda çalışmak, hayatta kalmanın temel unsuru iken barınmak, beslenmek ve korunmak da ilkel çalışma hayatının temelini oluşturmuştur¹. Çalışma, ilkel duyguların bir sonucu olarak ortaya çıksa da, insanın sosyal gelişimi için önemli bir rol oynamıştır. İnsanoğlu, ortak bir amaç için çalışarak, topluluk halinde yaşamayı öğrenmiştir.

Topluluk halinde yaşama, insanın sosyal yapısını değiştirdiği gibi çalışma hayatını da değiştirmiştir. Toprağa bağlı kalınarak ve yoğun çalışma ile ortaya çıkan ürünler, çalışmanın önemini de buna bağlı olarak arttırmıştır². En fazla toprağı olan ve bu toprakta en fazla çalışanı olan, bir anda en güçlü kabile halini almıştır. Ortak yaşam, çalışma yapısını, sadece insanın yaşamını sürdürebilmek için yaptığı fiziksel çaba olmaktan çıkarıp, üyesi bulunduğu kabilenin yaralanmasını sağlayacağı bir yapıya da dönüştürmüştür. Kabile yaşamında üretim gücünü elinde tutan insan toplulukları, diğer insan topluluklarını yönetmeye ve yönlendirmeye başlamıştır.

Eski çağlardan Ortaçağ'a kadar uzanan dönemde çalışma hayatındaki aktif kişileri, genellikle toplumun en alt sınıfında kalanlar oluşturmuşlardır. Bu kesim, ya vergi ödeyerek ya da karın tokluğuna çalışarak, kralların veya derebeylerin hizmetinde olmuşlardır. Sosyal yapının en alt katmanını çalışanlar oluştururken, çalışmak onurlu bir durum olarak görülmemiştir. Dönemin çalışma hayatı, çalışanı aşağılayan, hor gören bir yapıya sahiptir³. Toprak sahipleri, sermaye sahipleri ve çalışanlar dönemin çalışma

---

¹ M.İlin, E. Segal, *İnsan Nasıl İnsan Oldu*, Çev. Ahmet Zekerya, Say yay., İstanbul, 1998, s.9.

² A.g.e. s.55.

³ Cahit Talas, *Türkiye'nin Açıklamaları Sosyal Politika Tarihi*, Bilgi yay., Ankara, 1991, s.24.

hayatının baş aktörleridirler⁴. Krallıklarda, köylüler ve zanaatkârlar krala ait olan topraklarda çalışır, krala vergi veya kira ödemişlerdir. Köleler ise, efendisine karın tokluğuna çalışır ve sadece bir hayvan kadar değerlidirler⁵. Üretimin baş aktörleri olan çalışanlar bu dönemin en alt sosyal sınıfını oluştururken, çalışmayan toprak sahipleri ve kraliyet mensupları sosyal sınıfın en üst sınıfını oluşturmaktaydılar⁶. Bir başka deyişle çalışmak, çalışandan çok, bağlı bulunduğu feodal yapının en üstünde bulunanlara fayda sağlamaktadır⁷. Dünyada, çalışma hayatı Ortaçağ sonuna kadar köle efendi ilişkisine benzer bir yapı içinde devam etmiştir.

Coğrafi Keşifler ve Rönesans'ın başlaması ise dünyayı yeni bir çağa taşımıştır. Bu çağda sanat, ekonomi, bilim, din, coğrafi keşifler Rönesans'tan doğrudan etkilenmişlerdir. Coğrafi keşifler ile yeni kıtaların bulunması, hem ekonominin hem de nüfusunun artmasına neden olmuştur⁸. Bol hammadde ve altın dünya ekonomisini ve ticaretini rahatlatmış bu sayede ticaret ile uğraşan burjuva kesimi, dünya ekonomik yapısında önemli yere gelmiştir. Burjuva kesimi, parasal olarak zenginleşmeye ve geniş topraklara sahip olmaya başlamıştır. Böylece Yeniçağ olarak adlandırılan dönemde ekonomik büyüme ve burjuva kesiminin zenginleşmesi çalışma hayatını da etkilemiştir⁹. Nüfusun artması ve ticaret yapısının büyümesi, burjuva kesiminin çok sayıda insan gücü ile üretim yapmasına neden olmuştur. Burjuva, Yeniçağ'da insanları ticari üretim için kullanmış ve bunun karşılığında insanlara aylık, haftalık ve günlük türden ücret vermeye başlamıştır. Böylece çalışma hayatının bir parçası olan emek karşılığı ücret, bu dönemde görülmeye başlanmıştır. Yeniçağ'da üretimin ana unsuru olan insan faktörüyle yavaş yavaş gelişen fabrikalaşma, ülkelerin sanayileşmesini sağlamaya başlamıştır. Burjuva kesiminin, insan gücünü üretimde kullanarak zenginleşmesi ve güçlenmesi, ileride dünya yapısını değiştirecek olan Fransız Devrimi'nin de temellerini oluşturmuştur.

---

⁴ David Ricardo, *Ekonomi Politîğin ve Vergilendirmenin İlkeleri*, Çev. Tayfun Ertan, Belge yay., İstanbul, 2007, s.s.23-24.

⁵ Andre Ribard, *İnsanlığın Tarihi*, Çev. Erdoğan Başar Berktaş, Şiar Yalçın, Halil Berktaş, Say yay., İstanbul, 1983, s.19.

⁶ A.g.e.. s. 20.

⁷ Leo Huberman, *Feodal Toplumdan Yirminci Yüzyıla*, Çev. Murat Belge, İletişim yay., İstanbul, 2003, s.s.12-13.

⁸ Paul Kennedy, *Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri*, Çev. Birtane Karanakçı, T.İ.B. yay., Ankara, 1994., s. 34.

⁹ Huberman, a.g.e., s.26.

18. ve 19. yüzyılda sanayinin gelişmesi, çoğu yapının ve anlayışın köklü bir şekilde değişmesine neden olmuştur¹⁰. Şehirlerde yaşayan nüfusun artması, sanayi şehirlerinin kurulması ve büyük fabrikalarda üretim yapan işçi sınıfının oluşması, sanayileşmeyle gelen değişimin göstergesi olmuştur¹¹. Şehirleşme ve yoğun üretim, beraberinde üretimi elinde tutan kesimin zenginleşmesine de neden olmuştur¹². Bunun yanında, hammaddeyi işleyen fabrikalar bulundukları ülkenin iktisadi yapısına da büyük katkıda bulunmaktaydılar. Sanayi çağında devletlerin büyüklüğü ve güçlülüğü, sanayi yatırımlarıyla ölçülmeye başlanmış, sanayileşme, güç, zenginlik ve refahla aynı anlamda kullanılmaya başlanmıştır. Sanayileşme, fabrikaya dayalı yoğun üretim anlamına da gelmekteydi ve genelde Avrupa devletlerinde daha çok görülmekteydi¹³. Sonunda sanayileşme kavramı Avrupa ile aynı anlamda anılmaya başlandı. Bu dönemde yaygın düşünce, Adam Smith'in "*Ulusların Zenginliği*" eserinde belirttiği gibi, iş gücünün ulusların refahı ve gelişiminde başrol oynayacağını düşüncesi idi¹⁴. Dünyadaki değişimi Leo Huberman şu sözlerle anlatmaktadır¹⁵: "*Buhar gücü ortaya çıkınca fabrikaların eskiden olduğu gibi fabrikaların akarsu boylarında kurulması zorunluluğu ortadan kalktı. Endüstri kömür havzasına yaklaştı ve çok kısa bir süre içerisinde hiçbir önemi olmayan yerler kasaba, eski kasabalarda şehir oluverdi. 1777 İngiltere'nin yüzde 70 nüfusu kırdaki yaşlıyordu. 1841 bu oran yüzde 26'ya düşmüştür.*"

Fabrikaya dayalı yoğun üretim, hammaddenin önemini artıran unsurların başında gelmiştir. Başta İngiltere olmak üzere sanayileşmiş Avrupa devletleri, sanayileşmeden doğan hammadde gereksinimlerini, sömürge veya koloni adı verilen genelde siyasi birlikleri güçlü olmayan bölgelerden elde etmekteydiler¹⁶. Sömürge veya koloni bölgelerinde genelde maden veya tarım alanları bulunmamaktadır¹⁷. Hammadde, gemiler veya trenle Avrupa'daki büyük fabrikalara taşınır, burada işlenip nihai mal olarak dünya piyasasına sunulurdu. Bu işleymden, hammaddenin bulunduğu bölge neredeyse hiçbir fayda sağlamazken, hammaddenin işlendiği bölge oldukça

---

¹⁰ E. J. Hobsbawn, *Sanayi ve İmparatorluk*, Çev. Abdullah Ersoy, Dost yay., Ankara, 1998, s.13.

¹¹ Huberman, *a.g.e.*, s.203.

¹² *A.g.e.*, s.s.74-77.

¹³ Kennedy, *a.g.e.*, s.s.169-170.

¹⁴ Orijinal eser adı *Into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*. İktisadi düşünce tarihi için bkz. Arif Ersoy, *İktisadi Teoriler ve Düşüncelerin Gelişme Tarihi*, Akevler Akdeniz Bilimsel Araştırma Merkezi yay., İzmir, 1990.

¹⁵ Huberman, *a.g.e.*, s.204.

¹⁶ *A.g.e.*, s.s.179-186.

¹⁷ *A.g.e.*, s.s.184-186.

zenginleşmiştir¹⁸. Ayrıca buralarda çalışan insanlar hammaddenin üretiminde ağır koşullarda ve emekleri sömürülerek çalıştırılmış, sömürge sistemi, özellikle Avrupa'nın sanayileşmiş devletleri için hayati önem taşımıştır. Süreç içerisinde Avrupa'nın nüfus ve coğrafi açıdan çok küçük ülkelerinin bile Afrika, Asya ve Amerika kıtasında sömürgeleri olmuştur¹⁹.

Sanayileşme bir taraftan bazı ülkeleri sömürürken diğer taraftan sanayileşmenin yaşandığı ülkelerdeki insanlara da zarar vermiştir. Şehirlerde fabrikalarda emeği ile çalışanlar, sanayileşmeden en az faydalanan kesimi oluşturmuşlardır. Bu kesim, her türlü maddenin işlendiği fabrikalarda çok zor şartlarda, çok az ücretler karşılığında köle gibi çalıştırılmıştır²⁰. Fabrikaların yoğun olduğu çoğu şehirde nüfusun çok büyük bir bölümü fabrikalarda çalışanlar ve onların ailelerinden oluşmuştur²¹. Avrupa'da çoğu şehir işçi şehirleri olarak anılmaya başlanmış ancak bu şehirlerde yaşayan işçilerin durumları insani yaşam koşullarının altında kalmıştır²². Sağlıksız çalışma ortamları ve uzun süreli çalışma, işçilerin sağlıklarını etkilemiştir²³. İşçi maaşları ise bir standart dâhilinde olmayıp genelde işverenin inisiyatifine bırakılmıştır. Bu ülkelerde çalışanların nüfusu arttıkça, çalışma koşullarından doğan sorunlar da önem kazanmıştır. Nüfusun yoğunlukla sanayi şehirlerine kayması ve bunun sonucunda doğacak işçi-işveren çatışması kaçınılmaz bir şekilde ülkenin iktisadi yapısını da etkilemiştir. Ancak, Avrupa'nın sanayileşmiş devletlerinde iktidarın seçim sistemiyle belirlenmeye başlanması oy potansiyeline sahip olan çalışanların durumunu değiştirmeye başlamıştır²⁴. Bu durum siyasal güçleri, çok geçmeden işçi-işveren arasındaki çatışmayı önlemeye itmiş, ayrıca bu güçleri, işçi sınıflarını yanlarına çekmek adına çalışanların sorunlarına yönelik politikalar üretmeye yöneltmiştir. Böylece dünyada çalışma hayatına yönelik sosyal politika çalışmaları siyasal güçler tarafından başlatılmıştır.

Başlarda çalışma hayatına yönelik sosyal politikalar, çalışanın çalışma koşullarının iyileştirmesine yönelik hukuki tedbirlerden oluşmuştur. Bu tedbirler genel olarak;

---

¹⁸ *Büyük Larousse*, Milliyet yay., Cilt.21, İstanbul, 1992, s.10725.

¹⁹ *A.g.e.*, s.10725.

²⁰ Cahit Talas, *İktisai İktisat Dersleri*, A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi yay., Ankara, 1955, s.s.8-15.

²¹ Bu yargıya en iyi örnek dönemin İngiltere krallığıdır.

²² Murteza Aydemir, "İşçi Sağlığı ve İş Güvenliğini Sağlama Açısından İşverenin Yükümlüğü", *Kamu-İş İş Hukuku ve İktisat Dergisi*, Cilt.3, Sayı.4, Temmuz, 1994, s.s.78-79.

²³ Talas, *İktisai İktisat Dersleri*, s.s.10-11.

²⁴ *A.g.e.*, s.s.18-19.

- İş koşullarından dolayı çalışanların sağlığının bozulmasının önlenmesi
- Çalışma saatlerinin insan sağlığına uygun ayarlanması,
- Çocuk ve kadın işçilerin ağır işlerde çalıştırılmasının önlenmesi,
- Maden ve kimyevi madde üreten işletmelerde çalışma koşullarının yeniden belirlenmesi, olarak şekillenmiştir.

Aslında bu tür tedbirler çalışma hayatına yönelik sosyal politikaların temelini oluştursa da, genel olarak çalışanların sorunlarını tam olarak çözmeye yeterli olmamıştır. Çalışanların sorunlarının, daha geniş kapsamda ele alınması gerekliliği 19. yüzyılın başlarından itibaren çalışma hayatına yönelik sosyal politikaların gelişmesine yönelik araştırmaları da hızlandırmıştır²⁵. Sosyal bilimciler çalışanların sorunlarının çözümüne yönelik araştırmalarını, “*çalışanların emeklerinin adil ücretlenmesi*” fikri doğrultusunda geliştirmeye çalışmışlardır²⁶. Devlet ise çalışanların sorunlarını sosyal bütünlük bakımından ele almayı tercih etmiştir. İşveren ve çalışan arasındaki çatışmaları engellemek ve bu çatışmalardan toplumun zarar görmemesini sağlamak için devlet, çalışma hayatını hukuksal boyutta düzenleyecek kanunlar yapma yoluna gitmiştir. Bu doğrultuda hukuksal düzenlemeler başta İngiltere olmak üzere Almanya, Fransa, İtalya gibi sanayi devrimini gerçekleştirmiş ülkelerde görülmeye başlanmıştır.

Çalışanların gerçek anlamda bilinçlenmesi ve örgütlenmesi de 19. yüzyıla rastlamaktadır²⁷. Sorunlar karşısında tek ses yerine örgütlü çok ses olarak hak arama isteği sendikaları doğurmuştur²⁸. Sendikalar, çalışanın isteklerini devlet ve işverene daha iyi duyurmasında etkili kurumlar olarak işlerliklerini sürdürmüşlerdir²⁹. Ancak çalışanlar sadece sendikalarla güçlerini işverene göstermemiş, aynı zamanda iş bırakarak da yani grevlerle de taleplerini ortaya koyma yolunu tercih etmişlerdir³⁰. Grevler, çalışanın üretme gücünden kaynaklanan yaptırım gücünün bir göstergesi olarak

---

²⁵ Orhan Tuna, Nevzat Yalçıntaş, *Sosyal Siyaset*, Filiz yay., İstanbul, 1988, s.s.11-13.

²⁶ Bir malın, değerini, o metanın üretiminde kullanılan emek miktarı belirler. Ricardo'nun bu teorisi iktisat literatüründe Emek Değer Teorisi olarak adlandırılır ve Karl Marx 'ın artı değer kavramının da özünü oluşturur. Ayrıntılı bilgi için bkz.: David Ricardo, *Ekonomi Politikin ve Vergilendirmenin İlkeleri*, Çev. Tayfun Ertan, Belge yay., İstanbul, 2007 ve Karl Marx, *Kapital I II III*, Çev. Alaattin Bilgi, Eriş yay., İstanbul, 2003.

²⁷ Talas, Talas, *İçtimai İktisat Dersleri*, s.s.16-17.

²⁸ Cahit Talas, “Sendikacılık ve Toplum”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt.30, Ankara, 1975., s.s. 1-2.

²⁹ A.g.m., s.2.

³⁰ Cahit Talas, *Grev Hakkı Üzerinde Düşünceler*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, Cilt.20, Sayı.2, Ankara, 1965, s.s.39-40.

karşımıza çıkmaktadırlar. Grevler üretimlerini sanayiye dayamış ülkeler için gelirlerin düşmesi anlamındaydı bu sebeple grevler ilk etapta bu ülkelerde hoş karşılanmamış, ağır yaptırımlarla yasaklanmıştır. Bu baskı ve yasaklamalara rağmen çoğu sanayileşmiş ülke çalışanın toplum içindeki güçlerine karşı koyamamış ve grev haklarını vermek zorunda kalmışlardır.

20. yüzyıla gelindiğinde çalışma hayatının düzenlenmesi ve geliştirilmesi dünya devletlerinin ortak bir sorunu halini almıştır³¹. Ülkelerin çalışma hayatına yönelik sosyal politikalarında bir standart belirlenmesi gerekliliği doğrultusunda kurulan Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO), çalışanların haklarına yönelik sosyal politikaların uluslararası boyutta belirlenmesinde öncü olmuştur³². Günümüzde ise çalışma hayatına yönelik sosyal politikalar hükümetlerin üzerinde durduğu en önemli konuların başında gelmektedir. Çalışana verilen hukuksal haklar, lütuf olmaktan çıkarak, insani bir hak sayılmıştır.

Çalışma hayatı, çağdaş yapısına kavuşana kadar geçen süreçte birçok olay, olgu ve kanundan etkilenmiş, çalışanlar, haklarını alana kadar çok sayıda sorunlarla mücadele etmek zorunda kalmışlardır. Çalışanların temel isteği, işverenin kölesi olmaktan çıkarak toplum içinde insan onuruna uygun yaşama kavuşmak olmuştur. Çalışma hayatına yönelik hukuk kuralları sayesinde çalışanlar, insan onuruna uygun yaşama kavuşurken çalışma hayatı da çağdaş bir görünüme kavuşmuştur. Günümüzde çalışma hayatı, devlet, işveren ve çalışan arasındaki hukuk kuralları içinde, çalışanların haklarını koruyan profesyonel bir yapıya bürünmüştür.

2. Türkiye’de Çalışma Hayatının Genel Yapısı

a. Tanzimat Öncesi Çalışma Hayatı

Anadolu’da çalışma hayatı Ortaçağ döneminde kırsal kesimde tarımla, şehirlerde ise zanaat işletmelerinde sürmüştür. Bu durum, Avrupa’daki Ortaçağ çalışma hayatıyla büyük oranda benzerlik göstermiştir. Tarım ve zanaat ile uğraşan Anadolu halkı devlete vergi ödemiş, böylece Anadolu toprakları üzerinde kurulan Osmanlı Devleti’nin iktisadi yapısının dayandığı temeller genelde tarım ve bunlar üzerinden alınan vergiler üzerinde

---

³¹ Cahit Talas, *İçtimai İktisat Dersleri*, s.s.40-41.

³² A.g.e., s.s.44-45.

kurulmuştur³³. Bu vergiler genelde toprak ve ticaret gelirlerinden alınmıştır. Osmanlı Devleti'nin üç kıtada geniş topraklara sahip olması ve iki önemli ticaret yolunun kontrol etmesi, gelen vergilerin de bu oranda büyük olduğunu bize göstermektedir. Geniş ve merkezi bir vergilendirme sistemine sahip olan Osmanlı Devleti, Ortaçağ boyunca büyük bir bütçeye sahip olmuştur³⁴. Osmanlı topraklarında yaşayan halkın, genelde tarım ve hayvancılıkla geçimlerini sağlaması da Osmanlı Devleti'nin vergi gelirleri için önemli bir kalem olmuştur³⁵. Topraktan alınan vergi gelirlerinin önemi Osmanlı Devleti'nin çalışma hayatının uzun süre toprağa bağlı kalmasına neden olmuştur. Buna karşılık, tarım sektörü dışında kalan çalışma hayatı ise, az sayıda kişinin çalıştığı atölye işletmelerinde sınırlı bir şekilde sürdürülmüştür³⁶. Bu bağlamda Osmanlı Devleti'nde çalışma hayatının, genelde köylüler, zanaatkârlar ve tüccarlardan oluştuğunu söyleyebiliriz³⁷.

Osmanlı Devleti'nin vergiye dayalı iktisadi gücü dünyanın yeni bir çağa girmesi ile ortadan kalkmıştır. Bu dönemde coğrafi keşifler ve Rönesans Avrupa'nın sosyal ve ekonomik yapısını değiştirmiş, Avrupa'nın hammadde gereksinimi, coğrafi keşifler sayesinde, doğudan değil, yeni keşfedilen yerlerden karşılanmaya başlanmıştır. Osmanlı Devleti'nin elinde olan iki ticaret yolu bu durum karşısında önemini kaybetmiş, devletin ticaret gelirleri de bu yüzden azalmıştır. Bunun yanı sıra Rönesans sayesinde bilimde ilerleyen Avrupa, gelişmiş üretim ve ulaşım teknikleri geliştirmiştir. Avrupa'da üretim, çok kişinin çalıştığı büyük işletmelerde makine kullanılarak hızlı, kaliteli ve ucuz yapılmaya başlanırken, tarıma dayalı geleneksel üretim yapan Osmanlı Devleti'ndeki üretim, bu yoğun ve güçlü sanayileşme karşısında rekabet edemeyecek duruma gelmiştir³⁸. 17. ve 18. yüzyılda ticari bakımından önemli toprakların kaybedilmesi de bu kötü duruma eklenince, Osmanlı Devleti'nin iktisadi yapısı çöküş devresine girmiştir³⁹. Bunun yanında sanayileşen ve zenginleşen Avrupa devletleri Kapitülasyonlar sayesinde, Osmanlı Devleti'ni iktisadi alanda da zorlamaya başlamıştır. Böylece Osmanlı Devleti'nin savaşçı yapısı, Avrupa'nın sanayi yapısına yenilmiştir. 19. yüzyıla

³³ Şer'i vergiler ; Zekat, Haraç, Öşür, Cizye Örfi vergiler; Tekâlif-i Âdiye, Tekâlif-i Sakka

³⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz. Şevket Pamuk, *Osmanlı Ekonomisi ve Kurumları*, T.İ.B. yay., İstanbul, 2007.

³⁵ Emine Kıray, *Osmanlı'da Ekonomik Yapı ve Dış Borçlar*, İletişim yay., İstanbul, 1995, s.46.

³⁶ Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, T.T.K. yay., Ankara, 2007, s.451.

³⁷ A.g.e., s.s.45-46.

³⁸ Hüsnü Erkan, *Ekonomi Sosyolojisi*, y.y. İzmir, 1991. s.182.

³⁹ 1699 Karlofça antlaşması ile Osmanlı Devleti, Avrupa'dan aldığı önemli vergileri kaybetti, Ayrıntılı bilgi için bkz. Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Bilgi yay., Ankara, 1973, s.39.

gelindiğinde devletin iktisadi yapısı her alanda Avrupa'nın sanayileşmiş ülkelerinden çok farklı bir hal almıştır. Bu farklılıklar;

- Sanayi işletmelerinin ülke sınırlarında oluşmaması,
- Kırsal kesimin sadece tarımla uğraşması ve sanayi üretiminden uzak toplum,
- Dünya ticaret yapısına uzak bir devlet anlayışı,
- Devletin dönemin koşullarına uygun bir iktisat politikasının olmayışı,
- Kapitülasyonların devlet iktisadi yapısına zararları, şeklinde sıralanabilir.

Avrupa sanayileşme sürecine girerken, Osmanlı Devleti'nde tarıma dayalı üretim koşulları devam etmiştir. 18. yüzyılın başlarında, batı ülkelerinde sanayileşme yolunda önemli ilerlemeler gerçekleşirken, biriken sermaye de dış pazara açılma gereksinimi yaşamıştır⁴⁰.

Kapitalist yoğunlaşmanın sonucu olarak beliren büyük sanayi işletmelerinde çok sayıda kişi çalışmaya başlamıştır⁴¹. Avrupa'da çalışma hayatı tarımdan yoğun üretim yapılan şehirlere doğru kaymaya başlamış, bu durum beraberinde "işçi" adı verilen yeni bir çalışan sınıfın doğmasına sebep olmuştur. Buna karşılık, çeşitli nedenlerle sanayileşme sürecinde geciken ve çok geri olan Osmanlı Devleti, bir tarım ülkesi olarak kalmış; ileri sanayi ülkelerin aksine çalışma hayatı tarımın dışına çıkamamıştır⁴².

b. Tanzimat Sonrası Çalışma Hayatı

19. yüzyıla gelindiğinde Osmanlı Devleti her anlamda yeni bir döneme girmiştir. 1789 Fransız Devrimi ile gelen düşünce akımları, imparatorlukların yapısını temelden yıkarken, yerlerine ulus temeline dayalı ülkeler yaratmıştır. Bu ülkelerin siyasi ve ekonomik yapısı, içerisinde birçok ulusu barındıran Osmanlı Devleti'nden çok farklı bir yapıya sahiptir. Osmanlı Devleti'nin ulusal bir yapıya sahip olmamasından dolayı, 19. yüzyılda birçok ulus, Fransız Devrimi ile birlikte yayılan milliyetçilik akımıyla, devletleşerek Osmanlı Devleti'nden ayrılmıştır. Osmanlı Devleti'nden ayrılan uluslar, ülkenin hem siyasi hem de ekonomik yapısını da bozmuştur. Bunun yanında

---

⁴⁰ Mesut Gülmez, *Türkiye'de Çalışma İlişkileri (1936 Öncesi)*, Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü yay., Ankara, 1983, s.151.

⁴¹ A.g.e., s.s.150-152.

⁴² A.g.e., s.s.151-152.

sosyopolitik açıdan değişen sanayileşmiş Avrupa'nın büyük devletleri, Osmanlı Devleti'ne hem ekonomik hem de siyasi baskı uygulamaya başlamışlardır. Tanzimat Fermanı ile de gelişmiş Avrupa devletleri iktisadi olarak zayıf kalmış Osmanlı Devleti üzerindeki siyasi baskıyı artırmışlardır. Bu baskı, Osmanlı Devleti'nin yabancılara verdiği kapitülasyonlar sayesinde daha da artmıştır. Sanayileşmiş Avrupa Devletleri kapitülasyonlardan fayda sağlarken, sanayileşmemiş ve iktisadi yapısı zayıf olan Osmanlı Devleti kapitülasyonlardan zarar görmüştür.

Ticaret Antlaşması (Balta Limanı Anlaşması) ve Tanzimat Fermanı, Osmanlı Devleti'nin iktisadi ve sosyal yapısını büyük ölçüde değiştirmiştir⁴³. Sanayisi olmayan Osmanlı Devleti, başta İngiltere olmak üzere Avrupa devletlerinin pazarı haline almıştır⁴⁴. Ticaret Antlaşması ile İngiltere, Osmanlı Devleti'nin iktisadi yapısına etkisini artırmıştır⁴⁵. Ayrıca bu anlaşmayla İngiltere, yoğun sanayi üretimi için gerekli hammadde ihtiyacını, Osmanlı Devleti'nden sağlamayı amaçlamıştır. Bu ticaret anlaşmalarının olumsuz etkisi Osmanlı Devleti'nde sanayinin oluşamaması ve ilerde kurulacak olan “*Düyunu Umumiye İdaresi*” olarak karşımıza çıkacaktır⁴⁶. Bu bağlamda, Osmanlı Devleti, İngiltere ve Avrupa devletlerinin sanayi ürünleri için iyi bir pazar olması ve Osmanlı Devleti'nin ticari ilişkileri tek taraflı olması devletin iktisadi çöküşünün belirleyicilerinden biri olmuştur.

19. yüzyılda Osmanlı Devleti, yenileşme hareketlerinin etkisiyle hızlı bir şekilde değişme de yaşanmıştır. Bu dönemde hem yenileşme hem de I. Meşrutiyetin etkisi ile imparatorluk kurumları değişmiştir. Yönetim, eğitim, hukuk, sağlık gibi birçok kurumda Avrupa benzeri düzenlemeler yapılmıştır. Çoğu, hizmet sektöründe bulunan kurumlarda sanayileşmiş Avrupa devletlerine benzer çalışma hayatı görülmeye başlanmıştır. Mühendis, öğretmen, doktor gibi meslekler yenileşme ile çağdaş bir görünüm

---

⁴³ Berkes, *a.g.e.*, s.s.187-216. Daha fazla bilgi için bkz. Halil İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Siyasi ve Ekonomik Tarihi*, Eren yay., Cilt.2, İstanbul, 2004.

⁴⁴ Berkes, *a.g.e.*, s.s.189-200.

⁴⁵ İngiltere Dışişleri Bakanı Palmerstone Çarlık Rusyası'nın tehditleri karşısında Osmanlı Devleti'nin Ticaret Antlaşması'nın imzalanması için çaba harcanmış ve bu konuda David Urquhart'la çalışmıştır. Palmerstone Osmanlı Devleti için meşruti bir rejim henüz erken olduğunu, öncelikle bazı alanlarda güçlendirilmesi gerektiğini savunuyor ve iktisadi gelişme için girişilmesi gereken reformlara başlamak için mali sistemin güçlenmesini savunmuştur. Bkz. Şerif Mardin, “Tanzimat'tan Cumhuriyet'e İktisadi Düşüncenin Gelişmesi (1838-1918)”, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt.3, İletişim yay., İstanbul, 1985, s.621.

⁴⁶ Yusuf Kemal Tengirşek, *Tanzimat I “Osmanlı Devletinin Harici Ticaret Siyaset”*, Marif Matbaası yay., İstanbul, 1940, s.319.

kazanmışlardır⁴⁷. Yenileşmenin diğer etkisi ise, sanayi işletmesi bulunmayan ülkenin, devlet eliyle sanayileşme sürecine girme çabasıdır. İmparatorluğun, devlet eliyle kurulmuş ilk sanayi işletmesi, İstanbul Kadırga’da 1835 yılında üretime başlayan “Feshane” fabrikasıdır⁴⁸. Ordunun ihtiyaç duyduğu giysileri üretmek amacıyla devlet eliyle kurulmuş olan bu işletme, hayvanlar kullanılarak güç sağlanan tezgâhlarda üretim yapmaya başlamıştır. Fabrika ürettiği mallarla bir sanayi işletmesi olarak görülse de bu işletme dünyadaki örneklerinden çok farklı bir yapıya sahiptir. Bu farklılıklardan biri fabrikadaki iş gücünden kaynaklanmaktadır. Osmanlı Devleti’nin sanayisi ve buna bağlı işgücü gelişmediğinden, fabrikada çalışanlar çoğunlukla askerlerden oluşmuştur⁴⁹. Bu yapıyı, devlet eliyle kurulan bir başka işletme olan Zonguldak kömür işletmelerinde de görmekteyiz. Zonguldak Kömür Madenleri 1848 yılında üretime açılmış ve Maden nazırı ve Ereğli valisi olan Dilaver Paşa, özel bir nizamname ile Ereğli’de 14 köyde yaşları onüç-elli arasında olan tüm erkekleri ocakta yarım gün çalışmak üzere celp çıkararak göreve çağırılmıştır⁵⁰. Nizamname ayrıca çalışanların çalışma koşullarında da iyileştirme sağlayan bir düzenleme olmuştur. Bu düzenlenmeye benzer bir düzenleme Maadin Nizamnamesi olarak karşımıza çıkmaktadır⁵¹. Maadin Nizamnamesi ile maden işlerinde angarya kaldırmış, iş kazalarını önleyici tedbirler alınması öngörülmüş, kaza ve hastalık hallerinde eczacı, hekim bulundurulması, ölüm halinde tazminat verilmesi gibi esaslar konulmuştur. Bu iki düzenleme Türkiye’de çalışma hayatına yönelik bölgesel de olsa ilk düzenlemelerdir.

Osmanlı Devleti’nin sanayileşmemiş ekonomisi, yapı itibari ile emeğini satarak geçimini sağlayan bir çalışan kesim doğmasına ve çalışanların haklarına yönelik genel bir düzenlemeye gidilmesine imkân tanınmamıştır⁵². Gerçek anlamda işçi çalıştırma, ilk kez 1840 yılında olmuştur. İzmit Çuha, Hereke ve Bakırköy fabrikalarda tam gün çalışacak iş gücü alınmaya başlanmıştır. 1867’de Nizamiye İdaresi “*Harbiye Nezareti*”

---

⁴⁷ Berkes, *a.g.e.*, s.s.164-166.

⁴⁸ *Büyük Larousse*, Milliyet yay., Cilt.6, İstanbul, 1992, s.2932

⁴⁹ Yavuz Selim Karakışla, “Osmanlı Sanayi İşçi Sınıfının Doğuşu, 1839-1923”, *Osmanlı’dan Cumhuriyet Türkiye’sine İşçiler 1839-1950*, Der. D. Quataert, E. J. Zürcher, Çev. Cahide Ekiz, İletişim yay., İstanbul, 1998, s.28.

⁵⁰ *A.g.e.*, s.28.

⁵¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Mesut Gülmez, *Türkiye Belgesel Çalışma İlişkileri Tarihi (1936 Öncesi)*, Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü yay., Ankara, 1983, s.s.541-543.

⁵² Zafer Toprak, “*Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Osmanlı Ekonomisinde Gelişmeler: Tarım, Ticaret, Sanayi, 1885-1985 Türkiye Ekonomisinin 100 Yılı ve İzmir Ticaret Odası Sempozyumu İçinde*”, İzmir, 1986. s.s.238-239.

emrine verilen Bakırköy Bez Fabrikası'na yerli ustalar alınmaya başlanmıştır⁵³. Bu fabrika ayrıca ülkede ilk defa inorganik enerji ile çalışan fabrika olmuştur⁵⁴.

Osmanlı Devleti'nde 19. yüzyılda yalnızca devlet eliyle sanayi işletmeleri açılmamış yabancı yatırımlar sayesinde de işletmeler açılmıştır. İşletmeler demiryolları, elektrik, limanlar, madenler ve bankacılık sektöründe daha çok görülmüştür⁵⁵. İş alanların işletmesi yabancı sermaye olmasına karşılık, çalışan iş gücünde Türkler olmuştur⁵⁶. Bu işletmelerde Türkler genelde vasıfsız iş gücünü oluşturmuş, uzman yabancı ve gayri Müslimlerin altında çalışıp, doğal olarak onlardan çok daha az ücret almışlardır⁵⁷. 1856 yılında bir İngiliz şirketinin İzmir – Aydın arasında yaptığı demir yolunda çalışan işçiler çoğunlukla Türklerden oluşmuştur. İmparatorlukta sanayiye dayalı fabrikalar olmadığından işçi olarak adlandıırabileceğimiz gruplar bu tür işlerde karşımıza çıkmaktadır⁵⁸.

19. yüzyılda Osmanlı Devleti iktisadi yapının gelişmesi için alt yapı çalışmaları da yapmaya başlamıştır. Bu doğrultuda yabancı sermaye ve dış borçlarla Anadolu'nun değişik bölgelerinde yol yapımına başlanmıştır. Bu yolların yapımında ücretli iş gücü çok masraflı olduğundan 1869 “Yol Yapımı Yönetmeliği” çıkarılmıştır⁵⁹. Bu yönetmeliğe göre kırsal kesimde yaşayan her erkek yılda dört gün yol yapımında çalışacak, malzeme giderleri “Kamu Yararı Bankaları”na karşılanacaktır⁶⁰.

Dönemin yoğun üretimi ise kırsal kesimde, sanayi üretimi olmayan tarıma dayalıdır. 19. yüzyıldan başlayarak özellikle imalat sektörüne yönelik bir özendirme politikası izlenmiştir. Dağınık ve genellemeden uzak bu özendirme politikası yatırımcıya çeşitli ayrıcalıklar tanımıştır. İmalat sanayi alanında, yatırım yapmak isteyen girişimcilere yer ve süre yönünden sınırlı ayrıcalıklar verilmiş, fabrikaların

---

⁵³ A.g.b., s.239.

⁵⁴ A.g.b., s.238.

⁵⁵ *Türkiye’de Toplumsal ve Ekonomik Gelişmenin 50 Yılı*; D.İ.E. yay., Ankara, 1973, s.19.

⁵⁶ A.g.e., s. 19.

⁵⁷ Kuvvet Lordoğlu, “Çalışma ve Toplum”, *DİSK Birleşik Metal İş Sendikası Ekonomi ve Hukuk Dergisi*, Sayı.19, Ankara, 2008/4, s.14. Ayrıca bkz. *Taner Timur, Türk Devrim ve Sonrası*, İmge yay., Ankara, 2001, s.130.

⁵⁸ Dimitir Şişmanov, *Türkiye’de İşçi ve Sosyalist Hareketi Kısa Tarih 1908-1950*, Belge yay., İstanbul, 1978, s. 23.

⁵⁹ Kıray, a.g.e., s.130.

⁶⁰ A.g.e., s.130.

kuruluşlarında dışarıdan getirilecek makineler ile araç ve gereçler için gümrük ayrıcalığı tanınmıştır⁶¹.

Anadolu'nun değişik bölgelerinde pamuk, iplik, halı, ipek böceği imalatı da görülmektedir⁶². Üretim, tarım ürünlerine dayalı, ev türü küçük işletmelerde yoğun çalışma ile meydana gelmektedir⁶³. Tarıma dayalı imalat sektörü, nüfusunun çoğunlukla kırsal kesimde yaşadığı Osmanlı Devleti'nin, çalışma hayatı için önemli bir yer tutmaktadır. Aile bireyleri, köyde bulunan her yaşta kadınlar, erkekler ve çocuklar evden bozma küçük atölyelerde bu üretim sürecinde bulunmuşlardır⁶⁴. İplik halı gibi tezgahlarda yoğun olarak kadın çalışanlar bulunurken, kadın iş gücü bu tür üretimde önemli yer tutmuştur⁶⁵. Üretimde çalışan bu bireyler, yapısal olarak bir işçi olarak görülse de, genel anlamda işçi olmaktan çok, aile gelirine katkıda bulunan köylüler olarak nitelendirilebilirler. Buna rağmen bu tür orta ve büyük işletmelerde yavaş yavaş işçi sınıf bilincinin oluşmaya başladığı da gözlemlenmektedir. Bunun en güzel örneğini, 1839'da, Slevne'de Dobrijokeslov'un fabrikasında kadın işçilerin, kendilerini işlerinden edeceğine inandıkları makinelere karşı eyleminde görebiliriz⁶⁶.

Çalışma hayatının vazgeçilmez bir parçası olan çalışanların eylemleri 19. yy'ın sonlarına doğru, Osmanlı Devleti'nde sanayini tamamlamış devletlerdeki örneklerine benzemeye başlamıştır. Gerçek anlamda ilk işçi eylemi, Osmanlı Devleti'nin mali yönden zor duruma gelmesi ile çalışanların ücretlerinin geç ödenmemesi veya hiç ödememesinden kaynaklanmaktadır⁶⁷. Birikmiş ücretlerini almak için 1872 de Beyoğlu Telgrafhanesi işçileri ile tersane işçileri, daha sonraları, demiryolları işçileri, Beykoz Deri ve Kundura Fabrikası işçileri, iskele hamalları, liman işçileri, Şirketi Hayriye (Denizyolları) işçileri, tütün işçileri, bu nedenden greve gitmişlerdir.⁶⁸ Dönemin sonlarına doğru görülen işçi eylemleri ve işçi örgütlenmeleri, Osmanlı Devleti'nde çalışanların bilinçlenmesi açısından önemli bir yere sahiptir. Eylemlerin amacı, genelde

---

⁶¹ A. Gündüz Ökçün, "XIX. Yüzyılın ikinci Yarısında İmalat Sanayi Alanında Verilen Ruhsat ve İmtiyazların Ana Çizgileri", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Sayı.26, Ankara, Mart 1972, s.s. 135-166.

⁶² Donald Quataert, *Sanayi Devrimi Çağında Osmanlı İmalat Sektörü*, Çev. Tansel Güney, İletişim yay., İstanbul, 1999, s.14.

⁶³ A.g.e., s.s.144-146.

⁶⁴ A.g.e., s.146.

⁶⁵ A.g.e., s.200.

⁶⁶ Karakışla, a.g.e., s.28.

⁶⁷ A.g.e., s.31.

⁶⁸ A.g.e., s.31.

emeğin parasal karşılığını alamamaktan kaynaklanmaktadır⁶⁹. Osmanlı Devleti’nde hızlı bir şekilde değişen sosyal yapıda çalışanlar, köle olmadıklarının bilincine bu tür eylemlerle varmışlardır. Ayrıca çalışanların bilinçlenmesinde en önemli faktörlerden biri olan çalışana yönelik cemiyetler 19. yüzyılın son döneminde görülmeye başlanmıştır. Bu doğrultuda 1894–1895 yılında Osmanlı Devleti’nde ilk defa “Osmanlı Amele Cemiyeti” adında bir işçi örgütlenmesi de kurulmuştur⁷⁰. Bu cemiyetin çalışmaları çok kısa ve etkisiziz olmuştur. Bunun başlıca nedeni II. Abdülhamit dönemin baskıcı ve cemiyetlere karşı tutumundan ileri gelmektedir. Çalışanların bilinçlenmesinde en önemli faktörlerden biri olan işçi örgütleri 19. yüzyılda Osmanlı Devleti’nde, işçi sayısının azlığı ve yürürlükteki kanunlar nedeni ile kurulamamıştır⁷¹.

19. yüzyılda Osmanlı Devleti’nde çalışma hayatını genel hatlarıyla özetlersek, başta ordu olmak üzere hukuk, eğitim, sağlık alanındaki ıslahatlar, bu kurumlarda çalışma hayatını sadece şekilsel olarak değiştirmiştir. Buna karşılık sanayileşme konusunda geri kalan ülkede, sanayiye dayalı çalışma hayatı oluşamamıştır. İstanbul ve çevresinde sanayi sayabileceğimiz, genelde devlet veya yabancı şirketler tarafından kurulan kısıtlı üretim yapan işletmelerde çok az sayıda çalışan istihdam edilmemiştir. Böylece Osmanlı Devleti’nin çalışma hayatı, tarıma dayalı olmaktan kurtulamamış ve Ortaçağdaki yapısını sürdürmüştür. Bu durumda çalışma hayatını hukuksal boyutta etkileyecek kanunların ve düzenlemelerin oluşmasını engellemiştir.

---

⁶⁹ A.g.e., s.31.

⁷⁰ Kemal Sülker, *Türkiye’de Grev Hakkı ve Grevler*, Tüstav yay. İstanbul, 2004, s.33. Ayrıca bkz. Mesut Gülmez, “Tanzimat’tan Sonra İşçi Örgütlenmesi ve Çalışma Koşulları (1839-1919)”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, İletişim yay., Cilt.3., İstanbul, 1985, s.794.

⁷¹ Polis Nizamnamesi’nin 10. ve 12. maddelerinde çalışanların iş bırakması, gösteri yapması veya greve gitmeleri halinde polise müdahale yetkisi vermektedir.

Tablo 0.1: 1897 Sayımlarına Göre Bazı İşletmelerde Çalışan Sayısı

	Müstahdem Amele ve Saire			Yıllık Ücret	Çalışma Süresi
Fabrikanın Adı	Toplam	Erkek	Kadın		
Osmanlı kibrit Fabrikası	201	80	121	2 565	290
İzmir Buz Fabrikası	6	6	-	352	180
İstinye Buz Fabrikası	14	14	-	350	150
Yün ve Pamuk İplik Fabrikası	298	97	201	4 470	300
Karamürsel Şarak Fabrikası	164	146	18	3 893	313

Kaynak: *Osmanlı Devleti'nin İlk İstatistik Yıllığı 1897*, Cilt.5., D.İ.E. yay., Ankara, 1997, s.261.

Tablo 0.2: 1897 Sayımına Göre Hastane ve Çalışan Sayısı

Hastane ve Hastanede Çalışanlar	Adet
Hastane	88
Doktor ve Cerrah	169
Rahibe	31
Memur	175
Hademe ve Saire	547

Kaynak: *Osmanlı Devleti'nin İlk İstatistik Yıllığı 1897*, Cilt.5, D.İ.E., yay., Ankara, 1997, s.35.

Sanayileşmenin yoğun görüldüğü İngiltere’de, 1777 yılında nüfusun yüzde 70 kırdaki yaşarken 1841’de bu oran yüzde 26’ya kadar düşmüştür⁷². İnsanlar, kırsal kesimde, tarıma bağlı çalışma düzenlerinden kurtulup, şehirlere gelmiş ve büyük sanayi kuruluşlarında çalışmaya başlamışlardır. Bu dönemde Osmanlı Devleti için böyle bir durumdan söz etmek mümkün değilken, 20. yüzyıl başlarında Osmanlı Devleti’nde tarım dışı çalışma alanları yavaş yavaş belirlenmeye başlamıştır. Bu alanlar çoğunlukla *Madenler, Sanayi, Küçük Sanatlar, Ulaştırma* alanlarından oluşmuştur. Osmanlı devletindeki çalışma alanlarını genel olarak sıralarsak⁷³;

- **Tarım**

- Tarım ürünleriyle geçimini sağlayanlar
- Tarımsal hammadde imalatında çalışanlar

⁷² Hüberman, a.g.e., s.204.

⁷³ *Osmanlı Devleti’nde Bilgi ve İstatistik*, Der. Halil İnalcık, Şevket Pamuk, D.İ.E. yay. Ankara, 2000, s.s.67–171.

- **Madenler**
  - Kömür madeni
  - Ergani Bakır Madeni
- **Sanayi**
  - Devlet Sanayi
  - Hususi Sanayi
  - İpek Sanayi
  - Pamuklu Sanayi
  - Yünlü Sanayi
  - Tütün Sanayi
  - Debagat
  - Müskirat İstihsal ve İstihlaki
  - Un Sanayi
- **Küçük Sanatlar**
  - Halıcılık
  - El Dokumacılığı
  - Bakırcılık
  - Saraçlık
  - Silah ve Bıçak Sanayi
- **Ulaştırma**
  - Karayolları
  - Demiryolları
  - Şehiriçi Nakliyat
  - PTT İşleri

1897 Sanayi İstatistiğine göre Osmanlı Devleti'nin 29 idari biriminde 23.837 sanayi sayılabilecek işletme bulunmaktadır. Bu işletmelerin 23.539'u değirmen veya un

üretim atölyelerinden oluşmaktadır. Geri kalan kuruluşların çoğu da tarım türü üretim yapan kuruluşlardan oluşmaktadır⁷⁴.

Tablo 0.3: 20. Yüzyıl Başında Osmanlı Devleti’nin Sanayi İşletmeleri

Sayım Yapılan Bölgeler	Un Fabrikaları ve Değirmenler				Un	İpek	Pamuk
	Özet	Toplam	Buharla Hareketli	Diğer Araçlarla Hareketli			
Edirne	3 462	3 427	20	3 407	1	5	29
Aydın	1 506	1 408	25	1 383	-	30	68
Erzurum	2 413	2 413	1	2 412	-	-	-
İşkodra	37	37	-	37	-	-	-
İzmit	186	174	1	173	11	1	-
Beyrut	510	479	13	466	4	-	27
Bitlis	894	894	-	894	-	-	-
Bağdat	95	90	4	86	-	-	5
Biga	90	90	4	86	-	-	-
C. Bahr-ı Sefid	175	133	13	120	-	-	42
Çatalca	26	26	1	25	-	-	-
Halep	1 005	1 005	8	997	-	-	-
Hudavendigâr	53	43	8	35	-	-	10
Diyarbakir	831	831	-	831	-	-	-
Zor	54	54	-	54	-	-	-
Selanik	1 408	1 385	-	1 385	2	3	18
Suriye	284	283	-	283	1	-	-
Sivas	21	20	-	20	-	-	1
Şehr Emaneti	112	104	2	102	1	2	5
Trabzon	2 224	2 215	4	2 211	-	-	9
Kosova	1 482	1 479	1	1 478	-	-	3
Kastamonu	446	455	-	445	-	-	1
Konya	451	450	9	441	-	-	1
Kudüs-ü Şerif	163	163	68	95	-	-	-
Manastır	1 518	1 511	9	1 502	-	-	7
Mamuretülaziz	1 104	1 100	5	1 095	3	-	1
Musul	1 300	1 300	-	1 300	-	-	-
Van	524	524	-	524	-	-	-
Yanya	1 463	1 456	1	1 455	-	-	7
Toplam	23 873	23 539	197	23 342	23	41	234

Kaynak: *Osmanlı Devleti’nde Bilgi ve İstatistik*, Der. Halil İnalcık, Şevket Pamuk, D.İ.E.yay., Ankara, 2000, s.262.

⁷⁴ Tefik Güran, “1897 Tarihli İlk İstatistik Yıllığı”, *Osmanlı Devleti’nde Bilgi ve İstatistik*, D.İ.E. yay., Ankara, 2000, s.s.169-170.

20. yüzyıla gelindiğinde, Osmanlı Devleti'nin, siyasi ve ekonomi bakımından dünya devletlerinin çok gerisinde kaldığı görülmektedir. Köklü ve devamlı gerçekleşmeyen yenileşme çalışmaları ve sanayileşemeyen devlet, ekonominin her alanında gelişmiş devletlerin yarı sömürgesi halini almıştır. Bu dönemde devlet ekonomisi, Avrupa sanayi mallarına pazar olurken; öte yandan, kısıtlı hammadde üretimi ile Avrupa ekonomisinin tamamlayıcı bir parçası olmuştur⁷⁵. Ülke içerisinde tarım ürünlerini işleyecek fabrika bulunmaması, yabancı tüccarlar tarafından alınan ham madenin yurt dışında işlenerek ülke içine tekrar satılmasına neden olmuştur. Bu ticaret türü, Osmanlı ekonomisinin yapısal özelliğini bozarak, sanayinin gelişmesini önlemiştir⁷⁶.

Osmanlı Devleti'nin sanayileşmeyen bozuk ekonomik yapısı, ülkenin çalışma hayatını da derinden etkilemiştir. 20. yüzyıl başlarında ülke çalışma hayatı çağdaş yapıdan çok uzak kalmıştır. Çalışan nüfusun tarım ve kırsal kesimden kurtulamamış olması ve ülke sanayisinin çağdaş bir yapıda olmaması, uzmanlaşma gerektiren mesleklerin gelişmesini engellemiştir⁷⁷.

Osmanlı Devleti'nin son dönemine girildiği 20. yüzyılın başında iktisadi yapıyı ve çalışma hayatını etkileyen dönem 1908–1918 arası II. Meşrutiyet dönemidir. Bu dönem çok kısa olmasına rağmen Türk çalışma hayatında önemli bir yeri vardır. Osmanlı Devleti'nde ilk defa devlet çalışma hayatına doğrudan müdahale etmiştir. Sosyal müdahaleler genelde çalışanın aleyhine olmasına karşılık, iktisadi müdahaleler ülkede çalışma hayatının gelişmesine yardımcı olmuştur.

II. Meşrutiyet döneminin baş aktörü olan İttihat ve Terakki'nin yönetime gelmesi ile devletin iktisadi yapısı değiştirmeye yönelik çalışmalar başlatılmıştır. İktisadi kalkınma için, Osmanlı Devleti'nin bir an önce sanayileşme sürecine girmesi ve Avrupa'nın ekonomik sömürgesi olmaktan çıkması gerekirken. 20. yüzyılın başlarında sanayisi gelişmeyen Osmanlı Devleti'nde ticaretin neredeyse tamamı yabancıların elindedir⁷⁸. Devletin iktisadi yapısına yabancılar istedikleri gibi yön vermekte iken, Türk ve Müslüman unsurlar tarım ve hizmet sektörünün dışına

---

⁷⁵ Kenan Tunçomağ, *Türk İş Hukuku*, Cilt.1, Sulhi Garan yay., İstanbul, 1971, s.19.

⁷⁶ A.g.e., s.s.19-20.

⁷⁷ Yahya S. Tezel, *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi*, Yurt yay., Ankara, 2002, s.99.

⁷⁸ Mardin, a.g.e, s.633.

çıkamamaktadırlar. Devletin iktisadi yapısının bu durumu ise İttihat ve Terakki hükümetinde “Milli İktisat” düşüncesini meydana getirmiştir⁷⁹.

Osmanlı Devleti’nin iktisadi yapısı yabancıların elinde ve dışa bağımlı olması ülkedeki çalışma hayatını da etkilemiştir. Sanayi kuruluşu sayabileceğimiz işletmelerin sayısı çok az ve sadece birkaç vilayette toplanmıştır. Örneğin; 1913,1915 sanayi sayımına göre inşaat sektörü için önemli bir yeri olan tuğla üretimi yapan firma sayısı 7 bu işletmelerde çalışan memur, ustabaşı, işçi sayısı ise 273 kişidir⁸⁰. Bu işletmelerde 200 kadar gündelikçi de çalışmaktadır. Diğer çalışanlar ise günlük ücret alarak sürekli çalışmaktadır⁸¹. Ayrıca tuğla işletmelerin tamamı İstanbul ve çevresinde bulunmakta, diğer şehirlerde herhangi bir işletmeye rastlanmamaktadır⁸². İstanbul’da bulunan 7 kiremit fabrikasının tüketimi karşılama oranı ise %31,1 civarındadır⁸³.

1908–1918 dönemi ülkede sanayi bilincinin oluşmaya başladığı yıllar olarak karşımıza çıkmaktadır. Ülkenin sanayisi ve çalışma hayatının bu geri kalmış yapısına çözüm üretme yoluna girişen İttihat ve Terakki hükümeti sanayi mektepleri açmış ve eğitilmek üzere Almanya’ya işçi ve mühendis yollamıştır⁸⁴. Hükümet ülkedeki sanayinin yapısını daha iyi görebilmek için bilimsel yöntemler kullanılarak bir sanayi sayımı yaptırmıştır. Bu araştırma ülkede sanayide çalışan nüfusun genel yapısını göstermiştir. Yerli sanayi ve kuruluşların kurulması için özendirme çalışmaları yapılmıştır. Bu doğrultuda İttihat ve Terakki’nin “Milli İktisat” dönemi diye adlandırılan 1914–1918 döneminde yeni kurulan anonim şirketlerin ortakları genelde Müslüman-Türk eşraftan oluşurken 1908 –1918 döneminde toplam 236 şirket kurulmuştur⁸⁵.

---

⁷⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Ş.S. Aydemir, *İkinci Adam*, Cilt.1, Remzi yay., İstanbul, 2000. Ayrıca bkz. Memduh Yaşa, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi 1923-1978*, Akbank yay., İstanbul, 1980.

⁸⁰ *Osmanlı Sanayisi 1913,1915 Yılları Sanayi İstatistiği*, Hazırlayan: A. Gündüz Ökçün, Cilt.4, D.İ.E. yay., Ankara, 1997, s.74.

⁸¹ *A.g.e.*, s.74.

⁸² *A.g.e.*, s.s.74-75.

⁸³ *A.g.e.*, s.72.

⁸⁴ Mardin, *a.g.e.*, s.633.

⁸⁵ *A.g.b.*, s.246.

Tablo 0.4: 1913-1915 Yılları Arası Sanayi Sayımlarına Göre İşletmeler ve Çalışma Hayatı

Sanayi	Yıllar		Gıda	Toprak	Deri	Ağaç	Dokuma	Kurtasiye	Kimya	Toplam
	1913	1915								
Ortalama	1913	1915	70	322	106	21	188	29	33	81
	1913	1915	63	397	85	37	131	42	42	75
Çalışanların Toplamı	1913	1915	3 916	336	1 270	377	6 763	1 267	131	14 060
	1913	1915	3 281	980	930	705	7 765	1 897	417	16 975
Ustabaşı ve İşçi	1913	1915	3 651	306	1 223	356	6 660	1 173	116	13 485
	1913	1915	3 989	913	886	672	7 667	1 796	386	16 309
Memur	1913	1915	265	34	47	21	103	94	15	575
	1913	1915	292	67	44	33	98	101	31	666
Bilgi Veren	1913	1915	56	5	12	18	36	43	4	174
	1913	1915	68	14	11	19	59	45	10	226
İşler Durumunda Bulunan	1913	1915	57	5	12	19	36	49	4	182
	1913	1915	71	16	11	19	61	51	10	239
Mevcut Olan	1913	1915	75	17	13	24	73	51	11	264
	1913	1915	74	16	12	19	70	51	10	252

Kaynak: A. Gündüz Ökçün, *Osmanlı Sanayii 1913,1915 Yılları Sanayi İstatistiki*, Cilt.4, D.İ.E. yay., Ankara, 1997, s.22.

II. Meşrutiyet döneminin çalışma hayatının örgütlenme ve eylem yapısına baktığımızda ise 1908 tarihinde grev ve iş bırakma eylemlerinin yoğun olarak yaşandığını görmekteyiz⁸⁶. II. Abdülhamit döneminin baskıcı yapısından çıkan çalışan kesim, II. Meşrutiyetle gelen geçici özgürlük havasını fırsat bilip grev ve eylemlerde bulunmuşlardır⁸⁷. 1908'in Ağustos-Eylül ayları içerisinde yoğunlaşan iş bırakma eylemleri, kısa sürede Osmanlı Devleti'nin her yanına hızla yayılmıştır. Bu eylemler özellikle İstanbul, Selanik, İzmir, Aydın, Beyrut, Samsun, Üsküp gibi sanayi işletmelerin yoğun olduğu bölgelerde görülmüştür. Bu grevlerin bazıları⁸⁸;

- Anadolu-Bağdat Demiryolu işçileri
- Şark Demiryolları Kumpanyası, Sirkeci Şimendifer Fabrikası işçileri
- Selanik Dedeoğlu Demiryolu işçileri
- Yedikule Şimendifer Fabrikası işçileri
- Aydın-İzmir Demiryolu işçileri
- Selanik Sigara Fabrikası işçileri
- Selanik'te Sigara Kağıdı, Tütün, Tuğla, Bira Fabrikaları işçileri
- Selanik Telgraf İdaresi memurları
- Selanik ticarethane ve mağaza çalışanları
- Kazlıçeşme deri işçilerinin
- Havagazı Şirketi işçi ve memurlarının
- Kavala'da 12 binden fazla tütün rejisi işçisi
- Beyrut-Şam-Hama Demiryolu Hattı işçileri
- Deniz İşletmesi işçilerini
- Şirket-i Hayriye makinistleri, tayfaları ve memurları
- Zonguldak Ereğli Kömür Havzası'nda çalışan işçiler
- Ergani Bakır İşletmeleri işçileri

Osmanlı Devleti'nde, çalışanların bu eylemleri iki ay kadar kısa sürmesine karşılık etkisi ve önemi çok fazla olmuştur. Türk çalışma hayatı gerçek anlamda bilinçlenmesi ve örgütlenmesi bu dönemden sonra gerçek anlamda başlamıştır. Ayrıca

---

⁸⁶ Kudret Emiroğlu, *Anadolu'da Devrim Günleri İkinci Meşrutiyet'in İlanı (Temmuz Ağustos 1908)*, İnce yay., Ankara, 1994, s.s.91-96.

⁸⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz. *1908 Grevleri (İlan-ı Hürriyet Grevleri)*, Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi, Cilt.1, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak yay., İstanbul, 1996, s.s.175-178.

⁸⁸ A.g.e., s.s.175-178.

Osmanlı Devleti ve ülkede bulunan yabancı sermaye Türk Çalışanları'nın sosyal bir güç olduğunu da böylece kabul etmiştir. Grevlerin çok geniş ve her iş kolunda olmasından dolayı ülkedeki çoğu sektör durma noktasına gelmiştir. Bu durumdan İttihat ve Terakki hükümeti rahatsız olmaya başlamıştır. Grevleri inceleyen araştırmacıların çoğu, bu grevlerden asıl rahatsız olanların ülkede bütün iş kollarında yaygın olan yabancı sermaye olduğunu öne sürmektedir⁸⁹. Ülkede bulunan yabancı işletmeler, gerçekleşen eylemlerinin ve grevlerinin durdurulması için devlete yoğun baskı yapmış olma ihtimali yüksektir⁹⁰. Sonuçta Hükümet “Tatil-i İşgal” Kanunu çıkarmak zorunda kalmıştır⁹¹.

Tatîl-î Eşgal Cemiyetleri Hakkında Kanun-ı Muvakkat 8 Ekim 1908 tarihinde ilke kez çıkmış daha sonra içeriği genişletilerek 8 Ağustos 1909 Tatil-i Eşgal Kanunu yürürlüğe girmiştir⁹². Bu kanun Türk çalışma hayatını doğrudan düzenleyen, genel bir kanun olması bakımından bir ilki temsil etmektedir. Kanun, işveren işçi veya çalışan arasında her hangi bir uyuşmazlık durumunda bunu Ticaret ve Bayındırlık Bakanlığına bildirmek zorunluluğu getirmektedir. Ayrıca iş bırakma ve grev kesin bir dille yasaklanmıştır⁹³. Kanun ilerleyen zamanlarda daha da etkili olmuş ve büyük oranda iş bırakma ve grevlerin önünü kesmiştir⁹⁴. Kanunun olumsuz yönleri olmasına karşın devlet çalışan kesimin Osmanlı Devleti'nde bir sınıf olduğunu resmen kabul etmiştir.

---

⁸⁹ Sülker, *a.g.e.*, s.34.

⁹⁰ Yukarıda belirlediğimiz grevler, genelde yabancı işletmelerde gerçekleşmektedir.

⁹¹ Sülker, *a.g.e.*, s.34. Ayrıca bkz. Hüseyi Avni Şamda, *Türkiye’de 54 Yıl Öncesi İşçi Hareketleri*, Evren yay., İstanbul, 1962, s.30.

⁹² Bu kanun hakkında detaylı bilgi için bkz. A. Gündüz Ökçün, *Tatil-i Eşgal Kanunu, 1909 Belgeler ve Yorumlar*, A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi yay., Ankara 1982.

⁹³ Madde 1 — Hükümet-i Seniyyeden ruhsat veya imtiyaz istihsâl ederek demiryol ve tramvay ve liman muamelat ile umur-ı tenvirîye gibi umuma müteallik bir hizmet ile mükellef bulunan her nevi müessesat ile müstahdemin ve amele-i beyinde şerait-i istihdamlarına dair ihtilâfât vukuunda müstahdemin ve amele-i merkume üç vekil intihabına mecbur olup, bunlar Ticaret ve Nâfia Nezaretine nushateyn olarak takdim edecekleri isdidada ihtilâf-ı vakıanın mahiyet ve es-babını izah edeceklerdir.

Madde 6 — Tarafeyn itilâf edemedikleri takdirde, müstahdemin ve amele terk-i hizmette muhtar olup fakat serbesti-i a'mâle mugayir her bir fiil ve hareket ikâ ve nümâyîş icrası kat'îyyen memnudur.

Madde 8 — Umuma müteallik hidemat ifa eden müessesatta sendika teşkili memnudur. İşbu müesseselerde sendika teşkil eden ve diğerlerinin çalışmasını men eyleyen ve tahrikat ve igfalât icra veya tehdidat ika ve cebir ve şiddet istimal ederek hizmetin ta'tiline sebebiyet veren kimselerden sendika teşkil ve diğerlerinin çalışmasını men edenler ve tahrikat ve igfalât icrasile ta'til-i eşgale sebebiyet verenler bir haftadan altı aya kadar hapis veyahut kendilerinden bir liradan yirmibeş liraya kadar ceza-yı nakdî ahzolunarak ve tehdidat ika ve cebir ve şiddet istimal ile hizmetin tatiline sebebiyet verenler de bir mahdan bir seneye kadar hapis ve bir liradan elli liraya kadar ceza-yı nakdî ahzedilerek mücazat olunacaktır ve bu yüzden emval ve emlâke zarar vukuunda zarar-ı vakî mütecasirlere tazmin ettirilecek ve işbu cezalardan daha ağır bir cezayı müstelzim bir cürüm ika edenler hakkında Ceza Kanunundaki muayyen

⁹⁴ Mesut Gülmez, “Tanzimat’tan Sonra İşçi Örgütlenmesi ve Çalışma Koşulları (1839-1919)”, s.s.798-799.

II. Meşrutiyet Dönemi, çalışanların örgütlenmesinde de önemli bir yere sahiptir. “Tatil-i İşgal” kanunu çalışanlara sendika kurmayı kesin bir dille yasaklamasına rağmen 1909 yılında çıkarılan “Cemiyetler Kanunu”ndan yararlanan çalışanlar değişik cemiyet isimleri altında örgütlenmişlerdir⁹⁵. Bu cemiyetler genelde İstanbul ve Selanik gibi sanayisi ve çalışma hayatı gelişmiş şehirlerde görülmüştür. Osmanlı Devleti’nde bu cemiyetler örgütlenme olarak çok güçlü olmamasına karşılık, çalışanların bilinçlenmesinde önemli bir role sahiptir⁹⁶.

Sonuç olarak II. Meşrutiyetten I. Dünya arasındaki dönemde Osmanlı Devleti’nde çalışma hayatı ve çalışma hayatını düzenleyen kanunlar, çok gelişmemiş bir yapıya sahiptir. Her ne kadar çok sayıda grev ve eylem olsa da, bu eylemler ne siyasi ne de iktisadi bakımından devlet içerisinde fazla önemsenmemiştir. Çalışma hayatı bu dönem için oldukça kötüdür. Ülkedeki çalışma yapısı, Avrupa devletlerinin sömürgelerindeki çalışma hayatından fazla bir farkı değildir. Avrupa sanayisi için hammadde üreten çalışanlar hiçbir hakka sahip olmayıp, köle gibi çalışmaktadırlar⁹⁷. Uzmanlık gerektiren işlerde ise genelde yabancı uzmanlar çalışmışlardır⁹⁸. Maden gibi çok ağır koşullarda çocuk ve kadın işçiler çalıştırılmakta, ortalama çalışma süresi 10 ile 12 saat arası değişmektedir⁹⁹. Bu olumsuz çalışma koşulları karşısında ise Osmanlı Devleti umursamaz bir durum içine girmiştir. Osmanlı Devleti, çalışanları, tamamıyla işverenin inisiyatifine bırakmıştır.

---

⁹⁵ Cahit Talas, *Türkiye’nin Açıklamaları Sosyal Politika Tarihi*, s.43. Ayrıca bkz. Şehmuz Güzel, *a.g.e.*, s.s.820-823.

⁹⁶ Mesut Gülmez, “Tanzimat’tan Sonra İşçi Örgütlenmesi ve Çalışma Koşulları (1839-1919)”, s.s.800-801.

⁹⁷ Cahit Talas, *Türkiye’nin Açıklamalı Sosyal Politika Tarihi*, s.37.

⁹⁸ Tezel, *a.g.e.*, s.98-99.

⁹⁹ Ahmet Makal, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Çalışma İlişkileri: 1850-1920*, İmge yay., Ankara, 1997, s.203.

c. Cumhuriyet'in İlk Yılları Çalışma Hayatı

I. Dünya Savaşında, Osmanlı Devleti ağır bir yenilgi almış, topraklarının tamamına yakını işgal edilmiştir. Buna karşılık Türk Ulusu, işgali ve yenilgiyi kabullenmeyerek, halk egemenliğine dayalı bir devletin temellerini, Mustafa Kemal önderliğinde 23 Nisan 1920 B.M.M. kurarak atmıştır. Kurulan meclisin ilk amacı, "Misakı Milli" sınırları içerisinde düşmanlardan temizlemiş, tam bağımsız bir devletin kurmasıdır¹⁰⁰. Meclis, Misakı Milli'nin belirttiği her bölgeyi vatan toprağı kabul etmiş, vatan toprağının düşmandan temizlenmesi için sonuna kadar mücadele verileceğini dünyaya duyurmuştur.

Türk Ulusu'nun milli mücadele döneminde kurduğu meclis kurumları, tam anlamı ile bağımsız bir devletin meclisi gibi çalışmış ve bu şekilde hareket etmiştir. Meclis sadece milli mücadeleyi askeri ve siyasi alanda vermemiş, aynı zamanda devletin sosyal yapısını düzenleyen kanunlar çıkararak da halkın durumunu iyileştirme yoluna gitmiştir.

Çalışma yaşamı, bir ülkenin iktisadi ve sosyal varlığının, temellerini oluşturan en önemli yapı taşlarından biridir. Siyasi yapı nasıl olursa olsun, çalışma yaşamı ülkenin değişmez bir parçasıdır. Çalışma yaşamının önemini kavrayan ülkeler, ekonomilerini refaha ulaştırmış sosyal devletlerdir. İlk meclis üyeleri, çalışma hayatının bir ülke için ne kadar önemini olduğunu çok iyi bilmiş çalışma hayatına verdikleri önemi, ülkenin en zor döneminde yani milli mücadele günlerinde bile göstermişlerdir. Bunun en güzel örneğini meclisten çıkartılmış oldukları iki kanundan anlamaktayız. Bu kanunlar 8 Mayıs 1337 (1921) tarihli ve 114 sayılı "*Zonguldak ve Ereğli Havza-i Fahmiyesinde Mevcut Kömür Tozlarının Amele Menafii Umumiyesine Olarak Furuhtuna Dair Kanun*" ile 10 Eylül 1337 (1921) tarih ve 151 sayılı "*Ereğli Havza-i Fahmiyesi Maden Amelesinin Hukukuna Müteallik Kanun*"dur¹⁰¹. Bu iki kanun ülkedeki çalışma hayatının hukuksal bir boyut kazanmasında, ilk olmuştur.

¹⁰⁰ Misakı Milli, Türk Kurtuluş Savaşı'nın siyasî amacı olan altı maddelik bildirinin adıdır. İstanbul'da toplanan son Osmanlı Mebusan Meclisi tarafından 28 Ocak 1920'de oybirliği ile kabul edilmiş ve 17 Şubat'ta kamuoyuna açıklanmıştır. Bildiri, I. Dünya Savaşı'nı sona erdirecek olan barış antlaşmasında Türkiye'nin kabul ettiği asgari barış şartlarını içerir.

¹⁰¹ Mesut Gülmez, *Türkiye Belgesel Çalışma İlişkileri Tarihi (1936 Öncesi)*, s.s.546-548.

Kurtuluş Savaşının zaferle sonuçlanması, yeni kurulacak olan Türk Devleti'nin varlığını kesinleştirmiştir. Türk Devleti, Osmanlı İmparatorluğu'ndan farklı bir yapılanma olmasına rağmen, Osmanlı Devleti'nin bozuk ekonomik ve sosyal yapısının mirasından kurtulamamıştır¹⁰². Bir başka deyişle Türkiye gelişmemiş bir iktisadi yapıyı devir almıştır¹⁰³. Gelişmemiş iktisadi yapıdan kurtulmak için kurtuluş savaşına benzer bir mücadelenin verilmesi ise şarttır.

Türkiye, ülkenin kuruluş belgesi olan Lozan Anlaşmasından önce her alanda farklı bir devlet olduğunu göstermek ve ayrıca ekonomik ve sosyal yapının tespiti yapmak için 17 Şubat 1922 İzmir'de bir iktisat kongresi toplamıştır. Bu kongre, iktisadi yapı ve çalışma hayatı yönünden çok büyük önem teşkil etmektedir. Ekonominin gerçek anlamda düzelmesi sosyal yapının bir parçası olan ülke çalışma hayatını da olumlu yönde etkileyecektir. Bu doğrultuda ekonomik hayatın bütün kesimleri ile birlikte, kongreye çalışanlar da "*İşçi Grubu*" olarak davet edilmişlerdir¹⁰⁴. Osmanlı Devleti içerisinde birçok sorunla karşılaşan ve sosyal hayatın bir parçası olan çalışanlar, kongrede sorunlarını dile getirmişlerdir¹⁰⁵. İzmir İktisat Kongresi'nde çalışanların isteklerinin yerine getirilmesinden daha önemli olan, işçilerin bu kongrede temsil edilmeleridir. Bu yüzden İzmir İktisat Kongresi, Türk çalışma hayatında da önemli yer tutar.

Kongre'ye katılan çalışan grubunun isteklerini şu şekilde sıralandırmamız mümkündür¹⁰⁶;

- Amele Yerine İşçi Denmesi
- Çalışma Süresi 8 Saate indirilmesi

---

¹⁰² Koray Başol, *Türkiye Ekonomisi*, Anadolu Matbaası yay., İzmir, 1994, s.45. 1923 yılında kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin ekonomik durumunu Koray Başol şöyle anlatmaktadır; Türkiye Cumhuriyeti, ekonomik yönden çok güç koşullar altında kurulmuştur. Geçimini en ilkel yöntemlerle, tarımdan sağlamaya çalışan, eğitimsiz ve yoksul bir halk, yerli ürünler yerine, ithal malları korumayı amaçlayan bir gümrük rejimi, demir ve deniz yolları ile en önemli sektörlerde faaliyet gösteren yabancı şirketler, devlet borçlarının tasfiyesi için kurulan Düyun-u Umumiye, önemli ticaret ve sanayi faaliyetlerinde Müslüman olmayan azınlıklar, Cumhuriyetin kuruluşu ile beraber Türkiye'yi terk etmiş ve ticari etkinlikleri tamamen durmuştur. Bu dönemde, devlet eliyle işletilen, bir kısım işletmeler yanında çoğunluğu imarethane niteliği gösteren küçük çapta özel kuruluşlar vardı. Öde yandan kalifiye eleman yetersizliği, kültür ve teknolojik düzeyin düşüklüğü, ülkenin ekonomik düzensizliğinin başlıca sorunlarıydı"

¹⁰³ Feroz Ahmad, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, Kaynak yay., İstanbul, 2007, s.119.

¹⁰⁴ Yaşa, a.g.e., s.703.

¹⁰⁵ A. Gündüz Ökçün, *Türkiye İktisat Kongresi İzmir-1923*, Ankara, 1972, s.252. Aktaran: Memduh Yaşa, a.g.e., s.703.

¹⁰⁶ Yüksel Ülken, *Atatürk ve İktisat*, T.İ.B.yay., Ankara, 1984, s.85.

- 12 Yaşından Küçüklerin Çalıştırılmaması
- Gece Çalışmasında Çift Ücret Ödenmesi
- En Az Ücretin Belediyelerce Belirlenmesi
- Ücretin Para Olarak Gününde Ödenmesi
- Hastalık Nedeniyle Çalışmayan İşçinin Ücret Alması
- Kaza Hayat Sigortası Kurulması
- Milletvekili ve Belediye Seçimlerinde Mesleki Temsil İlkesi Uygulanması
- İşçi Çocuklarının Geceli Okullarda Bedava Okutulması

İktisat Kongresinde ayrıca Cumhuriyet hükümetinin, çalışma hayatına yönelik fikirleri de belirlenmiştir. Bu fikirler, çalışanların maddi koşullarını sürekli olarak iyileştirmek ve bu iyileştirmelerden nüfusun daha geniş bölümlerinin yararlanmasını sağlamak olduğu söylenebilir¹⁰⁷. Cumhuriyetin lider kadrosunun birinci hedefi Türkiye'nin sanayileşmesini hızlandırmaktır¹⁰⁸. Yönetim ülkede oluşmuş mamul mallar iç pazarını, koruyucu bir gümrük politikası ile yurt içi üretimine tahsis etmek; sanayi kesimindeki sermaye birikimini birtakım doğrudan desteklemelerle hızlandırmak kararındadır¹⁰⁹. İktisadi yapının düzgün bir yapıya gelmesi çalışma hayatının da gelişmesi için önemlidir. Cumhuriyetin ilanının ardından çalışma hayatına ilişkin ilk düzenleme, hafta, tatilinin belirlendiği 2.1.1924 tarihli “*Hafta Tatili Kanunu*”dur¹¹⁰. Bu kanunla çalışanlar, haftanın bir günü tatil yapma hakkı kazanmışlardır. Kanunun birinci maddesine göre;

“On bin veya on binden fazla nüfusu havi şehirlerde alelumum fabrika, imalathane, tezgah, dükkan, mağaza, yazıhane, ticarethane, sınai ve ticari bilumum müessesat ve tevabiinin haftada bir gün tatili faaliyet etmeleri mecburidir.”

Cumhuriyet'in ilk yıllarında çalışma hayatına yönelik “*Hafta Tatili Kanunu*”nun dışında çalışanları dolaylı veya dolaysız etkileyecek kanunlar ve düzenlemeler de yürürlüğe girmiştir. 1924 Anayasası Cumhuriyet dönemi çalışma hayatını, dolaylı

---

¹⁰⁷ Tezel, *a.g.e.*, s.154.

¹⁰⁸ *A.g.e.*, s.154.

¹⁰⁹ *A.g.e.*, s.154.

¹¹⁰ *Resmî Gazete*, 21.01.1924.

olarak etkileyen kanun olarak karşımıza çıkmaktadır¹¹¹. Anayasanın 70. maddesi şöyle düzenlenmiştir: “Kişi dokunulmazlığı, vicdan, düşünme, söz, yayım, yolculuk, bağit, çalışma, mülk, edinme, malını ve hakkını kullanma, toplanma, dernek kurma, ortaklık kurma hakları ve hürriyetleri Türklerin tabi haklarıdır”. Bu maddeye göre çalışma bir hak olarak ilk kez 1924 Anayasası’na girmiştir. Çalışmanın hak olması aslında Osmanlı döneminde “*Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye*” de düzenlenmiştir. Fakat “*Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye*” çağdaş bir kanuni düzenleme olmamasından dolayı 1924 Anayasası ile kıyaslanamaz. Türkiye’de çağdaş yaşamın teminatı olan 1926 tarihli Medeni Kanun, Cumhuriyet sonrası gerçekleşen hukuk reformunun en önemli yasalardan biridir. Bu kanun 1924 Anayasası gibi çalışma hayatını doğrudan etkileyen maddeler içermektedir. Medeni Kanun, 53-72. maddeleri ile çalışma hayatında düzenlemeler yapmıştır¹¹². Bu düzenleme Osmanlı devleti döneminde çıkarılan Cemiyetler Kanununu yeniden ele almakta ve cemiyetleri çağdaş bir şekilde düzenlemektedir¹¹³.

Cumhuriyetin ilk yıllarında tarımda çalışanlar da unutulmamıştır. 1920 Türkiye’inde çalışma hayatı genelde kırsal kesimde tarıma bağlıdır. Çalışan kesimlerin çoğu tarımda kendi hesabına çalışmaktadır. Ancak, toprağı işleyerek geçimlerini sağlayan çiftçi ve köylüden emeklerinin büyük çoğunluğunu alan “Aşar” vergisinin alınması Osmanlı Devleti’nden Cumhuriyet Türkiye’sine kadar gelen bir sorunu oluşturmaktadır. Nasıl ki sanayide çalışan işçi kesimi emeklerinin karşılığını tam olarak alamaması bir sorunsay, “Aşar” da çiftçinin ve köylünün emeğini tam alamaması anlamına gelmektedir. Bu doğrultu da 17 Şubat 1925 yılında aşar kaldırılmıştır.

Cumhuriyet’in ilk dönemlerinde çalışma hayatına yönelik bu olumlu düzenlemeler olmasına karşılık, 1923–1929 yılları arası çalışma yaşamını etkileyen kanunlar sınırlı düzeydedir. I. Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı’nın ardından yeniden yapılanma süreci içerisinde olan Türkiye’de çalışma hayatı fazla gelişmemiştir. Osmanlı Devleti döneminden kalma bir işçi mirasına sahip olan ülkede, makine kullanımı ve ürünlerin çeşitliğı en ilkel düzeyde olup sanayi, zanaatçı üretim tarzının

¹¹¹ Suna Kili, A. Şeref Gözübüyük, *Türk Anayasa Metinleri*, T.İ.B. yay., İstanbul, 2000, s.135.

¹¹² Ahmet Makal, *Türkiye’de Tek Partili Dönemde Çalışma İlişkileri: 1920-1946*, İmge yay., Ankara, 1999, s.336.

¹¹³ A.g.e., s.336.

egemenliğindedir¹¹⁴. İşletme başına düşen ortalama işçi sayısının 2 civarı olması, ülkenin çalışma hayatının gelişmemiş olduğunun bir kanıtıdır. Kırsal kesimde tarımda çalışanlar nüfusun nerdeyse tamamını oluşturmakta, geri kalan kısım ise küçük ölçekli işletmelerde çalışmaktadır. Bu bağlamda sanayinin gelişmesi, ülkedeki çalışma hayatını olumlu yönde etkileyecek ve çok kişinin çalıştığı büyük işletmelerin kurulmasını sağlayacaktır. Nitekim ülkede çok az kişinin çalıştığı küçük işletmelerin toplam işletmelere oranı %91’dir. Ayrıca “*sanayi işgücü*” diye tanımlanan kesim son derece küçük olup, 1927 yılında toplam nüfusun ancak 0.02’sinden oluşturmaktadır¹¹⁵.

Tablo 0.5: 1927 Yılı İş Koluna Düşen Ortalama İşçi Sayısı

İş Alanları	İşletme Sayısı (%)	İşçi Sayısı(%)
Maden	0.9	7.4
Tarım	43.6	43.0
Tekstil	14.3	18.7
Ağaç	12.1	9.5
Kağıt ve Kağıt Ürünleri	0.5	1.1
Metal	22.6	13.2
İnşaat	4.4	4.8
Kimyevi Maddeler	1.1	1.2
Muhtelif	0.2	0.6
Diğerleri	0.3	0.5

Kaynak: *Türkiye’nin Nüfusu 1927*, D.İ.E. yay., Ankara, 1929. Aktaran: *Osmanlı’dan Cumhuriyet Türkiye’sine İşçiler 1839-1950*, Der. D. Quataert, E. J. Zürcher, Çev. Cahide Ekiz, İletişim yay., İstanbul, 1998,s.178.

¹¹⁴ Feroz Ahmad, “Cumhuriyet Türkiye’sinde Sınıf Bilincinin Oluşumu”, *Osmanlı’dan Cumhuriyet Türkiye’sine İşçiler 1839-1950*, Der. D. Quataert, E. J. Zürcher, Çev. Cahide Ekiz, İletişim yay., İstanbul, 1998, s.142.

¹¹⁵ *A.g.e*, s.158.

Tablo 0.6: 1927 Yılı İşletme Başına Düşen İşçi Sayısı

İşletmede Çalışan İşçi Sayısı	İşçi Yüzdesi
1-5	90.8
6-20	7.8
20-50	0.8
51-100	0.3
100+	0.2

Kaynak: *Türkiye'nin Nüfusu 1927*, D.İ.E. yay., Ankara, 1929. Aktaran: *Osmanlı'dan Cumhuriyet Türkiye'sine İşçiler 1839-1950*, Der. D. Quataert, E. J. Zürcher, Çev. Cahide Ekiz, İletişim yay., İstanbul, 1998,s.178.

Tablo 0.7: 1927 Yılı Sanayi Üretim Koluna Göre İş Yeri ve İşçi Sayısı

Sanayi Üretim Kolu	İş Yeri Sayısı	İşçi Sayısı	İş Yerinde Ortalama İşçi Sayısı
Dokumacılık	20 057	35 316	1.76
Deri İşleme	5 347	17 964	3.35
Metelürji	3 272	8 021	2.45
Ağaç İşleri, Marangozluk	2 067	6 007	2.91
Gıda Sanayi	1 274	4 491	3.52
Çömlekçilik	704	6 612	1.93
TOPLAM	32 721	75 411	2.30

Kaynak: U.S Department of Commerce, Turkey a Commercial and Handbook'tan Tefvik Çavdar Aktaran: Alptekin Müderrisoğlu, *Cumhuriyet'in Kurulduğu Yıl Türkiye Ekonomisi*, Z.B. yay., Ankara, 1998, s.88.

Sayısal veriler göz önünde tutulduğunda çalışma hayatının genel yapısı, Osmanlı Devleti döneminden fazla bir farklı değildir. Ülkede bulunan işletmelerin, sanayi işletmesi olmaktan çok uzak oluşu bu durumu doğuran başlıca etkindir. Osmanlı Devleti'nden kalma küçük ölçekli işletmeler, Cumhuriyet'in ilk yıllarında da sanayi işletmelerine dönüşmemiş, küçük işletmelerin istihdam yapısı usta çırak ilişkisi içinde kalmıştır. Ülkedeki çalışma hayatın kırsal kesimin dışına çıkamaması, çalışma hayatına yönelik sosyal politikaları da etkilemiştir. Çalışma hayatına yönelik kanunlar, 1930'lu yıllara kadar fazla bir varlık gösterememiştir. Devletin çalışanları koruyucu hukuk kuralları yapamamasında ülkede çalışma hayatına yönelik kesin verilerin olmayışı da etkin olmuştur.

B. DEVLETÇİLİK İLE ÇALIŞMA HAYATI ARASINDAKİ İLİŞKİ

1. Devletçilik Uygulamaların İktisadi Sistemlerdeki Yeri

18. yüzyılda sanayinin gelişmesi ve Fransız Devrimi, Avrupa’da farklı iktisadi düşünceler oluşmasına neden olmuştur¹¹⁶. Krallıkların ulus devletlere dönüşmesi ve sanayi devrimi yeni düşüncelerin oluşmasında ana etkindir. Yoğun üretim sayesinde büyüyen iktisadi yapı beraberinde birçok anlayışı da doğurmuştur. Sanayi toplumun daha güçlü olmasının yolunun bireylerin kendi çıkarları peşinde koşmalarına izin verilmekten geçtiği düşüncesi temellerine kurulan liberalizm, bu yüzyılda iktisadi politika halini almıştır¹¹⁷. Adam Smith’in, “*bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler*” düşünce yapısı, liberal iktisadi politikanın uygulayış yöntemini göstermiştir¹¹⁸. Tam serbest iktisadi yapıdan toplumun bütün bireylerinin faydalanacağı görüşü, dönemin liberal iktisatçılarının ortak görüşüdür¹¹⁹. Serbestlik düşüncesi, devletin iktisadi ve sosyal hayata müdahalesini reddeder ve ülkedeki dengelerin piyasayı kendi kendine yöneteceği fikrini savunur¹²⁰. Liberalizm düşüncesi, daha sonraki yıllarda, David Ricardo ile en üst düzeyde incelenmiştir¹²¹.

Liberal sistemin sanayileşmiş ülkelerde popüler bir iktisadi yapı olmasına karşılık, bazı sorunları da beraberinde getirmiş liberal sistemin, zengin-fakir arasındaki uçurumu daha da açacağı, fakirlerin daha da mutsuzlaşacağını görüşü dile gelmiştir¹²². Böylece sanayileşmiş ülkelerde yeni bir iktisadi düşünce sistemi ortaya çıkmıştır¹²³. Liberalizm etkilerinden halkın en az düzeyde etkilenmesi için yeni sosyal politikalar oluşmaya başlamış, liberal sistemin, devlet müdahalesiyle toplumun alt kesimlerini ezmesine ve sömürmesine izin verilmemesi görüşü ortaya atılmıştır¹²⁴. Liberal sistemin çalışanı ezen düşünce yapısına ilk düşüncesel tepki Simonde de Simondi ile olmuştur.¹²⁵

¹¹⁶ Tarih ve Kültür II, *Gelişim Genel Kültür Ansiklopedisi*, Gelişim yay., İstanbul, t.y., s.128.

¹¹⁷ Fatmagül Berkay, “Liberalizm”, *19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Modern Siyasal İdeolojiler*, Der. H. Birsen Örs, İstanbul Bilgi Üniversitesi yay., İstanbul, 2008, s.59.

¹¹⁸ A.g.e., s.60.

¹¹⁹ Tarih ve Kültür II, s.128.

¹²⁰ A.g.e., s.128.

¹²¹ Ricardo, a.g.e., s.s.7-8.

¹²² Cahit Talas, *İçtimai İktisat Dersleri*, s.s.22-23.

¹²³ Ayrıntılı bilgi için bkz. Jacques Gouveneur, *Kapitalist Ekonominin Temelleri*, Çev. Fikret Başkaya, İmge yay., Ankara, 1997, s.s.25-48.

¹²⁴ A.g.e., s.23.

¹²⁵ A.g.e., s.23.

Simonde, devletin sosyal politikalar ile iktisadi hayata müdahalesinin olması gerektiği savunmuştur¹²⁶.

Devletin sosyal barışı ve sosyal adaleti sağlamak amacıyla müdahalesini meşru gören bu yeni düşünce sistemi 19. yüzyılın başlarından itibaren farklı iktisatçılar tarafından dile getirilmiştir¹²⁷. Böylece Robert Owen, Claude Henri de Saint Simon, Louis Blanc gibi iktisatçılar sosyalizm denilen yeni bir sistemin öncüleri oldular¹²⁸. Sosyal politikaları ön plana çıkaran bu iktisatçılar, ileri sürdükleri düşünceler birbirinin aynı olmasa da liberal sistemin karşısında yeni yöntemleri savundular. Zengin fakir arasındaki uçurumları en aza indirmek için sağlık, eğitim, sosyal güvenlik, istihdam ve sosyal hizmetler gibi alanlarda radikal düzenlemelerin gerektiğini savunan bu yaklaşım sosyalizm temellerini oluşturmuştur¹²⁹.

Sosyalizmi hem ekonomik hem de siyasal bir yapı olarak ele alan düşünürler olsa da bazı düşünürler bu şekilde düşünmemektedir. Sosyalizmi yönetim biçimi olarak incelemeyen iktisatçıların başında Karl Heinrich Marx gelmektedir¹³⁰. Marx sosyalizmi bir iktisadi politika olmaktan çıkarıp iki aşamada gerçekleşecek bir yönetim şekline dönüştürmüştür. İlk aşamada maddi üretim araçlarının devlet kontrolüne geçeceği, ikinci aşama ise devletin komünist yönetim biçimine geçişi fikri üzerine temellenmiştir¹³¹. Özel mülkiyet yerine, devlet mülkiyetinin, işçileri ve yoksul halkı daha mutlu edeceği görüşüyle hareket eden sosyalist düşünce, 19. yüzyıldan itibaren daha rağbet görmeye başlamıştır. Bunun nedeni sanayi Avrupa'sında emeği ile çalışan kesimin üretimdeki ağır koşullar nedeniyle ezilmesi ve bu durumdan yeterince pay alamamasıdır.

Liberal düşünceyle zenginleşen ülkeler, emek sınıfının sorunlarını unutmuştur. Sosyalist düşüncelerin rağbet görmesi yüzünden Avrupa emeği ile çalışan kesimin sorunlarına yönelik politikaları geliştirmeye başlamışlardır¹³². Çalışanların sorunlarına

---

¹²⁶ A.g.e., s.23.

¹²⁷ Meryem Koray, Alper Topçuoğlu, *Sosyal Politika*, Karınca yay., İzmir, 1987, s.s.11-12

¹²⁸ A.g.e., s.12.

¹²⁹ A.g.e., s.12.

¹³⁰ Ahmet Bekmen, "Marksizm" 19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Modern Siyasal İdeolojiler, Der. H. Birsen Örs, İstanbul Bilgi Üniversitesi yay., İstanbul, 2008, s.165-175

¹³¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Karl Marx, *Kapital I II III*, Çev. Alaattin Bilgi, Eriş yay., İstanbul, 2003.

¹³² Orhan Tuna, Nevzat Yalçıntaş, a.g.e., s.16.

yönelik araştırmalar Avrupa’da sosyal politikanın doğmasına neden olmuştur¹³³. Temel amaç liberal sistemden vazgeçmeden, çalışan ve yoksul insanların durumlarını daha iyi duruma getirmektir.

Bu doğrultuda¹³⁴;

- Fakir veya yaşlı insanların korunması
- Küçük çiftçi ve sanatkârların korunması
- İşçilere sendika ve grev hakkının verilmesi
- Kadın ve çocuk işçilerin korunması
- İşçilerin hastalık, ihtiyarlık ve işsizlik hallerinde işçilere yardım yapılması gibi iyileştirmeler üzerinde durulmuştur.

1917 yılında Rusya’da gerçekleşen Ekim Devrimi, Marx’ın düşünce yapısını yeniden ön plana çıkarmıştır¹³⁵. Sanayi işletmelerin ve iktisadi yapının tamamen devlet eliyle yönetildiği bir sistem Rusya’da oluşturulmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda dünya 20. yüzyılda iki farklı yapıya bürünmüştür. Devletin sadece düzenleyici rolünün olduğunu savunan liberal sistem ile devletin iktisadi alanların tamamını kontrol ettiği sosyalist sistem. Sanayileşmiş ekonomilerin tercihi olarak görülen bu iki sistem II. Dünya Savaşı’ndan sonra iki kutuplu bir sistem oluşturarak dünya iktisadi yapısına damgasını vurmuştur.

Liberal sistemin eksiklikleri karşısına rakip olarak sosyalist sistemi çıkarsa da, liberal sistem eksikliklerini kendi içerisinde çözme yoluna gitmiştir. Liberal sistemde eksiklikler iki politika ile giderilmeye çalışılmıştır. Politikalardan ilki özel sektörün giremediği ve ülke sosyal yapısı için önemli olan sektörlerle devletin işletmecisi olarak girmesi, diğeri ise ülkedeki sosyal politikaların halkın yararına göre düzenlenmesidir¹³⁶. Bunun anlamı sadece sosyalist sistemde değil aynı zamanda liberal sistemde de devlet işletmeciliği ve sosyal politikaların olduğudur.

---

¹³³ A.g.e., s.s.116-117.

¹³⁴ Meryem Koray, Alper Topçuoğlu, *a.g.e.*, s.s.7-8.

¹³⁵ Ahmet Bekmen, *a.g.e.*, s.s.204-205.

¹³⁶ Meryem Koray, Alper Topçuoğlu, *a.g.e.*, s.15.

19. ve 20. yüzyılda liberal sistemin uygulandığı ülkelerde bile devlet işletmelerinin olduğu görülmüştür¹³⁷. Devlet kendi için önemli gördüğü sektörlerle işletmeci olarak girmektedir¹³⁸. Devlet, iktisadi yapıyı düzenleyici rolünün yanı sıra, özel sektörün girmediği veya giremediği iş sahalarına da girmektedir. Karma iktisadi model olarak adlandırılan bu modelde, her ülke işletme sayısını ve gireceği sektörü kendi koşullarına göre belirler. Böylece devlet liberal sistemden uzaklaşmadan ülke iktisadi yapısını daha da güçlendirir. Devlet aynı zamanda işletmeler kurmakla yetinmeyip çalışma hayatını düzenleyen sosyal politikaları da çalışanın yararına düzenlemektedir¹³⁹. Liberal iktisadi sistemde sayabileceğimiz İngiltere, Almaya gibi ülkeler, çalışma hayatına yönelik sosyal politikaların öncüleri olmuşlardır¹⁴⁰. İktisadi sisteme devlet tarafından yapılan tüm müdahalelere “devletçilik” adı verilmektedir¹⁴¹.

Devletçilik kelimesinin sözlük tanımı, devletin iktisadi ve toplumsal alanlara karışmasını gerekli gören öğretilerdir¹⁴². Tanım kesin yargılar içerse de “Devletçilik” politikasının uygulanışı, ülkeden ülkeye farklılıklar göstermektedir. Bazı ülkelerde devletin iktisadi ve toplumsal alanlara müdahalesi oldukça sınırlı olmaktadır, bazı ülkelerde ise müdahaleler oldukça geniş kapsamlı olmaktadır. Devletçilik politikasının uygulanışındaki farklılıkların nedeni, her ülkenin kendine özel iktisadi sistem belirlemesinden kaynaklanmaktadır. Bazen zor durumda olan özel işletmelerin, devlet eliyle desteklenmesi bile “devletçilik” olarak adlandırılmaktadır.

Anlattıklarımızdan yola çıkarsak, sanayisi ve iktisadi yapısı gelişmiş ülkelerin tercihi olarak görülen politikalar, sanayisi gelişmeyen, tarım toplumundan ileriye gidememiş bir ülke için geçerli olur mu sorusunun cevabını, Türkiye’nin kuruluşundan hemen sonra ortaya koyduğu iktisadi politikada aramamız gerekmektedir. Sanayileşmiş ülkelerin istediği gibi bir iktisat politikası seçebilirdi. Bununla birlikte Türkiye’nin böyle bir seçim yapması iktisadi yapısından dolayı olanaksızdı. Yoğun üretim ve uzmanlaşma sanayileşmiş ülkelerin iktisadi yapısının temellerini oluşturmaktadır. Ancak, Türkiye’nin iktisadi yapısında, ne yoğun üretim ne de uzmanlaşma

¹³⁷ İkinci Dünya Savaşından sonra İngiltere’deki bütün kömür ocakları devletleştirildi. Bkz. Cumhuriyet, 1 Şubat 1946.

¹³⁸ 20. Yüzyılda Liberal iktisat yapısına sahip İngiltere’de birçok devlet kuruluşu bulunmaktaydı.

¹³⁹ Örgütlenen işçi sınıfı 20. yüzyılda çok güçlü siyasi güç haline geldi. İşçi örgütleri, hükümet veya partilere çalışma hayatına yönelik sosyal politikaların geliştirilmesi konusunda önemli baskı aracı oldu.

¹⁴⁰ Meryem Koray, Alper Topçuoğlu, *a.g.e.*, s.41.

¹⁴¹ *A.g.e.*, s.42.

¹⁴² *Büyük Larousse*, Milliyet yay., Cilt.6, İstanbul, 1992, s.3110.

bulunmaktadır. Bu bağlamda sanayileşmenin gerçekleşmesi için ülkede çok büyük iktisadi adımlar atılması gerekmektedir¹⁴³. Bu adımlar;

- Sanayinin teşvik edilmesi
- Milli sanayi için koruyucu gümrük tedbirleri almak
- Sanayiciye ucuz kredi
- Ticaret bankası kurulması
- Aşarın kaldırılması
- Çalışanların haklarına yönelik düzenlemeler
- Sanayi için gerekli eleman yetiştirecek okullar kurulması

Türkiye kurulduğu andan itibaren ana iktisadi hedefini sanayileşmeye sıfırdan başlayarak, ülkeyi tam bir sanayi ülkesine çevirmek olarak belirlemiştir¹⁴⁴. Bu doğrultuda 1930 yılına kadar iktisadi alanda birçok düzenleme yapılmış, devlet hiçbir siyasi kaygı taşımadan ülkede sanayi işletmelerini teşvik etmeye çalışmıştır¹⁴⁵.

Sanayileşme çabası 6–7 yıl özel teşebbüsü destekleyecek hamleler atılarak sürmüştür. Çoğu araştırmacı, Türkiye devletinin bu tutumunu liberal sistem olarak adlandırmaktadır¹⁴⁶. Temelde ise devletin özel teşebbüse devlet bütçesinden geniş destekler verilmesi “devletçilik” uygulamalarının bir başka türüdür. Ayrıca 1923–1930 yılları arası yabancı şirketlerin elinde olan işletmelerin de bu dönemde devletleştirilmesi başka bir devletçilik uygulamasıdır¹⁴⁷.

Dünya ekonomik buhranı ve Osmanlı Devleti’nin borçları Türkiye Devleti’nin yeni bir iktisat politikası oluşturmasını sağlamıştır. Yeni politika tamamen sanayileşme devrimini devlet eliyle gerçekleştirmeyi hedefleyen bir yapıdadır¹⁴⁸. Liberal ve sosyalist iktisadi yapıların dışında tamamen Türkiye’ye özgü bir iktisat politikası ortaya çıkmıştır. Dünyada bütün sanayileşemeyen ülkelere örnek olacak bu sistemin adı “devletçilik” olarak tanımlanmıştır.

---

¹⁴³ Timur, *a.g.e.*, s.s.102-104.

¹⁴⁴ Erdinç Tokgöz, “Cumhuriyet Dönemi Ekonomik Gelişmeler”, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II*, A.A.M. yay. Ankara, 2005, s.322-323.

¹⁴⁵ *A.g.m.*, s.323-324.

¹⁴⁶ Korkut Borotav, *Türkiye’de Devletçilik*, İmge yay., Ankara, 2006, s.s. 25-26

¹⁴⁷ Demir yolları, tütün ve içki tekelleri devlet tarafından satın alınma yoluyla devletleştirildi.

¹⁴⁸ Korkut Boratav, “Korumacı-Devletçi Sanayileşme: 1930-1939”, *Çağdaş Türkiye 1908-1980*, Cilt.4, Cem yay., İstanbul, 2005, s.321.

2. Devletçilik Uygulamalarının Çalışma Hayatı Üzerine Etkisi

18. ve 19. yüzyıl boyunca sanayileşme ve sosyal politikalar dünya çalışma hayatını bütün boyutlarıyla etkilemiştir. Her ülke, iktisadi ve sosyal politikalarını kendine özgü bir şekilde uygulamaya geçirmiştir. Uygulanan politikalar nasıl olursa olsun, üretimde kullanılan insan gücü aynıdır. Çalışan insan topluluklarını, iktisadi politikaların dışında bırakmak, bu yüzden yanlış bir yaklaşımdır. Bir ülkenin iktisadi yapısı liberal veya sosyalist olabilir, buna karşılık çalışma hayatına yönelik sosyal politikalar da böyle bir ayırım yapılamaz. Çalışma hayatına yönelik sosyal politikalar çalışanın hakları gözetilerek oluşturulur¹⁴⁹. Devletin iktisadi hayatta rolü ne olursa olsun ülke çalışanını işverenin inisiyatifine bırakamaz.

Çalışma hayatına devlet müdahalesi, bütün iktisadi sistemlerde bulunmasına karşılık, devletçilik uygulamalarının fazla olduğu ülkelerde daha önemli bir konudur. “Devletçilik” genel olarak iktisadi yapıya her türlü devlet müdahalesi anlamına gelmektedir¹⁵⁰. Devletin, iktisadi hayata işveren olarak girmesi, çalışma hayatının temelini oluşturan “devlet, işveren ve çalışan” üçlemesini, ikiye düşürür. Bundan dolayı, devletin iktisadi alanda alacağı her karar, doğrudan çalışma hayatını etkilemektedir. Devletçilik uygulamalarının yapısı ülkede çalışma hayatı politikasının önemini de artırmaktadır. Çalışma hayatının devlet ve çalışan arasındaki bir ilişkiye dönmesi, çalışma hayatını doğrudan etkileyen kanunları ve düzenlemeleri, hem çalışan hem de devlet yararı gözetilerek yapılmasına neden olur. Ayrıca, uygulanan devletçilik politikası özel sektörü de kısıtlamadığından, kanunlarda, özel sektör çalışanlarının da göz ardı edilmemesi gerekmektedir.

Özel sektörün devletçilik uygulamalarından en az düzeyde etkilenmesi için devlet olabildiğince özel işletmelerin faaliyet sahasına girmemeye çalışır. Devlet işletmeleri eğer özel sektör işletmelerini engellerse ülkedeki iktisadi yapı olumsuz yönde etkilenebilir. Devletçilik uygulamalarının aynı zamanda asla devlet tekeline dönüşmemesi gerekir. Bu yüzden sanayisi gelişmiş ülkelerde devlet işletmeleri en alt düzeyde tutulur. Yalnız, Türkiye’nin 1930-1950 yılları istisnai bir durumdur¹⁵¹. Bundan dolayı Türkiye’de uygulanan devletçilik uygulamalarının çalışma hayatına etkisi,

¹⁴⁹ Meryem Koray, Alper Topçuoğlu, *a.g.e.*, s.36.

¹⁵⁰ Sosyal politikalar çağdaş devletlerin asli görevi olmuştur.

¹⁵¹ “Devletçilik” iktisadi alanda Türkiye’nin resmi ideolojisi halini aldı.

sanayileşmiş ülkelerde uygulanan devletçilik uygulamalarının çalışma hayatına etkisinden farklı olacaktır.

Devletçiliğin çalışma hayatı üzerinde doğrudan veya dolaylı etkisini daha iyi anlamamız için üç başlık altında incelememiz de yarar olacaktır. Bu başlıklar;

- Çalışanlar
- İşletmeler
- Kanunlar

a. Çalışanlar

Devlet çalışma hayatına işveren olarak girmesi, devlet çalışanı ile özel sektör çalışanı kavramını doğurur. Devlet işletmesinde çalışanların temelde özel sektör çalışanından farkı yoktur. Tek fark işverenin bir şahıs olmayıp devletin bizzat kendisi olmasıdır. Buna rağmen çalışanların, daha çok devlet işletmelerinde çalışmayı tercih ettikleri de bilinmektedir. Tercihin temel nedeni, genelde devlet işletmelerinin çalışma koşullarının daha iyi ve işten çıkarılma riskinin daha az oluşundan kaynaklanmaktadır. Başka bir tercih nedeni de çalışma hayatına ilişkin kanunların devlet işletmelerinde tam uygulanmasından kaynaklanmaktadır¹⁵². Devlet işletmeleri, genelde özel sektörün girmedığı veya sadece halka hizmetten başka ticari kar edilmeyen sektörlerde bulunması, çalışanların ülkesine hizmet veriyormuş hissini doğurur. Bu son derece doğal bir durumdur. İşletme halkın yararı gözetilerek kurulmuşsa, işletmede yapılan her hizmet veya üretimin çalışanı aldığı ücret kadar tatmin etmesi kaçınılmazdır.

Türkiye’de devlet çalışanı kavramına baktığımızda devletçilik uygulamaları nedeniyle dönemsel farklılıklar görünmektedir. Devlet çalışanı kavramı Osmanlı Devleti’nde ve Türkiye’de çok farklı iki yapıdadır. Osmanlı Devleti’nde devletin elinde bulunan fabrikalarda çalışanlar ya o bölgedeki zorunlu çalışmaya sevk edilen insanlar veya askerlik döneminde bulunan askerlerden oluşmaktaydılar¹⁵³. Osmanlı Devleti’nin son dönemine birkaç istisna dışında devlet çalışanını bu kişiler oluşturmuştur. Askerin

---

¹⁵² 1947 yılında TBMM çalışma komisyonu tarafından hazırlanan raporda 3008 Sayılı İş Kanunu maddeleri genelde devlet işletmelerinde tam anlamıyla uygulanmaktadır. Bkz. B.C.A. Yer No: 728.495..5. Fon Kodu: 490..1.0.0 Dosya: 4.BÜRO Sayı : - Tarih: 30.12.1947, s.s. 1-17.

¹⁵³ Karakışla, *a.g.e.*, s.28. Bkz.. Zafer Toprak, “Tanzimat’ta Osmanlı Sanayi”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt.4, İletişim yay., İstanbul, 1985, s. 1345.

giyim ve tesisat ihtiyacını karşılamak üzere askerlerin çalıştığı işletmelerin yanı sıra, madenlerde ve yol yapımında çalışmak zorunda bırakılan o bölgenin insanları devlet çalışanlarını oluşturmuşlardır¹⁵⁴.Devletçilik uygulamalarının sonucunda oluşan devlet işletmelerinde çalışanlar Osmanlı Devleti dönemindeki devlet çalışanlarından çok farklıdır. Anadolu'nun değişik bölgelerine açılan devlet işletmelerinde çalışanlar çok farklı bir düzeydedir. Daha önce hiçbir sanayi işletmesinde çalışmamış insanlar, devlet işletmeleri sayesinde uzmanlaşmalarının yanı sıra, çalışma hayatına yönelik sosyal politikalar sayesinde onurlu çalışmayı da öğrenmişlerdir.

1930–1950 yılları arasında çoğunlukla 12 saat çalışıldığı bir dönemde, Anadolu sınırları içinde bir işletmede insanlar 8 saat çalışmaktaydılar¹⁵⁵. Ücretler düşük olsa da, Türk çalışanı çağlaş yapısına devlet işletmeleri sayesinde kavuşmuştur¹⁵⁶. Devletçilik uygulamalarının Türk çalışanına etkisini maddeler halinde sıralarsak, uygulamaların Türk çalışma hayatına etkisini daha iyi ortaya çıkacaktır.

- Vasıflı işçi sayısı arttı,
- Sanayi çalışanı Anadolu'nun geneline yayıldı,
- İşçi bilinçlenmesi arttı,

Sonuç olarak, günümüzün işçi yapısını ve anlayışını, o dönemde kurulan işletmelerde çalışan işçiler oluşturmuştur.

b. İşletmeler

Devletçilik uygulamalarının en belirgin özelliği, devletin işletme kurarak veya özel sektör işletmesini satın alarak iktisadi hayata girme olayıdır. Devlet eliyle açılan ve işletilen işletmelerin genelinde ülke yararı gözetilmektedir. Devlet işletmeleri bazen, özel sektörün girmediği ama ülke için öneme sahip sektörlerde açılmakta, bazen de sosyal politikalar doğrultusunda tamamen halkın yararı gözetilerek açılmaktadır¹⁵⁷. Türkiye’de 1930’lu yıllardan sonra uygulanan devletçilik uygulamaları ise bu

---

¹⁵⁴ Karakışla, *a.g.m.*, s.28-29.

¹⁵⁵ *Ahmet Ablas* ile 25 Temmuz 2009 yılında yapılan röportaj.

¹⁵⁶ *A.g.r.*

¹⁵⁷ Nejat Bengül, “İktisadi Devlet Teşekkülleri”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt.17. Sayı.3, Ankara, 1962, s.24,25.

saydığımız iki düşüncenin yanında, ülke gelirlerini ve sanayisini geliştirmek amacı da taşımaktadır¹⁵⁸.

Devletin işletme açarak iktisadi hayata girmesi tek başına devletçilik anlamına gelmemektedir. Devletin ülkede bulunan işletmelere verdiği destekler de, devletçilik tanımı içinde yer alır. Devlet ülkedeki gücünü kullanarak, bazen kredi, bazen de ayrıcalık tanıyarak özel sektör işletmelerini desteklemektedir¹⁵⁹. Özel sektöre verilen ayrıcalıklar ülke iktisadi yapısına olumlu yönde bir katkıda bulunacağı düşünüldüğünde yapılmaktadır. Bir işletme üretim yoluyla ülke iktisadi yapısına katkıda bulunurken, aynı zamanda yaptığı istihdam ülke sosyal politikalarına yardımcı olmaktadır. Türkiye’de 1930’lu yıllara kadar uygulanan politika da bu uygulamaların bir benzeridir. Bundan dolayı 1923 yılından sonra uygulanan iktisat politikalarını bazı iktisatçılar liberal bazıları ise devletçi liberal olarak adlandırmaktadırlar¹⁶⁰.

Devlet eliyle kurulan işletmeler genelde diğer iş kolundaki işletmelere zarar vermeyecek şekilde kurulmaktadır. Devletçilik uygulamaları, liberal sistemi benimseyen ülkelerde ortaya çıktığından, kurulan işletmelerin özel sektörle kesinlikle rekabete girmesi istenmez. Aynı iş kolunda devlet işletmesi özel sektör işletmesine göre her zaman daha avantajlı bir durumdadır. Devlet işletmeleri ile özel sektör işletmelerinin, birbirini tamamlayıcı olmaları ülke iktisadi yapısı için daha olumludur. Bu düşünce doğrultusunda devlet işletmeleri daima tamamlayıcı rol üstlenmektedir.

Türkiye’de devletçilik uygulamalarının yoğun olduğu 1930–1950 dönemlerinde devlet işletmeleri çok değişik görevler üstlenmiştir. Devlet işletmeleri tamamlayıcı olmaktan çok, ülkeyi iktisadi olarak kalkındırmayı hedeflemiştir. Sanayisi olmayan, vasıflı iş gücünün olmadığı bir ülkede devlet işletmeleri, bu iki eksiği ortadan kaldırma görevini üstlenmiştir. Devletçilik anlayışındaki bu farklılık Türkiye’de uygulanan devletçilik uygulamalarını özel kılmaktadır.

Anadolu verimli toprakları ve zengin yeraltı kaynakları olmasına rağmen sanayi işletmesi yönünden çok fakir bir yapıya sahiptir¹⁶¹. Aynı şekilde halkı da kırsal bölgede küçük tarım işletmelerinde çalışmaya mahkûm bırakılmıştır. Sanayileşmiş ülkeler her alanda gelişirken, Anadolu insanı kırsal kesimde toprağa bağlı kalmıştır. Osmanlı

¹⁵⁸ Korkut Boratav, *100 Soruda Türkiye’de Devletçilik*, Gerçek yay., İstanbul, 1974, ss.138-139.

¹⁵⁹ 1923 – 1929 Yılları arasında devlet özellikle milli sermayeye önemli iktisadi destek oldu.

¹⁶⁰ Korkut Boratav, *100 Soruda Türkiye’de Devletçilik*, s.s.29-30.

¹⁶¹ Bkz. Ek:1., Ek:7. Ek:10.

Devleti'nin iktisadi yapısından kaynaklanan, bu durum karşısında Türkiye Devleti, "Devletçilik" uygulamaları ile en iyi sanayileşme politikasını belirlemiştir. Cumhuriyet dönemine kadar aslında Osmanlı Devleti varlık içinde yokluk çekmiştir. Türkiye'nin gerçek anlamda sanayileşmesinde devlet işletmeleri her zaman önemli bir yere sahiptir.

Cumhuriyet'in ilanı Türk iktisat politikasını derinden değiştirmiştir. Kapitülasyonlar ve Duyun-u Umum-iye'nin kaldırılması devletin iktisadi hayata tam müdahalesinin önünü açmıştır. Başlarda sadece ulaşım ve bankacılık işlerine el atan devlet, daha sonraları önemli üretim malları üreten işletmeler açmaya da başlamıştır. Türkiye'de devlet işletmelerinin üstlendiği görevleri sıralarsak;

- Ülke içindeki talepleri karşılamak ve ithalatı azaltmak
- İşletmelerin karlılığı ile ülke gelirinin artırmak
- Türk tarım ürünlerini değerlendirerek tarımı desteklemek
- Gerçek anlamda sanayi devrimini gerçekleştirmek
- Geniş ve kaliteli iş sahaları oluşturarak çalışma hayatını geliştirmek
- İşsizliği en aza indirmek
- Temel ürünlerde dışa bağımlılığı ortadan kaldırmak

Devlet işletmelerinin her zaman ülke çalışma hayatında önemli bir yeri vardır. Çağdaş Türk çalışma hayatının temelleri devlet işletmelerinde atılmış, Anadolu insanı devlet işletmeleri sayesinde emeğinin gerçek değerini öğrenmiştir.

c. Kanunlar

Çalışanlar, iktisadi hayatta, kendi emeğini satarak geçimini sağlayan ve geniş bir yapıyı oluşturan sınıf olarak karşımıza çıkmaktadırlar. Çalışanların sorunlarına yönelik sosyal politikaların gelişimi, 19. yüzyılın başlarından itibaren, sanayileşmiş ülkelerde oluşmaya başlamıştır¹⁶². Sanayi işletmelerinin büyük şehirleri oluşturmaya başladığı dönemde, devlet çalışma hayatına yönelik sosyal politikalar da geliştirmeye başlamıştır¹⁶³. Sosyal politikaların gelişmesinde devletin, bilinçlenmesinin önemli rolü vardır. Sanayileşmiş ülkelerde sosyal politikalar, devletin çalışanı her türlü olumsuz şartlardan koruma anlayışıyla oluşur. Devletin çalışma hayatına yönelik sosyal

¹⁶² Cahit Talas, *İçtimai İktisat Dersleri*, s.70.

¹⁶³ Meryem Koray, Alper Topçuoğlu, *a.g.e.*, s.s.32,33.

politikaları oluşmasındaki asıl neden, işçi ve işveren arasındaki çatışmayı önlemektir. Sanayileşme, ülkede çalışanların önemini artırırken, devletin de çalışanları koruyucu tedbirler almasını zorunlu kılar. Sanayileşmiş ülkelerde çalışma hayatına yönelik sosyal politikalar, tamamen devletin doğrudan müdahalesiyle olur. Bu müdahale ülkede uygulanan iktisat politikalarını da doğrudan etkilemektedir.

Türkiye ise devletçilik uygulamaları ile gelişen ülke sanayisi, çalışma hayatına yönelik sosyal politikalarda önemini artırmıştır. Devlet bir yandan işletme kurarken bir yandan da o işletmede çalışanların haklarını kanunlar yoluyla düzenleme işine girer. Devletçilik uygulamaları ile kurulan işletmelerde artan emek talebi nedeniyle, ücretli çalışanların sayısını artırmıştır. Ülkenin birçok yerinde sanayi üretimi yapan işletmelerde çalışanlar, iktisadi yapısının gelişmesinde önemli rol oynadılar. Devlet işletmeleri nispeten büyük kuruluşlar olduğundan, insan emeği bu işletmelerde önemli bir üretim faktörü oluşturmuştur. İnsan emeğinin önemini anlayan devlet, çalışma hayatına yönelik sosyal politikalarda değişiklikler yapmıştır.

Cumhuriyetten önce ise Osmanlı Devletinde, ücretliler; ırgat, amele, çırak adı verilen gruplardan oluşmuştur. Bu gruplar hiçbir hukuksal hakka sahip olmayan genelde işverenin inisiyatifine bırakılmış sosyal yaşamın en altında bulunan insanlardır. Sanayinin gelişmemesi, işletmelerin küçük ve tarıma dayalı olması, ücretli çalışanların sosyal yapı içinde en alt düzeyde bırakmıştır. Ticaret alanlaşmalarından sonra yabancı işletmelerin Osmanlı Devletine girmeleri, ücretli çalışanların sayısını artırsa da, ekonomik ve hukuksal haklarında bir etki yaratmamıştır. İngiltere başta olmak üzere Osmanlı iktisadi yapısına giren sanayileşmiş devletler, ülkedeki ham maddeyi ucuz, niteliksiz ve hiçbir hakka sahip olmayan ücretliler sayesinde elde edip nihai mal olarak sanayi fabrikalarında işlemiş, bu durum hem Osmanlı Devleti hem de ülkedeki ücretli çalışanlara zarar vermiştir.

Osmanlı Devleti döneminde özellikle II. Abdülhamit döneminin baskıcı yapısı en fazla gören hakkını arayamayan ücretli çalışanlara zarar vermiştir. II. Meşrutiyet döneminin özgürlükçü yapısından faydalanan ücretliler, ekonomik haklarını aramak için eylemler ve grevler yapmışsalar da bu eylemlerinin sonunda hiçbir hak elde edilememişlerdir. Ayrıca hükümet siyasi çıkarları veya yabancı işletmelerin çıkarları doğrultusunda Tatil-i Eşgal Kanunu ile ücretli çalışanları baskı altında tutacak bir

kanunu çıkarmışlardır. İktisadi bakımdan bağımsız olmayan Osmanlı Devleti'nin hürriyet fikri ile yola çıkan bir iktidarı bile, hürriyetleri kısıtlayan bir yapıya bürünmüştür¹⁶⁴.

I. Dünya Savaşı'nın ardından yok olan Osmanlı Devleti'nin toprakları üzerinde kurulan tam bağımsız Türkiye Devleti'nin iktisadi yapısı ve çalışma hayatı tamamen Osmanlı Devleti'nin gelişmemiş yapısından oluşmuştur¹⁶⁵. Savaştan sonra genelde ülkeyi terk eden yabancı sermaye ücretli çalışanları doğrudan etkilemiş bunun yanı sıra dört yıl süren savaş, ücretli istihdam eden çoğu yerli ve yabancı firmanın da kapanmasına neden olmuştur. Bu durumu çok iyi etüt eden kurucu kadro devletçilik adı verilen tam bağımsız bir iktisadi ve siyasi uygulama başlatarak sorunları ortadan kaldırma yoluna gitmiştir.

Devletçilik iktisadi kalkınmayı sanayileşme sayesinde gerçekleştirmeyi hedeflerken, hızlı bir şekilde kurulan sanayi işletmeleri sayesinde de ülke içerisinde bulunana ücretli çalışan sayısı arttırmıştır. Ücretlilerin çalışma alanları, sanayisi gelişmiş ülkelerin çalışma alanlarına benzemeye başlamıştır. Bu sayede ücretliler ırgat, amele, olmaktan çıkarak işçi memur halini almışlardır. Böylece, devletçilik politikası ile iktisadi yapıda ücretliler sosyal yapı içinde hak ettikleri yapıyı aldılar.

Türkiye'de devletçilik politikası yalnızca ücretli çalışanların sınıf bilincini ve ekonomilerini değiştirmemiş aynı zamanda ücretlileri çalışma hayatına yönelik hukuksal haklara da kavuşturmuştur. İşveren artık ücretli çalışanı ırgat, amele ve çırak gibi çalıştıramayacaktır. Devletçilik politikası ile ücretli çalışanların hakları birçok kanunla ve en önemlisi de iş kanunu ile düzenlenme yoluna gidilmiştir. Devletçilik politikası sayesinde ücretli çalışanlar hem ekonomik hem de hukuksal haklarına kavuşmuşlardır.

Devletçilik politikası, direkt bir şekilde çalışanların haklarını düzenlemeye yönelik bir iktisadi yapılanma olmamasına karşın, dönemde çıkarılan kanunlar ve düzenlemeler çalışanlara birçok haklar kazandırmıştır. Türk çalışanı, gelişmiş teknoloji kullanan işletmelerde insan onuruna yakışan, düzenli iş saatleri içerisinde, düzenli maaş

---

¹⁶⁴ Bu kanun hakkında detaylı bilgi için bkz. A. Gündüz Ökçün, *Tatil-i Eşgal Kanunu, 1909 Belgeler ve Yorumlar*.

¹⁶⁵ Şevket Pamuk, *Osmanlı- Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914*, İletişim yay. İstanbul, 2007, s.s.141-142.

alan insanlar olarak hayatlarını sürdürmüşlerdir¹⁶⁶. Dönem boyunca işçilerin haklarına yönelik kanunlara ve düzenlemelere de önem verilmiştir. Dönemin çalışma hayatı yönünden en önemli yönü İş Kanunu olmuştur. Kanun kapsamında, II. Dünya Savaşı'nın ardından çalışanlara örgütsel hakları da devlet tarafından verilmiştir. Uluslararası Çalışma Örgütüne üyelik ile çalışanların haklarına yönelik düzenlemelere uluslararası bir yapı kazandırılmıştır. Sonuç olarak 1930–1950 yıllarında devlet, çalışma hayatına yönelik hukuki düzenlemelerde büyük aşama kaydetmiştir.

---

¹⁶⁶ Osmanlı döneminde işletme sahibi, çalışanları genelde çok ağır koşullarda çalıştırılıp düzenli ücret ödememekteydi. Osmanlıda 1908 yılından sonra olan çoğu işçi hareketleri bu yüzden olmaktaydı.

II. BÖLÜM

1930–1940 YILLARI ARASI UYGULANAN DEVLETÇİLİK UYGULAMALARININ ÇALIŞMA HAYATINA ETKİSİ

A. UYGULAMALARIN ÇALIŞMA HAYATINA DOĞRUDAN VE DOLAYLI ETKİSİ

Türkiye’de hem iktisadi yapının hem de çalışma hayatının yapısal değişikliklerin en fazla görüldüğü dönem 1930–1940 yılları olmuştur¹. Devlet eliyle planlı yapılan sanayileşme girişimleri ülkedeki çalışma hayatına yönelik sosyal politikaların değişmesine de neden olmuştur². Ülkenin kuruluşundan beri hızlı bir şekilde değişen siyasi ve sosyal yapı içerisinde parti politikası da 1930 yılların başında “devletçilik” üzerine temellenmiştir³. Devlet, her alandaki devrimlerle, ülkenin yapısını yeniden oluşturduğu gibi, iktisadi alanda da ülkenin yapısını değiştirmek amacı gütmüştür⁴.

Türkiye Cumhuriyeti’nde yaşayan halkın refah ve mutluluğu ön planda tutularak iktisadi ve sosyal politika “devletçilik” uygulamaları biçiminde şekillenmiştir. Hatta Atatürk, dönemin başında İzmir C.H.F. vilayet kongresinde yaptığı bir konuşmada iktisadi yapıyı “*halkçı ve devletçi*” olarak nitelemiştir⁵. Bu düşünce doğrultusunda bir yandan iktisadi yapıyı değiştirecek devlet işletmeleri kurulurken, bir yandan da büyüyen iktisadi yapıdaki çalışanların sosyal haklarına yönelik düzenlemeler yapılmıştır. Bir başka deyişle Türkiye’de “Devletçilik”, devletin hem iktisadi hem de sosyal hayata müdahalesi olarak ele alınabilir.

Çoğu araştırmacı, II. Dünya Savaşı öncesi on yılı kapsayan dönemi “devletçilik” politikasının altın yılları olarak görmektedir ve dönemi devletçilik uygulamalarının

---

¹ Cahit Talas, *Türkiye’nin Açıklamaları Sosyal Politika Tarihi*, Bilgi yay., Ankara, 1991, s.79.

² A.g.e., s.79.

³ Feroz Ahmad, *Modern Türkiye’nin Oluşumu*, Kaynak yay., İstanbul, 2007, s.119.

⁴ A.g.e., s.120.

⁵ *Cumhuriyet*, 29.01.1931.

başlangıcı olarak ele alır⁶. Gerçekten de bu dönem, devletçi uygulamalarının en fazla yaşandığı dönemdir⁷. Bu döneme “devletçi” denmesindeki asıl neden çok sayıda devlet işletmesi açılmasıdır. Ayrıca bu dönemde Türkiye’nin iktisadi yapısı o zamana kadar görülmemiş bir değişime uğramıştır⁸.

Türkiye’de uygulanan “devletçilik” politikalarına, sadece işletmeler yönünden bakılmamalıdır. Türkiye’de uygulanan devletçilik uygulamaları daha geniş kapsamlıdır⁹. Devletçilik politikası ülkedeki sosyal yapının her aşamasını etkilemiştir. Devletçilik politikasının altın çağının yaşandığı 1930’lu yıllar, çalışma hayatına yönelik sosyal politikaları da çok fazla değişikliğe uğratmıştır¹⁰. Uygulamaların, halkçılık düşüncesi ile birleşmesi, ülke çalışma hayatını sanayileşmenin tam anlamıyla yaşandığı bu dönemde olumlu yönde etkilemiştir¹¹. Ayrıca ülkede, çalışma hayatına yönelik düzenlemeler ilk defa doğrudan bir niteliğe bürünmüştür¹².

Devletçilik uygulamalarının, sosyal politikaya etkisi, hem dolaylı hem de doğrudan olmuştur. Uygulamalar, bazen işletme açarak çalışma hayatının gelişmesine yardımcı olurken, bazen de çalışma hayatına yönelik sosyal politikalar geliştirtmesi olarak karşımıza çıkmaktadır¹³. Bu uygulamaların Türk çalışma hayatının gelişmesinde başarılı olduğu, Osmanlı Devleti dönemi ile kıyaslandığında açıkça görülmektedir¹⁴. Başarıları ana hatlarıyla maddeler halinde sıralarsak, 1930-1940 döneminin iktisadi yapı ve çalışma hayatı için ne kadar önemli olduğunu görebiliriz;

- Kendi kendine yetebilen bir iktisadi yapı (Dış ticaret açığı bulunmayan),
- Ülke içinde gerçek anlamda sanayi işletmelerinin kurulması,
- İktisadi yapının millileşmesi,

⁶ Korkut Boratav, *Türkiye’de Devletçilik*, İmge yay., Ankara, 2006, s.s.137-138.

⁷ A.g.e., s.137.

⁸ Faruk Birtok, “Devletçiliğin Yükselişi ve Düşüşü 1932-1950”, *Türkiye’de Devletçilik*, Der. Nevin Çoşar, Bağlam yay., İstanbul, 1995, s.s.143-144.

⁹ Muzaffer Tepekaya, *Atatürk’ün Devletçilik İlkesi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, D.E.Ü. Atatürk İlkeleri İnkılap Tarihi Enstitüsü, İzmir, 1993, s.109.

¹⁰ Hamza Eroğlu, *Türkiye İnkılap Tarihi*, Milli Eğitim Basımevi yay., İstanbul, 1982, s.s.332-333.

¹¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Muharrem Tünay, *Atatürk’ün halkçılık ilkesi ve Çalışma Hayatı*, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Cilt.2, Sayı.5, Mart, 1986.

¹² 3008 Sayılı İş Kanunu döneme damgasını vurmuştur.

¹³ Atatürk 9 Ekim 1937 günü Nazilli Basma Fabrikasının açılışında, makineleri işletecek kolu çevirdi. 480 makine büyük güdütülerle işlemeye başladı. Atatürk: “işte halka refah verecek sesler” bkz. Mehmet Önder, *Atatürk’ün Yurt Gezileri*, T.İ.B. yay., Ankara, 1975, s.59.

¹⁴ Ahmet Makal, *Türkiye’de Tek Parti döneminde Çalışma İlişkileri:1920-1946*, İmge yay., Ankara, 1999, s.s.39-43.

- Çalışma hayatının gelişmesi ve Anadolu'nun her yanında sanayi işletmelerinin açılması,
- Çalışma hayatına yönelik sosyal politikaların profesyonel bir yapı kazanıp uygulamaya konulması,
- Ülke çalışanlarının uzmanlaşması,
- İş kanunu,

Sayıdığımız başlıklardan da anlaşılacağı gibi iktisadi yapı ve çalışma hayatına yönelik çalışmalar, Osmanlı Devleti'nden farkı, ilk defa bu dönemde görülmüştür. Bunun yanında iktisadi bağımsızlığa da yer verilmesi bu farklılığın diğer unsurudur.

Bu söylediklerimizden yola çıkarak bu dönemde devletçilik uygulamalarının çalışma hayatına etkisini çalışma hayatını doğrudan veya dolaylı etkileyen kanunlar olmak üzere iki ana başlık altında inceleyebiliriz.

1. Çalışma Hayatını Doğrudan Etkileyen Kanunlar

Anadolu toprakları üzerinde çalışma hayatı, genelde kırsal kesimde tarımla uğraşan insanlardan oluşmuştur. Şehirlerde ise genelde küçük zanaat işletmelerinde, usta çırak ilişkisinin sürdüğü işletmeler, Anadolu topraklarındaki çalışma hayatının yapısını oluşturmaktadır¹⁵. Bunla birlikte 19. yüzyıla kadar Osmanlı Devleti'nin tarım dışında fazla önemli bir iktisadi faaliyeti bulunmamaktadır¹⁶.

Osmanlı Devleti'nin iktisadi yapısı, vergi ve ticaret sistemine dayanmaktadır. Ele geçirilen yerlerden alına hem toprak hem de ticaret vergisi Osmanlı Devleti'nin İktisadi yapısını ayakta tutan en önemli iki unsur olarak karşımıza çıkar. Osmanlı Devleti'nin ana yurdu olan Anadolu çalışabilecek durumdaki insanlar köyde kendine yetebilecek kadar tarımla uğraşmaktaydı. Anadolu halkı sanayi devrimi dönemini yaşayamadan 19. yüzyılda kendini buldu.

19. yüzyılın başlarında Osmanlı Devleti'nin içerisine, değişik iktisadi faaliyetler

---

¹⁵ Donald Quataert, *Sanayi Devrimi Çağında, Osmanlı İmalat Sektörü*, Çev. Tansel Güney, İletişim yay., İstanbul, 1999, s.15.

¹⁶ Ahmet Makal, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Çalışma İlişkileri: 1850-1920*, İmge yay., Ankara, 1997, s.s.131-132.

ile giren sanayileşmiş ülkeler, iktisadi yapıyı yönlendirmeye başlamışlardır¹⁷. İstanbul, Selanik ve İzmir şehirlerinde, yabancı işletmeler az sayıda da olsa görülmeye başlanmıştır. Ancak, birkaç şehirde toplanmış olan az sayıdaki işletmeler, ülkenin sanayileşmesinde yeterli olmayacaktır¹⁸. Ayrıca Osmanlı Devleti'nin iktisat politikaları da ülkenin sanayileşmesi için yeterli alt yapıdan oldukça uzaktır.

Sanayi işletmelerinin sayısı Osmanlı Devleti'nde çok az olması, çalışma hayatına yönelik sosyal politikaları da doğrudan etkilemiştir¹⁹. Devletin iktisadi yapıya uzak olduğu kadar sosyal politikalara da uzak olması bu durumun oluşmasının temel kaynağıdır. Ülkedeki az sayıdaki sanayi işletmelerinde çalışanlar, sanayileşmiş Avrupa devletlerinde olduğu gibi sosyal politikalarla korunmamaktaydılar²⁰. Açıkçası ülkede işveren çalışanı keyfi şekilde çalıştırmış, devlet ise çalışanların sosyal hakları için herhangi bir düzenlemeye gitmemiştir²¹. Hatta hürriyet fikri ile ortaya çıkan İttihat ve Terakki bile, sanayileşmiş devletlerin tenkitleriyle çalışanların haklarını aramasını yasaklamıştır²². Özetle, Osmanlı Devleti döneminde çalışanların sosyal haklarına yönelik olumlu düzenlemeler hiçbir zaman oluşmamıştır.

Osmanlı Devleti'nin tarih sayfasından çıkıp Anadolu toprakları üzerinde Cumhuriyet rejimine dayalı yeni bir ülke kurulması, çalışanların sosyal haklarına yönelik devlet düşüncesini de değiştirmiştir. Devlet, ülkedeki yapıyı devrimlerle olumlu yönde değiştirmesine rağmen, çalışma hayatına yönelik düzenlemeleri hemen gerçekleştirmemiştir. Aslında 1923–1930 cumhuriyetin ilk döneminde de çalışanın haklarına yönelik doğrudan olmasa da bazı kanunlarda düzenlemeye gidilmiştir²³. Yine de devletin ancak 1930 yılından sonra çalışma hayatını doğrudan çalışan lehine etkileyecek kanunları çıkarabildiğini söyleyebiliriz. 1930'lu yıllar bu anlamda hem tam kapsamlı bir iş kanununun hem de çalışma hayatını düzenleyen birçok kanunun çıktığı

---

¹⁷ Ergün Aybars, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I*, Ercan yay. İzmir 2000, s.75.

¹⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz. Zafer Toprak, “Osmanlı Devleti ve Sanayileşme Sorunu”, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt.4., İletişim yay. İstanbul, 1985, s.s. 1340-1362.

¹⁹ Ahmet Makal, *Osmanlı İmparatorluğunda Çalışma İlişkileri: 1850-1920*, s.s.210-211.

²⁰ A.g.e., s.210.

²¹ Mesut Gülmez, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt.3, İletişim yay. İstanbul, 1985, s.s. 794-795.

²² Kemal Sülker, *Türkiye'de Grev Hakkı ve Grevler*, Tüstav yay., İstanbul, 2004, s.s.34-37.

²³ 1924 Anayasası, Borçlar Kanunu, Medeni Kanun

yıllar olmuştur²⁴.

Devlet bir yandan Anadolu'nun değişik bölgelerinde işletmeler açarken, diğer yandan da çalışma hayatını doğrudan etkileyecek kanunlar yapmıştır. Bu kanunların yeni uygulamaya geçmesinden dolayı eksikleri olmasına karşılık, Türk çalışma hayatı için devrim niteliği taşımaktadır. Ülke çalışma hayatını doğrudan etkileyen bu kanunlar, Türk çalışanını köle olmaktan çıkarıp toplumun saygın bir üyesi yapmıştır.

1930–1940 yılları arasında Uluslararası Çalışma Örgütüne üyelik ve çalışma hayatını etkileyen üç kanun, Türkiye'nin sosyal politika anlayışında önemli değişikliklere neden olmuştur²⁵;

- 1593 Sayılı Umumi Hıfzısıhha Kanunu
- 2007 Sayılı Türkiye'de Türk Vatandaşlarına Tahsis Edilen Sanat ve Hizmetler Hakkında Kanun
- Uluslararası Çalışma Örgütüne Üyelik
- 1935 Ulusal Bayram ve Genel Tatiller Kanunu

a. 1593 Sayılı Umumi Hıfzısıhha Kanunu

19. Yüzyıl'ın başlarından itibaren Avrupa'da, çalışanın sağlığını korumaya yönelik tedbirler alınmaya başlanmıştır²⁶. İş koşullarından meydana gelen yaralanmaların ve ölümlerin büyük bir sorun oluşturduğu herkes tarafından bilinen bir gerçekliktir²⁷. Sanayileşmenin yarattığı sorunların çalışma koşullarını zorlaştırması ve çalışanın hayatını ve sağlığını tehdit eder hale gelmesi, devletin bu konuya çözüm getirmesi gerekliliğini ortaya koymuş ve devletin çözüm hedefleri arasına girmiştir²⁸. Bu dönemde, çalışanların sağlığını korumaya yönelik kanunlar İngiltere ve Almanya gibi sanayileşmiş ülkelerde görünmeye başlanmıştır. Zamanla da çalışanların sağlığını

---

²⁴ 1936 tarihi 3008 Sayılı İş Kanunu

²⁵ Sosyal Politika hakkında bilgi için bkz. Ali Nazım Sözer, *Türkiye'de Sosyal Hukuk*, Kamu-İş yay, Ankara, 1994, s.s-4-6.

²⁶ Cahit Talas, *İçtimai İktisat Dersleri*, A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi yay., Ankara, 1955, s.s.73-76.

²⁷ Nüvit Gerek, *İşçi Sağlığı ve İş güvenliği*, Anadolu Üniversitesi yay., Eskişehir, 2002, s.7.

²⁸ Cahit Talas, , *İçtimai İktisat Dersleri*, s.s.70-72.

korumaya yönelik kanunlar “sosyal devlet” anlayışının bir parçasını oluşturmuştur²⁹. Türkiye’de ise bu dönemde, çalışanların sağlığına yönelik koruma önlemleri genelde çok kısıtlıydı. Osmanlı Devleti ve Milli Mücadele döneminde çalışanların sağlığına yönelik bölgesel düzenlemeler bulunmasına rağmen bu düzenlemeler kapsamlı ve genele yönelik olmamış, çalışanların sağlığı ile ilgili konuları da netleştirmemiştir³⁰.

Osmanlı Devleti’nde en ağır koşullar madenlerde olmasından dolayı maden havzalarında çalışanın sağlığına yönelik düzenlemeler yapılmıştır. Dilaver Paşa Nizamnamesi’nde de olduğu gibi maden ocaklarının bulunduğu bölgelerde çalışanların çalışma koşulları ve sağlığına yönelik düzenlemeler vardır³¹. Benzeri bir düzenleme Milli Mücadele Döneminde BMM tarafından çıkarılan iki kanunda görülmektedir³². Bu ve benzeri birkaç kanun dışında Cumhuriyetin ilanına kadar çalışanların sağlığına yönelik bir düzenleme bulunmamaktadır.

Devletçilik uygulamalarının yavaş yavaş devlet politikası halini aldığı 1930 yılların başlarında, çalışanların sağlığı devlet için daha fazla önem teşkil etmeye başlamıştır. 1924 Ergani Bakır İşletmeleri ile başlayan devletleşme sürecinde birçok maden de devlet işletmesi olmuştur³³. Bunun yanında madenler ve kimyasal üretim yapan devlet işletmelerinde de yoğun şekilde işçi çalıştırılmıştır. Bu bağlamda devlet, çalışanların iş koşullarından doğacak yararlanmalar ve ölümlerinden doğrudan sorumlu olmuştur. Zaten devletçilik politikası da çalışanların sağlığının devlet eliyle korunmasını gerektirmektedir³⁴. Halkın yararını gözeten ve halkın ezilmesine karşı

²⁹ 1961 Anayasası: MADDE 49.- Devlet, herkesin beden ve ruh sağlığı içinde yaşayabilmesini ve tıbbî bakım görmesini sağlamakla ödevlidir. Devlet, yoksul veya dar gelirli ailelerin sağlık şartlarına uygun konut ihtiyaçlarını karşılayıcı tedbirleri alır. 1982 Anayasası: MADDE 56. – Herkes, sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkına sahiptir. Çevreyi geliştirmek, çevre sağlığını korumak ve çevre kirlenmesini önlemek Devletin ve vatandaşların ödevidir. Devlet, herkesin hayatını, beden ve ruh sağlığı içinde sürdürmesini sağlamak; insan ve madde gücünde tasarruf ve verimi artırarak, işbirliğini gerçekleştirmek amacıyla sağlık kuruluşlarını tek elden planlayıp hizmet vermesini düzenler. Devlet, bu görevini kamu ve özel kesimlerdeki sağlık ve sosyal kurumlarından yararlanarak, onları denetleyerek yerine getirir. Sağlık hizmetlerinin yaygın bir şekilde yerine getirilmesi için kanunla genel sağlık sigortası kurulabilir

³⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz. Mesut Gülmez, *Türkiye Belgesel Çalışma İlişkileri Tarihi (1936 Öncesi)*, Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü yay., Ankara, 1983, s.s. 546-549.

³¹ Ahmet Makal, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Çalışma İlişkileri: 1850-1920*, s.287,288. Ayrıca bkz. Mesut Gülmez, *Türkiye’de Çalışma İlişkileri (1936 Öncesi)*, Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü yay., Ankara, 1983, s.s.278-280.

³² 8 Mayıs 1337 (1921) tarihli ve 114 sayılı “Zonguldak ve Ereğli Havza-i Fahmiyesinde Mevcut Kömür Tozlarının Amele Menafii Umumiyesine Olarak Furuhtuna Dair Kanun” ile 10 Eylül 1337 (1921) tarih ve 151 sayılı “Ereğli Havza-i Fahmiyesi Maden Amelesinin Hukukuna Muteallik Kanun”

³³ Ergani Bakır Yatağının ve İşletme Tesissin Tanımı, *Madencilik Dergisi*, TMMOB Maden Mühendisleri Odası yay., Sayı 13 Cilt.2, (Bakır Özel Sayısı), Şubat, 1974, s.163.

³⁴ Tepekaya, *a.g.t.*, s.212.

çıkan bu görüşün, devlet işletmelerinde çalışanları sağlıksız bir ortamda çalıştırması düşünülemez bir durumdur³⁵.

Anadolu halkı, uzun bir dönem savaşlar, göçler, sağlık imkânlarının yetersizliği, ilaçsızlık, salgın hastalıklar gibi birçok durumla savaşmak zorunda kalmıştır³⁶. Sağlık şartlarının çok kötü olduğu bir dönemde hem halk sağlığının hem de çalışan sağlığının korunması önemlidir. Bu durumda koruma önlemlerinin bölgesel bir yapının dışına çıkıp, halkın ve ülkenin bütün kesimlerini kapsayacak bir şekle dönmesi gerekmektedir. Bu noktadan hareketle 1593 Sayılı Umumi Hıfzısıhha Kanunu ile devlet, hem halkın hem de çalışanların sağlığını korumayı hedeflemiştir³⁷. Kanun halkın sağlığını koruma işini, tamamen devletin asli göre olarak görmektedir. 1593 Sayılı Umumi Hıfzısıhha Kanunun, birinci maddesine baktığımızda bu madde ile ülkede uygulanmakta olan devletçilik politikasının tamamen uyuşmakta olduğunu da görürüz³⁸;

“Memleketin sıhhi şartlarını ıslah ve milletin sıhhatine zarar veren bütün hastalıklar veya sair muzır amillerle mücadele etmek ve müstakbel neslin sıhatli olarak yetişmesini temin ve halkı tıbbi ve içtimai muavenete mazhar eylemek umumi Devlet hizmetlerindendir.” Kanunun ikinci maddesi belediyeleri halkın sağlığından sorumlu kurum tutmaktadır³⁹; *“Umumi sıhhat ve içtimai muavenet hizmetine ait devlet vazaifi Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekaleti tarafından ifa ve hususi idarelerle belediyelere sureti icrası murakabe olunur. Milli müdafaa teşkilatına ait sıhhi işler müstesna olmak üzere bütün sıhhat ve içtimai muavenet işlerinin merci ve murakıbbı belediyelerdir.”* Kanunu üçüncü maddesinde ise koruyucu tedbirlerin kapsamı maddeler halinde sıralanmıştır⁴⁰;

“Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekaleti Bütçeleri ile muayyen hatlar dahilinde de olarak aşağıda yazılı doğrudan doğruya ifa eder:

1- Doğumu tezyit ve teshil ve çocuk ölümünü tenkis edecek tedbirler.

³⁵ Atatürk'ün 1931 tarihinde İzmir C.H.F. vilayet kongresinde yaptığı konuşmada devletçilik uygulamalarının da halkın yararı gözetileceğini vurgulamıştır, Cumhuriyet 29.01.1931.

³⁶ *Osmanlı Devleti'nin İlk İstatistik Yıllığı 1897*, Hazırlayan. Tevfik Güran, Cilt.5., Devlet İstatistik Enstitüsü yay., Ankara, 1997, s.35.

³⁷, *Resmi Gazete* 06.05.1930, Sayı:1489.

³⁸ *TBMM Kavanin Macmuası*, Devre:3 İcdima: 3, Cilt.8, TBMM Matbaası, Ankara, 1930, s. 201.

³⁹ *A.g.e.*, s.201.

⁴⁰ *A.g.e.*, s.201.

- 2- Validelerin doğumdan evvel ve doğumdan sonra sıhhatlerinin vikayesi.
- 3- Memlekette sâri ve salgın hastalıkların hululüne mümanaat.
- 4- Dahilide her türlü intani sâri ve salgın hastalıklarla veya çok miktarda vefiyatı intaç ettiği sair muzır amillerle mücadele.
- 5- Tababet ve şubeleri sanatların icrasına nezaret.
- 6- Gıdalar ile ilaçları ve bütün zehirli müessir ve uyuşturucu maddeleri ile yalnız hayvanlar için serumlar ve aşılar hariç olmak üzere her nevi serum ve aşılar.
- 7- Çocuk ve gençlik hıfzısıhhasına ait işlerle çocuk sıhhat ve bünyesinin muhafaza ve tekâmülüne ait tesisatın murakabesi.
- 8- Mektep hıfzısıhhası.
- 9- Mesai ve sanat hıfzısıhhası işleri.
- 10- Maden suları ile sair havassı şifaiyesi olan sulara nezaret.
- 11- Hıfzısıhha müesseseleri ve bakteriyoloji laboratuvarları ve alelumum hayatı muayene ve tahlillere mahsus müesseseler küşat ve idaresi
- 12- Mesleki tedrisat müesseseleri küşat ve idare veya mümessili müessesatı mürakebe ve bunlara müsaade itası.
- 13- Memurlarla sair ruhlu hastalıklarla mahsus tedavihaneler veya malül veya herhangi bir noksanı hilkate malik olanları kabul edecek yurt veya müesseseler tesis ve idare eder.
- 14- Muhacirin sıhhat işleri.
- 15- Hapishanelerin ahvali sıhhiyesine nezaret.
- 16- Tıbbî istatistiklerin tanzimi.
- 17- Sıhhi neşriyat ve propagandalar.
- 18- Vesaiti münakale umumu siheresine nezaret”

Yukarıdaki maddelerden de anlaşılacağı gibi Umumi Hıfzısıhha Kanununun kapsamı oldukça geniştir⁴¹. Bu kanun, aslında çalışma hayatına yönelik doğrudan etkili bir kanun olmamasına rağmen, içindeki birçok madde çalışan sağlığını doğrudan etkilemiştir⁴². Ayrıca kanunda ilk defa kadın ve çocuk işçilerin sağlığı da gündeme gelmiş, korunması hedeflenmiştir⁴³. 3008 sayılı İş Kanununa kadar ülke çalışanlarının

⁴¹ Resmi Gazete, 6.5.1930, Sayı: 1489

⁴² Mesut Gülmez, *Türkiye’de Çalışma İlişkileri (1936 Öncesi)*, s.285.

⁴³ A.g.e., s.285.

sağlığı bu kanunla korunma altına alınmıştır⁴⁴. Kanun maddeleri ilerde yürürlüğe girecek iş kanunundaki sağlık ile ilgili maddelerle benzerlik gösterse de kapsam bakımından daha kısıtlıdır⁴⁵.

1593 Sayılı Umumi Hıfzısıhha Kanunun çalışanın sağlığına yönelik maddeleri altıncı (bap) ve yedinci (bap) bölümlerinde, işçiler hıfzısıhhası başlığı altında toplanmıştır⁴⁶. 173. madde ile 180. madde arasında yer alan bölümde çalışanın sağlığına yönelik düzenlemeler bulunmaktadır⁴⁷.

Kanunu 173. maddesi 12 yaşının altındaki çocukların çalıştırmayı yasaklayan ve çocukların çalışma saatlerini belirleyen hükümlerde oluşmaktadır⁴⁸. Osmanlı Devleti'nde ve Cumhuriyetin ilk yıllarında çocuk işçilerin sayısal fazlalığı dolayısıyla 1593 Sayılı Umumi Hıfzısıhha Kanunun da çocuk işçileri koruyucu tedbirler almıştır⁴⁹. Çocuk işçiler genellikle ucuz iş maliyeti dolayısıyla tercih edilmekte buna rağmen hafif ağır iş demeden zor şartlarda çalıştırılmaktaydılar⁵⁰. Bu durum karşısında Osmanlı Devleti ise hiçbir önlem almamıştır. Aynı şekilde Cumhuriyet'in ilk yıllarında da çocuk işçilere yönelik herhangi bir koruyucu tedbir bulunmamaktadır. Bu bağlamda Umumi Hıfzısıhha Kanunu çocuk çalışanları korumaya yönelik de ilk düzenlemedir.

Ülkenin geleceği olan çocukların, sağlıklı birer yetişkin olabilmesi için çocukluklarını yaşamaları gerekmektedir. Genellikle ucuz ve sürekli iş gücü olarak görülen çocuk çalışanlar, Osmanlı Devleti dönemi çalışma hayatında önemli bir yere sahip olmuşlardır. O dönemin çalışma hayatını gösteren resimlerin çoğunda çocuk işçiler göze çarpmaktadır⁵¹. Bu durum ülke sosyal yapısı için son derece olumsuz bir durum iken oyun çağındaki bir çocuğun ağır işlerde çalıştırılması da son derece sakıncalıdır. Devlet, bu düşünce doğrultusunda çocukların çalışmasını kesin bir dille yasaklamıştır. Ayrıca 12–16 yaş arası çalışan çocukların gece çalışması sağlık

---

⁴⁴ Cahit Talas, *İçtimai İktisat Dersleri*, s.134.

⁴⁵ A.g.e., s.134.

⁴⁶ A.g.e., s.132.

⁴⁷ TBMM Kavanin Macmuası, Devre:3 İcdima: 3, Cilt.8, TBMM matbaası, Ankara, 1930 s.222-223.

⁴⁸ A.g.e., s.223

⁴⁹ Türkiye'de çocuk işçi oranları için bkz. *Osmanlı'dan Cumhuriyet Türkiye'sine İşçiler 1839-1950*, Derleyen: D. Quataert, E.J. Zürcher, Çev. Cahide Ekiz, İletişim yay., İstanbul, 1998., s.180.

⁵⁰ *İstatistik Yıllığı*, Cumhuriyet Matbaası, Ankara, 1929, s.139.

⁵¹ Bkz. Ek:3., Ek:5., Ek:6.

bakımından uygun görülmemiş ve 18 yaş altındaki çocukların fiziksel güç kullanılan çoğu işletmede çalışması engellenmiştir⁵².

Tablo 2.1: Cumhuriyet Dönemi Çocuk İşçi Oranı (1932-1934)

Yıllar	İşçi Nüfusunda Çocuk İşçi Oranı %
1932	3.1
1933	4.1
1934	2.7

Kaynak: *Osmanlı'dan Cumhuriyet Türkiye'sine İşçiler 1839-1950*, Derleyen: D. Quataert, E.J. Zürcher, Çeviren: Cahide Ekiz, İletişim yay., İstanbul, 1998., s.180.

Kanunun 173, 174, 176. maddeleri çocuk işçilerin çalışma koşullarını düzenlemeye yöneliktir⁵³. “*Madde 173 - On iki yaşından aşağı bütün çocukların fabrika ve imalathane gibi her türlü sanat müesseseleriyle maden işlerinde amele ve çırak olarak istihdamı memnudur. On iki yaş ile on altı arasında bulunan kız ve erkek çocuklar günde azami sekiz saatten fazla çalıştırılmaz*”

Kanunun 174. maddesi de aynı 173. maddesinde olduğu gibi çocuk işçilerin çalıştırmaya ilişkin düzenlemelerden oluşmaktadır. Maddede çocuk işçilerin gece çalıştırılması kesin dille yasaklanmıştır⁵⁴. “*Madde 174 - On iki yaş ile on altı yaş arasında bulunan çocukların saat yirmiden sonra gece çalışmaları memnudur.*” Ayrıca 176. Madde ile çocuğun ruhsal yapısına uymayan işletmelerde çalıştırılması yasaklanmıştır⁵⁵. “*Madde 176 - Mahalli belediyelerince bar, kabare, dans salonları, kahve, gazino ve hamamlarda on sekiz yaşından aşağı çocukların istihdamı menolunur.*”

Kanunun çalışanlara yönelik önemli maddelerinden biri de 175. maddesidir. “*Madde 175 - Bütün amele için gece hizmetleriyle yeraltında icrası lazım gelen işler 24 saatte sekiz saatten fazla devam edemez.*” 175’olu madde maden işçilerinin olumsuz koşullarını en aza indirmeye yönelik sekiz saatlik vardiya sistemini getirmiştir. Sekiz

⁵² TBMM Kavanin Macmuası, Devre:3 İcdima: 3, Cilt.8, TBMM matbaası, Ankara, 1930 s.222.

⁵³ A.g.e., s.222.

⁵⁴ A.g.e., s.s.222-223.

⁵⁵ A.g.e., s.223.

saatlik çalışma sistemi gelişmiş batı toplumlarında bile yavaş yavaş uygulamaya geçilen bir sistemdir.

1593 Sayılı Umumi Hıfzısıhha Kanununda kadın çalışanlar da unutulmamıştır. Kadınların, çalışma hayatının olumsuz şartlarından en çok etkilenen kesim olduğunun bilincinde olan devlet yetkilileri, kanunda kadınların çalışma koşullarına yönelik düzenlemeler de yapmıştır.

Türkiye sınırları içerisinde özellikle imalat ve sanayi sektöründe önemli sayıda kadın işçi bulunmaktadır⁵⁶. Özellikle tarım türü ürünlerin imalatında çalışan kadınların sayısı, Anadolu'nun genelinde çok fazladır⁵⁷. Bu durumda ülke çalışma hayatında kadınları göz ardı etmek imkânsızdır. Bu doğrultuda devlet, ülkedeki çalışan kadınların, Umumi Hıfzısıhha Kanunuyla, çalışma koşullarından doğan sağlık sorunlarını 155. ve 177. maddelerde yüzeysel de olsa en aza indirmeyi hedeflemiştir⁵⁸.

Tablo 2.2: 1927 Yılı Sanayi Gruplarına Göre Kadın Çalışan Oranları

Sanayi Kolları	Erkek %	Kadın%
Tarım	74.5	25.5
Madencilik	94.6	5.4
Tekstil	46.3	53.7
Ağaç Ürünleri	89.5	10.5
Kağıt Ürünleri	90.6	9.4
Demir	90.3	9.7
İnşaat	95.1	4.9
Kimyevi Maddeler	87.2	12.8
Muhtelif	96.3	3.7
Elektrik	89.8	10.2

Kaynak: *Osmanlı'dan Cumhuriyet Türkiye'sine İşçiler 1839-1950*, Derleyen: D. Quataert, E.J. Zürcher, Çeviren: Cahide Ekiz, İletişim yay., İstanbul, 1998., s.180.

“Madde 177 - Gebe kadınlar doğumlarından evvel üç ay zarfında çocuğunun ve kendisinin sıhhatine zarar veren ağır hizmetlerde kullanılamaz. Doğurduktan sonra 155 inci maddede tayin edilen muayyen müddet istirahatını müteakip işe başlayan emzikli

⁵⁶ *İstatistik Yıllığı 1927*, Cumhuriyet Matbaası, Ankara, 1929, s.139.

⁵⁷ Donald Quateert, *Sanayi Devrimi Çağında Osmanlı İmalat Sektörü*, İletişim yay., İstanbul, 1999, s.276.

⁵⁸ *TBMM Kavanin Macmuası*, Devre:3 İcdima: 3, Cilt.8, TBMM matbaası, Ankara, 1930 s.223.

kadınlara ilk altı ay zarfında çocuğunu emzirmek üzere mesai zamanlarında yarımşar saatlik iki fasıla verilir”⁵⁹.

“Madde 155 - Kendisi ve çocuğunun sıhhati için bir zarar husule getirmeyeceği bir tabip tarafından tahriren tasdik edilmedikçe kadınların doğumlarından mukaddem üç hafta ve doğurmasını mütaakip yine üç hafta zarfında fabrika, imalathane ve umumi ve hususi müesseseler de çalışması ve çalıştırılması memnudur”⁶⁰.

1593 Sayılı Umumi Hıfzısıhha Kanunu da çalışanın sağlığı, işten daha önemli olduğu düşüncesi devlette yavaş yavaş oturduğunun bir kanıtıydı. Kanun, kadın ve çocuk çalışanların sağlığını korumaya yönelik düzenlemelerin yanında çalışanların genel sağlığını koruma yoluna da gitmiştir. Bu doğrultuda kanunun, 178.,179. ve 180. maddeleri, çalışanın sağlığını genel bir çerçevede korunmak istemiştir. Maddelerde, çalışanın sağlığı kim tarafından nasıl korunacak gibi hükümler bulunmaktadır⁶¹.

“Madde 178 - Her nevi sanat müesseseleri ve maden ocakları ve inşaat yerleri dâhilin de veya yakınında ispirotolu meşrubat satışı veya umumi evler açılması memnudur.

Madde 179 – Aşağıdaki mevadı ihtiva eylemek ürere işçilerin sıhhatini korumak için İktisat ve Sıhhat Muavenet Vekâletleri tarafından müştereken bir nizamname yapılır.

1- İş mahallinin ve bunlara ait ikametgah ve şaire gibi müstemilatın haiz olması lazım gelen sıhhi vasıf ve şartlar.

2- İş mahallinde kullanılan alet ve edevat, makineler ve iptidai maddeler yüzünden zuhuru melhuz kaza, sari veya mesleki hastalıkların zuhuruna mani tedbir ve vesait.

Kadınlarla 12 yaşından 16 yaşına çocukların istihdamı memnu olan sıhhate mugayir ve muhataralı işlerin neden ibaret olduğu iş kanununda tasrih edilecektir.

---

⁵⁹ A.g.e., s.223.

⁶⁰ A.g.e., s.220.

⁶¹ A.g.e., s.223

Madde 180 – Devamlı olarak elli işçi çalıştıran bütün iş sahipleri, işçilerin sıhhi ahvaline bakmak üzere, bir veya müteaddit tabibin sıhhi murakabesini temine ve hastalarının muaresine mecburdur. Büyük müessesati ve kaza ihtimali çok olan işlerde tabip daimi olmak iş mahallerinde yahut civarında bulunur. Hastanesi olmayan mahallelerde ve şehirlerde ve kasabalar haricinde bulunan yerlerdeki iş müesseseleri bir hasta odası veya ilk yardım vasıtalarını ihzar ederler. Yüzden beş yüze kadar daimi amelesi olan bir revir mahalli ve beş yüzden yukarı amelesi olanlar yüz kişiye bir yatak hesabiyle hastane açmaya mecburdurlar”⁶².

1593 Sayılı Umumi Hıfzısıhha Kanunu, devletçilik uygulamalarının yoğunlaşmaya başladığı bir dönemde, iş koşullarından meydana gelecek olumsuzlukları en aza indirmeyi de hedeflemiştir⁶³. Aslında kanun genel bir sağlık kanunu olmamasına rağmen çoğu maddesi dolaylı veya doğrudan çalışma hayatı ile ilgilidir⁶⁴. Günümüzde az sayıda değişiklikle hala yürürlükte olan bu kanun, devletçilik uygulamalarının yoğun olduğu bir dönemde çalışma hayatına yönelik olumlu etkileri olan kanunlardan biridir.

b. 2007 Sayılı Türkiye’de Türk Vatandaşlarına Tahsis Edilen Sanat ve Hizmetler Hakkında Kanun

19. yüzyılda Osmanlı Devleti ticaret anlaşmalarıyla, sanayisi gelişmiş ülkelerin sömürgesi halini almıştır⁶⁵. Sanayileşmiş ülkeler, Osmanlı Devleti toprakları üzerine sanayi fabrikaları kurma yerine, kamu ve özel sektörde büyük imtiyazlar ile iktisadi hayatta faaliyet göstermekteydiler⁶⁶. İmtiyazlar sayesinde yabancı işletmeler, hammadde ihtiyaçlarını rahatlıkla karşılayabilmişlerdir⁶⁷. Ayrıca, hammadde, liman ve demiryolları ile işlenmek üzere ülke dışı fabrikalara götürülmüş sanayileşmiş ülke fabrikalarında işlenen ürünler ise yüksek fiyattan Osmanlı Devleti topraklarında nihai

---

⁶² A.g.e., s.223.

⁶³ Ahmet Makal, Türkiye’de Tek Partili Dönemde Çalışma İlişkileri: 1920-1946, s.s.423-424.

⁶⁴ Cahit Talas, *İçtimai İktisat Dersleri*, s.s.133-135.

⁶⁵ Koray Başol, *Türkiye Ekonomisi*, Anadolu Matbaası yay., İzmir, 1994, s.45.

⁶⁶ N. Verney, G. Dambmann, *Les Puissances Etrangères Dans Le Levant en Syrie et en Palestine*, Paris, 1900, s.398. Aktaran: Turgut Tan, “Osmanlı İmparatorluğunda Yabancılar Verilmiş Kamu Hizmeti ve İmtiyazları”, *Ankara Üniversitesi. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt.22, Sayı.2, 1967, Ankara, s.288.

⁶⁷ Tan, a.g.m., s.s.293-295.

mal olarak satılmıştır⁶⁸. Bu tek taraflı işleyen ticaret yapısı Osmanlı Devleti’ni dış borcunu artırarak iktisadi yapısını sömürge haline getirmiştir⁶⁹.

Osmanlı Devleti’nin son dönemlerine baktığımızda çalışma hayatında yoğun bir yabancı işletme egemenliğini görmekteyiz. İngiltere, Almanya, Fransa gibi sanayileşmiş ülkeler demiryolları, limanlar, bankalar gibi ülke için hayatı önem taşıyan sektörleri elinde tutmaktaydılar⁷⁰. Ayrıca İstanbul, İzmir ve Selanik gibi ticaretin-sanayinin yoğun olduğu bölgelerdeki işletmeler genelde yabancıların elinde bulunmaktaydılar⁷¹. Bu işletmeler, vasıfsız ve hiçbir sosyal hakka sahip olmayan Türk çalışanını vasıflı yabancı usta ve ustabaşının altında çalıştırmaktadır⁷². Doktorluk, bankacılık, eczacılık gibi mesleklerin neredeyse tamamı yabancı ve gayrimüslimlerin hâkimiyeti altındadır⁷³. Bunun yanında yabancı işletmeler Osmanlı Devleti sınırları içerisinde yabancı elemanları daha çok tercih etmekte ve şirket yazışmalarını bağlı bulundukları ülkenin dilinde yapmaktaydılar⁷⁴.

İttihat ve Terakki yönetiminin iktidara gelmesi ile iktisadi millileşme politikası çerçevesinde, yabancı tekelinde olan firmalara karşı önlemler alınsa da iktisadi birikimi olmayan devlet fazla bir başarı gösterememiştir⁷⁵. Osmanlı Devleti’nin son dönemlerinde gelindiğinde de iktisadi yapının en üstünde yabancı işletmeler ve çalışanların egemenliği görülmektedir⁷⁶.

Milli Mücadelenin ardından kurulan Türkiye Cumhuriyeti’nde birçok yabancı işletme ve kuruluş ülkeyi terk etse de yine iktisadi yapının üst kademesinde yabancı işletmeler ve çalışanlar mevcuttur⁷⁷. O dönemde Türk çalışanını genelde vasıfsız ve

---

⁶⁸ A.g.m., s.s.293-295.

⁶⁹ Yahya S. Tezel, *Cumhuriyet Dönemi İktisadi Tarihi (1923-1950)*, Tarih Vakfı Yurt yay., İstanbul, 2002, s.s.89-91.

⁷⁰ Şevket Süreyya Aydemir, *İkinci Adam*, Cilt1, Remzi yay., İstanbul, 1967, s.343.

⁷¹ Tan, a.g.e, s.s.315-320.

⁷² Kuvvet Lordoğlu, “Çalışma ve Toplum”, *DİSK Birleşik Metal İş Sendikası Ekonomi ve Hukuk Dergisi*, sayı 19, 2008/4, s.14.

⁷³ Leyla Kaplan, “Cumhuriyetin İlk Yıllarında Hükümetin Millî Ekonomi Oluşturma Girişimlerine Bir Örnek”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Cilt.6, Sayı.22, Ankara, s.160.

⁷⁴ Bu konu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Fahri Sakal, *Osmanlı’dan Cumhuriyete Yabancı Sermayeli Şirketlerde Dil Kavgası, XIV. Türk Tarih Kongresi Ankara: 9-13 Eylül 2002 Kongreye Sunulan Bildiriler II. Cilt, II. Kısım*.

⁷⁵ Aybars, s.75.

⁷⁶ Kaplan, a.g.m., s.160.

⁷⁷ Başol, a.g.e., s.s.45-46.

ucuza çalışan işçiler oluşturmaktadır⁷⁸. Bu sorun İzmir İktisat Kongresine katılan işçi temsilcileri tarafından dile getirilmiştir⁷⁹. Bu doğrultuda İzmir İktisat Kongresi'nde Gazi Mustafa Kemal'de bir konuşma yapmış ve ülke çalışanlarının sorunlarının giderilmesi için iktisadi yapının millileşmenin gereğini vurgulamıştır⁸⁰. Türkiye kuruluşundan itibaren de, milli iktisat politikasını çok değişik uygulamalarla ortaya koymuştur⁸¹.

1930 yıllara gelindiğinde Dünya ekonomik buhranının çıkması iktisadi hedefleri olumsuz yönde etkilediğini görürüz. Buhran, Türkiye'nin hem ekonomik hem de sosyal hayatını olumsuz yönde etkilemiştir⁸². Durum öyle bir hal almıştır ki tarım ülkesi olan Türkiye'de bile buhrandan dolayı tarım ürün fiyatları artmıştır⁸³. Buna bağlı olarak çalışma hayatı da buhrandan etkilenmiştir. Ülkede çalışanların sayısında gözde görülür bir azalma olmuştur⁸⁴. Buhran döneminde işsizlik sadece Türkiye'de değil, sanayileşmiş ülkelerde de temel sorun haline gelmiştir⁸⁵.

Tablo 2.3: İktisadi Faaliyet Kolun Göre İstihdam Oranı (1929–1933)

Yıl	İstihdam Edilen Kişi Sayısı	1929 Yılına Göre Oranı
1929	6 197	-
1930	5 975	- % 3.7
1931	6 026	- % 2.8
1932	6 150	- % 0.7
1933	6 259	+ % 1.0

Kaynak: İstatistik Göstergeler 1923-2008, Türkiye İstatistik Kurumu yay. Ankara, 2009, s.164 tablo 9.4.

⁷⁸ Kaplan, a.g.m., s.160.

⁷⁹ Gündüz Ökçün, *Türkiye İktisat Kongresi 1923-İzmir*, A.Ü.S.B.F. yay., Ankara, 1971, s.s.163-166.

⁸⁰ A.g.e., s.243-256.

⁸¹ Çağlar Keyder, *Dünya Ekonomisi İçinde Türkiye (1923-1929)*, Yurt yay., Ankara, 1982, s.15.

⁸² Ahmet Hamdi, *İktisadi Devletçilik*, Cilt.1, İstanbul Matbaacılık ve Neşriyat Türk Anonim Şirketi yay., İstanbul, 1939, s.22.

⁸³ A.g.e., s.22.

⁸⁴ *İstatistik Göstergeler 1923-2008*, TÜİK yay., Ankara, 2009, s.168.

⁸⁵ Cahit Talas, *İçtimai İktisat Dersler*, s.s.133-134.

2007 Sayılı Türkiye’de Türk Vatandaşlarına Tahsis Edilen Sanat ve Hizmetler Hakkında Kanunu işte böyle bir ortamda çıkarılmıştır. İktisadi faaliyet koluna göre istihdam edilenlerin 1928–1933 yılları arasına da işsizliğin arttığı açıkça görülmektedir. İstihdamdaki azalma İnşaat ve bayındırlık işleri alanındaki çalışan sayısında neredeyse %50 oranına ulaşmıştır⁸⁶. İşsizliğin önemli bir sorun olmasına karşılık, 2007 Sayılı Türkiye’de Türk Vatandaşlarına Tahsis Edilen Sanat ve Hizmetler Hakkında Kanun uygulanışı yabancı çalışanlar fazla etkilenmemesi için kanunu uygulanışı altı ay uzatılmıştır⁸⁷.

1932 yılında devletçiliğin artık iktisadi politika halini almaya başlaması ile birlikte 2007 Sayılı Türk Vatandaşlarına Tahsis Edilen Sanat ve Hizmetler Hakkında Kanun yürürlüğe girmiştir⁸⁸. Cahit Talas kanunun çıkış nedenini şu sözlerle dile getirmektedir⁸⁹; *“Bu yasa, dünyadaki genel ekonomik koşulların ürünüdür. 1932’de kabul edilerek yürürlüğe konulduğu dönemin dünyadaki ekonomik konjonktürü ve ona bağlı olarak ortaya çıkan yaygın ve sürekli işsizlik durumunu anımsanacak olursa, yasanın çıkış nedeni açıkça ortaya çıkar. Gerçekten 1929’da başlayan ekonomik bunalım, bütün dünyada sürmekteydi. Bu bunalımın sosyal ve ekonomik sonuçlarından biri, hemen her ülkede ayrı, fakat aslında aynı sonuçlar doğurmuş olmasıdır. Bu sonuç yaygın işsizliktir. İşsizlik yalnızca sanayileşmiş ülkelerde değil, gelişmekte olanları da değişik biçimde kendini göstermişti. Ekonomik durumlarını ve özellikle dış ödeme dengelerini ürettikleri birkaç tarımsal malın ve bir ve ya birkaç maden cevherinin satımına bağlayan gelişmekte olan ülkeler, gelişmiş ülkelerin talep düzeyleri düşüp ve satın almaları durunca ya da azalınca derin bir durgunluk içine düşmüş, bu ekonomik bunalımdan yoğun bir biçimde etkilenmişlerdir. İşte, 1929 bunalımı sürerken ülkemizde de istihdam alanında bir daralma duyulunca, kimi işler, 1932’ye kadar yabancı uyruklu kimselere de açık tutulmuş olanlar bundan böyle yabancılara kapanmıştı. Bu tutum, o dönemin dünyasında yaygın bir politika idi. Yalnız Türk uyruklu kimselere ayrılan işler genellikle her türlü işçilik ile tarım ve küçük sanat kesimlerindeki işlerdir. Ancak daha sonraki yıllarda dünya ekonomik konjonktüründeki değişme ve gelişmeler, işsizliğin bir sorun olmaktan çıkması ve tam çalışma durumunun yaygınlaşması, kimi yeni*

---

⁸⁶ İstatistik Göstergeler 1923-2008, s.164

⁸⁷ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre.4, İçtima.1, Cilt.9, TBMM Matbaası, Ankara, 1932, s.125.

⁸⁸ Resmi Gazete 16.06.1932, Sayı:2126

⁸⁹ Cahit Talas, Türkiye’nin Açıklamaları Sosyal Politika Tarihi, s.90.

düzenlemeleri de gerektirmiştir. Bunu yanında İkinci Dünya Savaşı sonrasının yarattığı yoğun emek gücü gereksinimleri, sınırlamaları ve yasaklamaları da gereksiz kılmıştır. Dahası 1950’den sonra Türkiye’de uygulanmasına başlanan liberal ekonomik politikalarla sanayileşmeye dönük çabalar, 1932 Yasasının gözden geçirilmesini de gerekli kılmıştır. İşte bu amaçla 1954 tarihli Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu ile 1932’de çıkarılan 2007 Sayılı Yasanın kimi hükümlerinde değişim yoluna gidilmiştir”. Cahit Talas kanunun çıkış nedenini o dönemin iktisadi yapısına bağlamaktadır ve gerekliliğini vurgulamaktadır. Buna karşılık bu düzenlemenin kanunlaşması sürecinde dönemin koşullarının yanında, devletin milli iktisat politikası düşüncesi de etkili olmuştur⁹⁰. Osmanlı Devleti’nin son döneminden cumhuriyetin ilk yıllarına kadar geçen sürede ülkede çok sayıda yabancı işçi çalışmakta ve bu işçilerin Türk işçilerinden daha fazla ücret aldığı bilinmektedir⁹¹. Bu nedenle, devletin “milli iktisat” politikası doğrultusunda çalışma hayatını 2007 sayılı kanunla millileştirdiği görüşü açığa çıkmaktadır⁹².

Türk çalışma hayatını doğrudan etkileyen, 2007 Sayılı Türkiye’de Türk Vatandaşlarına Tahsis Edilen Sanat ve Hizmetler Hakkında Kanunun özelliğine baktığımızda birinci ve ikinci maddenin aslında kanunu özetlediğini görmekteyiz⁹³.

“Madde 1 - Türkiye Cumhuriyeti dâhilin de aşağıda gösterilen sanat ve hizmetler münhasıran Türk vatandaşları tarafından yapılır. Bu sanat ve hizmetlerin Türk vatandaşı olmayanlar tarafından yapılması memnudur. A) Ayak satıcılığı; çalgıcılık; fotoğrafçılık; berberlik; müretteplik; simsarlık; elbise, kasket ve kundura imalciliği; borsalarda mubayaacılık; Devlet inhisarına tabi maddelerin satıcılığı; seyyahlara tercümanlık ve rehberlik; inşaat, demir ve ahşap sanayi işçilikleri, umumi nakliye vesaiti ile su ve tenvir ve teshin ve muhabere işlerinde daimi ve muvakkat işçilik; karada tahmil ve tahliye işleri; şoförlük ve muavinliği; alelumum amelelik; her türlü müesseselerle ticarethane, apartman; han, otel ve şirketlerde bekçilik, kapıcılık, odabaşçılık; otel, han, hamam, kahvehane, gazino, dandiğ ve barlarda kadın ve erkek

⁹⁰ Konu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Fahri Sakal, Türkiye’de Çalışma Hayatının Millileşmesi, Cilt.20, Sayı.60., Ankara, Kasım 2004.

⁹¹ B. Umar, İzmir’de Yunanlıların Son Günleri, Bilgi yay. Ankara, 1974, s.59. Aktaran. Tezel, a.g.e, s.98.

⁹² Bu konu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Fahri Sakal, “Türkiye’de Çalışma Hayatının Millileşmesi”, Atatürk Araştırma Merkezi, Cilt.20, Sayı.60, Kasım, 2004.

⁹³ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre.4, İçtima.1, Cilt.9,TBMM Matbaası, Ankara, 1932, s.125.

hizmetçilik (garson ve servant); bar oyunculuğu ve şarkıcılığı.B) Baytarlık ve kimyagerlik

Madde 2 - İcra Vekilleri Heyeti kararıyla ruhsatı mahsusa ita kılınmadıkça aşağıda sayılan sanatlar ecnebler tarafından icra edilmez.

A) Tayyare makinistliği ve pilotluğu, B) Devlete veya vilayetlere merbut müessesat veya belediyeler ile bunlara merbut tesisat hizmetleri.”

Kanun yabancı çalışanlara karşı görünse de, günümüz çalışma hayatında yabancılar, buna benzer kanunlarla veya özel izinlerle çalışabilmektedirler⁹⁴. Devlet işletmelerinin sayısının artacağı bir dönemde, bu tür bir kanun çıkarmak son derece radikal bir karardır. Devlet işletmeleri ülkede vasıflı iş gücü ihtiyacı duymasına karşılık uzman yabancıları dışarıda bırakan çalışma hayatını millileştirmeye yönelik bu kanunu çıkarmıştır.

Kanunu ilk iki maddesinde kalan maddelere baktığımızda ise, ilk iki maddesinde olduğu gibi kesin yargılar içermemektedir⁹⁵. Hatta beşinci maddedeki yabancıların işi terk etme süreleri kanunun maddeleri oylanırken altı aydan bir yıla çıkarılmıştır⁹⁶. Kanun diğer maddelerinde kanundan İcra Vekilleri Heyeti’nin sorumlu tutulmaktadır⁹⁷.

“Madde 3 – Bu kanunda Türk vatandaşlarına tahsis edilmiş olan sanat ve hizmetlerin ecnebi tebası tarafından icrası icabında İcra Vekilleri Heyeti kararı ile menolunabilir.

Madde 4- Aşağıdaki hizmetlerde istihdamı olunan ecnebi bu kanun hükmünden müstesnadır.

Türkiye Cumhuriyeti nezdinde bulunan ecnebi Devletlerin sefarethane ve konsolosluklarının kapıcılarını ve emrindeki nakliye vasıtalarını sevk ve idare eden kendi veya diğer bir ecnebi devlet tabiiyetindeki işçiler.

---

⁹⁴ Günümüzde yabancılara çalışma izni, 4817 sayılı Yabancıların Çalışma İzinleri Hakkında Kanunun ile düzenlenmektedir.

⁹⁵ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre.4, İctima.1, Cilt.9, TBMM Matbaası, Ankara, 1932, s.125.

⁹⁶ A.g.e., s.125.

⁹⁷ A.g.e., s.125.

Madde 5 – Bu kanun neşri tarihinde Türk vatandaşlarına tahsis edilen sanat ve hizmetleri yapmakta olan ecnebler kanun neşri dahilinde bir yıl içerisinde işlerini terk etmeğe mecburdurlar.

Madde 6 – Türk vatandaşlarına tahsis edilen sanat ve hizmetleri 5 inci maddede tayin olunan mühtedin hitamdan sonra icra eden ecnebler mahalli en büyük mülkiye memurunun emriyle fiiline sanat ve hizmetlerden menolunmakla beraber tanzim edilecek zabıt verakasıle sulh mahkemesine verilir on liradan beş yüz liraya kadar ağır para cezasına mahkum edilir.

Madde 7 – Türk vatandaşları hakkında idari ve kanuni kayıtlar koyan ecnebi devletlerin tebaası Türkiye’de yapabilecekleri sanat ve hizmetlerin icrasından İcra Vekilleri Kararıyla menolunabilir.

Madde 8 – Vilayet ve kaza merkezi olmayan ecneblerin dükkan açması memnudur.

Madde 9 – Bu kanun neşri tarihinden muteberdir.

Madde 10 – Bu kanun hükümlerini icraya İcra Vekilleri Heyeti memurdur.”

Kanunun yasalaştığı ve uygulanmaya konulduğu dönemde, yabancı çalışanlar ancak en üst makam tarafından verilen özel izinlerle devlet işletmelerinde çalışabilmışlardır⁹⁸. Kanuna genel hatlarıyla bakıldığında, Dünya ekonomik buhranı sebebiyle ülkede ortaya çıkan yoğun işsizliği önlemeye yönelik bir düzenleme olduğunu söyleyebiliriz⁹⁹. Bunun yanında kanun, ülkedeki çalışma hayatının millileşmesine de olanak sağlamıştır. İleriki dönemlerde, devlet ve özel işletmelerde Atatürk’ün hedeflediği doğrultuda Türk işçisi ve mühendisi üretimin ana unsuru olacaktır¹⁰⁰.

---

⁹⁸ B.C.A. Yer No: 83.34..11. Fon Kodu: 30..18.1.2 Dosya: 243-313 Sayı : 86312/ Tarih: 21.04.1938. Bkz. Ek:33.

⁹⁹ Cahit Talas, *Türkiye’nin Açıklamaları Sosyal Politika Tarihi*, s.90.

¹⁰⁰ A. Afet İnan, *Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyetinin Birinci Sanayi Planı*, TTK yay., Ankara 1972., s.39-47.

c. Uluslararası Çalışma Örgütüne Üyelik

Günümüzde çalışma hayatına yönelik sosyal politikaların gelişmesinde ülkeler arası faaliyetlerin büyük önemi vardır¹⁰¹. 19. yüzyıldan itibaren gelişen sosyal politikaların bölgesellikten çıkıp uluslararası boyuta taşınması, emeği ile çalışanlara çok büyük kazanımlar sağlamıştır¹⁰². 1890 yılında Berlin’de düzenlenen ilk uluslararası konferansın ardından çalışma hayatına yönelik düzenlemeler gerçek anlamda uluslararası normlara kavuşmuştur¹⁰³. 20. yüzyılda ise sosyal politikaların uluslararası düzenlenmesinde yeni bir döneme girilmiştir

Çalışma hayatına yönelik uluslararası düzenlemeler 20. yüzyılda geniş kapsamlı ve güçlü bir yapıya dönüştürülmüştür¹⁰⁴. Bu dönemde çalışma hayatına yönelik sosyal politikaların uluslararası boyut kazanması Uluslararası Çalışma Örgütü ile olmuştur. Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) 1919 yılında merkezi İsviçre’de olan ve ilk önceleri Milletler Cemiyeti daha sonra ise Birleşmiş Milletler bünyesine geçen bir kuruluştur¹⁰⁵. Kuruluşun amacı çalışma hayatına ilişkin normları insan hakları çerçevesinde oluşturmaktır. Örgütün dünyadaki çalışma hayatına ilişkin geniş bir faaliyet alanı bulunmaktadır. ILO işçi-işveren ve devlet arasındaki ilişkiyi düzenlediği uluslararası konferanslarla ve sözleşmeler yoluyla düzenlemektedir¹⁰⁶. Bu sözleşmeler üye ülkeleri bağlayıcı niteliğe sahip olmakla birlikte tavsiye niteliğinde de olabilmektedir.

Türkiye, kuruluşundan itibaren her alanda dünya devletleri ile barış içinde ilişkiler hedeflemiştir. Atatürk’ün “*Yurtta Sulh Cihanda Sulh*” sözü doğrultusunda, dünya devletleri ile bütünleşme içine girilmiştir. Dünya devleti olma, ülkeyi gelişmiş ülkeler düzeyine getirme ana hedef olarak belirlenmiştir. 9 Temmuz 1932 tarihinde TBMM’nin Milletler Cemiyetine (Cemiyeti Akvam) girişi bu düşünce doğrultusunda olmuştur. 10 Ocak 1920 tarihinde kurulan Milletler Cemiyeti aslında çok yeni bir kuruluş olmasına rağmen dünyadaki birçok sosyal ve siyasi nitelikteki yapıyı içinde barındırmaktadır. Milletler Cemiyeti’nin temel amacı dünya devletleri arasındaki barışı

¹⁰¹ Cahit Talas, *İçtimai İktisat Dersleri*, s.34.

¹⁰² A.g.e., s.36.

¹⁰³ A.g.e., s.s.48-49.

¹⁰⁴ Ahmet Makal, *Türkiye’de Tek Partili Dönemde Çalışma İlişkileri: 1920-1946*, s.s. 371-373.

¹⁰⁵ A.g.e., s.373.

¹⁰⁶ A.g.e., s.s.372-373.

sağlamaktır. Yeni kurulan Türkiye'nin, Milletler Cemiyeti'ne girmesi, artık ülkenin bir dünya devleti olduğunun ve ülkeler arası barış istediğinin önemli bir kanıtı olmuştur.

Türkiye'nin 1932 tarihinde Milletler Cemiyeti'ne girmesi aynı zamanda Uluslararası Çalışma Örgütü'ne de fiilen girmesi anlamına gelmektedir. Uluslararası Çalışma Örgütü'nün temel düşüncesine göre, ülkelerdeki çalışma hayatının çalışan lehinde düzenlenmesi ve bu doğrultuda devletin aktif rol alması gerekmektedir¹⁰⁷. Bu düşünce doğrultusunda Türkiye'de devletçilik uygulamaların çalışma hayatındaki önemi ILO'ya üyelikten sonra daha fazla artmıştır. ILO çalışma hayatını düzenlenmesinde hükümetler ile birlikte işçi ve işverenleri de tam sorumlu kılmaktadır¹⁰⁸.

Türkiye'de, devletçilik uygulamalarına sosyal politika yönünden baktığımızda 1930 yılından sonra, çoğu düzenlemenin ILO sözleşmesi ile uyum içinde olduğunu görebiliriz. Örnek vermek gerekirse ILO'nun ilk sözleşmesi çalışanların günde sekiz, haftada kırk sekiz saat çalışmasını öngörmektedir¹⁰⁹. Bu düzenleme Türkiye'de devletçilik uygulamalarının en yoğun yaşandığı dönemde 1936 Tarihli 3008 Sayılı İş Kanunu ile Türk çalışanına yasal hak olarak verilmiştir¹¹⁰. Bunun gibi birçok yasal düzenlemeyi görmemiz mümkündür. Uluslararası Çalışma Örgütünün çalışma hayatına yönelik ilkeleri ile Türkiye'nin 1930–1950 yılları arası gerçekleştirmeye çalıştığı sosyal politikaları büyük ölçüde kesişmektedir. Bu ilkeler¹¹¹;

- Çalışma saatlerinin düzenlenmesi,
- İşsizlik ile mücadele,
- İnsan yaşantısına uygun ücret,
- Çalışanların mesleki hastalık ve iş kazalarına karşı korunması,
- Çocukların, gençlerin ve kadınların korunması,
- Yaşlıların ve sakatların korunması,
- Eşit iş için eşit ücret,
- Sendika kurma hakkı,

---

¹⁰⁷ Meryem Koray, Alper Topçuoğlu, *Sosyal Politika*, Karınca yay., İzmir, 1987, s.52.

¹⁰⁸ A.g.e., s.55-56.

¹⁰⁹ ILO sözleşmesinin birinci maddesi.

¹¹⁰ 3008 Sayılı İş kanunu Madde 35: a) Genel bakımdan iş müddetinin haftada 48 saat olması esastır. Bu müddet; Cumartesi günleri saat 13 de kapanması mecburi olan işyerlerinde günde en çok dokuz saati ve Cumartesi günleri saat 13 ten sonra dahi işlemesi caiz işyerlerinde ise günde en çok sekiz saati geçmemek şartıyla, haftanın çalışma günlerine taksim olunur.

¹¹¹ Cahit Talas, *İçtimai İktisat Dersleri*, s.34.

- Mesleki ve teknik eğitimin sağlanması ilkelerinde oluşmaktadır.

Türkiye'nin ILO'ya girişi ile birlikte, çalışma hayatının düzenlenmesinde, örnek alacağı normlar da belirlenmiştir. İleriki yıllarda gelişen ve uzmanlaşan Türk çalışanı hem ulusal hem de uluslararası boyuttaki düzenlemelerle toplum içinde insan haklarına yakışır bir yere gelmiştir.

d. 1935 Ulusal Bayram ve Genel Tatiller Kanunu

Devletin çalışma hayatına yönelik önemli kanunlarından biri de 1935 tarihli Ulusal Bayramlar ve Genel Tatiller Kanunu'dur¹¹². Cumhuriyetin ilanından hemen sonra çalışanlara yönelik hafta tatili kanunu yürürlüğe girmiştir¹¹³. Bu kanun haftanın bir günü (cuma) çalışanların tatil yapmasını öngörmektedir¹¹⁴. Fakat sosyal yapının ve sanayinin geliştiği bir toplumda haftanın bir günü tatil yapılması, çalışanlar bakımından son derece yetersizdir. Devletin çalışma hayatında işveren halinde olması ve sanayi çalışanların sayısının artması, genel tatiller ile ilgili düzenlemelerin yeniden ele alınmasına neden olmuştur. Dünyada bu tür tatiller değişik şekillerde uygulanmıştır. Çoğu din, insanın bir gün çalışmayıp ibadet yapılmasını emretmiştir¹¹⁵. Sosyal yapıları gelişmiş birçok ülkede çalışanlar, ülkeleri için önemli olan günlerde çalışmamaktadırlar. Bu türden tatiller, çalışanların dinlenmesi ve diğer toplum üyeleriyle kaynaşması için de önemlidir. Ayrıca insan gücünün aşırı kullanıldığı çalışma ortamlarında dinlenme fizyolojik zorunluluk halini almıştır¹¹⁶. 20. yüzyılda sanayileşmiş ülkelerin genelde çalışma hayatına yöneliklik düzenlemelerin başında hafta tatili düzenlenmesi gelmektedir¹¹⁷. Ayrıca yılbaşı ve özel günlerde çalışanın tatil yapmasını düzenleyen kanunlar da bulunmaktadır.

Türkiye'de çalışanlara yönelik tatillerin düzenlenmesi birden çok nedene bağlıdır. Bu nedenleri maddeler halinde sıralarsak;

1- Devletçilik uygulamalarının geliştiği dönemlerde devletin dünya devletleri ile ticari ilişkileri son derece yoğunlaşmıştır. Yurt dışında Pazar günü uygulanan hafta

¹¹² TBMM Zabıt Ceridesi, Devre:5, İçtima F., Cilt.3, TBMM Matbaası, Ankara, 1935, s.s.303-304.

¹¹³ Resmi Gazete, 21.01.1924. Sayı: 54.

¹¹⁴ Mesut Gülmez, *Türkiye Belgesel Çalışma İlişkileri Tarihi (1936 Öncesi)*, s.s.549-551.

¹¹⁵ Cahit Talas, *Türkiye'nin Açıklamaları Sosyal Politika Tarihi*, s.86.

¹¹⁶ A.g.e., s.86.

¹¹⁷ Cahit Talas, *İçtimai İktisat Dersleri*, s.133

tatili 1935 yılına kadar Türkiye’de Cuma günü uygulanmaktadır. Pazar ile Cuma arasındaki uyuşmazlık yurt dışı ile yapılan ticari yazışmaların bazı zamanlarda bir haftaya yakın gecikmesine yol açmıştır. Bu sorun karşısında devlet hafta tatilini cumadan pazara almıştır¹¹⁸.

2- Çalışma hayatının gelişmesi, çalışanların yılın daha fazla gününde tatil yapması gerekliliğini ortaya çıkarmıştır. Ayrıca ulusal yapının pekiştirilmesi amacıyla, tatiller ülkenin önemli günleri olarak belirlenmiştir.

3- Çalışanın ağır çalışma koşullarından en az etkilenmesi için hafta tatili 35 saate çıkarılmıştır.

4- Çalışanın, sosyal hayatta diğer insanlarla daha fazla etkileşimini sağlayarak, toplumun saygın bir üyesi olduğunu göstermek hedeflenmiştir.

1935 Ulusal Bayram ve Genel Tatiller Kanunu Türk çalışma hayatı için önemli bir dönüm noktası olmuştur. Bu kanun dönemine göre çok çağdaş ve insancıl bir kanun olmasından dolayı fazla değişiklik göstermeden günümüze kadar uygulanmıştır¹¹⁹. Çalışmanın, ülke kalkınması ve sanayileşmesinde önemli olduğu yıllarda çalışanlara verilen önem bu kanunda kendini göstermiştir. TBMM’nde oya sunulurken bazı milletvekilleri kanun hakkında görüşler bildirmişlerdir. Bu görüşler çoğunlukla hafta tatilini cumadan pazara alınmasına ilişkin olmuştur. Kanunla ilgili en çarpıcı açıklamayı Muş milletvekili Hakkı Kılıç yapmıştır. Meclis kürsüsünden kanunu değerlendirirken şu sözlere yer vermiştir¹²⁰;

“...Dinlerce üç gün tatil günü sayılmıştır, cuma, cumartesi, pazar. Bunlar istirahat günleridir. Bu istirahat günü ilk defa olmak üzere Tevrat’ta konulmuştur. Orda denilmiş ki altı gün çalış yedinci gün istirahat et. Yahudi cumartesiye gelen yedinci günü istirahat etmiş. Hristiyanlık Yahudilerin aksi olsun diye bu günü pazara getirmiş. Müslümanlarda cumaya çevirmiş. Arkadaşlar, günlerin adları gökten inmiş ve bir kısmı mukaddes sayılmış değildir. Herkesin adını veren insan günlerin adını da kendi vermiştir. Layihada teklif edildiği gibi bunun esası doğrudan doğruya ekonomiktir. Hakikaten biz, Cumhuriyet’in ilanıyla tamamen garp medeniyetine doğru yürümekle olduğumuz bir sırada artık Şarka bağlı kalmayız. Bilakis köhne kanunların hiçbir

¹¹⁸ Mesut Gülmez, *Türkiye’de Çalışma İlişkileri (1936 Öncesi)*, s.277.

¹¹⁹ Günümüzde 2429 Ulusal Bayram ve Genel Tatiller Kanunu olarak bilinmekte ve 1935 yılındaki kanun özü aynen korunmaktadır.

¹²⁰ TBMM Zabıt Cerideleri, Cilt.3, Devre:5, İçtima F., TBMM Matbaası, Ankara, 1935, s.302.

hükümleri bizim üzerimizde mühesir olamaz. Onun için maddede, Hükümetinde izahat vermiş olduğu veçhile, doğrudan doğruya açık bir şekilde ifade edildiği için artık bunun üzerinde durulmağa deymez. Binaenaleyh kanun olduğu gibi kabulünün çok doğru olduğuna kaniim.”

Muş milletvekili Hakkı Kılıç'ın kanunla ilgili yaptığı konuşmanın temelinde hafta tatilinin cumadan pazar gününe alınmasının nedeni ticari unsurlara bağlanmıştır. Bu hususta birkaç milletvekili de mecliste bu yorumun paralelinde görüşler bildirmişlerdir¹²¹. Asıl üzerinde vurgulanması gereken nokta ise sosyal politikaların belirlenmesinde laiklik ilkesinin de göz önünde tutulduğudur. Müslümanlar için kutsal sayılan cuma gününün resmi tatil olarak değiştirilerek pazar gününe alınması bunun bir kanıtıdır. Mecliste bu kanun hakkındaki görüşlerden biri de Afyon milletvekili Berç Türker'den gelmiştir¹²²;

“Hafta tatili meselesi ta eski zamanlardan kalma bir meseledir. Eski kitaplarda diyor ki Allah bu dünyayı inşa etmek için altı gün çalışmış ve yedinci günü istirahat etmiş. Bence bu mesele dini değil sıhhi bir meseledir. Maalesef o vakitler din işlerini kendi menfaati şahsiyetlerine göre kurmak için çalışan ruhaniler zümresi beşeriyeti birbirinden ayırmak kimi cumayı, kimi cumartesini kime de pazarı mukaddes bir gün diyerek milletler nezrinde teşebbüslerde bulunmuşlar ve muvaffak olmuşlar. Sonra akliselim ashabı ve iş adamları dünyanın hemen hemen her tarafında müttetikan pazarı istirahat ve tatil günü olarak tesbit ve kabul eylemişlerdir.”

Ulusal Bayramlar ve Genel Tatiller Kanunu, ülke içindeki bütün tatilleri kanun yoluyla düzenleyen ilk ve en önemli kanundur. Kanun maddelerine baktığımızda genel olarak ülkedeki tatil sürelerinin arttığını görmekteyiz¹²³. “Madde 1- Ulusal bayramlar yalnız Cumhuriyet'in ilan edildiği 29 ilk teşrin günüdür. Türkiye'nin içinde ve dışında devlet adına yalnız o gün tören yapılır. Bayram 28 ilk teşrin öğleden sonra başlamak üzerine 29 ve 30 günleri devam eder.” Kanun resmi tatil gününü 29 Ekim yani Cumhuriyet'in ilanı olarak kabul etmekle birlikte, günün törenle kutlanmasını da öngörmektedir. “İşbu ulusal bayramlarımızın ne şekilde yapılacağı İcra Vekilleri

¹²¹ Berç Türker(Afyon Karahisar Milletvekili), Ahmet İhsan Tokgöz (Ordu Milletvekili), Şükrü Kaya (İçişleri Bakanı ve Muğla Milletvekili), Hakkı Urgan (Van Milletvekili); TBMM Zabıt Cerideleri, Cilt.3, Devre:5, İçtima F., TBMM Matbaası, Ankara, 1935, s.303.

¹²² A.g.e, s.s.302-303.

¹²³ A.g.e., s.303.

kurulunca gösterilir.” Bu ikinci madde Manisa milletvekili Refik İnce’nin itirazı dolayısıyla kaldırılmıştır¹²⁴. Yerine getirilen ikinci maddede ülkede uygulanacak bütün tatilleri isimleri ile birlikte belirtilmiştir¹²⁵;

“Madde 2- Genel tatil günleri şunlardır:

- A- Zafer Bayramı: İstiklal savaşında son zaferin kazanıldığı 30 Ağustos günü (Bu gün milli müdafaa vekilliği tarafından hazırlanacak programa göre süel tören yapılır)*
- B- Ulusal egemenlik bayramı: 22 Nisan öğleden sonra ve 23 Nisan günü*
- C- Bahar bayramı: mayısın birinci günü*
- D- Şeker Bayramı: üç gün*
- E- Kurban Bayramı: dört gün*
- F- Yılbaşı günü: her yıl birinci kanunun 31 günü öğleden sonra ve ikinci kanunu birinci günü.*

Bu madde yazılı tatil günlerinde ve birinci maddede yazılı ulusal bayramın 28 ve 30 ilk tersin günlerde hususi yerlerin kapanması mecburi değildir.”

Ulusal Bayram ve Genel Tatiller Kanunu’nu ikinci maddesi Türkiye’de uygulanacak bütün tatilleri günleri ve uygulanma şekilleri ile belirtmiştir. Mecliste oya sunulan bu madde en çok tartışmaların yaşandığı madde olmuştur¹²⁶. Balıkesir Milletvekili Hacim Kezer Şeker ve Kurban Bayramının süresinin fazla olduğu belirtmiştir¹²⁷. Bunun üzerine Yozgat milletvekili Sırrı İçöz tatillerin uzunluğun nedenini iktisadi olarak açıklayarak şekercilerin ve diğer esnafın uzun tatil günlerinden menfaati olduğunu belirtmiştir¹²⁸.

Mecliste kanunun oylaması sırasında “bahar bayramı” olarak isimlendirilen 1 Mayıs günü isminden dolayı eleştiri almıştır¹²⁹. Giresun Milletvekili Tarık Us bu güne neden “bahar bayramı” olarak isim verildiğini başka bir isim bulunamadığını söyleyerek

---

¹²⁴ A.g.e., s.303.

¹²⁵ A.g.e., s.s.303-304

¹²⁶ A.g.e., s.304.

¹²⁷ A.g.e., s.304.

¹²⁸ A.g.e., s.304.

¹²⁹ A.g.e., s.304.

eleştiride bulunmuştur¹³⁰. Bu eleştiri üzerine Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya, baharın geldiği 1 Mayısın, büyük bir bölümü çiftçi olan ülke için, önemini vurgulamıştır¹³¹. Aslında 1 Mayıs bahar bayramından çok işçi bayramıdır. Bu yüzden 1 Mayıs gününün tatil olması Türk çalışma hayatı için çok önemlidir. Giresun milletvekili bekli de bu amaçla tatil günün adına itirazda bulunmuştur.

Ulusal Bayram ve Genel Tatiller Kanunu'nun Tük Çalışma Hayatına damgasını vuran kanun maddesi üçüncü maddesidir. Üçüncü madde günümüzde de uygulanan ve o dönemde uluslararası normlardan bile daha fazla çalışanın yanında olan hafta tatilini düzenlemektedir. Sanayisi gelişmiş ülkelerin çoğunda hafta tatili bir günle sınırlı olmasına rağmen Ulusal Bayram ve Genel Tatiller Kanunu'nun üçüncü maddesi hafta tatilini bir buçuk güne çıkarmakta ve hafta dinlenme süresini de 35 saat olarak belirlemektedir¹³². “ *Madde 3 - Hafta tatili Pazar günüdür Bu tatil 35 saatten aşağı olmamak üzere cumartesi günü saat 13 de başlar. Halkın yemesi içmesi, giyinmesi gibi zaruri ihtiyaçlarla alakalı alış veriş, dükkân ve mağazalar akında cumartesi günü hafta tatili günü hükümleri tatbik edilemez.*” Görüldüğü üzere hafta tatili kanunu bu maddeyle günümüzde de kullanılan çağdaş bir görünüme kavuşmuştur.

Kanunun ana yapısı belirlediğimiz bu üç maddeden oluşmaktadır. Geri kalan diğer maddelere baktığımızda genellikle kanunun baştaki üç maddeyi düzenleyici mahiyette olduğunu görürüz¹³³:

“*Madde 4- 25 Haziran 1325 tarihli 23 Nisan 1323 tarihli 112 numaralı 24 ilk teşrin 1339 tarih ve 367 numaralı, 9 Nisan 1341 tarihli ve 638 numaralı, 1 Nisan 1926 tarih ve 795 numaralı, kanunlarla 2 inci kanun 1340 tarih ve 394 numaralı hafta tatili kanunun birinci maddesi son fıkrası kaldırılmıştır.*

Madde 5- Bu kanun hükümleri neşri tarihten muteberdir.

Madde 6 – Bu kanun hükümleri İcra Vekilleri Heyeti yerine getirir.”

---

¹³⁰ A.g.e., s.304.

¹³¹ A.g.e., s.304.

¹³² A.g.e., s.304.

¹³³ A.g.e., s.340.

1935 Ulusal Bayram ve Genel Tatiller Kanunu daha önce yürürlükte olan 1924 Tarihli Hafta Tatili Kanununu ve hafta tatilini Cuma günü olarak kabul eden kanunu ortadan kaldırmıştır. 1935 yılına kadar Türkiye’de Cuma günü resmi daireler ve esnaf tatil yapar, gayrimüslimler ise genelde çalışırken, kanunun uygulanmasıyla birlik beraberlik içinde halkın her kesimi aynı gün tatil yapmaya başlamıştır¹³⁴.

2. Çalışma Hayatını Dolaylı Etkileyen Kanunlar ve Uygulamalar

1930–1940 yılları arası Türkiye’de, devletçilik uygulamalarının iktisadi yapıya en fazla etki ettiği dönem olmuştur. Sümerbank ve Etibank kuruluşlarına bağlı devlet işletmeleri Türkiye’nin dört bir yanına açılmıştır¹³⁵. Bu işletmeler ülkenin gerçek anlamada sanayileşmesini sağlamakla kalmamış, aynı zamanda iktisadi yapıyı da güçlendirecek bir devrim niteliğine bürünmüştür¹³⁶. Ülke, dışa bağımlılığını büyük ölçüde azaltmış ve tarihinde ilk defa dış ticaret fazlası vermiştir. Anadolu’nun değişik bölgelerinde kurulan işletmeler bir yandan devletin sosyal politika anlayışını değiştirirken bir yandan da Türk çalışanını vasıflı ve profesyonel yapıya getirmiştir. Aynı zamanda Osmanlı Devleti döneminden farklı olarak ülkede bulunan tarım ürünleri ile madenler ülke içindeki yerli fabrikalarda Türk çalışanı tarafından nihai ürüne dönüştürülmeye de başlanmıştır. Bu sayede devlet emeğin değerini anlayarak çalışanların sorunlarına ilişkin düzenlemeleri hızlandırmış, ülkede işçi ve mühendis yapısı bu sayede güçlenmiştir.

Ülkedeki çalışma hayatını değiştiren devletçilik uygulamaları iyi bir planlamanın ürünü olarak karşımıza çıkmaktadır. İktisadi yapı sanayileşme sürecine girerken, çalışma hayatına yönelik sosyal politikaların da güç kazanması bunun kanıtıdır¹³⁷. Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı ve İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı ülke çalışma hayatını büyük ölçüde etkileyen devletçilik uygulamalarının en büyük göstergesidir.

¹³⁴ *Cumhuriyet*, 3.6.1935. Bkz. Ek:28.

¹³⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz. İlhan Tekeli, Selim İlkin Uygulamaya Geçerken, *Türkiye’de Devletçiliğin Oluşumu*, Bilge yay. İstanbul, 2009.

¹³⁶ Emre Kongar, *21. Yüzyılda Türkiye*, Remzi yay. İstanbul, 1999 s.s.349-351.

¹³⁷ Ülkede gerçek anlamda çalışma hayatına yönelik sosyal politikalar 30’lu yıllarda görülmeye başladı.

a. Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı

Birinci beş yıllık sanayi planı, devletçilik uygulamalarının bir politika halini almasında önemli rol üstlenmiştir¹³⁸. İktisadi kalkınma ve sanayileşmenin, planlı bir çalışmanın sonucunda başarılacağı fikri dünya ekonomik buhranı döneminde oluşmaya başlamıştır¹³⁹. Planlı kalkınma fikrinin oluşmasında, Türkiye iktisadının içinde bulunduğu sorunların büyük rolü vardır¹⁴⁰. Dünyada 1929 yılında patlak gösteren iktisadi buhranın etkileri çok yoğun bir şekilde sürmekteyken, küçük bir iktisadi hacme sahip olan Türkiye'nin buhranda büyümesi oldukça zordu¹⁴¹. 30'lu yılların başında Türkiye'nin içinde bulunduğu durumu M. Kemal Atatürk'ün TBMM üçüncü dönem dördüncü toplanma yılını açılış konuşmasında şu sözlerle dile getirmiştir¹⁴²;

“Arkadaşlar! Geçen yıl içinde uğraşma zorunda kaldığımız bir büyük olayda, Milli para buhranıdır. Buhranı karşılamak için alınan tedbirler, beklenen sonuçlar vermiştir. Her şeyden önemli olan esas; ekonomik yönden, milletin uyanıklığı ve kendisinin yaşamak hakkına inancıdır.

Meclis ve hükümet tarafından alınana tedbirler, özellikle, bu esasta toplanmıştır. Bugün, içinde bulunduğumuz durum mali ve ekonomik yönden alınmış tedbir ve ölçülü davranmalara da dikkatle devam olunması gerekmektedir.

Efendiler; özellikle tarım memleketlerinde duyulan, dünya çapında bir ekonomik buhran vardır. Bu buhran, tabiatıyla bizim memleketimizi de etkilemiş ağırlığını duyurmuştur. Bu sıkıntı karşısında eşi görülmemiş yıkıntıdan ve darlık getiren kurak yıllardan sonra, vatanımızın gösterdiği canlılık ve dayanıklılık, ancak Türk milletinin bünyesindeki güç ve Büyük Millet Meclisinin aldığı yerinde kararlarla açıklanabilir.

Yıllardan beri alınacak tedbirlere, önümüzdeki yıl daha geniş ölçüde yer vermek gerekecektir. Son derece tutumluluğa uyan bir yönetim programının, resmi özel bütün işlerimize, hakim olması zorunludur”. Atatürk'ün bu sözlerinden de anlaşılacağı gibi

---

¹³⁸ Başol, a.g.e, s.56.

¹³⁹ İlhan Tekeli, Selim İlkin, *Uygulamaya Geçerken, Türkiye’de Devletçiliğin Oluşumu*, s.5,6.

¹⁴⁰ A.g.e, s.6

¹⁴¹ Memduh Yaşa, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi*, Akbank Kültür yay., İstanbul 1980, s.470.

¹⁴² A. Afetinan, *Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyetinin Birinci Sanayi Planı*, T.T.K. yay., Ankara 1972, s.s.112-113.

Türkiye'nin ekonomik koşulları çok ağırdır ve Devlet Birinci Beş Yıllık Sanayi Planını iktisadi bakımdan çok ağır bir dönemde planlamıştır.

1929 Haziran ayında Ali İktisat Meclisinde cari açığı kapatma ve sanayileşmeye yönelik bir iktisadi rapor hazırlanmıştır¹⁴³. Bu rapor Aralık ayında İktisat vekilliğine bağlı bir komisyonda yeniden düzenlemeye tabi tutularak 1930 Mart ayında Vekil Şakir Bey imzası ile Başvekâlete sunulmuştur¹⁴⁴. Hazırlanan planın uygulanmaya konulması için önemli bir parasal desteğe ihtiyaç duyulmuştur. Bu bağlamda Başbakan İsmet Paşa plana parasal destek bulmak için önce Sovyetler Birliğine sonrada İtalya'ya geziler düzenlemiştir. Akabinde Sovyet iktisadi uzmanlarından plan için yardım alınması kararlaştırılmıştır¹⁴⁵.

Bu doğrultuda, 12 Ağustos 1932 yılında Profesör Orlof başkanlığında Rus uzmanlar tarafından oluşturulan bir komite Türkiye'ye gelerek incelemelerde bulunup, hükümet yetkililerine raporlar sunmuşlardır. Bu raporlar, hükümetin sanayileşme planlarına hem destek hem de öncülük niteliğinde belgelerdir. Hükümet bu raporların yanında ünlü iktisatçı Edwin Kemmerer da bulunduğu Amerikan iktisatçılarını da ülkeye çağırarak bir rapor hazırlattırılmıştır¹⁴⁶. Amerikalıların geniş kapsamlı raporlarında, Türkiye'nin plan doğrultusunda hedeflerinin oluşmasının çok zor olacağı dile getirilmektedir¹⁴⁷. Sovyet ve Amerikalı uzmanların bu raporları da göz önünde tutularak, 6 Aralık 1933 yılında Bakanlar Kurulu görüşmelerinin ardından, 17 Nisan 1934 tarihinde "Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı" kabul edilmiştir. İtalya ve Sovyetler Birliği'nden planın uygulaması için krediler alınmıştır.

Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı sadece ülkenin sanayileşmesi sadece iktisadi yapının kalkınması anlamına gelmemektedir. Sanayi alanındaki gelişme İktisadi getirilerinin yanında çalışma hayatının gelişmesi için de önemlidir. Anadolu'nun birçok yerine açılacak işletmeler istihdamın artmasını sağlayan yapıcı kuruluşlar olacaktır¹⁴⁸.

---

¹⁴³ Tezel, *a.g.e.*, s.293.

¹⁴⁴ *A.g.e.*, s.293.

¹⁴⁵ *A.g.e.*, s.294. Ayrıca bkz. Rıfat Önsöy, "Atatürk'ün Ekonomi Politikası ve Devletçilik", *Atatürkçü Düşünce El Kitabı II*, Atatürk Araştırma Merkezi yay., Ankara, 2005, s.s.160-161.

¹⁴⁶ Tezel, *a.g.e.*, s.295.

¹⁴⁷ *A.g.e.*, s.296.

¹⁴⁸ İlhan Tekeli, Selim İlkin Uygulamaya Geçerken, Türkiye'de Devletçiliğin Oluşumu, tablo.43 Birinci Beş Yıllık Planda Verilen Sanayi yatırımları.

Osmanlı Devleti’nde çalışma hayatının gelişmediği ve çalışanların vasıfsız kırsal kesimde toprağa bağlı kaldığı gerçeği düşündüğünde “Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı” ülke çalışma hayatı için oldukça önemli bir yapı taşıdır. Bu bağlamda Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı’nın çalışma hayatı üzerinde hem doğrudan hem de dolaylı yollardan etkili olduğunu söyleyebiliriz. Planın çalışma hayatına olumlu etkilerini sıralarsak;

- Sanayi kuruluşları sayesinde sayıları günden güne artan vasıflı çalışanlar
- Sanayi çalışanları sadece birkaç şehirle sınırlı kalmayıp ülkenin geneline yayılması
- Sanayide çalışan nüfusun artması, devlet yetkililerinin çalışma hayatına bakışlarını
- Çalışan sınıfın toplumda saygın bir yere gelmesi

Planın, ülke genelinde iş sahası açmayı öngörmesi istihdam üzerinde oldukça olumlu bir etki yaratmıştır¹⁴⁹. Plan çerçevesinde Anadolu’nun değişik bölgelerinde açılması hedeflenen işletmeler genel olarak sosyoekonomik yapıyı olumlu yönde etkileyecek bu işletmeler sayesinde ilerde, halk toprakta çalışmak yerine, devlet eliyle kurulan bu işletmelerde çalışmayı tercih edecektir. Anadolu topraklarının tarım ve maden ürünleri bakımından zengin olması, işletmenlerin bu alanlarda planlanmasına neden olmuştur. Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı çerçevesinde de planlanan iş sahaları baktığımızda bu yargıyı daha iyi anlamaktayız¹⁵⁰;

I. Madencilik

1. Şark Kromları
  - a. Guleman Krom Madeni
  - b. Guleman Civarındaki İhtiyat Krom Yatakları
2. Ferrokrom Sanayi
3. Ergani Bakır Madeni
4. Kvarshan ve Mungur Bakır Madenleri
  - a. Kvarshan bakır madeni
  - b. Murgul-Cansul Bakır Madeni
5. Krom ve Bakırdan Başka Metal Madenler

¹⁴⁹ Ahmet Makal, *Türkiye’de Tek Partili Dönemde Çalışma İlişkileri: 1920- 1946*, s.246.

¹⁵⁰ Afetinan, *a.g.e.*, s.s.13-14.

- a. Simli Kurşun ve Çinko Kompleks Cevherleri
  - b. Tali Cevherler (Antimon, Molibden, Cıva ve Magnezit gibi)
  - c. Demir Cevherleri
- II. Maden Kömürü İşletmesi
- 1. Ergani Taş Kömürü Havzası İşletmesi
  - 2. Kütahya Linyit Havzası İşletmesi
- III. Mıntıka Elektrik Santralleri
- 1. Zonguldak Mıntıka Elektrik Santrali
  - 2. Kütahya Mıntıka Elektrik Santrali
- IV. Ev Mahrukatı Sanayi ve Ticareti
- 1. Ev Mahrukatı Sanayi ve Ticareti
- V. Toprak Sanayi
- 1. Cüfur Çimentosu Sanayi
  - 2. Şamot (Ateşe Dayanır Malzeme) Sanayi
- VI. Gıda Maddeleri Sanayi ve Ticareti
- 1. Ekmek ve Un Sanayi ve Ticareti
  - 2. Zeytinyağı Rafinerisi
  - 3. Yaş ve Kuru Meyve Sanayisi ve Ticareti
  - 4. Et sanayi
- VII. Kimya Sanayi
- 1. Soda Sanayi
  - 2. Reçine Sanayi
  - 3. Afyon(Morfin) Sanayi
  - 4. Gülyacı Sanayi
  - 5. Gliserin, Yağ, Hazımları ve Sabun Sanayi
  - 6. Petrol Rafinerisi
  - 7. Sentetik Benzin Sanayi
  - 8. Azot Sanayi
- VIII. Mihaniki Sanayi
- 1. Makine ve Madeni Eşya Sanayi
  - 2. Ölçü Sanayi ve Ticareti
  - 3. Boru Sanayi
  - 4. Kalay, Galvanizli Saç (Teneke) Sanayi

IX. Denizcilik

1. Deniz Sanayi ve Ticareti
2. Su Mahsulleri Sanayi ve Ticareti

Birinci Beş Yıllık Sanayileşme Planı'nda Sümerbank'a çok fazla firmanın yükümlülüğü verilmiştir. Böylelikle Sümerbank Türkiye'nin en büyük işvereni olarak çalışma hayatında önemli bir konuma geçmiştir¹⁵¹. Birinci Beş Yıllık Sanayileşme Planına Göre 1933'de Kurulan Sümerbank'a 1936 da verilmiş olan işler¹⁵²:

1.	Bakırköy Bez Fabrikası	: İşletilmektedir.
2.	Malatya Bez ve İplik Fabrikası (Son Safhada)	: Kuruluş Halindedir.
3.	Kayseri Pamuk Fabrikası	: İşletilmektedir.
4.	Nazilli Basma Fabrikası	: İşletilmektedir.
5.	Ereğli Bez Fabrikası	: İşletilmektedir.
6.	Kendir Sanayi	: İncelenmektedir.
7.	Bursa Merinos Fabrikası	: İşletilmektedir.
8.	Karabük Demir ve Çelik Fabrikaları	: Kuruluş Halindedir.
9.	İzmit Birinci Kâğıt Fabrikası	: İşletilmektedir.
10.	Selüloz Fabrikası	: Kuruluş Halindedir.
11.	Gemlik Suni İpek Fabrikası	: İşletilmektedir.
12.	Hamızı Kibrit Fabrikası	: Kuruluş Halindedir.
13.	Süperfosfat Fabrikası	: Kuruluş Halindedir.
14.	Klor Fabrikası	: Kuruluş Halindedir.
15.	Porselen Fabrikası	: Vazgeçildi
16.	Gülyağı Fabrikası	: İşletilmektedir.
17.	Kükürt Fabrikası	: İşletilmektedir.
18.	Süngercilik Şirketi	: İşletilmektedir.

---

¹⁵¹ Serkan Tuna, *Türkiye'de Devlet İşletmeciliği ve Sümerbank (1932-1939)*, Derlem yay., İstanbul, 2009, s.255.

¹⁵² Afetİnan, *a.g.e.*, s.s.18-19.

Tablo 2.4: Birinci Beş Yıllık Sanayi Planına Göre İşletmelerin İstihdam Yapısı

Fabrikanın İsmi	İşletmeye Açıldığı Tarih	Amele Miktarı
Bakırköy Pamuklu Fabrikası	Mayıs 1934	720
Kayseri Bez Fabrikası	Eylül 1935	4 500
Ereğli Bez Fabrikası	Nisan 1937	1 500
Nazilli Basma Fabrikası	Ekim 1937	2 400
Malatya Bez Fabrikası	Temel Atma Mayıs 1937	700
Bursa Merinos Fabrikası	Temel Atma 1935	800
İzmit Kâğıt ve Karton Fabrikası I.	1936	300
İzmit Kâğıt ve Karton Fabrikası II.	Temel Atma 1936	300
İzmit Selüloz Fabrikası	Temel Atma 1936	180
Gemlik Suni ipek Fabrika	Temel Atma 1936	400
Karabük Demir ve Çelik Fabrikası	Temel Atma 1937	761
Zonguldak Antrasit Fabrika	1935	91
Keçiborlu Kükürt	Mayıs 1935	265
İstanbul Cam Fabrikası	1935	500
Isparta Gülyağı Fabrikası	Mayıs 1935	20

Kaynak: Sümerbank Bülteni, Yıl:3, Sayı: 9-10, s.4. Aktaran: Muzaffer Tepekaya, *Atatürk'ün Devletçilik İlkesi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri İnkılâp Tarihi Enstitüsü, İzmir, 1993, s.230.

“Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı” ile açılan işletmeler ülkede Avrupa benzeri sanayileşmenin öncüsü olmuşlardır¹⁵³. 18. Yüzyıl İngiltere sanayi şehirlerinin benzerleri Anadolu topraklarında oluşmaya başlamış, tarlada çalışan Anadolu insanı bir anda büyük fabrikalarda endüstri işçisi halini almıştır¹⁵⁴. Açılan her işletmede döneme göre önemli miktarda insan istihdam edilmiştir. İşletmelerin bulunduğu bölgelerin hızlı bir şekilde sanayileştiği gözlemlenmiştir.

¹⁵³ Erdal Yavuz, “Sanayideki İş Gücünün Durumu 1923-1940”, *Osmanlı'dan Cumhuriyet Türkiye'sine İşçiler 1839-1950*, Der. D. Quataert, E. J. Zürcher, Çev. Çahide Ekiz. İletişim yay., İstanbul, 1998, s.s.160-161.

¹⁵⁴ B.C.A., Yer No: 726.485..1. Fon Kodu: 490..1.0.0 Dosya: 4.BÜRO Sayı :- Tarih: 10.02.1936, s.5. bkz Ek: 29.

b. İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı

Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı çerçevesinde, ülkenin koşullarına uygun kurulan devlet işletmeleri başarılı bir şekilde ülke yararına üretime geçmişlerdir¹⁵⁵. Anadolu'nun geneline yayılan işletmeler ülke iktisadi yapısına tam destek verirken ülkedeki iktisadi veriler de devlet işletmeleri sayesinde olumlu gelişmeler göstermişti. İhracat ve ithalat dengesi, ihracat lehine düzelirken, dış ticaret açığı da ortadan kalkmıştır¹⁵⁶. Ülkeye ithal olarak gelen birçok ürünün, devlet işletmelerinde üretilmesi ise, dışa bağımlı oldukça azalmıştır.

Devlet işletmeleri ülkedeki iktisadi yapının güçlenmesinde birçok yönden hizmet verirken, bu işletmeler;

- Devletin vergi gelirlerinin artması,
- İşletme karlarının direkt devlet geliri sayılması,
- Ülkenin genelinde istihdam sağlaması,
- Dış ticaret açığının ortadan kaldırılması,

Ayrıca ilk sanayi planıyla kurulan işletmeler Türkiye'nin sanayi çağına girmesi konusunda da çok başarılı olmuştur. Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı çerçevesinde gerçekleşen bu gelişme, planın başarılı yönde uygulandığının ve hedeflere ulaşıldığının önemli bir göstergesidir¹⁵⁷.

Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı'nın uygulamaya koyulmasından kısa bir süre sonra, 1935 tarihinde yeni bir beş yıllık sanayi planı oluşturma fikri doğmuştur¹⁵⁸. Bu doğrultuda Ocak 1936 tarihinde yeni bir beş yıllık sanayi planı oluşturmak amacıyla Ankara'da bir endüstri kongresi yapılırken, kongrede çıkan kararlar İktisat Bakanı Celal Bayar'a sunulmuştur:¹⁵⁹.

“20/01/1936 – 24/01/1936 günlerinde Ankara’da toplanan endüstri kongresince seçilen mütehassıslarımızın verdikleri etüt raporlarının vekaletimizce incelenmesi

---

¹⁵⁵ Tezel, a.g.e., s.304.

¹⁵⁶ İstatistik Göstergeler 1923-2008, Türkiye İstatistik Kurumu yay. Ankara, 2009, s.475.

¹⁵⁷ Tezel, a.g.e., s.s.303-304.

¹⁵⁸ A.g.e., s.305.

¹⁵⁹ Afetinan, Türkiye Cumhuriyetinin İkinci Sanayi Planı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1989, s.1.

sonunda tespit edilen ikinci beş yıllık sanayi planı projesini basılmış, toplu bir halde yüksek takdirlerine sunuyorum.

Raporların başındaki umumi cetvelde, tesisi teklif edilen sanayi kolları, bunlar için tahsisi lazım gelen sermaye miktarı ve memlekette, bu sanayi kollarının uyandıracakları içtimai ve ekonomik hareketler gösterilmiştir.

Bu projelerin realizasyon için lüzum görülen 111.845.000 liranın ne kadar bir zamanda ve her yıl ne miktarda tahsisi kabil olacağını tetkik ve işin mali planını tespit için projelerin bir kül halinde Maliye vekaletiyle birlikte mütalaasına ve senelik taksitlerin tespitine müsaadelerini dilerim...”

Hazırlanan proje, Birinci Beş Yıllık Sanayi Planından hem bütçe açısından hem de kapsam bakımından oldukça geniştir. Bir önceki planda 20 kadar işletme kurulması hedeflenmişken yeni planda bu sayı 100’ün üzerine çıkmıştır¹⁶⁰.

Plana göre teklif edilen sanayi işletme alanları şu şekildedir¹⁶¹:

- Madencilik
- Maden Kömürü Ocakları
- Mıntıka Elektrik santralleri
- Ev Mahrukatı Sanayi ve Ticareti
- Toprak Sanayi
- Gıda Maddeleri Sanayi ve Ticareti
- Kimya Sanayi
- Mihaniki sanayi
- Denizcilik

Daha gelişmiş bir kapsama sahip olan bu planın ülkenin çalışma hayatı döngüsünde önemli bir değişikliğe yol açacağı kesindir. Kurulacak her fabrika ülkede önemli bir iş sahası yaratacak, çok sayıda işçi ve mühendis bu kurumlarda profesyonelleşeceklerdir. Her ne kadar ülkede uzmanlaşmış iş gücü çok az olsa da çoğu

---

¹⁶⁰ Başol, a.g.e., s. 57.

¹⁶¹ Afetinan, *Türkiye Cumhuriyetinin İkinci Sanayi Planı*, cetvel 11.

insan devlet işlemleri sayesinde uzmanlaşmıştır. İktisat Bakanı Celal Bayar, 1936 yılında Endüstri Kongresinin açılış da, bu konu hakkında şu konuşmayı yapmıştır¹⁶²:

“...Memleketimizde arzu ettiğimiz geniş bir sanayi hareketini idare etmek için keyfiyet değil, fakat kemiyet bakımından kâfi miktarda elemanımız olduğunu iddia etmek bittabi doğru bir iş değildir. Daha birçok mütehassısa ve bu işten anlayan kimselere ihtiyacımız aşikârdır. Fakat şimdiye kadar yaptığımız işlerde bizi yolumuzdan alıkoyacak büyük bir müşkülata uğramadık...”

Celal Bayar’ında belirttiği gibi ülkedeki vasıfsız iş gücü yeni kurulacak işletmeleri etkilemeyecektir. Zaten kurulan işletmeler ülkede kendi kolunda ilk işletmeler olduğundan, ülkede o konuda uzman çalışan bulmak oldukça zor bir durumdur¹⁶³. İşletmeye giren çalışanlar ülkeye getirilen yabancı uzmanlar sayesinde yetiştirilimle yoluna gidilmiş, bu şekilde bu açığın kapatılması sağlanmaya çalışılmıştır¹⁶⁴.

İkinci Sanayi Planının Türk çalışma hayatına en önemli etkisinin istihdam konusunda olacağı beklenmiştir. Dokuz farklı iş kolunda istihdam edilecek işçi sayıları ise şunlardır¹⁶⁵:

- Madencilik	: 7 850
- Maden Kömürü Ocakları	: 21 250
- Mıntıka Elektrik santralleri	: 200
- Ev Mahrukatı Sanayi ve Ticareti	: 500
- Toprak Sanayi	: 300
- Gıda Maddeleri Sanayi ve Ticareti	: 2 075
- Kimya Sanayi	: 1 685
- Mihaniki sanayi	: 650
- Denizcilik	: 350

---

¹⁶² A.g.e., s.1.

¹⁶³ 1930 Sanayi Kongresi Raporlar Zabıtlar, Ankara Sanayi Odası Yayınları, Ankara, 2008, s.19.

¹⁶⁴ B.C.A., Yer No: 83.34..11. Fon Kodu: 30..18.1.2 Dosya: 243-313 Sayı : 86312/ Tarih: 21.04.1938. bkz. Ek:33.

¹⁶⁵ Afetinan, Türkiye Cumhuriyetinin İkinci Sanayi Planı, cetvel 11 göre hazırlanmıştır.

Yaklaşık 35 000 çalışan istihdam edecek işletmeler Anadolu'nun değişik bölgelerinde bulunmaktadır¹⁶⁶. Nüfusun %20'nin tarım dışı olduğu dönemde, bu denli işçi alımı Türkiye'nin çalışma hayatının yapısı için oldukça önemli bir adımdır.

İkinci Sanayi Planı hem çok geniş ve hem de o zamanın şartlarına göre oldukça maliyetlidir¹⁶⁷. Bu yüzden hükümet yüksek maliyeti göz önünde tutarak 1937 yılının sonunda planın madencilik bölümünü “üç senelik maden programı” adında yürürlüğe koymuştur¹⁶⁸. Eylül 1938 yılında ise hükümet “üç senelik maden programını” da içeren yeni dört yıllık bir plan hazırlayıp yürürlüğe koymuştur¹⁶⁹.

1938–1939 yılları Türkiye ve dünyada önemli değişikliğin olduğu bir dönem olmuştur. Atatürk'ün ölümü ve İkinci Dünya Savaşı'nın başlaması ülkedeki bütün planları altüst etmiştir¹⁷⁰. Bu sebeple 1938'de yürürlüğe konulan planın çoğu bölümü 13 Mart 1939 yılında yürürlükten kaldırılmıştır. Yürürlükte tutulan projeler İkinci Dünya Savaşı boyunca uygulanamamış, plan ancak 1950 yıllarına tamamlanabilmiştir¹⁷¹.

İkinci Sanayi Planı genel olarak Türk çalışma hayatı için önemli bir istihdam sahası oluşturmuştur. Düşünce yapısı iyi olmasına karşılık tamamının uygulanmasının savaş ortamında çok zor olması sebebiyle planın büyük bir kısmı hedefine ulaşamamıştır¹⁷².

3. 3008 Sayılı İş Kanunu'nda Devletçilik Uygulamalarının Etkisi

1936 Tarihli İş Kanunu'na kadar Türkiye'de çalışma hayatını etkileyen doğrudan ve ya dolaylı birçok kanun ve uygulama bulunmaktadır. Osmanlı Devleti'nden Türkiye devletine uzanan dönemde, devlet iş kanunu yapmak için fazla bir çaba harcamamıştır¹⁷³. Devlet, çalışma hayatının ana unsuru olan çalışanların haklarını koruyacak iş kanununu çıkarmak konusunda bir asır boyunca isteksiz davranmıştır.

---

¹⁶⁶ A.g.e., Cetvel 11.

¹⁶⁷ Tezel, a.g.e., s.305.

¹⁶⁸ A.g.e., s.s.305-306

¹⁶⁹ A.g.e., s.309.

¹⁷⁰ A.g.e. s.311.

¹⁷¹ Başol, a.g.e., s.s.57-58

¹⁷² A.g.e., 58.

¹⁷³ Cahit Talas, *İçtimai İktisat Dersleri*, s.137.

Türkiye'deki çalışma yaşamını genel çizgilerle düzenleyecek bir yasa ancak 1936 yılında çıkarılmıştır.

Osmanlı Devleti'nin herhangi bir iktisadi politikası olmaması bir iş kanunu yapma düşüncesini de meydana getirmemiştir. Buna karşılık Türkiye Cumhuriyeti'nde iş kanunu oluşturma fikri milli mücadele döneminden beri hep var olmuştur. Bu fikir doğrultusunda, ilk olarak 1924 yılında bir kanun tasarısı meclise sunulmuştur¹⁷⁴. İş Kanunu tasarısı çalışanların çalışma koşulları iyileştirmesine yönelik birçok madde içermektedir¹⁷⁵. Buna karşılık günde 10 saat çalışma ve çalışma yaşının 12 olarak belirlenmesi kanun tasarısının eksikleri arasında gösterilebilir¹⁷⁶.

120 maddeden oluşan İş Kanunu tasarısı 99 maddeye düşürülerek 17.11.1925 tarihinde yasama organında ilk kez görüşülmeye başlanmıştır¹⁷⁷. Ancak çalışma hayatının, iş kanunu ile düzenlenecek kadar gelişmiş olmaması ve asıl olarak hükümetin çalışma hayatını düzenleyen iş kanunu konusunda henüz berraklaşmamış düşüncelere sahip olması nedeniyle hükümet, tasarının kanunlaşmasına izin vermemiş, tasarı 1926'da geri çekilmiştir¹⁷⁸.

Yasalaşamayan ilk iş kanunun ardından yeni bir iş kanununun hazırlanışı 1929 yılında olmuştur. Aslında 1927 yılında 29 maddelik bir iş kanunu tasarısı da bulunmaktadır¹⁷⁹. Fakat kapsam olarak fazla geniş olmayan bu tasarının ömrü çok kısa olmuştur¹⁸⁰. Daha sonra 1929 yılında İktisat Vekâleti 36 maddeden oluşan bir iş kanunu hazırlamış, daha sonrada kanun Devlet Tanzimat Dairesinde 58 maddeye çıkarılmıştı.¹⁸¹ Hazırlanan iş kanunu tasarısı 07.04.1929 tarihinde Heyeti Umumiye'ye gönderilse de uygun görülmeyp geri çekilmiştir¹⁸². Hükümet iş kanunu çıkarma konusunda 1920'li yıllarda çok istekli davranmamıştır. İktisadi hayatı geliştirmeye yönelik meclisten çok sayıda kanun çıkarmasına rağmen, iktisadi yapının bir parçası olan çalışanların haklarına yönelik iş kanunu bu dönemde sistematikleşmemiştir. Bu

---

¹⁷⁴ Mesut Gülmez, *Türkiye'de Çalışma İlişkileri (1936 Öncesi)*, s.s.204-205.

¹⁷⁵ A.g.e., s.s.209-210.

¹⁷⁶ A.g.e., s.s.210-211.

¹⁷⁷ Kenen Tunçomağ, *Atatürk ve Hukuk, Anayasa Mahkemesi yay.*, Ankara, 1982, s.s.108-109.

¹⁷⁸ Cahit Talas, *Türkiye'nin Açıklamalı Sosyal Politika Tarihi*, s.96.

¹⁷⁹ Mesut Gülmez, *Türkiye'de Çalışma İlişkileri (1936 Öncesi)*, s.224.

¹⁸⁰ A.g.e., s.225.

¹⁸¹ A.g.e., s.233.

¹⁸² A.g.e., s.234.

durumun oluşmasında, Türkiye’de çalışanların sosyal bir yapı oluşturmaması da etkili olmuştur.

Hükümetin ciddi anlamda iş kanunu çıkarma isteği, 1930’lu yıllarda daha belirgin olarak görülmeye başlanmıştır. 3008 Sayılı kanun tasarısından önceki son kanun tasarısı 1932 tarihini taşımaktadır. Kanun tasarısının “devletçilik” uygulamalarının planlı bir şekilde uygulamaya başladığı bir döneme denk gelmesi, tasarının gerçekçi bir yapıda olmasını da sağlamıştır. 02.03.1932 tarihinde Meclise sunulan ve 192 maddeden oluşan tasarı, işçi-işveren ilişkisinde devletin rolünü ortaya çıkaran yapısıyla dikkat çekmiştir¹⁸³.

Devletçilik uygulamalarının işçi işveren ilişkisi içerisinde devleti en büyük işveren haline getirmesi, 1932 iş kanunu tasarısına da yansımıştır. Devletçilik düşünce sistemi, çalışanların toplum üzerindeki rolünün daha iyi anlaşılmasına yol açmıştır. Çalışanın toplumun bir bireyi olduğu, ailesi ve çevresi ile bütün içinde yaşadığı anlayışı hükümetin iş kanunu tasarısına bakışını değiştirmiştir¹⁸⁴.

Tasarının maddelerinde yer alan ve azami çalışma süresini günlük 8 haftalık 48 saat olarak belirleyen kanun tasarısı, çağdaş bir kanun görünümündedir¹⁸⁵. Tasarı aynı zamanda grev ve toplu iş sözleşmeleri konusunda da bir düzenleme getirmektedir. Buna göre “Toplu iş uyuşmazlıklarının çözüm yolu” başlığı altında grevle sonuçlanacak uyuşmazlıkların hakemle çözüm yoluna gidilebileceğini belirtilmektedir¹⁸⁶. Tasarının maddelerindeki bu düşünce, grevi hak olarak vermese de, yasaklamamıştır¹⁸⁷.

1932’deki kanun tasarısı hükümetin çalışma hayatına bakışını değiştirmiştir. Osmanlı Devleti ve Türkiye Cumhuriyeti’nin ilk yıllarında olduğu gibi çalışana verilecek haklar, lütuf olarak görülmekten çıkmış, devletçilik uygulamalarının yoğunlaşması ve devletin en büyük işveren halini alması hükümetin çalışana bakışını değiştirmiştir.

---

¹⁸³ Cahit Talas, *Türkiye’nin Açıklamalı Sosyal Politika Tarihi*, s.98.

¹⁸⁴ A.g.e., s.s.98-99

¹⁸⁵ A.g.e., s.100.

¹⁸⁶ Mesut Gülmez, *Türkiye’de Çalışma İlişkileri (1936 Öncesi)*, s. 250.

¹⁸⁷ A.g.e., s.s.250-251.

Tasarının çalışma hayatına yönelik olumlu yönleri olmasına karşılık kendinden önce gelen diğer iki tasarı gibi yasalaşamamıştır ve 16.4.1934 tarihinde tasarı geri çekilmiştir¹⁸⁸.

Türkiye’de iş kanunundan önce yapılan birçok kanun ülkenin iktisadi yapısını düzenlemiş olsa da devletçilik, uygulamalarının artması ile çalışma hayatının gelişmesi ve devletin işveren olması, iş kanununa duyulan ihtiyacı artırmıştır¹⁸⁹. Sanayileşen gelişmiş ülkelerde olduğu gibi Türkiye’de de çalışanlar, sosyal yapının ana unsuru olarak görülmüştür. Buna bağlı olarak işçi ve işveren arasındaki ilişki sosyal yapının da temelinde önemli bir yer tutmaktadır. İş kanunları, temel itibariyle işçi işveren arasındaki çatışmayı önlemek, işçiyi işveren karşısında ezmemek ve işçinin emeğinin karşılığını almasına yardımcı olmak üzerine kurulmuştur¹⁹⁰. Bu sebeple çalışma hayatı için iş hukuku çok önemli bir noktadadır. İş hukuku, hizmet akdinden doğan bağımlı iş görme yükümlülüğü içinde ve çoğu zaman emeğinden başka geçim olanağı bulunmayan işçiyi korumayı ön planda tutan bir hukuk dalıdır¹⁹¹. Bu tanımda yer alan koruma kavramı yalnız ve yalnız iş kanunu ile olmaktadır.

1930’lu yılların ortasına “devletçilik” uygulamalarının çalışma hayatındaki etkisi açıkça görülmeye başlanmıştır. İşletme başına ortalama işçi sayısının artması bunun en büyük göstergesidir. Devlet işletmelerinde işçi sayısı artışı bazı işletmelerde 1000’e kadar ulaşmış, Anadolu’da bazı şehirler ise devlet işletmeleri ile anılmaya başlanmıştır.

Türkiye’de devletçilik uygulamaları hızla uygulanmaya koyulurken bu doğrultuda bir iş kanunu yapması gerekliliği de açıkça ortaya çıkmıştır. İş kanunu tasarısının, iktisadi yapıya devlet müdahalesinin yoğun olduğu bir dönemde hazırlanması, kanunun devletçilik uygulamalarının özü içinde olduğunun açık bir göstergesidir¹⁹². Kanun tasarısı Ali İktisat meclisinde ilk düzenlenmesi yapıldığında, hükümetin iktisadi alanda benimsemiş olduğu devletçilik politikası ile paralellik göstermekteydi¹⁹³.

¹⁸⁸ Tasarı 14.01.1933 tarihinde Celal Bayar’ın isteği ile geri çekilmiştir.

¹⁸⁹ Ahmet Makal, *Türkiye’de Tek Partili Dönemde Çalışma İlişkileri:1920-1946*, s.s.362-363.

¹⁹⁰ Ayhan Önder, *Hukuk Temel Kavramları*, y.y., Muğla, 1996, s.196.

¹⁹¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Ali Nazım Sözen, *Türkiye’de Sosyal Hukuk*, T.T K. yay., Ankara, 1994.

¹⁹² Önder, *a.g.e.*, s.196.

¹⁹³ Ahmet Makal, *Türkiye’de Tek Partili Dönemde Çalışma İlişkileri:1920-1946*, s.363.

Cumhuriyet kuruluş itibariyle yüzünü Batı'ya dönmüş, birçok kanununu (medeni ve ceza kanunu gibi) batı ülkelerinden uyarlamıştır. Ancak, bu yöntem iş kanunu hazırlanırken çok fazla uygulanmamıştır. İş kanununun hazırlanmasında ülkedeki devletçilik politikası ile birlikte çalışma hayatının ihtiyaçları ön planda olmuş, değişik ülkelerin mevzuat ve iş kanunları incelenmiştir. Ali İktisat Meclisi'nin hazırladığı kanunu tasarısı meclise sunulduğunda “*Şürayı Devlet Tanzimat Dairesi Mazbatası*” hangi ülkenin iş kanunu tasarısından yararlanıldığını aşağıdaki cümleler ile belirtmiştir¹⁹⁴:

“...Tetkikat esasında Fransızca metinleri elde bulunduran Fransız, Belçika ve İsviçre mevzuatı nazarı dikkate alındığı gibi diğer ecnebi memleketlerin mevzuatı hakkında İktisat Vekaletince yaptırılan tetkikat neticesinden de İktisat Vekaleti namma müzakerelere iştirak eden müdür beylerden izahat almak suretiyle istifade edilmiştir...”. Türkiye'nin 1932 yılında Milletler Cemiyeti'nin alt kuruluşu olan Uluslararası Çalışma Örgütüne girişi, 1934 yılında hazırlanan iş tasarısının genel yapısına yansımıştır¹⁹⁵. Kanun tasarısının hazırlanışında O. Weigert gibi yabancı uzmanlardan yardım alınmıştır¹⁹⁶. Tasarının, çalışana çoğu sanayileşmiş gelişmiş ülkeden daha iyi çalışma koşulları sağlaması O. Weigert bile şaşırmasına neden olmuştur¹⁹⁷.

1934 İş Kanunu Tasarısı çalışanların sorunlarını ülkede sosyal bir düşünceyle geniş açıdan düzenleyen ilk kanun tasarısı olmuştur. 1936 yılında kanunlaşacak olan tasarı, uluslararası normlar göz önünde tutularak hem çalışanın çalışma sürelerini iyileştirmiş, hem de işyerinde gerekli emniyet ve sağlık tedbirleri alınmasını hedeflemiştir. Ayrıca çocuk ve kadın işçileri koruyucu hükümler getirmiş, işçilerin iş yerinden keyfi olarak çıkarılmalarını önlemeyi amaçlamıştır¹⁹⁸.

Kanun tasarısının eksiklerine rağmen sağlam bir yapıya sahip oluşu devletçilik politikasının uygulandığı bir dönemde çok olumlu karşılanmıştır. Tasarının ülkedeki iktisadi yapıya hâkim olan Ali İktisat meclisinde 159 madde olarak hazırlanması da bir

¹⁹⁴ TBMM. Zabıt Ceridesi, Ankara, 1936, Cilt.12, s.2.

¹⁹⁵ Ahmet Makal, *Türkiye’de Tek Partili Dönemde Çalışma İlişkileri:1920-1946*, s.371.

¹⁹⁶ A.g.e, s.379.

¹⁹⁷ A.g.e. s.380.

¹⁹⁸ Kemal Oğuzman, *931 Sayılı Yeni İş Kanunun Özellikleri*, Cilt.33, Sulhi Garan yay., İstanbul, 1968, s.2.

avantaj olmuştur¹⁹⁹. Genel hatlarıyla tasarı meclise sunulmadan önce ülkedeki anayasa ve diğer kanunlara aykırı olup olmadığını anlamak için Danıştay'ın incelemesinden de geçirilmiştir. Ayrıca Başvekâlet'in 10.6.1934 tarihinde ve 6/1868 sayılı tezkeresi ile Şûra-yı Devlet Reisliğine gönderilen tasarı önce Tanzimat Dairesi'nce incelenmiştir²⁰⁰. Tanzimat Dairesi bazı değişiklikler yaparak 140 maddelik metni 15.11.1934 tarihinde Şûra-yı Devlet Genel Heyetinin incelenmesine karar verilmiştir²⁰¹. Genel Heyet, İktisat Vekaleti'nden dört memurun katılmasıyla incelendiği bu metne bazı ekleme, düzenleme ve çıkarmalar yaptıktan sonra 146 maddelik bir tasarı haline dönüştürmüştür. Tasarı 12 Mart 1935'te oybirliği ile kabul edilmiş ve Şûra-yı Devlet Reisi 6 Nisan 1935 ve 3162 sayılı yazı ile de Başvekile sunmuştur²⁰². 146 Maddelik bu tasarı 24.4.1935 tarihinde İcra Vekilleri Heyetinde görüşülüp, hükümet teklifi olarak meclise sunulmuştur²⁰³. Kanun, Büyük Millet Meclisi Baş Vekilliğine 30.4.1935 tarihinde başvekil İsmet İnönü imzasını taşıyan mazbata ile sunulmuştur²⁰⁴. Bundan aşamadan sonra tasarının görüşülüp kanunlaşması veya kanunlaşmamasına karar verecek kurum TBMM olmuştur.

3008 Sayılı Türkiye'nin ilk İş Kanunu 30.4.1935 – 7.6.1936 tarihleri arası mecliste görüşülmüş ve 08.06.1936'da yasalaşmıştır²⁰⁵. Tasarısı mecliste görüşülmek üzere “Şûrayı Devlet Tanzimat Dairesi” ve “Şûrayı Devlet Genel Heyeti” mazbatalarıyla gönderildiğinde kanunun genel amacı şu şekilde belirlenmiştir²⁰⁶:

“Bu kanunun yazımından maksat Türkiye amelesinin ve işçilerinin hayat ve haklarını ve menfaatlerini göz önünde bulundurarak say ile sermaye arasında ahenk tesisine yarayacak hükümler yazı olduğundan lahihanın maddeleri üzerine müzakereye girişmeden kanun tatbikatına ne kadar genişliği olacağının tespiti zaruri görülmesi ile bu cihet düşünüldü:

Kanun konulmasında güdülen düşünceye göre bütün Türk işçisini içine alması gerekli görülmüş ve şu kadar ki işin ve zamanın icaplarından doğan bazı düşüncelerle

---

¹⁹⁹ Mesut Gülmez, *Türkiye’de Çalışma İlişkiler (1936 Öncesi)*, s.262.

²⁰⁰ A.g.e., s.257.

²⁰¹ A.g.e., s.257.

²⁰² A.g.e., s.258.

²⁰³ A.g.e., s.259

²⁰⁴ A.g.e., s.259

²⁰⁵ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Ankara, 1936, c.12, s.1.

²⁰⁶ A.g.e., s.s.1-2.

şimdilik kanunun dışında bırakılması zaruri görülen işler ve işçiler için istisnai hükümler kabulünde mecburiyet görülmüştür.”

Kanun tasarısının maddeleri arasında en fazla 2. maddesi üzerinde tartışılmış ve bazı bölümlerinde değişiklik yapılmıştır²⁰⁷. “*Madde 2- A) Bu kanun, mahiyeti itibariyle yolunda işleyebilmesi için günde en az on işçi çalıştırmağı icap ettiren işyerlerine ve buralarda çalışan işçilerle bunların işverenlerine tatbik olunur. İş Kanununun tatbikatını temin ve takibe salahiyyetkar makam tarafından bu hüküm mucibince tasnif edilmiş olmak vaziyetine karşı işveren veya işçi tarafından vukubulacak itirazlar İktisat Vekaletince incelenerek kesin bir karara bağlanır. B) Yılın herhangi bir devresinde tam veya fazla faaliyette bulunup öteki devrede büsbütün faaliyetten kalan veyahut faaliyetini azaltan işyerleri için bunların faaliyet devresinde yolunda işleyebilmelerine muktazi işçi sayısı, kanunun hükümlerini tatbika esas tutulur. C) Yukarıda yazılı (A) fıkrasının tarifine uyan vasıfta olmamakla beraber mahiyetleri ve ekonomik durumları itibariyle bu kanunun herhangi bir faslının veya bir hükmünün kendilerine teşmili lazım gelen işler bir nizamname ile tesbit olunur. Ç) Çiftçilik, deniz ve hava işleriyle bir ailenin fertleri veya yakın akrabası bir araya toplanarak ve aralarına dışarıdan başka işçiler katılmayarak ev içinde yapılan işlere bu kanunun hükümleri şamil değildir.”*

En az on kişinin çalıştığı işletmeler ve kırsal kesimde kendi ailesi hesabına çalışanların yaşadığı çiftliklerin iş kanunun dışında bırakılması, kanunun sadece sanayi çalışanı kanunu olduğu görüşlünü ön plana çıkarmıştır. Bu yorumun temelinde kanunun üçüncü maddesinin de büyük rolü vardır.

Kanun tasarısının maddeleri genel müzakereleri sırasında Trabzon milletvekili Mitat Aydın ve Konya milletvekili Ali Rıza Tünel kanun hakkında yorumlarda bulunmuşlardır. Mitat Aydın, kanunda askeri fabrikalara ve askeri inşaatlar hakkında yorumlar yaparken, Ali Rıza Tünel kanunu roma hukuku yönünden değerlendirmiştir²⁰⁸.

Kanunun çalışma hayatı en olumsuz tarafı 72. maddedir. Bu madde grev ve lokavt kesin bir dille yasaklamıştır²⁰⁹. Grev ve lokavtın aynı madde içerisinde yasaklanması aslında çok ilginçtir. Maddede hem işçiye hem de işverene uyuşmazlık

²⁰⁷ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Ankara, 1936, c.12,s.80.

²⁰⁸ A.g.e.,s.1-85.

²⁰⁹ A.g.e., s.57.

durumunda üretimin aksamaması için gözdağı verilmiştir. Grev ve lokavt birbirine bağlı terimler olmasına karşılık, devlet işçinin grev yapmasını yasaklarken, işçilerin grev yapmasına karşılık işverenin de lokavt yapmasını yasaklamıştır.

3008 Sayılı İş Kanununun devletçilik uygulamaları doğrultusunda etkilendiğini söylememiz mümkündür. Kanunun, devletçilik uygulamalarının en yoğun ve planlı bir şekilde uygulandığı dönemde çıkarılması etkinin başlıca nedenidir. Osmanlı Devleti döneminde iktisadi hayata müdahalede bulunmayan bir devlet geleneği yerine, iktisadi yapının her alanına müdahale eden devlet geleneği 1930’lu yıllarda kendini göstermiştir. Devletçilik uygulamaları ister iktisadi olsun isterse olmasın bu dönemde neredeyse her kanunu etkilemektedir. 3008 sayılı İş Kanunu da bu dönemde devletçilik uygulamalarından nasibini almıştır.

Devletin işletme açarak iktisadi hayata işveren olarak girmesi, iki açıdan devleti zorlamıştır. Bunlardan ilki devletin sanayileşme atılımını tamamlayacak iktisadi hedefleri gerçekleştirmesi zorunluluğu iken ikincisi ise devletin bunları yaparken çalışanların tüm haklarını gözeterek düzenlemelere gitmesi gerekliliğidir. Ancak bu çok kolay olmamıştır. 3008 sayılı İş Kanunu “...mahiyeti itibariyle yolunda işleyebilmesi için günde en az on işçi çalıştırmağı icap ettiren işyerlerine ve buralarda çalışan işçilerle bunların işverenlerine tatbik olunur...” ifadesiyle küçük işletmeleri kanun kapsamı dışına çıkarmıştır. Böyle bir ifadenin yer alması devletin sanayileşmeyi ön plana çıkarmasından kaynaklanmaktadır ve sanayi işletmelerini odak haline getirmiştir. Zaten devletin açtığı işletmeler genelde büyük ölçekte ve ondan fazla kişinin çalıştığı merkezlerdir. Keza ülkedeki diğer sanayi işletmelerindeki kişi sayısı da fazladır. Devletçilik düşüncesinin sanayileşme temeline oturması çalışanlar arasında çifte standardın ortaya çıkmasına da sebep olmuştur. Şöyle ki kanunlar çalışanların ezilmeyeceği düşüncesine dayanmakla birlikte sanayi işçisine daha çok hak vermiştir. Ancak bu durum ülkedeki çalışan veya işçilerin bir tutulmadığı anlamına gelmektedir ve yoğun bir şekilde eleştirilmektedir.

Devletçilik uygulamalarının genel yapısı devlet eliyle sanayi işletmelerinin açılması düşüncesine dayanmaktadır. İşletmelerde üretimin devamlılığının karlılık için önemli olması İş Kanunu’nda grev yasağı olarak karşımıza çıkmaktadır. Bilindiği üzere grevler işletmenin üretim devamlılığını tehdit eden konulardan biridir. Çoğu zaman

devletin, üretimin devamlılığını sağlamak için işletmelere her türlü desteği verdiği gözlemlenmiştir. Devlet hem özel hem de kendi işletmelerinde işçinin grevinden doğan üretim aksaklığını istememesi grev hakkının kanunlaşmamasına yol açmıştır.

İş Kanunu çalışma hayatını etkileyen diğer kanunlarla uyumlu olduğu söylenebilir. İş Kanunu bununla birlikte; Borçlar Kanunu, Medeni Kanun, Umumi Hıfzıssıhha Kanunu gibi diğer düzenlemelerden atıflarla da beslenmiştir. Kanun ayrıca henüz tasarı halindeyken diğer kanunlara ve anayasaya aykırılığının denetlenmesi için Danıştay'a gönderilmiştir,

Hükümet, İş Kanununa eksikleri olsa bile devrim kanunu olarak bakmıştır. Kanun oylamasının hemen önce Recep Peker mecliste yaptığı konuşma ile hükümetin iş kanununa verdiği önemi göstermiştir²¹⁰;

“...Arkadaşlar, bir defa bu lahika biraz geç kaldı gibi görünüyor. Fakat biliyorsunuz ki, Devlet son on yılın esaslı çalışmaları içinde, bu iş kanunu lahihası da başlıca yer almıştır. Fakat Hükümet ve Meclis siyasal ve ulusal hayatımıza en uygun şekilleri bulmak ve mühim olan bu mevzuata mümkün olduğu kadar hatalardan kaçınmak için devamlı çalışma ile en iyi formülleri bulmaya çalışmıştır. Öte taraftan, kanun geç kalması hakiki hayata esaslı bir hayata zarar vermiş değildir. Çünkü iş kanunun ortaya koyduğu tanzimci ruhu memlekette tatbik etmek ancak bu günlerde kendini göstermeye başlamıştır. Devlet büyük sanayi hayatına yeni giriyor demektir. Bu sanayiinin kurulup işletilmesi devrindedir ki işveren ile iş alan arasındaki ahenk ve münasebetlerin tamamı kafi bir ihtiyaç olarak duyuluyor. Bu bakımdan kanun, tam anlamıyla hayata doğmuş olacaktır.

Yeni iş kanunu bir rejim kanunu olacaktır. Gerçi Türkiye Cumhuriyeti kanunlarının kuvvet ve Devletçe ehemmiyet bakımından birbirinden farkı yoktur. Fakat bir taraftan da içinde yaşadığımız devrin hayati ihtiyaçları karşılayacak temel kaideleri koyan bir kanunun siyasi ve içtimai hayatımıza tesir bakımından ayrıca ehemmiyeti üzerinde durmak lazım gelir. İşte yeni çıkarmakta olduğumuz iş kanunu Devletin esaslı kanunlarından biri rejim kanunudur. Bu kanunla Türkiye’de iş hayatı yeni rejimimizin ahenk ve anlaşma yoluna girecektir.

---

²¹⁰ A.g.e, s.s.83-84. Ayrıca bkz. *Ulus*, 09.06.1936.

Arkadaşlar: bizim neslin derece derece acılarını tatmış olduğu liberal Devlet tipinin çekiştirici, çarpıştırıcı ve yurt için devlet birliğinin bozucu ruhuna her gün yeni bir tedbirle ortadan kaldırmak bunun yerine ulusal Devlet, birlik ve beraberlik zihniyetinin tatbikatını hayatımıza aşıyoruz. Bunu siyasi programda bir nazariye, bir edebiyat ifadesi gibi yazmak ve söylemek kafi değildir. Bunu hakikatlendirmek için memlekete kanun kuvveti lazımdır. Liberal Devlet tipi içinde işçi sınıfı ve patron sınıfı, bunu daha geniş manasıyla proleter ve burjuva sınıfları iki düşman cephe halinde birbirine karşı çarpışıp dururlar. Bunlar; millet birliği gibi büyük ve mukaddes davanın yanında hiçbir kıymeti olmayan ve millet varlığını tahrip eden zehirli telkinler mahsulü suni bir heyecanın vecdi içinde vuruşup dururlar.

Bu hareket; saadeti ve esaslı ıstırap mevzuları bir olan ve her türlü mukadderatı müşterek bulunan bir yurdun sınırları içinde o yurdun kuvvet ve muvaffakiyet unsurlarının birbirini parçalamak için didişip durması demektir. Bu didişmeden doğacak tek netice müspet ulus kuvvetinin birbirini ifna etmesidir ki bu yüzden memleket kendi içinden dağılmak tehlikesine maruz kalır.

Türkiye ve onun kuvvetli ulusal partisi, ideolojik yaslarını programına koymuş ve imkan el verdiği gün de bu yasaların derhal kanunlaştırılıp sosyal hayatın hakiki safhasında tatbiki yoluna gidilmiştir.”

Recep Peker’in mecliste yaptığı konuşma devletçilik uygulamalarının İş Kanuna nasıl yansıdığını da güzel bir kanıttır. Her zaman ve her yerde devletçilik politikasının özel teşebbüse zarar vermeyeceğini açıklayan hükümet yetkilileri, İş Kanununun da özel teşebbüse zarara vermeyeceğini Recep Peker’in konuşması ile dile getirmişlerdir.

Sayıları günden güne hızla artan bağımlı çalışanların refahı ve mutluluğu kanunla güvence altına alınmıştır. Kanunda ayrıca, Osmanlı Devleti’nde emeğini satan anlamına gelen, işçi kelimesi de tam olarak tarif edilmiştir; “Bir iş akti dolayısıyla, başka bir şahsın işyerinde bedenlen veyahut bedenlen ve fikren, çalışan kimseye "İşçi" denir”. İş kanunu Recep Peker’in söylediği gibi Türkiye’de çalışma hayatı için bir devrim olmuştur. Eksikleri olsa da 1936 yılında kanunlaşan 3008 sayılı İş Kanunu Türk çalışma hayatında bir dönüm noktasını olmuştur.

B. DÖNEMİN SONUNDA ÇALIŞMA HAYATININ GENEL GÖRÜNÜMÜ

1. Türkiye’de Çalışma Hayatının Yapısal Değişimi

Cumhuriyet devrimlerinin, ülkenin genel yapının değişmesinde çok önemli bir yeri vardır. Siyasi ve sosyal değişim, Cumhuriyet’in ilanı ile başlamış, her alanda yapılan köklü değişikliklerle de pekişmiştir. Siyasi ve sosyal hayatı etkileyecek radikal değişimler, halkın hem yaşayış biçimini hem de hayata bakışını değiştirmiştir. Padişahın ülkesinde kul olarak yaşama düşüncesi yerine, Cumhuriyet Türkiye’sin de çağdaş ve eşit haklara sahip olma düşüncesini halk benimsetmiştir.

Türkiye’de siyasi ve sosyal yapıda hızlı değişim çalışma hayatını da hareketlendirmiştir. Ancak, ülkedeki çalışma hayatının yapısının değişmesi için sadece kanunsal değişiklikler yeterli değildir. Cumhuriyet’in ilk yıllarında genelde Osmanlı Devleti’nden kalan iktisadi ve sosyal politikalara benzeyen uygulamalar on yıl boyunca uygulanması, ülke çalışma hayatına olumsuz yönde etki etmiştir.

Türkiye’de iktisadi ve sosyal politikaların değişmesi 1929 Dünya Büyük Buhranından sonra olmuştur²¹¹. 1930’lu yıllarından sonra iktisadi ve sosyal yapı yoğun şekilde uygulanan “devletçilik” uygulamalarının etkisinde kalmıştır²¹². İktisadi kalkınmada öncelik sanayi işletmelerinin devlet eliyle kurulması ile olmuştur²¹³. Bu doğrultuda ülkenin ihtiyaçları ve iktisadi yapının durumuna göre Anadolu’nun değişik bölgelerinde işletmeler açılmaya başlanmıştır. Devlet bununla da yetinmeyip ülke için hayati öneme sahip işletmeleri (demir yolları, içki ve sigara tekelerini gibi) devletleştirmiş ve 30’lu yılların en büyük işvereni haline gelmiştir.

---

²¹¹ Hikmet Bila, *CHP 1919-1999*, Şefik Matbaası yay., Ankara, 1999, s.s. 63-64.

²¹² Osman Okyar, “Devletçilik Kavramı”, *The Economic Journal*, Mart 1965 s.s.98-111, Türkiye’de Devletçilik, Der. Nevin Coşar, Bağlam yay., İstanbul, 1995, s.189.

²¹³ Erdinç Tokgöz, “Cumhuriyet Döneminde Ekonomik Gelişmeler”, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II*, A.A.M. yay., Ankara, 2005, s.s.324-325.

Tablo 2.5: Üç İldeki İşçi Sayısının Toplam İşçi Sayısına Oranı (1937-1938)

	İşçi Sayısı		Toplam İşçi Sayısına Oranı	
	1937	1938	1937	1938
Vilayetler				
İstanbul	58 135	52 795	% 21.9	% 26.2
İzmir	52 614	27 668	% 19.8	% 18.9
Zonguldak	17 842	21 264	% 6.7	% 10.7
Toplam	128 591	102 087	% 48.4	% 50.6
Diğer Vilayetler	136 570	99 317	% 51.6	% 49.4
Genle Toplam	265 341	201 404	% 100	% 100

Kaynak: Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, İş İstatistikleri, Ankara, 1945 s.36
Cetvel 5., Aktaran :Ahmet Makal, Türkiye’de tek Partili Dönemde Çalışma İlişkileri:
1920-1946 s. 309.

Osmanlıda, tarihsel süreç içerisinde, tarım üretimin en önemli parçasını oluşturmuştur. Üretim genelde evler içerisindeki tezgâhlarla sınırlı kalmış, buralarda çalışanlar çok az ücretlerle 12 saate yakın bir sürede çalışan genç ve vasıfsız kişilerden oluşmuştur²¹⁴. Ancak devletçilik uygulamaları ile birlikte bu durum da değişmiştir. Anadolu’nun değişik bölgelerinde kurulan işletmelerde çalışanlar, yeni bir sosyal sınıf oluşturmuşlardır²¹⁵. Osmanlı Devleti’nde ve Cumhuriyet’in ilk yıllarında üretim çok az kişinin çalıştığı atölyelerde yapıyorken, bir anda devlet eliyle kurulmuş büyük işletmelerin kurulması çalışma hayatını devlet işletmelerine kaydırmıştır²¹⁶. Bu durumun doğal sonucu olarak da “devlet işçisi” kavramı oluşmuştur.

Çalışma hayatında işveren halini alan devlet, mevcut durumdaki sosyal politikalarla Türk çalışanını koruyamayacağını anlamıştır. 1930’lu yıllara kadar Türkiye’de çalışma hayatına yönelik elle tutulur bir sosyal politika oluşturulamamıştır. Osmanlı Devleti’nin çalışma hayatını kontrolsüz bırakan devlet anlayışı Cumhuriyetin

²¹⁴ Yüksel Ülken, *Atatürk ve İktisat, Türkiye*, T.İ.B. yay. Ankara, 1984, s.76-77.

²¹⁵ B.C.A, Yer No: 726.485..1. Fon Kodu: 490..1.0.0 Dosya: 4.BÜRO Sayı :- Tarih: 10.02.1936, s.5. bkz : Ek:29.

²¹⁶ Ahmet Makal, *Türkiye’de Tek Partili Dönemde Çalışma İlişkileri:1920-1946*, s.246-247

ilk yıllarında da devam etmiş, çalışma hayatına yönelik sosyal politikalar gereksiz görülmüş, çalışma hayatının geliştirmeye yönelik bir düzenlemeye gidilmemiştir.

1923–1930 yılları arası bazı kanunlarda çalışma hayatına yönelik dolaylı düzenlemeler bulunsa da bu kanunların Cumhuriyet’in ilk yılları çalışma hayatına fazla bir etkisi olmamıştır²¹⁷. Bu dönemde devlet, dolaylı desteklediği işletmeler ve devletleştirme sayesinde iktisadi hayatta rolünü arttırmaya çalışmıştır²¹⁸.

1930’lu yılların başında değişen iktisadi düşüncenin bir sonucu olarak ülkede çalışanlar ön plana çıkmıştır. Tıpkı Avrupa’daki sanayi devrimi döneminde olduğu gibi, çalışanlar, iktisadi yapının ön önemli parçası halini almışlardır. Devlet iktisadi hedefler doğrultusunda çalışma hayatına yönelik kanunları ve uygulamaları ulusal boyutta düzenlemeye başlamıştır²¹⁹. Çalışma hayatını düzenleyen kanunların bölgesel değil de ulusal boyutta oluşturulması fikri Türk çalışma hayatındaki yapısal değişimin önemli göstergelerinden biridir²²⁰.

Osmanlı Devleti’nde ve Cumhuriyet’in ilk yıllarında sanayi sayabileceğimiz işletmelerin sayısı oldukça az ve bölgesel düzeyde kalmıştır²²¹. Aynı şekilde, bu işletmeler de çalışanların çalışma koşullarına yönelik düzenlemeler de genellikle bölgesel olmuştur²²². Sadece çok ağır koşulları hafifletmeye yönelik bu düzenlemeler Türk çalışma hayatına fazla bir etkide bulunmamıştır. 1930 yılında uygulanmaya konulan Umumi Hıfzıssıhha Kanunu Türk çalışma hayatında ilk yapısal değişikliği getirmiştir. Kanun maddelerindeki çalışanın sağlığını koruyucu önlemler genel mahiyettedir ve çalışanın sağlığının korunmasında yerel yönetimlere ve devlete sorumluluklar yüklemektedir²²³. Türkiye’nin neresinde veya hangi işyerinde olunursa olsun devlet ve işveren çalışanın sağlığını korumakla yükümlü tutulmuştur. Bu kanun devletin çalışma hayatına ulusal boyutta doğrudan ilk müdahalesi olmasına karşılık ülke çalışma hayatı için fazla bir önem teşkil etmemiştir. Türk çalışma hayatının sağlık konusu dışında birçok sorunu daha vardır.

---

²¹⁷ Borçlar Kanunu, Medeni Kanunu ve Hafta Tatili Kanunu

²¹⁸ Çağlar Keyder, *Dünya Ekonomisi İçinde Türkiye (1923-1929)*, s.s.13-14

²¹⁹ Ahmet Makal, *Türkiye’de Tek Partili Dönemde Çalışma İlişkileri: 1920 -1946*, s.319.

²²⁰ A.g.e. s.s.318-320

²²¹ Bkz. Ek:1, Ek:7, Ek:10.

²²² Mesut Gülmez, *Türkiye Belgesel Çalışma İlişkileri Tarihi (1936 Öncesi)*, s.s.540-547.

²²³ TBMM Kavanin Macmuası, Devre:3 İcdima: 3, Cilt.8, TBMM matbaası, Ankara, 1930 s.s.201-230.

İktisadi bakımından tamamen sömürge halini almış bir devlet yapısı çalışma hayatına da olumsuz yansımıştır. Ülkede bulunan az sayıdaki sanayi işletmesinde de çalışanlar hayatlarını sürdürebilecek düzeyde yaşam koşuluna sahip değildiler. Az maaşlı ve devamlılığı olmayan işlerde ya vasıfsız ya da çocuk sayılabilecek kişiler çalıştırılmıştır²²⁴. Türkiye kurulduğundan beri sosyal ve çalışma hayatındaki en önemli sorunlardan biri vasıflı eleman azlığı olmuştur²²⁵. Anadolu’da sanayi işletmesinin olmaması, ülkede vasıflı sanayi çalışanın oluşmasını da engellemiştir. Az sayıdaki vasıflı işçi ise genellikle yabancıdır²²⁶. Ülkedeki sanayi işletmelerinde çalışanları aslında iki farklı gruba ayırmak mümkündür. Birinci grup, genelde yabancılarının oluşturduğu ve yüksek maaş alan yabancılar, ikinci grup ise genelde mevsimlik çalışan ve genelde vasıfsız olan Türk çalışanlar. Vasıflı ve mesleği olmayan çalışanlara genelde “Amele” ismi ile adlandırılmışlardır. “Amele” kelime olarak Osmanlıca işçi anlamına gelse de Osmanlı’da bu kelime genelde vasıfsız Türk çalışanın anlatmak için kullanılmıştır²²⁷. Yıllar sonra Türk çalışanı İzmir İktisat Kongresinde amele kelimesinden rahatsız olduğunu açıkça belirtmiştir²²⁸. Aslında Türk çalışanın sorunu “Amele” kelimesinden kaynaklanmaktadır. Asıl sorun ülkedeki çalışma hayatındaki vasıflı işlerin neredeyse tamamında yabancıların çalışmasıdır. Eğitimsiz ve sanayi üretimine uzak Türk çalışanı çalışma hayatını tamamen yabancı çalışanların kontrolüne bırakarak bu konuda kendini geliştirememiştir²²⁹.

Mustafa Kemal Atatürk’ün 1923 yılında İzmir İktisat Kongresinde yaptığı konuşmasında “Türk Fabrikalarında Türk İşçisi Çalışmalı” sözü ile Osmanlı Devleti’ndeki çalışma hayatı yapısının devam etmeyeceğinin sinyallerini vermiştir²³⁰. Bu düşünce doğrultusunda en köklü değişiklik 1932 yılında olmuştur. 2007 Sayılı Türkiye’de Türk Vatandaşlarına Tahsis Edilen Sanat ve Hizmetler Hakkında Kanun bu düşünce doğrultusunda çıkarılmış bir kanundur²³¹. Kanun her ne kadar 1929 Buhranının ardından oluşan işsizliği en aza indirmek için oluşturulmuş olsa da, ülke içindeki yabancı çalışan egemenliğini ortadan kaldırmada etkili olmuştur. Devletçilik

²²⁴ Genelde Türk ve Müslüman işçilere “amele” denirdi.

²²⁵ Afetinan, *Türkiye Cumhuriyetinin İkinci Sanayi Planı 1936*, s.s.12-13.

²²⁶ Tezel, *a.g.e.*, s. 98-99.

²²⁷ Cumhuriyet döneminde “amele” kelimesi bazen kullanılırdı. *Cumhuriyet*, 9 Mayıs 1950.

²²⁸ A. Gündüz Ökçün *Türkiye, İktisat Kongresi 1923- İzmir*, A.Ü.S.B.F. yay., Ankara,1971. s.430.

²²⁹ Tezel, *a.g.e.*, s.s.98-99.

²³⁰ Atatürk’ün *Söylev ve Demeçleri II*, A.A.M. yay., Ankara, 2006, s.116.

²³¹ *TBMM Zabıt Ceridesi*, Cilt,9 Devre.4, İçtima.1, TBMM Matbaası, Ankara, 1932, s.125.

uygulamaları çerçevesinde devlet açılacak işletmelerde ve sanayileşmede Türk çalışanına güvendiğini bu kanunla göstermiştir.

1930'lu yıllarda devletin çalışma hayatını etkileyecek sosyal politikalarda gözle görülür bir değişme gözlenmemiştir. Bunun yanında devlet işletmelerinde çalışanların insan onuruna uygun şekilde çalışması ile ilgili düzenlemeler, hem çalışma koşullarının iyileşmesi hem de çalışanları koruyucu önlemlerin alması ülke çalışma hayatına yeni bir boyut kazandırmış, ILO ya giriş ve Hafta Tatili Kanunu bu yeni düzeni iyice pekiştirmiştir.

Devletin bu dönemde değişen en önemli sosyal politikası iş kanunu ile olmuştur. Cumhuriyet'in ilk yıllarında önemsenmeyen İş Kanunu ciddi bir şekilde tasarlanarak kanunlaştırılmıştır. 3008 Sayılı İş Kanunu eksik yanları olmasına rağmen Türk çalışma hayatının yapısını değiştirmiştir. İş kanununa bu yüzden bir milattır dememiz yanlış olmayacaktır. Devlet iş kanunuyla çalışanına bakışını çağdaş bir yapı doğrultusuna değiştirmiştir.

2. Türkiye'de Çalışma Alanlarındaki Değişim

Avrupa'da sanayi devriminin yaşandığı dönemde sanayinin gelişmesi köyden şehirlere göçü hızlandırmış, sanayide kullanılan hammaddenin yoğun bulunduğu bölgelerdeki kentler fabrika şehirlerine dönüşmeye başlamıştır²³². Durum öyle bir hal almıştır ki sanayi malları üretilen fabrikalarda işçi sayısı binlerle ifade edilmeye başlanmıştır. Burada çalışan işçilerin bu şehirlere taşınmasıyla sanayi şehirleri ortaya çıkmış, buralarda yaşayan insanlar kırsal kesimden tamamen koparak kent kültürüne adapte olmaya başlamışlardır²³³. Böylelikle tarımda çalışan nüfus, yerini fabrikalarda çalışan nüfusa terk etmiştir. Sanayileşme ayrıca kişilerin üretim sağladığı alanlar açısından statü sınıflandırması da getirmiştir. Düz işçi, usta, ustabaşı gibi unvanlara sahip olanlar fabrikaların değişik bölgelerinde çalışmaya başladılar. Böylece vasıflı işçiler, çalışma hayatına profesyonel anlamda işbölümü ve uzmanlaşmayı getirerek fabrikaların bu alandaki ihtiyaçlarını karşılamışlardır.

²³² Leo Huberman, *Feodal Toplumdan Yirminci Yüzyıla*, Çev. Murat Belge, İletişim yay., İstanbul, 2003, s.15.

²³³ A.g.e., s.s.15-17.

Türkiye’de çalışma alanlarındaki değişim Avrupa’daki gibi bir sanayileşme süreci izlememiştir. Osmanlı Devleti’nde İstanbul, İzmir ve Selanik dışındaki yerleşim alanları tamamen kırsal bir yaşam tarzına ve üretime yapısına sahipti²³⁴. Kırsal kesimde yaşayan insanlar ilkel tarım yöntemleri ile çiftçilik yapmakta sayılan şehirler dışındaki bölgelerde yaşayan insanların çok büyük bir çoğunluğu sadece toprağa bağlı olarak çalışmışlardır. Bunun yanında Anadolu’nun değişik şehirlerinde tarıma bağlı küçük imalathaneler de bulunmaktadır. Genelde bir evin alt katını veya evin belirli bir bölümü kullanılarak ev tipi küçük işletmeler oluşturulmakta, burada evin aile bireyleri çalışmakta, iplik, halı, pamuk, ipek gibi ürünlerin üretimi yapılmaktadır. İstanbul, İzmir, Selanik gibi büyük şehirlerde ise Avrupa benzeri sanayi işletmeleri az da olsa görülmektedir. Yabancıların elinde bulunan bu işletmelerde çalışan uzmanların da neredeyse tamamı yabancılardan oluşmaktadır²³⁵. Türk ve Müslüman nüfus ise çoğunlukla tarım ve tarım ürünleri imalatında çalışmaktaydılar. Bu sebeple Osmanlı Devleti’ndeki çalışma hayatını “tarım ve tarım ürünleri imalatı” çerçevesinde değerlendirmek yanlış olmayacaktır.

Türkiye devleti iktisadi hayatını ve çalışma hayatını Osmanlı Devleti’nden miras alarak kurmuştur. Yeni kurulan ülkede çalışma alanlarındaki değişimin hemen olması beklenmese de Türkiye’nin iktisadi politikası Osmanlı Devleti’nden çok farklı bir biçimde değişime uğramıştır. Bu değişiklik genelde iktisadi yapının yabancıların elinden alınmasına yönelik olmuştur. Kapitülasyonlar ve Duyun-u Umumiye hemen kaldırılmış ülke için önemli kuruluşlar hemen devletleştirilmiş, yerli sanayi işletmelerin gelişmesi için devlet tarafından önemli teşvikler verilmiştir. Yatırımlar ise, birkaç Anadolu şehrinde çoğunlukla devlet ortaklı işletmeler kurulmasıyla kendini göstermiştir. Ancak kurulan işletmelerin toplam nüfusa oranında önemli bir değişim olmaması 1930’lu yıllara gelinceye kadar ülkedeki yerli çalışanların çalışma alanlarında fazla bir değişim olmamıştır²³⁶.

Türkiye’de çalışma alanlarındaki asıl değişim devletçilik uygulamalarının yoğun olarak görüldüğü 1930’lu yıllar olmuştur. Anadolu’nun değişik bölgelerinde sanayi

---

²³⁴ Zafer Toprak, “Tanzimat’ta Osmanlı Sanayi”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt.4., İletişim yay. İstanbul, 1985, s.1352.

²³⁵ Jacques Thobie, “Osmanlı Devleti’nde Yabancı Sermaye”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt.3., İletişim yay. İstanbul, 1985, s.s.738-739.

²³⁶ *Osmanlı’dan Cumhuriyet Türkiye’sine İşçiler 1839-1950*, s.177.

işletmelerinin kurulması o bölgede yaşayan insanların tarla yerine fabrikalarda çalışmasına neden olmuştur. Cumhuriyet'in ilanının sonra ilk önce demir yolları ve liman işletmeleri, daha sonra tütün ve içki tekellerinin devletleştirilmesi, Türk çalışanının bu işletmelerde aktif çalışmasına neden olurken, 1930'lu yıllarda kurulan Sümerbank ve Etibank kurumlarına bağlı kurulan işletmeler, Türk çalışanının çalışma alanlarını değiştirmiştir. Tarım çalışanları köy ya da kasabalara fabrika kurulması ile işçi olmaya başlamışlardır. Bu süreç çalışan bireyin ilk önce fabrikanın inşaatında işçi, sonra kurulan fabrikada çırac, daha sonra da usta olarak devam etmesi ile devam etmiřtir²³⁷. Bunun yanında ev türü imalathanelerde çalışanlar da devletin kurduğu fabrikalarda çalışmaya bařlamıřlardır²³⁸. Ayrıca bu fabrikalara değişik mesleklerde (marangoz, hemşire, hademe gibi) işçiler de alınmaya başlanmış, böylece işletmelerde işbölümü ve uzmanlaşma yaşanmaya bařlanmıřtır²³⁹.

İşi bilip bilmemesine bakılmaksızın işe alınan insanlar gerçekte anlamda Türk işçisinin doğmasını da sağlamıştır. Tabi bunun oluşmasında 1930'lu yıllarda uygulanan sosyal politikaların da büyük bir etkisi vardır. 2007 Sayılı Türkiye'de Türk Vatandaşlarına Tahsis Edilen Sanat ve Hizmetler Hakkında Kanun gibi kanunlar da Türk insanının çalışma alanlarını değiştirmiştir. Devletçilik uygulamaları yerli uzman işçinin bulunmadığı bir dönemi sona erdirerek, yerli sanayinin eğitimli insan ihtiyacını devlet eliyle yetiştirmeye bařlamıřtır²⁴⁰.

Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı o kadar iyi hazırlanmıştır ki fabrikalardaki çalışanları bile etkilemiştir. Fabrikalar planlanırken çalışanların her türlü sorunu düşünölmüş, evi olmayan çalışan için barınacağı bir yer, yemeği olmayan çalışan için yemekhane, sağlık imkânı olmayan çalışan için hastane gibi olanaklar plan dâhiline alınmıřtır²⁴¹. Örneğin başka şehirde küçük ev atölyesinde günlük alan bir çalışan başka bir ilde kurulan işletmede tüm ihtiyaçları karşılanarak çalışabilir hale gelmiştir Tarımda

---

²³⁷ Nurettin Filiz'in oğlu Ramazan Haluk Filiz 2 Eylül 2009 yılında yapılan röportaj.

²³⁸ Ahmet Ablas 25 Temmuz 2009 yılında yapılan röportaj.

²³⁹ Metin Önem 17 Aralık 2009 yılında yapılan röportaj.

²⁴⁰ Tuna, a.g.e., s.s.267-268

²⁴¹ Ahmet Makal, *Türkiye'de Tek Partili Dönemde Çalışma İlişkileri: 1920-1950*, s.s.264-268.

çalışan başka biri ise kendi bölgesinde kurulan fabrikada işe başlayabilmiştir. Hatta askerlik çağına gelen işçinin askerliği bile rahatça ertelenmiştir²⁴².

Çalışma alanlarındaki değişim çok hızlı olmasına karşılık, gerçek anlamda işçi sınıfının oluşması için zaman gereklidir. İşletmelerdeki maaşların tatmin edici düzeyde olmaması ve çalışan işçinin ailesinin hala tarıma bağlı kalması tam anlamıyla işçi sınıfının oluşmasını engellemiştir. Çalışma saatinin genelde günde 8 saat olması çoğu işçinin kendi toprağını da işlemesine nedene olmuştur. Çalışanların birçok nedenden dolayı topraktan ayrılamaması “iş var işçi yok” sözünün döneme damga vurmasına neden olmuştur. Bunun nedeni tarım gelirinin fabrikada gelirinin önüne geçmesidir²⁴³.

Avrupa’da sanayinin geliştiği dönemde, toprakta çalışmanın olumsuzlukları karşısında fabrikalarda çalışarak şehirlerde yaşamak, tarım çalışanı için özenilecek bir durumdur. Türkiye’de ise fabrikaların genelde kırsal bölgelere kurulması ve çalışanlara düşük maaş verilmesi bu özentinin Türkiye’de oluşmamasına neden olmuştur. Fabrikada çalışmak sadece o bölgede geçim sorunu yaşayanlar için cazipken toprağı olan ailelerin bireyleri genelde fabrikada çalışmayı tercih etmemişlerdir²⁴⁴. Böylece topraksızlar ve geçim sorunu yaşayan insanlar devlet kuruluşlarının ilk çalışanları olmuşlardır. Devlet işletmelerinde herkese göre iş olduğundan işletmelerde genelde vasıf aranmamış, hiçbir vasfı olmayan bir kişi çalışkanlığından ve dürüstlüğünden emin olunduğu takdirde hemen işe alınmıştır²⁴⁵. Kırsal kesimde yılarca süren savaşlar dolayısıyla kendi toprağını bile işleyemeyen Anadolu halkı için vasıflı olmak, zaten beklenilemez bir durumdur. Bu yüzden üretimin devam etmesi adına 2007 Sayılı Türkiye’de Türk Vatandaşlarına Tahsis Edilen Sanat ve Hizmetler Hakkında Kanun olmasına rağmen işletmelere birçok yabancı çalışan da alınmıştır²⁴⁶. Karasabanın dışında bir makine kullanmamış insan için sanayi makinesini kullanmak oldukça zor bir durumdur. Yabancı ülkelerden getirilen uzman işçiler ve mühendisler bu araçların kullanılmasında Türk çalışanına büyük destek olmuşlardır. İşi bilen ve vasıflı olanlar devlet işletmelerinde el üstünde tutulmuştur. Hatta işin uzmanı yabancı işçi işletmenin

---

²⁴² B.C.A., Yer No: 116.29..18. Fon Kodu: 30..18.1.2 Dosya: 10-350 Sayı : 3/7386 Tarih: 05.05.1948. Bkz. Ek:57.

²⁴³ Ahmet Ablas, *a.g.r.*

²⁴⁴ *A.g.r.*

²⁴⁵ Ramazan Haluk Filiz *a.g.r.*

²⁴⁶ B.C.A., Yer No: 83.34..11. Fon Kodu: 30..18.1.2 Dosya: 243-313 Sayı : 86312/ Tarih: 21.04.1938.

müdüründen bile fazla maaş alabilmiştir²⁴⁷. Devlet işletmelerinde düz işçiler bile özelliklerine ve vasıflarına ayrılmışlardır. Memurlar dışında, işçiler arasında genelde dört sınıf vardır. Bunlar: 1. Sınıf Amale, 2. Sınıf Amele 1. Sınıf İşçi, 2. Sınıf İşçi'dir²⁴⁸. Örneğin mesleği olanlar devlet işletmesine girerken sınava tabi tutularak 1. veya 2. sınıf işçi olarak işe alınmışlar vasıfsız olan çalışanlar ise durumuna göre 1. veya 2. Sınıf Amele olarak işe alınmışlardır²⁴⁹. Ayrıca devlet işletmelerinin genelde tarıma dayalı olması ve genelde işlerin hasat zamanı yoğunlaşması mevsimlik işçilere de amele denmesine neden olmuştur.

Cumhuriyet'in ilanından sonra "amele" kelimesi anlam bakımından büyük değişikliğe uğramıştır. Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde genelde Türk çalışanlar geneli için kullanılan bu kelime, 1930'lu yıllardan sonra sadece mesleği olmayan, vasıfsız çalışanlar için söylenmeye başlanmıştır. Ancak dönem içerisinde bazen de ağız alışkanlığından işçi ve amele kelimesinin birbiri yerine kullanıldığını görmekteyiz²⁵⁰. Devlet kayıtlarını emsal alırsak Amele kelimesi genelde geçici ve vasıfsız elemanlar için kullanılan bir ifade olarak karşımıza çıkmaktadır²⁵¹. İleriki yıllarda tamamen ortadan kalkacak olan "amele" kelimesi Osmanlı Devleti ve Cumhuriyet'in ilk yıllarında Türk çalışma hayatında önemli yere sahiptir.

Sümerbank ve Etibank'a bağlı işletmeler genelde büyük üretim yapan çok sayıda işçiyi barındıran işletmeler olarak karşımıza çıkmaktadırlar. Ülkenin dışa bağımlılığını ortadan kaldırmak amacıyla işçiler ülkenin ihtiyaç duyduğu temel ihtiyaçların üretildiği fabrikalarda üç vardiya halinde en fazla 8 çalışırken yaptıkları iş ve mesleklerine göre değişik ücretler almışlardır²⁵². Fabrikalarda en iyi ücreti alan kişiler genelde üretimdeki makineyi kullanan veya yönlendiren ustabaşları olmuştur. Genelde yabancı uzmanların yetiştirdiği ustabaşı, kullandığı makineyi en ince ayrıntısına kadar bilmekte ve genelde işletmede çalışanların durumlarından doğrudan sorumlu olmaktadır. Hatta Türkiye'de bulunan özel sektör işletmelerinden, devlet işletmelerinde çalışan ustalara daha yüksek

---

²⁴⁷ B.C.A., Yer No: 114.63..8. Fon Kodu: 30..18.1.2 Dosya: 27-16 Sayı : 3/6429 Tarih: 22.09.1947. B.C.A., Yer No: 115.70..16. Fon Kodu: 30..18.1.2 Dosya: 24-34 Sayı : 3/6577 Tarih: 23.10.1947. Bkz. Ek:56, Ek:57.

²⁴⁸ Bkz. Ek.58.

²⁴⁹ Metin Önem, *ag.r.*

²⁵⁰ Bu karışıklığı 9 Mayıs 1950 *Cumhuriyet* gazetesinde görebiliriz.

²⁵¹ Bkz. Ek.58.

²⁵² Ahmet Ablas, *a.g.r.*

maaşlarla teklif gelmeye bile başlamıştır²⁵³. Bu durum devlet işletmelerinin uzman işçi yapısının ne kadar geliştiğine bir örnektir.

Osmanlı Devleti döneminde yüksek maaş alan yabancı ustabaşların yerini, işin uzmanı Türk uzmanlar alamaya başlamış devlet işletmeleri, Müdür, müdür yardımcısı, şef, memur ve işçisiyle uyum halinde profesyonel olarak çalışan yapıya bürünmüştür. 1930'lu yılların sonunda özel sektör işletmeleri artık devlet işletmelerinden vasıflı işçi almaya başlayacaktır²⁵⁴.

3. Türk Çalışma Hayatının Sanayileşmiş Ülkelerle Kıyaslanması

1930–1940 yılları arasında Türkiye'nin çalışma hayatı, sanayini ve sosyal politikaların gelişmesi ile büyük bir değişime uğramıştır. Avrupa'nın sanayileşmiş ülkelerinde görülen büyük işletmeler, Anadolu'nun çoğu bölgesindeki çalışma hayatını değişimine büyük katkı sağlamıştır²⁵⁵. Birçoğu devlet yönetiminde bulunan işletmeler, sosyal politikalar sayesinde, ülkenin çalışma hayatını, Avrupa'nın her anlamda gelişmiş çalışma hayatıyla kıyaslanacak duruma getirmişlerdir. İngiltere, Fransa gibi sanayisi ve çalışma hayatına yönelik sosyal politikaları gelişmiş ülkeler, çalışanlara verdiği haklar konusunda da her zaman öncü olmuşlardır²⁵⁶. Ancak, ülkedeki çalışma hayatına yönelik sosyal politikaların durumunu değerlendirmemizde, öncü ülkelerle kıyaslama tek başına yeterli olmayabilir. Bu bağlamda ILO'nun önemi ortaya çıkmaktadır. 1919 yılında, Milletler Cemiyeti bünyesinde kurulmuş olan Uluslararası Çalışma Örgütü, dünyada çalışma hayatını daha kaliteli bir düzeye getirmeye çalışan bir kurumdur²⁵⁷. Uluslararası Çalışma Örgütü sözleşmeler ve tavsiye kararları örgütün en önemli fonksiyonudur. Kurumun belirlediği sözleşmelere imza atan ülkeler, çalışma hayatı yapılarını uluslararası normlara taşımış olmaktadır. Bu bağlamda Türkiye'nin 30'lu yılların sonunda

---

²⁵³ Ramazan Haluk Filiz, *a.g.r.*

²⁵⁴ Ramazan Haluk Filiz, *a.g.r.*

²⁵⁵ B.C.A, Yer No: 726.485..1. Fon Kodu: 490..1.0.0 Dosya: 4.BÜRO Sayı :- Tarih: 10.02.1936, s.5. Bkz. Ek: 29.

²⁵⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz. Cahit Talas, *İçtimai İktisat Dersleri* s.s. 70-89.

²⁵⁷ 1919 yılında kurulmuş olan Uluslararası Çalışma Örgütü, sosyal adaletin ve uluslararası insan ve çalışma haklarının iyileştirilmesi için çalışan bir Birleşmiş Milletler ihtisas kuruluşudur. Bu kuruluş günümüz çalışma hayatını uluslararası boyutta düzenleyen de tek makamdır.

çalışma hayatını yapısını değerlendirirken, sanayileşmiş ülkelerle birlikte ILO' nün tavsiye kararlarını da göz önünde tutmamız gerekmektedir²⁵⁸.

Türkiye'nin bu dönemde çalışma hayatını, sanayileşmiş ülkelerle kıyaslarken, üç temel başlık karşımıza çıkmaktadır: Sosyal güvenlik, sendikal haklar ve grev. Çalışma hayatına yönelik sosyal politikaların temelini sosyal güvenlik düşüncesi ve uygulamaları oluşturmaktadır. Sosyal güvenlik düşüncesi ilk olarak çocuk ve kadın çalışanların korunması yönelik başlamıştır²⁵⁹. Daha sonraki dönemlerde tüm işçileri koruyucu tedbirler alınmaya başlanmış, çalışma ortamından kaynaklanan sorunlar, hastalık ve malullük yardımları, emeklilik hakkı ve iş güvencesi sanayileşmiş ülkelerde sosyal güvenlik yapısının içine girmiştir²⁶⁰. Özellikle 20. yüzyılda sosyal güvenlik İngiltere ve Fransa gibi ülkelerde çok gelişmiş ve günümüzün yapısına kavuşmuştur. Bu bağlamda çocuk işçilerin korunmasıyla başlayan süreç, bütün çalışanları kapsayacak şekilde genişlemiştir. Çalışma hayatına yönelik sosyal güvenlik düzenlemeleri, 19. yüzyılın başından itibaren İngiltere'de çocuk işçilerin ağır şartlarda ve uzun süre çalıştırılmaması kanunu ile başlamıştır²⁶¹. 1937 yılında İngiltere, 16 yaşından küçük çocukların çalışma sürelerini en fazla haftada 44 saat olarak belirlemiştir²⁶². Ayrıca 1911 yılında çıkarılan kanun ile 16 yaşının altında olanların madenlerde çalıştırması yasaklanmıştır. İngiltere'deki bu tür düzenlemelerin Fransa'daki başlangıcı ise 1841 yılına dayanmaktadır²⁶³. Fransa'da bu yılda çıkarılan sosyal politika kanunu ile çalışan çocuklar koruma altına alınmaya çalışılmıştır.

Türkiye'de ise 1930 yılına kadar çalışan çocuklara yönelik bir kanun bulunmamaktadır. 1930 yılında Umumi Hıfzıssıhha Kanunu'nda ilk ile defa çocuk çalışanların korunmasına yönelik düzenlemeler yapılmıştır²⁶⁴. 1936 yılında 3008 Sayılı İş Kanunu ile de çocuk işçilerin korunmasına yönelik önlemler alınmıştır. Türkiye'de çocuk işçilerin korunmasına yönelik önlemlerin alınmasının bu kadar geç olması düşündürücü bir durumdur. Sanayileşmiş ülkelerde çocuk çalışanlara gösterilen önem kadar, kadın çalışanlara da önem gösterilmeye çalışılmıştır. Aynı çocuklar gibi

---

²⁵⁸ Ek: 66.

²⁵⁹ Cahit Talas, *İçtimai İktisat Dersleri*, s.73.

²⁶⁰ Meryem Koray, Alper Topçu, *a.g.e.*, s.s.145-149.

²⁶¹ Cahit Talas, *İçtimai İktisat Dersleri*, s.s.73-74.

²⁶² *A.g.e.*, s.75.

²⁶³ *A.g.e.*, s.s.75-76.

²⁶⁴ *TBMM Kavanin Macmuası*, Devre:3 İcdima: 3, Cilt.8, TBMM Matbaası, Ankara, 1930, s.s.222-223

kadınlara da çalışma koşullarından en fazla etkilenen grubun içine girmektedir. Kadın fiziksel olarak, özellikle sanayi işletmelerinde yıpranmakta ve bunu doğacak çocuğuna ya da doğmuş çocuğuna yansıtmaktadır. Hükümetler bu durum karşısında 19. yüzyıl ortalarından itibaren kadınları koruyucu tedbirler almaya başlamıştır. Bununla birlikte çocuk ve kadın çalışanların korunması tek başına çalışma sosyal güvenlik tedbirlerini oluşturmamaktadır. Özellikle 20. yüzyılın başlarında daha geniş kapsamlı olarak bu konu ele alınmıştır. Buna bağlı olarak sosyal güvenlik düşüncesi kapsamına giren bazı riskler belirlenmiştir:

- İşsizlik
- Yeterli Miktarda Gelir
- İş Görmemezlik
- İhtiyarlık
- Aile Ödenekleri
- Aile Reisinin Ölümü
- İş Sigortaları

Saydığımız bu başlıklar, 1930’lu yıllarda sanayileşmiş ülkelerde, sosyal güvenlik kapsamında yer almıştır. Sosyal güvenliğin tam olarak işlemesi için büyük finansman desteğine ihtiyaç duyulmuş, devlet, sosyal güvenliğin finansmanı sağlayabilmek için işveren, işçi ve devlet gelirlerinden beslenecek bir fon oluşturmuştur²⁶⁵. Böylece sosyal güvenliğin finansmanı için ülkenin tüm kesimleri üzerine düşen görevi yapmaya yönelmiştir.

Türkiye’de belirlenen sosyal güvenlik kapsamı içinde yer alan başlıklar, 1930’lu yıllarda, sadece düşünce aşamasında kalmıştır. 3008 Sayılı İş kanunu sosyal güvenlik kapsamında önemli düzenlemeler getirse de, bu düzenlemeler ancak İkinci Dünya Savaşının ardından yürürlüğe konabilmiştir. Bununla birlikte; aile ödenekleri, yeterli miktarda gelir gibi sosyal güvenlik konularının çözümü 1960’lı yıllara kadar beklemek zorunda kalmıştır.

Türkiye Sosyal güvenlik konusunda sanayileşmiş ülkelerle kıyaslandığında çok geride kalmıştır. Sadece iş koşulların iyileştirmesine yönelik (hafta tatili, sekiz saat

---

²⁶⁵ Cahit Talas, *İçtimai İktisat Dersleri*, s.404.

çalışma, madenlerde çalışma, kadın ve çocuk çalışanların korunması gibi) çalışmalar bağlamında sanayileşmiş ülkelerle kıyaslanabilecek durumdadır. Bunun dışında ülkedeki sanayi yapısı ve devletin iktisadi durumu, gelişmiş sosyal güvenlik politikalarının kaldırabilecek yapıya henüz ulaşmamıştır.

Sendika ve grev hakkı Türkiye ile sanayileşmiş ülkeler arasındaki kıyaslamada sosyal güvenlikten sonra gelen ikinci konudur. Dünyada sendikal faaliyetler 18. yüzyılın sonlarına doğru İngiltere’de ortaya çıkmış 19. yüzyılın ikinci yarısından başlayarak sanayileşmiş ülkelerde işçi sendikaları yaygın olarak görülmeye başlanmıştır. İşçi sendikaları başlarda sanayileşmiş ülkelerde devlet tarafından olumlu karşılanmasa da, daha sonraki yıllarda çalışma hayatının değişmez bir parçası olmuştur. 1930’lu yıllara gelindiğinde ise sendikalar özellikle Avrupa’da önemli sivil toplum örgütleri haline gelmiş, siyasi olarak da ciddi bir güce sahip olmuşlardır. Örneğin 1938 yılında İngiltere’de 1024 sendikada 6.053.000 kişi üye olarak güçlü bir grup oluşturmuşlardır²⁶⁶.

Türkiye’de ise işçi sendikaların durumu sanayileşmiş ülkelere göre çok farklıdır. Türkiye’de işçi sendikalarına 19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyılın başında devlet tarafından hep olumsuz gözle bakılmıştır. 1909 yılında çıkarılan kanunla ise işçi sendikaları tamamen yasaklanmıştır. Bu durum ülkede sanayileşmenin en fazla geliştiği dönemde devam etmiştir. Osmanlı Devleti’nden kalma işçi sendikalarına olumsuz bakış ancak 1946’da çok partili hayata geçişle gerçekleşmiştir.

Sanayileşmiş ülkelerde çalışma hayatına yönelik sosyal politikalarda önemli yere sahip olan işçi sendikalarının en büyük yaptırım gücünü grev hakkı oluşturmaktadır. Aynı sendikalar haklar gibi grev hakkı da sanayileşmiş ülkelerin sosyal politika anlayışı içinde yer almaktadır. Grev çalışana verilen haklardan en tartışmalı olanlarını olmuştur. Grev hakkı sanayileşmiş ülkelerde 20. yüzyıla kadar hep yasaklanmış ve grev ilan eden işçiler yargılanmış ve hapis cezasına çarptırılmışlardır. 1906 yılında ise İngiltere’de ilk defa grev yasal bir çerçeveye oturtulmuştur. Diğer sanayileşmiş ülkelerde ise genelde İkinci Dünya savaşının ardından grev hakkı çalışanlara verilmiştir.

---

²⁶⁶ A.g.e., s.251.

Grev hakkı konusunda, Türkiye'ye baktığımızda Osmanlı Devleti döneminde sanayileşmiş ülkelerde hükümetlerin tutumundan farklı bir yapı sergilenmemiştir. Hatta 1909 yılında Tatil-i Eşgal Kanunu ile grev kesin bir dille yasaklanmıştır. 1930 Türkiye'sine kadar gelen bu anlayış 3008 İş Kanunu'nun 72. maddesi ile pekiştirilmiştir. Grev sanayileşme döneminde Türkiye'de hükümetler tarafından hiç de hoş karşılanmamıştır. Türk çalışanı grev hakkını kazanmak için uzun süre beklemiştir.

Türkiye 1930'lu yıllarını sanayileşmiş ülkelere her anlamada yetişmeye çalışarak geçirmiştir. Bu durum çalışma hayatını etkileyen sosyal politikalarda da kendini göstermiş, böylece Türkiye'nin ilk iş kanunu yasalaşmıştır. Ne yazık ki iş kanunu olması, ülkedeki çalışanların sorunlarını ve isteklerinin karşılanmasına yetmemiştir. Türkiye'nin çalışma hayatının sanayileşmiş ülkeler seviyesine gelebilmesi için, kanunlarında çok büyük aşamalara ihtiyacı vardır.

II. BÖLÜM

1930–1940 YILLARI ARASI UYGULANAN DEVLETÇİLİK UYGULAMALARININ ÇALIŞMA HAYATINA ETKİSİ

A. UYGULAMALARIN ÇALIŞMA HAYATINA DOĞRUDAN VE DOLAYLI ETKİSİ

Türkiye’de hem iktisadi yapının hem de çalışma hayatının yapısal değişikliklerin en fazla görüldüğü dönem 1930–1940 yılları olmuştur¹. Devlet eliyle planlı yapılan sanayileşme girişimleri ülkedeki çalışma hayatına yönelik sosyal politikaların değişmesine de neden olmuştur². Ülkenin kuruluşundan beri hızlı bir şekilde değişen siyasi ve sosyal yapı içerisinde parti politikası da 1930 yılların başında “devletçilik” üzerine temellenmiştir³. Devlet, her alandaki devrimlerle, ülkenin yapısını yeniden oluşturduğu gibi, iktisadi alanda da ülkenin yapısını değiştirmek amacı gütmüştür⁴.

Türkiye Cumhuriyeti’nde yaşayan halkın refah ve mutluluğu ön planda tutularak iktisadi ve sosyal politika “devletçilik” uygulamaları biçiminde şekillenmiştir. Hatta Atatürk, dönemin başında İzmir C.H.F. vilayet kongresinde yaptığı bir konuşmada iktisadi yapıyı “*halkçı ve devletçi*” olarak nitelemiştir⁵. Bu düşünce doğrultusunda bir yandan iktisadi yapıyı değiştirecek devlet işletmeleri kurulurken, bir yandan da büyüyen iktisadi yapıdaki çalışanların sosyal haklarına yönelik düzenlemeler yapılmıştır. Bir başka deyişle Türkiye’de “Devletçilik”, devletin hem iktisadi hem de sosyal hayata müdahalesi olarak ele alınabilir.

Çoğu araştırmacı, II. Dünya Savaşı öncesi on yılı kapsayan dönemi “devletçilik” politikasının altın yılları olarak görmektedir ve dönemi devletçilik uygulamalarının

---

¹ Cahit Talas, *Türkiye’nin Açıklamaları Sosyal Politika Tarihi*, Bilgi yay., Ankara, 1991, s.79.

² A.g.e., s.79.

³ Feroz Ahmad, *Modern Türkiye’nin Oluşumu*, Kaynak yay., İstanbul, 2007, s.119.

⁴ A.g.e., s.120.

⁵ *Cumhuriyet*, 29.01.1931.

başlangıcı olarak ele alır⁶. Gerçekten de bu dönem, devletçi uygulamalarının en fazla yaşandığı dönemdir⁷. Bu döneme “devletçi” denmesindeki asıl neden çok sayıda devlet işletmesi açılmasıdır. Ayrıca bu dönemde Türkiye’nin iktisadi yapısı o zamana kadar görülmemiş bir değişime uğramıştır⁸.

Türkiye’de uygulanan “devletçilik” politikalarına, sadece işletmeler yönünden bakılmamalıdır. Türkiye’de uygulanan devletçilik uygulamaları daha geniş kapsamlıdır⁹. Devletçilik politikası ülkedeki sosyal yapının her aşamasını etkilemiştir. Devletçilik politikasının altın çağının yaşandığı 1930’lu yıllar, çalışma hayatına yönelik sosyal politikaları da çok fazla değişikliğe uğratmıştır¹⁰. Uygulamaların, halkçılık düşüncesi ile birleşmesi, ülke çalışma hayatını sanayileşmenin tam anlamıyla yaşandığı bu dönemde olumlu yönde etkilemiştir¹¹. Ayrıca ülkede, çalışma hayatına yönelik düzenlemeler ilk defa doğrudan bir niteliğe bürünmüştür¹².

Devletçilik uygulamalarının, sosyal politikaya etkisi, hem dolaylı hem de doğrudan olmuştur. Uygulamalar, bazen işletme açarak çalışma hayatının gelişmesine yardımcı olurken, bazen de çalışma hayatına yönelik sosyal politikalar geliştirtmesi olarak karşımıza çıkmaktadır¹³. Bu uygulamaların Türk çalışma hayatının gelişmesinde başarılı olduğu, Osmanlı Devleti dönemi ile kıyaslandığında açıkça görülmektedir¹⁴. Başarıları ana hatlarıyla maddeler halinde sıralarsak, 1930-1940 döneminin iktisadi yapı ve çalışma hayatı için ne kadar önemli olduğunu görebiliriz;

- Kendi kendine yetebilen bir iktisadi yapı (Dış ticaret açığı bulunmayan),
- Ülke içinde gerçek anlamda sanayi işletmelerinin kurulması,
- İktisadi yapının millileşmesi,

⁶ Korkut Boratav, *Türkiye’de Devletçilik*, İmge yay., Ankara, 2006, s.s.137-138.

⁷ A.g.e., s.137.

⁸ Faruk Birtok, “Devletçiliğin Yükselişi ve Düşüşü 1932-1950”, *Türkiye’de Devletçilik*, Der. Nevin Çoşar, Bağlam yay., İstanbul, 1995, s.s.143-144.

⁹ Muzaffer Tepekaya, *Atatürk’ün Devletçilik İlkesi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, D.E.Ü. Atatürk İlkeleri İnkılap Tarihi Enstitüsü, İzmir, 1993, s.109.

¹⁰ Hamza Eroğlu, *Türkiye İnkılap Tarihi*, Milli Eğitim Basımevi yay., İstanbul, 1982, s.s.332-333.

¹¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Muharrem Tünay, *Atatürk’ün halkçılık ilkesi ve Çalışma Hayatı*, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Cilt.2, Sayı.5, Mart, 1986.

¹² 3008 Sayılı İş Kanunu döneme damgasını vurmuştur.

¹³ Atatürk 9 Ekim 1937 günü Nazilli Basma Fabrikasının açılışında, makineleri işletecek kolu çevirdi. 480 makine büyük güdütülerle işlemeye başladı. Atatürk: “işte halka refah verecek sesler” bkz. Mehmet Önder, *Atatürk’ün Yurt Gezileri*, T.İ.B. yay., Ankara, 1975, s.59.

¹⁴ Ahmet Makal, *Türkiye’de Tek Parti döneminde Çalışma İlişkileri:1920-1946*, İmge yay., Ankara, 1999, s.s.39-43.

- Çalışma hayatının gelişmesi ve Anadolu'nun her yanında sanayi işletmelerinin açılması,
- Çalışma hayatına yönelik sosyal politikaların profesyonel bir yapı kazanıp uygulamaya konulması,
- Ülke çalışanlarının uzmanlaşması,
- İş kanunu,

Saydığımız başlıklardan da anlaşılacağı gibi iktisadi yapı ve çalışma hayatına yönelik çalışmalar, Osmanlı Devleti'nden farkı, ilk defa bu dönemde görülmüştür. Bunun yanında iktisadi bağımsızlığa da yer verilmesi bu farklılığın diğer unsurudur.

Bu söylediklerimizden yola çıkarak bu dönemde devletçilik uygulamalarının çalışma hayatına etkisini çalışma hayatını doğrudan veya dolaylı etkileyen kanunlar olmak üzere iki ana başlık altında inceleyebiliriz.

1. Çalışma Hayatını Doğrudan Etkileyen Kanunlar

Anadolu toprakları üzerinde çalışma hayatı, genelde kırsal kesimde tarımla uğraşan insanlardan oluşmuştur. Şehirlerde ise genelde küçük zanaat işletmelerinde, usta çırak ilişkisinin sürdüğü işletmeler, Anadolu topraklarındaki çalışma hayatının yapısını oluşturmaktadır¹⁵. Bunla birlikte 19. yüzyıla kadar Osmanlı Devleti'nin tarım dışında fazla önemli bir iktisadi faaliyeti bulunmamaktadır¹⁶.

Osmanlı Devleti'nin iktisadi yapısı, vergi ve ticaret sistemine dayanmaktadır. Ele geçirilen yerlerden alına hem toprak hem de ticaret vergisi Osmanlı Devleti'nin İktisadi yapısını ayakta tutan en önemli iki unsur olarak karşımıza çıkar. Osmanlı Devleti'nin ana yurdu olan Anadolu çalışabilecek durumdaki insanlar köyde kendine yetebilecek kadar tarımla uğraşmaktaydı. Anadolu halkı sanayi devrimi dönemini yaşayamadan 19. yüzyılda kendini buldu.

19. yüzyılın başlarında Osmanlı Devleti'nin içerisine, değişik iktisadi faaliyetler

---

¹⁵ Donald Quataert, *Sanayi Devrimi Çağında, Osmanlı İmalat Sektörü*, Çev. Tansel Güney, İletişim yay., İstanbul, 1999, s.15.

¹⁶ Ahmet Makal, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Çalışma İlişkileri: 1850-1920*, İmge yay., Ankara, 1997, s.s.131-132.

ile giren sanayileşmiş ülkeler, iktisadi yapıyı yönlendirmeye başlamışlardır¹⁷. İstanbul, Selanik ve İzmir şehirlerinde, yabancı işletmeler az sayıda da olsa görülmeye başlanmıştır. Ancak, birkaç şehirde toplanmış olan az sayıdaki işletmeler, ülkenin sanayileşmesinde yeterli olmayacaktır¹⁸. Ayrıca Osmanlı Devleti'nin iktisat politikaları da ülkenin sanayileşmesi için yeterli alt yapıdan oldukça uzaktır.

Sanayi işletmelerinin sayısı Osmanlı Devleti'nde çok az olması, çalışma hayatına yönelik sosyal politikaları da doğrudan etkilemiştir¹⁹. Devletin iktisadi yapıya uzak olduğu kadar sosyal politikalara da uzak olması bu durumun oluşmasının temel kaynağıdır. Ülkedeki az sayıdaki sanayi işletmelerinde çalışanlar, sanayileşmiş Avrupa devletlerinde olduğu gibi sosyal politikalarla korunmamaktaydılar²⁰. Açıkçası ülkede işveren çalışanı keyfi şekilde çalıştırmış, devlet ise çalışanların sosyal hakları için herhangi bir düzenlemeye gitmemiştir²¹. Hatta hürriyet fikri ile ortaya çıkan İttihat ve Terakki bile, sanayileşmiş devletlerin tenkitleriyle çalışanların haklarını aramasını yasaklamıştır²². Özetle, Osmanlı Devleti döneminde çalışanların sosyal haklarına yönelik olumlu düzenlemeler hiçbir zaman oluşmamıştır.

Osmanlı Devleti'nin tarih sayfasından çıkıp Anadolu toprakları üzerinde Cumhuriyet rejimine dayalı yeni bir ülke kurulması, çalışanların sosyal haklarına yönelik devlet düşüncesini de değiştirmiştir. Devlet, ülkedeki yapıyı devrimlerle olumlu yönde değiştirmesine rağmen, çalışma hayatına yönelik düzenlemeleri hemen gerçekleştirmemiştir. Aslında 1923–1930 cumhuriyetin ilk döneminde de çalışanın haklarına yönelik doğrudan olmasa da bazı kanunlarda düzenlemeye gidilmiştir²³. Yine de devletin ancak 1930 yılından sonra çalışma hayatını doğrudan çalışan lehine etkileyecek kanunları çıkarabildiğini söyleyebiliriz. 1930'lu yıllar bu anlamda hem tam kapsamlı bir iş kanununun hem de çalışma hayatını düzenleyen birçok kanunun çıktığı

---

¹⁷ Ergün Aybars, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I*, Ercan yay. İzmir 2000, s.75.

¹⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz. Zafer Toprak, “Osmanlı Devleti ve Sanayileşme Sorunu”, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt.4., İletişim yay. İstanbul, 1985, s.s. 1340-1362.

¹⁹ Ahmet Makal, *Osmanlı İmparatorluğunda Çalışma İlişkileri: 1850-1920*, s.s.210-211.

²⁰ A.g.e., s.210.

²¹ Mesut Gülmez, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt.3, İletişim yay. İstanbul, 1985, s.s. 794-795.

²² Kemal Sülker, *Türkiye'de Grev Hakkı ve Grevler*, Tüstav yay., İstanbul, 2004, s.s.34-37.

²³ 1924 Anayasası, Borçlar Kanunu, Medeni Kanun

yıllar olmuştur²⁴.

Devlet bir yandan Anadolu'nun değişik bölgelerinde işletmeler açarken, diğer yandan da çalışma hayatını doğrudan etkileyecek kanunlar yapmıştır. Bu kanunların yeni uygulamaya geçmesinden dolayı eksikleri olmasına karşılık, Türk çalışma hayatı için devrim niteliği taşımaktadır. Ülke çalışma hayatını doğrudan etkileyen bu kanunlar, Türk çalışanını köle olmaktan çıkarıp toplumun saygın bir üyesi yapmıştır.

1930–1940 yılları arasında Uluslararası Çalışma Örgütüne üyelik ve çalışma hayatını etkileyen üç kanun, Türkiye'nin sosyal politika anlayışında önemli değişikliklere neden olmuştur²⁵;

- 1593 Sayılı Umumi Hıfzısıhha Kanunu
- 2007 Sayılı Türkiye'de Türk Vatandaşlarına Tahsis Edilen Sanat ve Hizmetler Hakkında Kanun
- Uluslararası Çalışma Örgütüne Üyelik
- 1935 Ulusal Bayram ve Genel Tatiller Kanunu

a. 1593 Sayılı Umumi Hıfzısıhha Kanunu

19. Yüzyıl'ın başlarından itibaren Avrupa'da, çalışanın sağlığını korumaya yönelik tedbirler alınmaya başlanmıştır²⁶. İş koşullarından meydana gelen yaralanmaların ve ölümlerin büyük bir sorun oluşturduğu herkes tarafından bilinen bir gerçekliktir²⁷. Sanayileşmenin yarattığı sorunların çalışma koşullarını zorlaştırması ve çalışanın hayatını ve sağlığını tehdit eder hale gelmesi, devletin bu konuya çözüm getirmesi gerekliliğini ortaya koymuş ve devletin çözüm hedefleri arasına girmiştir²⁸. Bu dönemde, çalışanların sağlığını korumaya yönelik kanunlar İngiltere ve Almanya gibi sanayileşmiş ülkelerde görünmeye başlanmıştır. Zamanla da çalışanların sağlığını

---

²⁴ 1936 tarihi 3008 Sayılı İş Kanunu

²⁵ Sosyal Politika hakkında bilgi için bkz. Ali Nazım Sözer, *Türkiye'de Sosyal Hukuk*, Kamu-İş yay, Ankara, 1994, s.s-4-6.

²⁶ Cahit Talas, *İçtimai İktisat Dersleri*, A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi yay., Ankara, 1955, s.s.73-76.

²⁷ Nüvit Gerek, *İşçi Sağlığı ve İş güvenliği*, Anadolu Üniversitesi yay., Eskişehir, 2002, s.7.

²⁸ Cahit Talas, , *İçtimai İktisat Dersleri*, s.s.70-72.

korumaya yönelik kanunlar “sosyal devlet” anlayışının bir parçasını oluşturmuştur²⁹. Türkiye’de ise bu dönemde, çalışanların sağlığına yönelik koruma önlemleri genelde çok kısıtlıydı. Osmanlı Devleti ve Milli Mücadele döneminde çalışanların sağlığına yönelik bölgesel düzenlemeler bulunmasına rağmen bu düzenlemeler kapsamlı ve genele yönelik olmamış, çalışanların sağlığı ile ilgili konuları da netleştirmemiştir³⁰.

Osmanlı Devleti’nde en ağır koşullar madenlerde olmasından dolayı maden havzalarında çalışanın sağlığına yönelik düzenlemeler yapılmıştır. Dilaver Paşa Nizamnamesi’nde de olduğu gibi maden ocaklarının bulunduğu bölgelerde çalışanların çalışma koşulları ve sağlığına yönelik düzenlemeler vardır³¹. Benzeri bir düzenleme Milli Mücadele Döneminde BMM tarafından çıkarılan iki kanunda görülmektedir³². Bu ve benzeri birkaç kanun dışında Cumhuriyetin ilanına kadar çalışanların sağlığına yönelik bir düzenleme bulunmamaktadır.

Devletçilik uygulamalarının yavaş yavaş devlet politikası halini aldığı 1930 yılların başlarında, çalışanların sağlığı devlet için daha fazla önem teşkil etmeye başlamıştır. 1924 Ergani Bakır İşletmeleri ile başlayan devletleşme sürecinde birçok maden de devlet işletmesi olmuştur³³. Bunun yanında madenler ve kimyasal üretim yapan devlet işletmelerinde de yoğun şekilde işçi çalıştırılmıştır. Bu bağlamda devlet, çalışanların iş koşullarından doğacak yararlanmalar ve ölümlerinden doğrudan sorumlu olmuştur. Zaten devletçilik politikası da çalışanların sağlığının devlet eliyle korunmasını gerektirmektedir³⁴. Halkın yararını gözeten ve halkın ezilmesine karşı

²⁹ 1961 Anayasası: MADDE 49.- Devlet, herkesin beden ve ruh sağlığı içinde yaşayabilmesini ve tıbbî bakım görmesini sağlamakla ödevlidir. Devlet, yoksul veya dar gelirli ailelerin sağlık şartlarına uygun konut ihtiyaçlarını karşılayıcı tedbirleri alır. 1982 Anayasası: MADDE 56. – Herkes, sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkına sahiptir. Çevreyi geliştirmek, çevre sağlığını korumak ve çevre kirlenmesini önlemek Devletin ve vatandaşların ödevidir. Devlet, herkesin hayatını, beden ve ruh sağlığı içinde sürdürmesini sağlamak; insan ve madde gücünde tasarruf ve verimi artırarak, işbirliğini gerçekleştirmek amacıyla sağlık kuruluşlarını tek elden planlayıp hizmet vermesini düzenler. Devlet, bu görevini kamu ve özel kesimlerdeki sağlık ve sosyal kurumlarından yararlanarak, onları denetleyerek yerine getirir. Sağlık hizmetlerinin yaygın bir şekilde yerine getirilmesi için kanunla genel sağlık sigortası kurulabilir

³⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz. Mesut Gülmez, *Türkiye Belgesel Çalışma İlişkileri Tarihi (1936 Öncesi)*, Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü yay., Ankara, 1983, s.s. 546-549.

³¹ Ahmet Makal, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Çalışma İlişkileri: 1850-1920*, s.287,288. Ayrıca bkz. Mesut Gülmez, *Türkiye’de Çalışma İlişkileri (1936 Öncesi)*, Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü yay., Ankara, 1983, s.s.278-280.

³² 8 Mayıs 1337 (1921) tarihli ve 114 sayılı “Zonguldak ve Ereğli Havza-i Fahmiyesinde Mevcut Kömür Tozlarının Amele Menafii Umumiyesine Olarak Furuhtuna Dair Kanun” ile 10 Eylül 1337 (1921) tarih ve 151 sayılı “Ereğli Havza-i Fahmiyesi Maden Amelesinin Hukukuna Muteallik Kanun”

³³ Ergani Bakır Yatağının ve İşletme Tesissin Tanımı, *Madencilik Dergisi*, TMMOB Maden Mühendisleri Odası yay., Sayı 13 Cilt.2, (Bakır Özel Sayısı), Şubat, 1974, s.163.

³⁴ Tepekaya, *a.g.t.*, s.212.

çıkan bu görüşün, devlet işletmelerinde çalışanları sağlıksız bir ortamda çalıştırması düşünülemez bir durumdur³⁵.

Anadolu halkı, uzun bir dönem savaşlar, göçler, sağlık imkânlarının yetersizliği, ilaçsızlık, salgın hastalıklar gibi birçok durumla savaşmak zorunda kalmıştır³⁶. Sağlık şartlarının çok kötü olduğu bir dönemde hem halk sağlığının hem de çalışan sağlığının korunması önemlidir. Bu durumda koruma önlemlerinin bölgesel bir yapının dışına çıkıp, halkın ve ülkenin bütün kesimlerini kapsayacak bir şekle dönmesi gerekmektedir. Bu noktadan hareketle 1593 Sayılı Umumi Hıfzısıhha Kanunu ile devlet, hem halkın hem de çalışanların sağlığını korumayı hedeflemiştir³⁷. Kanun halkın sağlığını koruma işini, tamamen devletin asli göre olarak görmektedir. 1593 Sayılı Umumi Hıfzısıhha Kanunun, birinci maddesine baktığımızda bu madde ile ülkede uygulanmakta olan devletçilik politikasının tamamen uyuşmakta olduğunu da görürüz³⁸;

“Memleketin sıhhi şartlarını ıslah ve milletin sıhhatine zarar veren bütün hastalıklar veya sair muzır amillerle mücadele etmek ve müstakbel neslin sıhatli olarak yetişmesini temin ve halkı tıbbi ve içtimai muavenete mazhar eylemek umumi Devlet hizmetlerindendir.” Kanunun ikinci maddesi belediyeleri halkın sağlığından sorumlu kurum tutmaktadır³⁹; *“Umumi sıhhat ve içtimai muavenet hizmetine ait devlet vazaifi Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekaleti tarafından ifa ve hususi idarelerle belediyelere sureti icrası murakabe olunur. Milli müdafaa teşkilatına ait sıhhi işler müstesna olmak üzere bütün sıhhat ve içtimai muavenet işlerinin merci ve murakıbbı belediyelerdir.”* Kanunu üçüncü maddesinde ise koruyucu tedbirlerin kapsamı maddeler halinde sıralanmıştır⁴⁰;

“Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekaleti Bütçeleri ile muayyen hatlar dahilinde de olarak aşağıda yazılı doğrudan doğruya ifa eder:

1- Doğumu tezyit ve teshil ve çocuk ölümünü tenkis edecek tedbirler.

³⁵ Atatürk'ün 1931 tarihinde İzmir C.H.F. vilayet kongresinde yaptığı konuşmada devletçilik uygulamalarının da halkın yararı gözetileceğini vurgulamıştır, Cumhuriyet 29.01.1931.

³⁶ *Osmanlı Devleti'nin İlk İstatistik Yıllığı 1897*, Hazırlayan. Tevfik Güran, Cilt.5., Devlet İstatistik Enstitüsü yay., Ankara, 1997, s.35.

³⁷, *Resmi Gazete* 06.05.1930, Sayı:1489.

³⁸ *TBMM Kavanin Macmuası*, Devre:3 İcdima: 3, Cilt.8, TBMM Matbaası, Ankara, 1930, s. 201.

³⁹ *A.g.e.*, s.201.

⁴⁰ *A.g.e.*, s.201.

- 2- Validelerin doğumdan evvel ve doğumdan sonra sıhhatlerinin vikayesi.
- 3- Memlekette sâri ve salgın hastalıkların hululüne mümanaat.
- 4- Dahilide her türlü intani sâri ve salgın hastalıklarla veya çok miktarda vefiyatı intaç ettiği sair muzır amillerle mücadele.
- 5- Tababet ve şubeleri sanatların icrasına nezaret.
- 6- Gıdalar ile ilaçları ve bütün zehirli müessir ve uyuşturucu maddeleri ile yalnız hayvanlar için serumlar ve aşılar hariç olmak üzere her nevi serum ve aşılar.
- 7- Çocuk ve gençlik hıfzısıhhasına ait işlerle çocuk sıhhat ve bünyesinin muhafaza ve tekâmülüne ait tesisatın murakabesi.
- 8- Mektep hıfzısıhhası.
- 9- Mesai ve sanat hıfzısıhhası işleri.
- 10- Maden suları ile sair havassı şifaiyesi olan sulara nezaret.
- 11- Hıfzısıhha müesseseleri ve bakteriyoloji laboratuvarları ve alelumum hayatı muayene ve tahlillere mahsus müesseseler küşat ve idaresi
- 12- Mesleki tedrisat müesseseleri küşat ve idare veya mümessili müessesatı mürakebe ve bunlara müsaade itası.
- 13- Memurlarla sair ruhlu hastalıklarla mahsus tedavihaneler veya malül veya herhangi bir noksanı hilkate malik olanları kabul edecek yurt veya müesseseler tesis ve idare eder.
- 14- Muhacirin sıhhat işleri.
- 15- Hapishanelerin ahvali sıhhiyesine nezaret.
- 16- Tıbbi istatistiklerin tanzimi.
- 17- Sıhhi neşriyat ve propagandalar.
- 18- Vesaiti münakale umumu siheresine nezaret”

Yukarıdaki maddelerden de anlaşılacağı gibi Umumi Hıfzısıhha Kanununun kapsamı oldukça geniştir⁴¹. Bu kanun, aslında çalışma hayatına yönelik doğrudan etkili bir kanun olmamasına rağmen, içindeki birçok madde çalışan sağlığını doğrudan etkilemiştir⁴². Ayrıca kanunda ilk defa kadın ve çocuk işçilerin sağlığı da gündeme gelmiş, korunması hedeflenmiştir⁴³. 3008 sayılı İş Kanununa kadar ülke çalışanlarının

⁴¹ Resmi Gazete, 6.5.1930, Sayı: 1489

⁴² Mesut Gülmez, *Türkiye’de Çalışma İlişkileri (1936 Öncesi)*, s.285.

⁴³ A.g.e., s.285.

sağlığı bu kanunla korunma altına alınmıştır⁴⁴. Kanun maddeleri ilerde yürürlüğe girecek iş kanunundaki sağlık ile ilgili maddelerle benzerlik gösterse de kapsam bakımından daha kısıtlıdır⁴⁵.

1593 Sayılı Umumi Hıfzısıhha Kanunun çalışanın sağlığına yönelik maddeleri altıncı (bap) ve yedinci (bap) bölümlerinde, işçiler hıfzısıhhası başlığı altında toplanmıştır⁴⁶. 173. madde ile 180. madde arasında yer alan bölümde çalışanın sağlığına yönelik düzenlemeler bulunmaktadır⁴⁷.

Kanunu 173. maddesi 12 yaşının altındaki çocukların çalıştırmayı yasaklayan ve çocukların çalışma saatlerini belirleyen hükümlerde oluşmaktadır⁴⁸. Osmanlı Devleti'nde ve Cumhuriyetin ilk yıllarında çocuk işçilerin sayısal fazlalığı dolayısıyla 1593 Sayılı Umumi Hıfzısıhha Kanunun da çocuk işçileri koruyucu tedbirler almıştır⁴⁹. Çocuk işçiler genellikle ucuz iş maliyeti dolayısıyla tercih edilmekte buna rağmen hafif ağır iş demeden zor şartlarda çalıştırılmaktaydılar⁵⁰. Bu durum karşısında Osmanlı Devleti ise hiçbir önlem almamıştır. Aynı şekilde Cumhuriyet'in ilk yıllarında da çocuk işçilere yönelik herhangi bir koruyucu tedbir bulunmamaktadır. Bu bağlamda Umumi Hıfzısıhha Kanunu çocuk çalışanları korumaya yönelik de ilk düzenlemedir.

Ülkenin geleceği olan çocukların, sağlıklı birer yetişkin olabilmesi için çocukluklarını yaşamaları gerekmektedir. Genellikle ucuz ve sürekli iş gücü olarak görülen çocuk çalışanlar, Osmanlı Devleti dönemi çalışma hayatında önemli bir yere sahip olmuşlardır. O dönemin çalışma hayatını gösteren resimlerin çoğunda çocuk işçiler göze çarpmaktadır⁵¹. Bu durum ülke sosyal yapısı için son derece olumsuz bir durum iken oyun çağındaki bir çocuğun ağır işlerde çalıştırılması da son derece sakıncalıdır. Devlet, bu düşünce doğrultusunda çocukların çalışmasını kesin bir dille yasaklamıştır. Ayrıca 12–16 yaş arası çalışan çocukların gece çalışması sağlık

---

⁴⁴ Cahit Talas, *İçtimai İktisat Dersleri*, s.134.

⁴⁵ A.g.e., s.134.

⁴⁶ A.g.e., s.132.

⁴⁷ TBMM Kavanin Macmuası, Devre:3 İcdima: 3, Cilt.8, TBMM matbaası, Ankara, 1930 s.222-223.

⁴⁸ A.g.e., s.223

⁴⁹ Türkiye'de çocuk işçi oranları için bkz. *Osmanlı'dan Cumhuriyet Türkiye'sine İşçiler 1839-1950*, Derleyen: D. Quataert, E.J. Zürcher, Çev. Cahide Ekiz, İletişim yay., İstanbul, 1998., s.180.

⁵⁰ *İstatistik Yıllığı*, Cumhuriyet Matbaası, Ankara, 1929, s.139.

⁵¹ Bkz. Ek:3., Ek:5., Ek:6.

bakımından uygun görülmemiş ve 18 yaş altındaki çocukların fiziksel güç kullanılan çoğu işletmede çalışması engellenmiştir⁵².

Tablo 2.1: Cumhuriyet Dönemi Çocuk İşçi Oranı (1932-1934)

Yıllar	İşçi Nüfusunda Çocuk İşçi Oranı %
1932	3.1
1933	4.1
1934	2.7

Kaynak: *Osmanlı'dan Cumhuriyet Türkiye'sine İşçiler 1839-1950*, Derleyen: D. Quataert, E.J. Zürcher, Çeviren: Cahide Ekiz, İletişim yay., İstanbul, 1998., s.180.

Kanunun 173, 174, 176. maddeleri çocuk işçilerin çalışma koşullarını düzenlemeye yöneliktir⁵³. “*Madde 173 - On iki yaşından aşağı bütün çocukların fabrika ve imalathane gibi her türlü sanat müesseseleriyle maden işlerinde amele ve çırak olarak istihdamı memnurdur. On iki yaş ile on altı arasında bulunan kız ve erkek çocuklar günde azami sekiz saatten fazla çalıştırılmaz*”

Kanunun 174. maddesi de aynı 173. maddesinde olduğu gibi çocuk işçilerin çalıştırmaya ilişkin düzenlemelerden oluşmaktadır. Maddede çocuk işçilerin gece çalıştırılması kesin dille yasaklanmıştır⁵⁴. “*Madde 174 - On iki yaş ile on altı yaş arasında bulunan çocukların saat yirmiden sonra gece çalışmaları memnurdur.*” Ayrıca 176. Madde ile çocuğun ruhsal yapısına uymayan işletmelerde çalıştırılması yasaklanmıştır⁵⁵. “*Madde 176 - Mahalli belediyelerince bar, kabare, dans salonları, kahve, gazino ve hamamlarda on sekiz yaşından aşağı çocukların istihdamı menolunur.*”

Kanunun çalışanlara yönelik önemli maddelerinden biri de 175. maddesidir. “*Madde 175 - Bütün amele için gece hizmetleriyle yeraltında icrası lazım gelen işler 24 saatte sekiz saatten fazla devam edemez.*” 175’olu madde maden işçilerinin olumsuz koşullarını en aza indirmeye yönelik sekiz saatlik vardiya sistemini getirmiştir. Sekiz

⁵² TBMM Kavanin Macmuası, Devre:3 İcdima: 3, Cilt.8, TBMM matbaası, Ankara, 1930 s.222.

⁵³ A.g.e., s.222.

⁵⁴ A.g.e., s.s.222-223.

⁵⁵ A.g.e., s.223.

saatlik çalışma sistemi gelişmiş batı toplumlarında bile yavaş yavaş uygulamaya geçilen bir sistemdir.

1593 Sayılı Umumi Hıfzısıhha Kanununda kadın çalışanlar da unutulmamıştır. Kadınların, çalışma hayatının olumsuz şartlarından en çok etkilenen kesim olduğunun bilincinde olan devlet yetkilileri, kanunda kadınların çalışma koşullarına yönelik düzenlemeler de yapmıştır.

Türkiye sınırları içerisinde özellikle imalat ve sanayi sektöründe önemli sayıda kadın işçi bulunmaktadır⁵⁶. Özellikle tarım türü ürünlerin imalatında çalışan kadınların sayısı, Anadolu'nun genelinde çok fazladır⁵⁷. Bu durumda ülke çalışma hayatında kadınları göz ardı etmek imkânsızdır. Bu doğrultuda devlet, ülkedeki çalışan kadınların, Umumi Hıfzısıhha Kanunuyla, çalışma koşullarından doğan sağlık sorunlarını 155. ve 177. maddelerde yüzeysel de olsa en aza indirmeyi hedeflemiştir⁵⁸.

Tablo 2.2: 1927 Yılı Sanayi Gruplarına Göre Kadın Çalışan Oranları

Sanayi Kolları	Erkek %	Kadın%
Tarım	74.5	25.5
Madencilik	94.6	5.4
Tekstil	46.3	53.7
Ağaç Ürünleri	89.5	10.5
Kağıt Ürünleri	90.6	9.4
Demir	90.3	9.7
İnşaat	95.1	4.9
Kimyevi Maddeler	87.2	12.8
Muhtelif	96.3	3.7
Elektrik	89.8	10.2

Kaynak: *Osmanlı'dan Cumhuriyet Türkiye'sine İşçiler 1839-1950*, Derleyen: D. Quataert, E.J. Zürcher, Çeviren: Cahide Ekiz, İletişim yay., İstanbul, 1998., s.180.

“Madde 177 - Gebe kadınlar doğumlarından evvel üç ay zarfında çocuğunun ve kendisinin sıhhatine zarar veren ağır hizmetlerde kullanılamaz. Doğurduktan sonra 155 inci maddede tayin edilen muayyen müddet istirahatını müteakip işe başlayan emzikli

⁵⁶ *İstatistik Yıllığı 1927*, Cumhuriyet Matbaası, Ankara, 1929, s.139.

⁵⁷ Donald Quateert, *Sanayi Devrimi Çağında Osmanlı İmalat Sektörü*, İletişim yay., İstanbul, 1999, s.276.

⁵⁸ *TBMM Kavanin Macmuası*, Devre:3 İcdima: 3, Cilt.8, TBMM matbaası, Ankara, 1930 s.223.

kadınlara ilk altı ay zarfında çocuğunu emzirmek üzere mesai zamanlarında yarımşar saatlik iki fasıla verilir”⁵⁹.

“Madde 155 - Kendisi ve çocuğunun sıhhati için bir zarar husule getirmeyeceği bir tabip tarafından tahriren tasdik edilmedikçe kadınların doğumlarından mukaddem üç hafta ve doğurmasını mütaakip yine üç hafta zarfında fabrika, imalathane ve umumi ve hususi müesseseler de çalışması ve çalıştırılması memnudur”⁶⁰.

1593 Sayılı Umumi Hıfzısıhha Kanunu da çalışanın sağlığı, işten daha önemli olduğu düşüncesi devlette yavaş yavaş oturduğunun bir kanıtıydı. Kanun, kadın ve çocuk çalışanların sağlığını korumaya yönelik düzenlemelerin yanında çalışanların genel sağlığını koruma yoluna da gitmiştir. Bu doğrultuda kanunun, 178.,179. ve 180. maddeleri, çalışanın sağlığını genel bir çerçevede korunmak istemiştir. Maddelerde, çalışanın sağlığı kim tarafından nasıl korunacak gibi hükümler bulunmaktadır⁶¹.

“Madde 178 - Her nevi sanat müesseseleri ve maden ocakları ve inşaat yerleri dâhilin de veya yakınında ispirotolu meşrubat satışı veya umumi evler açılması memnudur.

Madde 179 – Aşağıdaki mevadı ihtiva eylemek ürere işçilerin sıhhatini korumak için İktisat ve Sıhhat Muavenet Vekâletleri tarafından müştereken bir nizamname yapılır.

1- İş mahallinin ve bunlara ait ikametgah ve şaire gibi müstemilatın haiz olması lazım gelen sıhhi vasıf ve şartlar.

2- İş mahallinde kullanılan alet ve edevat, makineler ve iptidai maddeler yüzünden zuhuru melhuz kaza, sari veya mesleki hastalıkların zuhuruna mani tedbir ve vesait.

Kadınlarla 12 yaşından 16 yaşına çocukların istihdamı memnu olan sıhhate mugayir ve muhataralı işlerin neden ibaret olduğu iş kanununda tasrih edilecektir.

---

⁵⁹ A.g.e., s.223.

⁶⁰ A.g.e., s.220.

⁶¹ A.g.e., s.223

Madde 180 – Devamlı olarak elli işçi çalıştıran bütün iş sahipleri, işçilerin sıhhi ahvaline bakmak üzere, bir veya müteaddit tabibin sıhhi murakabesini temine ve hastalarının muaresine mecburdur. Büyük müessesati ve kaza ihtimali çok olan işlerde tabip daimi olmak iş mahallerinde yahut civarında bulunur. Hastanesi olmayan mahallelerde ve şehirlerde ve kasabalar haricinde bulunan yerlerdeki iş müesseseleri bir hasta odası veya ilk yardım vasıtalarını ihzar ederler. Yüzden beş yüze kadar daimi amelesi olan bir revir mahalli ve beş yüzden yukarı amelesi olanlar yüz kişiye bir yatak hesabiyle hastane açmaya mecburdurlar”⁶².

1593 Sayılı Umumi Hıfzısıhha Kanunu, devletçilik uygulamalarının yoğunlaşmaya başladığı bir dönemde, iş koşullarından meydana gelecek olumsuzlukları en aza indirmeyi de hedeflemiştir⁶³. Aslında kanun genel bir sağlık kanunu olmamasına rağmen çoğu maddesi dolaylı veya doğrudan çalışma hayatı ile ilgilidir⁶⁴. Günümüzde az sayıda değişiklikle hala yürürlükte olan bu kanun, devletçilik uygulamalarının yoğun olduğu bir dönemde çalışma hayatına yönelik olumlu etkileri olan kanunlardan biridir.

b. 2007 Sayılı Türkiye’de Türk Vatandaşlarına Tahsis Edilen Sanat ve Hizmetler Hakkında Kanun

19. yüzyılda Osmanlı Devleti ticaret anlaşmalarıyla, sanayisi gelişmiş ülkelerin sömürgesi halini almıştır⁶⁵. Sanayileşmiş ülkeler, Osmanlı Devleti toprakları üzerine sanayi fabrikaları kurma yerine, kamu ve özel sektörde büyük imtiyazlar ile iktisadi hayatta faaliyet göstermekteydiler⁶⁶. İmtiyazlar sayesinde yabancı işletmeler, hammadde ihtiyaçlarını rahatlıkla karşılayabilmişlerdir⁶⁷. Ayrıca, hammadde, liman ve demiryolları ile işlenmek üzere ülke dışı fabrikalara götürülmüş sanayileşmiş ülke fabrikalarında işlenen ürünler ise yüksek fiyattan Osmanlı Devleti topraklarında nihai

---

⁶² A.g.e., s.223.

⁶³ Ahmet Makal, Türkiye’de Tek Partili Dönemde Çalışma İlişkileri: 1920-1946, s.s.423-424.

⁶⁴ Cahit Talas, *İçtimai İktisat Dersleri*, s.s.133-135.

⁶⁵ Koray Başol, *Türkiye Ekonomisi*, Anadolu Matbaası yay., İzmir, 1994, s.45.

⁶⁶ N. Verney, G. Dambmann, *Les Puissances Etrangères Dans Le Levant en Syrie et en Palestine*, Paris, 1900, s.398. Aktaran: Turgut Tan, “Osmanlı İmparatorluğunda Yabancılar Verilmiş Kamu Hizmeti ve İmtiyazları”, *Ankara Üniversitesi. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt.22, Sayı.2, 1967, Ankara, s.288.

⁶⁷ Tan, a.g.m., s.s.293-295.

mal olarak satılmıştır⁶⁸. Bu tek taraflı işleyen ticaret yapısı Osmanlı Devleti’ni dış borcunu artırarak iktisadi yapısını sömürge haline getirmiştir⁶⁹.

Osmanlı Devleti’nin son dönemlerine baktığımızda çalışma hayatında yoğun bir yabancı işletme egemenliğini görmekteyiz. İngiltere, Almanya, Fransa gibi sanayileşmiş ülkeler demiryolları, limanlar, bankalar gibi ülke için hayatı önem taşıyan sektörleri elinde tutmaktaydılar⁷⁰. Ayrıca İstanbul, İzmir ve Selanik gibi ticaretin-sanayinin yoğun olduğu bölgelerdeki işletmeler genelde yabancıların elinde bulunmaktaydılar⁷¹. Bu işletmeler, vasıfsız ve hiçbir sosyal hakka sahip olmayan Türk çalışanını vasıflı yabancı usta ve ustabaşının altında çalıştırmaktadır⁷². Doktorluk, bankacılık, eczacılık gibi mesleklerin neredeyse tamamı yabancı ve gayrimüslimlerin hâkimiyeti altındadır⁷³. Bunun yanında yabancı işletmeler Osmanlı Devleti sınırları içerisinde yabancı elemanları daha çok tercih etmekte ve şirket yazışmalarını bağlı bulundukları ülkenin dilinde yapmaktaydılar⁷⁴.

İttihat ve Terakki yönetiminin iktidara gelmesi ile iktisadi millileşme politikası çerçevesinde, yabancı tekelinde olan firmalara karşı önlemler alınsa da iktisadi birikimi olmayan devlet fazla bir başarı gösterememiştir⁷⁵. Osmanlı Devleti’nin son dönemlerinde gelindiğinde de iktisadi yapının en üstünde yabancı işletmeler ve çalışanların egemenliği görülmektedir⁷⁶.

Milli Mücadelenin ardından kurulan Türkiye Cumhuriyeti’nde birçok yabancı işletme ve kuruluş ülkeyi terk etse de yine iktisadi yapının üst kademesinde yabancı işletmeler ve çalışanlar mevcuttur⁷⁷. O dönemde Türk çalışanını genelde vasıfsız ve

---

⁶⁸ A.g.m., s.s.293-295.

⁶⁹ Yahya S. Tezel, *Cumhuriyet Dönemi İktisadi Tarihi (1923-1950)*, Tarih Vakfı Yurt yay., İstanbul, 2002, s.s.89-91.

⁷⁰ Şevket Süreyya Aydemir, *İkinci Adam*, Cilt1, Remzi yay., İstanbul, 1967, s.343.

⁷¹ Tan, a.g.e, s.s.315-320.

⁷² Kuvvet Lordoğlu, “Çalışma ve Toplum”, *DİSK Birleşik Metal İş Sendikası Ekonomi ve Hukuk Dergisi*, sayı 19, 2008/4, s.14.

⁷³ Leyla Kaplan, “Cumhuriyetin İlk Yıllarında Hükümetin Millî Ekonomi Oluşturma Girişimlerine Bir Örnek”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Cilt.6, Sayı.22, Ankara, s.160.

⁷⁴ Bu konu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Fahri Sakal, *Osmanlı’dan Cumhuriyete Yabancı Sermayeli Şirketlerde Dil Kavgası, XIV. Türk Tarih Kongresi Ankara: 9-13 Eylül 2002 Kongreye Sunulan Bildiriler II. Cilt, II. Kısım*.

⁷⁵ Aybars, s.75.

⁷⁶ Kaplan, a.g.m., s.160.

⁷⁷ Başol, a.g.e., s.s.45-46.

ucuza çalışan işçiler oluşturmaktadır⁷⁸. Bu sorun İzmir İktisat Kongresine katılan işçi temsilcileri tarafından dile getirilmiştir⁷⁹. Bu doğrultuda İzmir İktisat Kongresi'nde Gazi Mustafa Kemal'de bir konuşma yapmış ve ülke çalışanlarının sorunlarının giderilmesi için iktisadi yapının millileşmenin gereğini vurgulamıştır⁸⁰. Türkiye kuruluşundan itibaren de, milli iktisat politikasını çok değişik uygulamalarla ortaya koymuştur⁸¹.

1930 yıllara gelindiğinde Dünya ekonomik buhranının çıkması iktisadi hedefleri olumsuz yönde etkilediğini görürüz. Buhran, Türkiye'nin hem ekonomik hem de sosyal hayatını olumsuz yönde etkilemiştir⁸². Durum öyle bir hal almıştır ki tarım ülkesi olan Türkiye'de bile buhrandan dolayı tarım ürün fiyatları artmıştır⁸³. Buna bağlı olarak çalışma hayatı da buhrandan etkilenmiştir. Ülkede çalışanların sayısında gözde görülür bir azalma olmuştur⁸⁴. Buhran döneminde işsizlik sadece Türkiye'de değil, sanayileşmiş ülkelerde de temel sorun haline gelmiştir⁸⁵.

Tablo 2.3: İktisadi Faaliyet Kolun Göre İstihdam Oranı (1929–1933)

Yıl	İstihdam Edilen Kişi Sayısı	1929 Yılına Göre Oranı
1929	6 197	-
1930	5 975	- % 3.7
1931	6 026	- % 2.8
1932	6 150	- % 0.7
1933	6 259	+ % 1.0

Kaynak: İstatistik Göstergeler 1923-2008, Türkiye İstatistik Kurumu yay. Ankara, 2009, s.164 tablo 9.4.

⁷⁸ Kaplan, a.g.m., s.160.

⁷⁹ Gündüz Ökçün, *Türkiye İktisat Kongresi 1923-İzmir*, A.Ü.S.B.F. yay., Ankara, 1971, s.s.163-166.

⁸⁰ A.g.e., s.243-256.

⁸¹ Çağlar Keyder, *Dünya Ekonomisi İçinde Türkiye (1923-1929)*, Yurt yay., Ankara, 1982, s.15.

⁸² Ahmet Hamdi, *İktisadi Devletçilik*, Cilt.1, İstanbul Matbaacılık ve Neşriyat Türk Anonim Şirketi yay., İstanbul, 1939, s.22.

⁸³ A.g.e., s.22.

⁸⁴ *İstatistik Göstergeler 1923-2008*, TÜİK yay., Ankara, 2009, s.168.

⁸⁵ Cahit Talas, *İçtimai İktisat Dersler*, s.s.133-134.

2007 Sayılı Türkiye’de Türk Vatandaşlarına Tahsis Edilen Sanat ve Hizmetler Hakkında Kanunu işte böyle bir ortamda çıkarılmıştır. İktisadi faaliyet koluna göre istihdam edilenlerin 1928–1933 yılları arasına da işsizliğin arttığı açıkça görülmektedir. İstihdamdaki azalma İnşaat ve bayındırlık işleri alanındaki çalışan sayısında neredeyse %50 oranına ulaşmıştır⁸⁶. İşsizliğin önemli bir sorun olmasına karşılık, 2007 Sayılı Türkiye’de Türk Vatandaşlarına Tahsis Edilen Sanat ve Hizmetler Hakkında Kanun uygulanışı yabancı çalışanlar fazla etkilenmemesi için kanunu uygulanışı altı ay uzatılmıştır⁸⁷.

1932 yılında devletçiliğin artık iktisadi politika halini almaya başlaması ile birlikte 2007 Sayılı Türk Vatandaşlarına Tahsis Edilen Sanat ve Hizmetler Hakkında Kanun yürürlüğe girmiştir⁸⁸. Cahit Talas kanunun çıkış nedenini şu sözlerle dile getirmektedir⁸⁹; *“Bu yasa, dünyadaki genel ekonomik koşulların ürünüdür. 1932’de kabul edilerek yürürlüğe konulduğu dönemin dünyadaki ekonomik konjonktürü ve ona bağlı olarak ortaya çıkan yaygın ve sürekli işsizlik durumunu anımsanacak olursa, yasanın çıkış nedeni açıkça ortaya çıkar. Gerçekten 1929’da başlayan ekonomik bunalım, bütün dünyada sürmekteydi. Bu bunalımın sosyal ve ekonomik sonuçlarından biri, hemen her ülkede ayrı, fakat aslında aynı sonuçlar doğurmuş olmasıdır. Bu sonuç yaygın işsizliktir. İşsizlik yalnızca sanayileşmiş ülkelerde değil, gelişmekte olanları da değişik biçimde kendini göstermişti. Ekonomik durumlarını ve özellikle dış ödeme dengelerini ürettikleri birkaç tarımsal malın ve bir ve ya birkaç maden cevherinin satımına bağlayan gelişmekte olan ülkeler, gelişmiş ülkelerin talep düzeyleri düşüp ve satın almaları durunca ya da azalınca derin bir durgunluk içine düşmüş, bu ekonomik bunalımdan yoğun bir biçimde etkilenmişlerdir. İşte, 1929 bunalımı sürerken ülkemizde de istihdam alanında bir daralma duyulunca, kimi işler, 1932’ye kadar yabancı uyruklu kimselere de açık tutulmuş olanlar bundan böyle yabancılara kapanmıştı. Bu tutum, o dönemin dünyasında yaygın bir politika idi. Yalnız Türk uyruklu kimselere ayrılan işler genellikle her türlü işçilik ile tarım ve küçük sanat kesimlerindeki işlerdir. Ancak daha sonraki yıllarda dünya ekonomik konjonktüründeki değişme ve gelişmeler, işsizliğin bir sorun olmaktan çıkması ve tam çalışma durumunun yaygınlaşması, kimi yeni*

⁸⁶ İstatistik Göstergeler 1923-2008, s.164

⁸⁷ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre.4, İçtima.1, Cilt.9, TBMM Matbaası, Ankara, 1932, s.125.

⁸⁸ Resmi Gazete 16.06.1932, Sayı:2126

⁸⁹ Cahit Talas, Türkiye’nin Açıklamaları Sosyal Politika Tarihi, s.90.

düzenlemeleri de gerektirmiştir. Bunu yanında İkinci Dünya Savaşı sonrasında yarattığı yoğun emek gücü gereksinimleri, sınırlamaları ve yasaklamaları da gereksiz kılmıştır. Dahası 1950’den sonra Türkiye’de uygulanmasına başlanan liberal ekonomik politikalarla sanayileşmeye dönük çabalar, 1932 Yasasının gözden geçirilmesini de gerekli kılmıştır. İşte bu amaçla 1954 tarihli Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu ile 1932’de çıkarılan 2007 Sayılı Yasanın kimi hükümlerinde değişim yoluna gidilmiştir”. Cahit Talas kanunun çıkış nedenini o dönemin iktisadi yapısına bağlamaktadır ve gerekliliğini vurgulamaktadır. Buna karşılık bu düzenlemenin kanunlaşması sürecinde dönemin koşullarının yanında, devletin milli iktisat politikası düşüncesi de etkili olmuştur⁹⁰. Osmanlı Devleti’nin son döneminden cumhuriyetin ilk yıllarına kadar geçen sürede ülkede çok sayıda yabancı işçi çalışmakta ve bu işçilerin Türk işçilerinden daha fazla ücret aldığı bilinmektedir⁹¹. Bu nedenle, devletin “milli iktisat” politikası doğrultusunda çalışma hayatını 2007 sayılı kanunla millileştirdiği görüşü açığa çıkmaktadır⁹².

Türk çalışma hayatını doğrudan etkileyen, 2007 Sayılı Türkiye’de Türk Vatandaşlarına Tahsis Edilen Sanat ve Hizmetler Hakkında Kanunun özelliğine baktığımızda birinci ve ikinci maddenin aslında kanunu özetlediğini görmekteyiz⁹³.

“Madde 1 - Türkiye Cumhuriyeti dâhilin de aşağıda gösterilen sanat ve hizmetler münhasıran Türk vatandaşları tarafından yapılır. Bu sanat ve hizmetlerin Türk vatandaşı olmayanlar tarafından yapılması memnudur. A) Ayak satıcılığı; çalgıcılık; fotoğrafçılık; berberlik; müretteplik; simsarlık; elbise, kasket ve kundura imalciliği; borsalarda mubayaacılık; Devlet inhisarına tabi maddelerin satıcılığı; seyyahlara tercümanlık ve rehberlik; inşaat, demir ve ahşap sanayi işçilikleri, umumi nakliye vesaiti ile su ve tenvir ve teshin ve muhabere işlerinde daimi ve muvakkat işçilik; karada tahmil ve tahliye işleri; şoförlük ve muavinliği; alelumum amelelik; her türlü müesseselerle ticarethane, apartman; han, otel ve şirketlerde bekçilik, kapıcılık, odabaşçılık; otel, han, hamam, kahvehane, gazino, dandiğ ve barlarda kadın ve erkek

⁹⁰ Konu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Fahri Sakal, Türkiye’de Çalışma Hayatının Millileşmesi, Cilt.20, Sayı.60., Ankara, Kasım 2004.

⁹¹ B. Umar, İzmir’de Yunanlıların Son Günleri, Bilgi yay. Ankara, 1974, s.59. Aktaran. Tezel, a.g.e, s.98.

⁹² Bu konu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Fahri Sakal, “Türkiye’de Çalışma Hayatının Millileşmesi”, Atatürk Araştırma Merkezi, Cilt.20, Sayı.60, Kasım, 2004.

⁹³ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre.4, İçtima.1, Cilt.9,TBMM Matbaası, Ankara, 1932, s.125.

hizmetçilik (garson ve servant); bar oyunculuğu ve şarkıcılığı.B) Baytarlık ve kimyagerlik

Madde 2 - İcra Vekilleri Heyeti kararıyla ruhsatı mahsusa ita kılınmadıkça aşağıda sayılan sanatlar ecnebler tarafından icra edilmez.

A) Tayyare makinistliği ve pilotluğu, B) Devlete veya vilayetlere merbut müessesat veya belediyeler ile bunlara merbut tesisat hizmetleri.”

Kanun yabancı çalışanlara karşı görünse de, günümüz çalışma hayatında yabancılar, buna benzer kanunlarla veya özel izinlerle çalışabilmektedirler⁹⁴. Devlet işletmelerinin sayısının artacağı bir dönemde, bu tür bir kanun çıkarmak son derece radikal bir karardır. Devlet işletmeleri ülkede vasıflı iş gücü ihtiyacı duymasına karşılık uzman yabancıları dışarıda bırakan çalışma hayatını millileştirmeye yönelik bu kanunu çıkarmıştır.

Kanunu ilk iki maddesinde kalan maddelere baktığımızda ise, ilk iki maddesinde olduğu gibi kesin yargılar içermemektedir⁹⁵. Hatta beşinci maddedeki yabancıların işi terk etme süreleri kanunun maddeleri oylanırken altı aydan bir yıla çıkarılmıştır⁹⁶. Kanun diğer maddelerinde kanundan İcra Vekilleri Heyeti’nin sorumlu tutulmaktadır⁹⁷.

“Madde 3 – Bu kanunda Türk vatandaşlarına tahsis edilmiş olan sanat ve hizmetlerin ecnebi tebası tarafından icrası icabında İcra Vekilleri Heyeti kararı ile menolunabilir.

Madde 4- Aşağıdaki hizmetlerde istihdamı olunan ecnebi bu kanun hükmünden müstesnadır.

Türkiye Cumhuriyeti nezdinde bulunan ecnebi Devletlerin sefarethane ve konsolosluklarının kapıcılarını ve emrindeki nakliye vasıtalarını sevk ve idare eden kendi veya diğer bir ecnebi devlet tabiiyetindeki işçiler.

---

⁹⁴ Günümüzde yabancılara çalışma izni, 4817 sayılı Yabancıların Çalışma İzinleri Hakkında Kanunun ile düzenlenmektedir.

⁹⁵ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre.4, İctima.1, Cilt.9, TBMM Matbaası, Ankara, 1932, s.125.

⁹⁶ A.g.e., s.125.

⁹⁷ A.g.e., s.125.

Madde 5 – Bu kanun neşri tarihinde Türk vatandaşlarına tahsis edilen sanat ve hizmetleri yapmakta olan ecnebler kanun neşri dahilinde de bir yıl içerisinde işlerini terk etmeğe mecburdurlar.

Madde 6 – Türk vatandaşlarına tahsis edilen sanat ve hizmetleri 5 inci maddede tayin olunan mühtedin hitamdan sonra icra eden ecnebler mahalli en büyük mülkiye memurunun emriyle fiiline sanat ve hizmetlerden menolunmakla beraber tanzim edilecek zabıt verakasıle sulh mahkemesine verilir on liradan beş yüz liraya kadar ağır para cezasına mahkum edilir.

Madde 7 – Türk vatandaşları hakkında idari ve kanuni kayıtlar koyan ecnebi devletlerin tebaası Türkiye’de yapabilecekleri sanat ve hizmetlerin icrasından İcra Vekilleri Kararıyla menolunabilir.

Madde 8 – Vilayet ve kaza merkezi olmayan ecneblerin dükkan açması memnudur.

Madde 9 – Bu kanun neşri tarihinden muteberdir.

Madde 10 – Bu kanun hükümlerini icraya İcra Vekilleri Heyeti memurdur.”

Kanunun yasalaştığı ve uygulanmaya konulduğu dönemde, yabancı çalışanlar ancak en üst makam tarafından verilen özel izinlerle devlet işletmelerinde çalışabilmışlardır⁹⁸. Kanuna genel hatlarıyla bakıldığında, Dünya ekonomik buhranı sebebiyle ülkede ortaya çıkan yoğun işsizliği önlemeye yönelik bir düzenleme olduğunu söyleyebiliriz⁹⁹. Bunun yanında kanun, ülkedeki çalışma hayatının millileşmesine de olanak sağlamıştır. İleriki dönemlerde, devlet ve özel işletmelerde Atatürk’ün hedeflediği doğrultuda Türk işçisi ve mühendisi üretimin ana unsuru olacaktır¹⁰⁰.

---

⁹⁸ B.C.A. Yer No: 83.34..11. Fon Kodu: 30..18.1.2 Dosya: 243-313 Sayı : 86312/ Tarih: 21.04.1938. Bkz. Ek:33.

⁹⁹ Cahit Talas, *Türkiye’nin Açıklamaları Sosyal Politika Tarihi*, s.90.

¹⁰⁰ A. Afet İnan, *Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyetinin Birinci Sanayi Planı*, TTK yay., Ankara 1972., s.39-47.

c. Uluslararası Çalışma Örgütüne Üyelik

Günümüzde çalışma hayatına yönelik sosyal politikaların gelişmesinde ülkeler arası faaliyetlerin büyük önemi vardır¹⁰¹. 19. yüzyıldan itibaren gelişen sosyal politikaların bölgesellikten çıkıp uluslararası boyuta taşınması, emeği ile çalışanlara çok büyük kazanımlar sağlamıştır¹⁰². 1890 yılında Berlin’de düzenlenen ilk uluslararası konferansın ardından çalışma hayatına yönelik düzenlemeler gerçek anlamda uluslararası normlara kavuşmuştur¹⁰³. 20. yüzyılda ise sosyal politikaların uluslararası düzenlenmesinde yeni bir döneme girilmiştir

Çalışma hayatına yönelik uluslararası düzenlemeler 20. yüzyılda geniş kapsamlı ve güçlü bir yapıya dönüştürülmüştür¹⁰⁴. Bu dönemde çalışma hayatına yönelik sosyal politikaların uluslararası boyut kazanması Uluslararası Çalışma Örgütü ile olmuştur. Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) 1919 yılında merkezi İsviçre’de olan ve ilk önceleri Milletler Cemiyeti daha sonra ise Birleşmiş Milletler bünyesine geçen bir kuruluştur¹⁰⁵. Kuruluşun amacı çalışma hayatına ilişkin normları insan hakları çerçevesinde oluşturmaktır. Örgütün dünyadaki çalışma hayatına ilişkin geniş bir faaliyet alanı bulunmaktadır. ILO işçi-işveren ve devlet arasındaki ilişkiyi düzenlediği uluslararası konferanslarla ve sözleşmeler yoluyla düzenlemektedir¹⁰⁶. Bu sözleşmeler üye ülkeleri bağlayıcı niteliğe sahip olmakla birlikte tavsiye niteliğinde de olabilmektedir.

Türkiye, kuruluşundan itibaren her alanda dünya devletleri ile barış içinde ilişkiler hedeflemiştir. Atatürk’ün “*Yurtta Sulh Cihanda Sulh*” sözü doğrultusunda, dünya devletleri ile bütünleşme içine girilmiştir. Dünya devleti olma, ülkeyi gelişmiş ülkeler düzeyine getirme ana hedef olarak belirlenmiştir. 9 Temmuz 1932 tarihinde TBMM’nin Milletler Cemiyetine (Cemiyeti Akvam) girişi bu düşünce doğrultusunda olmuştur. 10 Ocak 1920 tarihinde kurulan Milletler Cemiyeti aslında çok yeni bir kuruluş olmasına rağmen dünyadaki birçok sosyal ve siyasi nitelikteki yapıyı içinde barındırmaktadır. Milletler Cemiyeti’nin temel amacı dünya devletleri arasındaki barışı

¹⁰¹ Cahit Talas, *İçtimai İktisat Dersleri*, s.34.

¹⁰² A.g.e., s.36.

¹⁰³ A.g.e., s.s.48-49.

¹⁰⁴ Ahmet Makal, *Türkiye’de Tek Partili Dönemde Çalışma İlişkileri: 1920-1946*, s.s. 371-373.

¹⁰⁵ A.g.e., s.373.

¹⁰⁶ A.g.e., s.s.372-373.

sağlamaktır. Yeni kurulan Türkiye'nin, Milletler Cemiyeti'ne girmesi, artık ülkenin bir dünya devleti olduğunun ve ülkeler arası barış istediğinin önemli bir kanıtı olmuştur.

Türkiye'nin 1932 tarihinde Milletler Cemiyeti'ne girmesi aynı zamanda Uluslararası Çalışma Örgütü'ne de fiilen girmesi anlamına gelmektedir. Uluslararası Çalışma Örgütü'nün temel düşüncesine göre, ülkelerdeki çalışma hayatının çalışan lehinde düzenlenmesi ve bu doğrultuda devletin aktif rol alması gerekmektedir¹⁰⁷. Bu düşünce doğrultusunda Türkiye'de devletçilik uygulamaların çalışma hayatındaki önemi ILO'ya üyelikten sonra daha fazla artmıştır. ILO çalışma hayatını düzenlenmesinde hükümetler ile birlikte işçi ve işverenleri de tam sorumlu kılmaktadır¹⁰⁸.

Türkiye'de, devletçilik uygulamalarına sosyal politika yönünden baktığımızda 1930 yılından sonra, çoğu düzenlemenin ILO sözleşmesi ile uyum içinde olduğunu görebiliriz. Örnek vermek gerekirse ILO'nun ilk sözleşmesi çalışanların günde sekiz, haftada kırk sekiz saat çalışmasını öngörmektedir¹⁰⁹. Bu düzenleme Türkiye'de devletçilik uygulamalarının en yoğun yaşandığı dönemde 1936 Tarihli 3008 Sayılı İş Kanunu ile Türk çalışanına yasal hak olarak verilmiştir¹¹⁰. Bunun gibi birçok yasal düzenlemeyi görmemiz mümkündür. Uluslararası Çalışma Örgütü'nün çalışma hayatına yönelik ilkeleri ile Türkiye'nin 1930–1950 yılları arası gerçekleştirmeye çalıştığı sosyal politikaları büyük ölçüde kesişmektedir. Bu ilkeler¹¹¹;

- Çalışma saatlerinin düzenlenmesi,
- İşsizlik ile mücadele,
- İnsan yaşantısına uygun ücret,
- Çalışanların mesleki hastalık ve iş kazalarına karşı korunması,
- Çocukların, gençlerin ve kadınların korunması,
- Yaşlıların ve sakatların korunması,
- Eşit iş için eşit ücret,
- Sendika kurma hakkı,

¹⁰⁷ Meryem Koray, Alper Topçuoğlu, *Sosyal Politika*, Karınca yay., İzmir, 1987, s.52.

¹⁰⁸ A.g.e., s.55-56.

¹⁰⁹ ILO sözleşmesinin birinci maddesi.

¹¹⁰ 3008 Sayılı İş kanunu Madde 35: a) Genel bakımdan iş müddetinin haftada 48 saat olması esastır. Bu müddet; Cumartesi günleri saat 13 de kapanması mecburi olan işyerlerinde günde en çok dokuz saati ve Cumartesi günleri saat 13 ten sonra dahi işlemesi caiz işyerlerinde ise günde en çok sekiz saati geçmemek şartıyla, haftanın çalışma günlerine taksim olunur.

¹¹¹ Cahit Talas, *İçtimai İktisat Dersleri*, s.34.

- Mesleki ve teknik eğitimin sağlanması ilkelerinde oluşmaktadır.

Türkiye'nin ILO'ya girişi ile birlikte, çalışma hayatının düzenlenmesinde, örnek alacağı normlar da belirlenmiştir. İleriki yıllarda gelişen ve uzmanlaşan Türk çalışanı hem ulusal hem de uluslararası boyuttaki düzenlemelerle toplum içinde insan haklarına yakışır bir yere gelmiştir.

d. 1935 Ulusal Bayram ve Genel Tatiller Kanunu

Devletin çalışma hayatına yönelik önemli kanunlarından biri de 1935 tarihli Ulusal Bayramlar ve Genel Tatiller Kanunu'dur¹¹². Cumhuriyetin ilanından hemen sonra çalışanlara yönelik hafta tatili kanunu yürürlüğe girmiştir¹¹³. Bu kanun haftanın bir günü (cuma) çalışanların tatil yapmasını öngörmektedir¹¹⁴. Fakat sosyal yapının ve sanayinin geliştiği bir toplumda haftanın bir günü tatil yapılması, çalışanlar bakımından son derece yetersizdir. Devletin çalışma hayatında işveren halinde olması ve sanayi çalışanların sayısının artması, genel tatiller ile ilgili düzenlemelerin yeniden ele alınmasına neden olmuştur. Dünyada bu tür tatiller değişik şekillerde uygulanmıştır. Çoğu din, insanın bir gün çalışmayıp ibadet yapılmasını emretmiştir¹¹⁵. Sosyal yapıları gelişmiş birçok ülkede çalışanlar, ülkeleri için önemli olan günlerde çalışmamaktadırlar. Bu türden tatiller, çalışanların dinlenmesi ve diğer toplum üyeleriyle kaynaşması için de önemlidir. Ayrıca insan gücünün aşırı kullanıldığı çalışma ortamlarında dinlenme fizyolojik zorunluluk halini almıştır¹¹⁶. 20. yüzyılda sanayileşmiş ülkelerin genelde çalışma hayatına yöneliklik düzenlemelerin başında hafta tatili düzenlenmesi gelmektedir¹¹⁷. Ayrıca yılbaşı ve özel günlerde çalışanın tatil yapmasını düzenleyen kanunlar da bulunmaktadır.

Türkiye'de çalışanlara yönelik tatillerin düzenlenmesi birden çok nedene bağlıdır. Bu nedenleri maddeler halinde sıralarsak;

1- Devletçilik uygulamalarının geliştiği dönemlerde devletin dünya devletleri ile ticari ilişkileri son derece yoğunlaşmıştır. Yurt dışında Pazar günü uygulanan hafta

¹¹² TBMM Zabıt Ceridesi, Devre:5, İçtima F., Cilt.3, TBMM Matbaası, Ankara, 1935, s.s.303-304.

¹¹³ Resmi Gazete, 21.01.1924. Sayı: 54.

¹¹⁴ Mesut Gülmez, *Türkiye Belgesel Çalışma İlişkileri Tarihi (1936 Öncesi)*, s.s.549-551.

¹¹⁵ Cahit Talas, *Türkiye'nin Açıklamaları Sosyal Politika Tarihi*, s.86.

¹¹⁶ A.g.e., s.86.

¹¹⁷ Cahit Talas, *İçtimai İktisat Dersleri*, s.133

tatili 1935 yılına kadar Türkiye’de Cuma günü uygulanmaktadır. Pazar ile Cuma arasındaki uyuşmazlık yurt dışı ile yapılan ticari yazışmaların bazı zamanlarda bir haftaya yakın gecikmesine yol açmıştır. Bu sorun karşısında devlet hafta tatilini cumadan pazara almıştır¹¹⁸.

2- Çalışma hayatının gelişmesi, çalışanların yılın daha fazla gününde tatil yapması gerekliliğini ortaya çıkarmıştır. Ayrıca ulusal yapının pekiştirilmesi amacıyla, tatiller ülkenin önemli günleri olarak belirlenmiştir.

3- Çalışanın ağır çalışma koşullarından en az etkilenmesi için hafta tatili 35 saate çıkarılmıştır.

4- Çalışanın, sosyal hayatta diğer insanlarla daha fazla etkileşimini sağlayarak, toplumun saygın bir üyesi olduğunu göstermek hedeflenmiştir.

1935 Ulusal Bayram ve Genel Tatiller Kanunu Türk çalışma hayatı için önemli bir dönüm noktası olmuştur. Bu kanun dönemine göre çok çağdaş ve insancıl bir kanun olmasından dolayı fazla değişiklik göstermeden günümüze kadar uygulanmıştır¹¹⁹. Çalışmanın, ülke kalkınması ve sanayileşmesinde önemli olduğu yıllarda çalışanlara verilen önem bu kanunda kendini göstermiştir. TBMM’nde oya sunulurken bazı milletvekilleri kanun hakkında görüşler bildirmişlerdir. Bu görüşler çoğunlukla hafta tatilini cumadan pazara alınmasına ilişkin olmuştur. Kanunla ilgili en çarpıcı açıklamayı Muş milletvekili Hakkı Kılıç yapmıştır. Meclis kürsüsünden kanunu değerlendirirken şu sözlere yer vermiştir¹²⁰;

“...Dinlerce üç gün tatil günü sayılmıştır, cuma, cumartesi, pazar. Bunlar istirahat günleridir. Bu istirahat günü ilk defa olmak üzere Tevrat’ta konulmuştur. Orda denilmiş ki altı gün çalış yedinci gün istirahat et. Yahudi cumartesiye gelen yedinci günü istirahat etmiş. Hristiyanlık Yahudilerin aksi olsun diye bu günü pazara getirmiş. Müslümanlarda cumaya çevirmiş. Arkadaşlar, günlerin adları gökten inmiş ve bir kısmı mukaddes sayılmış değildir. Herkesin adını veren insan günlerin adını da kendi vermiştir. Layihada teklif edildiği gibi bunun esası doğrudan doğruya ekonomiktir. Hakikaten biz, Cumhuriyet’in ilanıyla tamamen garp medeniyetine doğru yürümekle olduğumuz bir sırada artık Şarka bağlı kalmayız. Bilakis köhne kanunların hiçbir

¹¹⁸ Mesut Gülmez, *Türkiye’de Çalışma İlişkileri (1936 Öncesi)*, s.277.

¹¹⁹ Günümüzde 2429 Ulusal Bayram ve Genel Tatiller Kanunu olarak bilinmekte ve 1935 yılındaki kanun özü aynen korunmaktadır.

¹²⁰ TBMM Zabıt Cerideleri, Cilt.3, Devre:5, İçtima F., TBMM Matbaası, Ankara, 1935, s.302.

hükümleri bizim üzerimizde mühesir olamaz. Onun için maddede, Hükümetinde izahat vermiş olduğu veçhile, doğrudan doğruya açık bir şekilde ifade edildiği için artık bunun üzerinde durulmağa deymez. Binaenaleyh kanun olduğu gibi kabulünün çok doğru olduğuna kaniim.”

Muş milletvekili Hakkı Kılıç'ın kanunla ilgili yaptığı konuşmanın temelinde hafta tatilinin cumadan pazar gününe alınmasının nedeni ticari unsurlara bağlanmıştır. Bu hususta birkaç milletvekili de mecliste bu yorumun paralelinde görüşler bildirmişlerdir¹²¹. Asıl üzerinde vurgulanması gereken nokta ise sosyal politikaların belirlenmesinde laiklik ilkesinin de göz önünde tutulduğudur. Müslümanlar için kutsal sayılan cuma gününün resmi tatil olarak değiştirilerek pazar gününe alınması bunun bir kanıtıdır. Mecliste bu kanun hakkındaki görüşlerden biri de Afyon milletvekili Berç Türker'den gelmiştir¹²²;

“Hafta tatili meselesi ta eski zamanlardan kalma bir meseledir. Eski kitaplarda diyor ki Allah bu dünyayı inşa etmek için altı gün çalışmış ve yedinci günü istirahat etmiş. Bence bu mesele dini değil sıhhi bir meseledir. Maalesef o vakitler din işlerini kendi menfaati şahsiyetlerine göre kurmak için çalışan ruhaniler zümresi beşeriyeti birbirinden ayırmak kimi cumayı, kimi cumartesini kime de pazarı mukaddes bir gün diyerek milletler nezrinde teşebbüslerde bulunmuşlar ve muvaffak olmuşlar. Sonra akliselim ashabı ve iş adamları dünyanın hemen hemen her tarafında müttetikan pazarı istirahat ve tatil günü olarak tesbit ve kabul eylemişlerdir.”

Ulusal Bayramlar ve Genel Tatiller Kanunu, ülke içindeki bütün tatilleri kanun yoluyla düzenleyen ilk ve en önemli kanundur. Kanun maddelerine baktığımızda genel olarak ülkedeki tatil sürelerinin arttığını görmekteyiz¹²³. “Madde 1- Ulusal bayramlar yalnız Cumhuriyet'in ilan edildiği 29 ilk teşrin günüdür. Türkiye'nin içinde ve dışında devlet adına yalnız o gün tören yapılır. Bayram 28 ilk teşrin öğleden sonra başlamak üzerine 29 ve 30 günleri devam eder.” Kanun resmi tatil gününü 29 Ekim yani Cumhuriyet'in ilanı olarak kabul etmekle birlikte, günün törenle kutlanmasını da öngörmektedir. “İşbu ulusal bayramlarımızın ne şekilde yapılacağı İcra Vekilleri

¹²¹ Berç Türker(Afyon Karahisar Milletvekili), Ahmet İhsan Tokgöz (Ordu Milletvekili), Şükrü Kaya (İçişleri Bakanı ve Muğla Milletvekili), Hakkı Urgan (Van Milletvekili); TBMM Zabıt Cerideleri, Cilt.3, Devre:5, İçtima F., TBMM Matbaası, Ankara, 1935, s.303.

¹²² A.g.e, s.s.302-303.

¹²³ A.g.e., s.303.

kurulunca gösterilir.” Bu ikinci madde Manisa milletvekili Refik İnce’nin itirazı dolayısıyla kaldırılmıştır¹²⁴. Yerine getirilen ikinci maddede ülkede uygulanacak bütün tatilleri isimleri ile birlikte belirtilmiştir¹²⁵;

“Madde 2- Genel tatil günleri şunlardır:

- A- Zafer Bayramı: İstiklal savaşında son zaferin kazanıldığı 30 Ağustos günü (Bu gün milli müdafaa vekilliği tarafından hazırlanacak programa göre süel tören yapılır)*
- B- Ulusal egemenlik bayramı: 22 Nisan öğleden sonra ve 23 Nisan günü*
- C- Bahar bayramı: mayısın birinci günü*
- D- Şeker Bayramı: üç gün*
- E- Kurban Bayramı: dört gün*
- F- Yılbaşı günü: her yıl birinci kanunun 31 günü öğleden sonra ve ikinci kanunu birinci günü.*

Bu madde yazılı tatil günlerinde ve birinci maddede yazılı ulusal bayramın 28 ve 30 ilk tersin günlerde hususi yerlerin kapanması mecburi değildir.”

Ulusal Bayram ve Genel Tatiller Kanunu’nu ikinci maddesi Türkiye’de uygulanacak bütün tatilleri günleri ve uygulanma şekilleri ile belirtmiştir. Mecliste oya sunulan bu madde en çok tartışmaların yaşandığı madde olmuştur¹²⁶. Balıkesir Milletvekili Hacim Kezer Şeker ve Kurban Bayramının süresinin fazla olduğu belirtmiştir¹²⁷. Bunun üzerine Yozgat milletvekili Sırrı İçöz tatillerin uzunluğun nedenini iktisadi olarak açıklayarak şekercilerin ve diğer esnafın uzun tatil günlerinden menfaati olduğunu belirtmiştir¹²⁸.

Mecliste kanunun oylaması sırasında “bahar bayramı” olarak isimlendirilen 1 Mayıs günü isminden dolayı eleştiri almıştır¹²⁹. Giresun Milletvekili Tarık Us bu güne neden “bahar bayramı” olarak isim verildiğini başka bir isim bulunamadığını söyleyerek

---

¹²⁴ A.g.e., s.303.

¹²⁵ A.g.e., s.s.303-304

¹²⁶ A.g.e., s.304.

¹²⁷ A.g.e., s.304.

¹²⁸ A.g.e., s.304.

¹²⁹ A.g.e., s.304.

eleştiride bulunmuştur¹³⁰. Bu eleştiri üzerine Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya, baharın geldiği 1 Mayısın, büyük bir bölümü çiftçi olan ülke için, önemini vurgulamıştır¹³¹. Aslında 1 Mayıs bahar bayramından çok işçi bayramıdır. Bu yüzden 1 Mayıs gününün tatil olması Türk çalışma hayatı için çok önemlidir. Giresun milletvekili bekli de bu amaçla tatil günün adına itirazda bulunmuştur.

Ulusal Bayram ve Genel Tatiller Kanunu'nun Tük Çalışma Hayatına damgasını vuran kanun maddesi üçüncü maddesidir. Üçüncü madde günümüzde de uygulanan ve o dönemde uluslararası normlardan bile daha fazla çalışanın yanında olan hafta tatilini düzenlemektedir. Sanayisi gelişmiş ülkelerin çoğunda hafta tatili bir günle sınırlı olmasına rağmen Ulusal Bayram ve Genel Tatiller Kanunu'nun üçüncü maddesi hafta tatilini bir buçuk güne çıkarmakta ve hafta dinlenme süresini de 35 saat olarak belirlemektedir¹³². “ *Madde 3 - Hafta tatili Pazar günüdür Bu tatil 35 saatten aşağı olmamak üzere cumartesi günü saat 13 de başlar. Halkın yemesi içmesi, giyinmesi gibi zaruri ihtiyaçlarla alakalı alış veriş, dükkân ve mağazalar akında cumartesi günü hafta tatili günü hükümleri tatbik edilemez.*” Görüldüğü üzere hafta tatili kanunu bu maddeyle günümüzde de kullanılan çağdaş bir görünüme kavuşmuştur.

Kanunun ana yapısı belirlediğimiz bu üç maddeden oluşmaktadır. Geri kalan diğer maddelere baktığımızda genellikle kanunun baştaki üç maddeyi düzenleyici mahiyette olduğunu görürüz¹³³:

“*Madde 4- 25 Haziran 1325 tarihli 23 Nisan 1323 tarihli 112 numaralı 24 ilk teşrin 1339 tarih ve 367 numaralı, 9 Nisan 1341 tarihli ve 638 numaralı, 1 Nisan 1926 tarih ve 795 numaralı, kanunlarla 2 inci kanun 1340 tarih ve 394 numaralı hafta tatili kanunun birinci maddesi son fıkrası kaldırılmıştır.*

Madde 5- Bu kanun hükümleri neşri tarihten muteberdir.

Madde 6 – Bu kanun hükümleri İcra Vekilleri Heyeti yerine getirir.”

---

¹³⁰ A.g.e., s.304.

¹³¹ A.g.e., s.304.

¹³² A.g.e., s.304.

¹³³ A.g.e., s.340.

1935 Ulusal Bayram ve Genel Tatiller Kanunu daha önce yürürlükte olan 1924 Tarihli Hafta Tatili Kanununu ve hafta tatilini Cuma günü olarak kabul eden kanunu ortadan kaldırmıştır. 1935 yılına kadar Türkiye’de Cuma günü resmi daireler ve esnaf tatil yapar, gayrimüslimler ise genelde çalışırken, kanunun uygulanmasıyla birlik beraberlik içinde halkın her kesimi aynı gün tatil yapmaya başlamıştır¹³⁴.

2. Çalışma Hayatını Dolaylı Etkileyen Kanunlar ve Uygulamalar

1930–1940 yılları arası Türkiye’de, devletçilik uygulamalarının iktisadi yapıya en fazla etki ettiği dönem olmuştur. Sümerbank ve Etibank kuruluşlarına bağlı devlet işletmeleri Türkiye’nin dört bir yanına açılmıştır¹³⁵. Bu işletmeler ülkenin gerçek anlamada sanayileşmesini sağlamakla kalmamış, aynı zamanda iktisadi yapıyı da güçlendirecek bir devrim niteliğine bürünmüştür¹³⁶. Ülke, dışa bağımlılığını büyük ölçüde azaltmış ve tarihinde ilk defa dış ticaret fazlası vermiştir. Anadolu’nun değişik bölgelerinde kurulan işletmeler bir yandan devletin sosyal politika anlayışını değiştirirken bir yandan da Türk çalışanını vasıflı ve profesyonel yapıya getirmiştir. Aynı zamanda Osmanlı Devleti döneminden farklı olarak ülkede bulunan tarım ürünleri ile madenler ülke içindeki yerli fabrikalarda Türk çalışanı tarafından nihai ürüne dönüştürülmeye de başlanmıştır. Bu sayede devlet emeğin değerini anlayarak çalışanların sorunlarına ilişkin düzenlemeleri hızlandırmış, ülkede işçi ve mühendis yapısı bu sayede güçlenmiştir.

Ülkedeki çalışma hayatını değiştiren devletçilik uygulamaları iyi bir planlamanın ürünü olarak karşımıza çıkmaktadır. İktisadi yapı sanayileşme sürecine girerken, çalışma hayatına yönelik sosyal politikaların da güç kazanması bunun kanıtıdır¹³⁷. Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı ve İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı ülke çalışma hayatını büyük ölçüde etkileyen devletçilik uygulamalarının en büyük göstergesidir.

¹³⁴ *Cumhuriyet*, 3.6.1935. Bkz. Ek:28.

¹³⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz. İlhan Tekeli, Selim İlkin Uygulamaya Geçerken, *Türkiye’de Devletçiliğin Oluşumu*, Bilge yay. İstanbul, 2009.

¹³⁶ Emre Kongar, *21. Yüzyılda Türkiye*, Remzi yay. İstanbul, 1999 s.s.349-351.

¹³⁷ Ülkede gerçek anlamda çalışma hayatına yönelik sosyal politikalar 30’lu yıllarda görülmeye başladı.

a. Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı

Birinci beş yıllık sanayi planı, devletçilik uygulamalarının bir politika halini almasında önemli rol üstlenmiştir¹³⁸. İktisadi kalkınma ve sanayileşmenin, planlı bir çalışmanın sonucunda başarılacağı fikri dünya ekonomik buhranı döneminde oluşmaya başlamıştır¹³⁹. Planlı kalkınma fikrinin oluşmasında, Türkiye iktisadının içinde bulunduğu sorunların büyük rolü vardır¹⁴⁰. Dünyada 1929 yılında patlak gösteren iktisadi buhranın etkileri çok yoğun bir şekilde sürmekteyken, küçük bir iktisadi hacme sahip olan Türkiye'nin buhranda büyümesi oldukça zordu¹⁴¹. 30'lu yılların başında Türkiye'nin içinde bulunduğu durumu M. Kemal Atatürk'ün TBMM üçüncü dönem dördüncü toplanma yılını açılış konuşmasında şu sözlerle dile getirmiştir¹⁴²;

“Arkadaşlar! Geçen yıl içinde uğraşma zorunda kaldığımız bir büyük olayda, Milli para buhranıdır. Buhranı karşılamak için alınan tedbirler, beklenen sonuçlar vermiştir. Her şeyden önemli olan esas; ekonomik yönden, milletin uyanıklığı ve kendisinin yaşamak hakkına inancıdır.

Meclis ve hükümet tarafından alınana tedbirler, özellikle, bu esasta toplanmıştır. Bugün, içinde bulunduğumuz durum mali ve ekonomik yönden alınmış tedbir ve ölçülü davranmalara da dikkatle devam olunması gerekmektedir.

Efendiler; özellikle tarım memleketlerinde duyulan, dünya çapında bir ekonomik buhran vardır. Bu buhran, tabiatıyla bizim memleketimizi de etkilemiş ağırlığını duyurmuştur. Bu sıkıntı karşısında eşi görülmemiş yıkıntıdan ve darlık getiren kurak yıllardan sonra, vatanımızın gösterdiği canlılık ve dayanıklılık, ancak Türk milletinin bünyesindeki güç ve Büyük Millet Meclisinin aldığı yerinde kararlarla açıklanabilir.

Yıllardan beri alınacak tedbirlere, önümüzdeki yıl daha geniş ölçüde yer vermek gerekecektir. Son derece tutumluluğa uyan bir yönetim programının, resmi özel bütün işlerimize, hakim olması zorunludur”. Atatürk'ün bu sözlerinden de anlaşılacağı gibi

---

¹³⁸ Başol, a.g.e, s.56.

¹³⁹ İlhan Tekeli, Selim İlkin, *Uygulamaya Geçerken, Türkiye’de Devletçiliğin Oluşumu*, s.5,6.

¹⁴⁰ A.g.e, s.6

¹⁴¹ Memduh Yaşa, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi*, Akbank Kültür yay., İstanbul 1980, s.470.

¹⁴² A. Afetinan, *Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyetinin Birinci Sanayi Planı*, T.T.K. yay., Ankara 1972, s.s.112-113.

Türkiye'nin ekonomik koşulları çok ağırdır ve Devlet Birinci Beş Yıllık Sanayi Planını iktisadi bakımdan çok ağır bir dönemde planlamıştır.

1929 Haziran ayında Ali İktisat Meclisinde cari açığı kapatma ve sanayileşmeye yönelik bir iktisadi rapor hazırlanmıştır¹⁴³. Bu rapor Aralık ayında İktisat vekilliğine bağlı bir komisyonda yeniden düzenlemeye tabi tutularak 1930 Mart ayında Vekil Şakir Bey imzası ile Başvekâlete sunulmuştur¹⁴⁴. Hazırlanan planın uygulanmaya konulması için önemli bir parasal desteğe ihtiyaç duyulmuştur. Bu bağlamda Başbakan İsmet Paşa plana parasal destek bulmak için önce Sovyetler Birliğine sonrada İtalya'ya geziler düzenlemiştir. Akabinde Sovyet iktisadi uzmanlarından plan için yardım alınması kararlaştırılmıştır¹⁴⁵.

Bu doğrultuda, 12 Ağustos 1932 yılında Profesör Orlof başkanlığında Rus uzmanlar tarafından oluşturulan bir komite Türkiye'ye gelerek incelemelerde bulunup, hükümet yetkililerine raporlar sunmuşlardır. Bu raporlar, hükümetin sanayileşme planlarına hem destek hem de öncülük niteliğinde belgelerdir. Hükümet bu raporların yanında ünlü iktisatçı Edwin Kemmerer da bulunduğu Amerikan iktisatçıları da ülkeye çağırarak bir rapor hazırlattırılmıştır¹⁴⁶. Amerikalıların geniş kapsamlı raporlarında, Türkiye'nin plan doğrultusunda hedeflerinin oluşmasının çok zor olacağı dile getirilmektedir¹⁴⁷. Sovyet ve Amerikalı uzmanların bu raporları da göz önünde tutularak, 6 Aralık 1933 yılında Bakanlar Kurulu görüşmelerinin ardından, 17 Nisan 1934 tarihinde "Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı" kabul edilmiştir. İtalya ve Sovyetler Birliği'nden planın uygulaması için krediler alınmıştır.

Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı sadece ülkenin sanayileşmesi sadece iktisadi yapının kalkınması anlamına gelmemektedir. Sanayi alanındaki gelişme İktisadi getirilerinin yanında çalışma hayatının gelişmesi için de önemlidir. Anadolu'nun birçok yerine açılacak işletmeler istihdamın artmasını sağlayan yapıcı kuruluşlar olacaktır¹⁴⁸.

---

¹⁴³ Tezel, *a.g.e.*, s.293.

¹⁴⁴ *A.g.e.*, s.293.

¹⁴⁵ *A.g.e.*, s.294. Ayrıca bkz. Rıfat Önsöy, "Atatürk'ün Ekonomi Politikası ve Devletçilik", *Atatürkçü Düşünce El Kitabı II*, Atatürk Araştırma Merkezi yay., Ankara, 2005, s.s.160-161.

¹⁴⁶ Tezel, *a.g.e.*, s.295.

¹⁴⁷ *A.g.e.*, s.296.

¹⁴⁸ İlhan Tekeli, Selim İlkin Uygulamaya Geçerken, Türkiye'de Devletçiliğin Oluşumu, tablo.43 Birinci Beş Yıllık Planda Verilen Sanayi yatırımları.

Osmanlı Devleti’nde çalışma hayatının gelişmediği ve çalışanların vasıfsız kırsal kesimde toprağa bağlı kaldığı gerçeği düşündüğünde “Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı” ülke çalışma hayatı için oldukça önemli bir yapı taşıdır. Bu bağlamda Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı’nın çalışma hayatı üzerinde hem doğrudan hem de dolaylı yollardan etkili olduğunu söyleyebiliriz. Planın çalışma hayatına olumlu etkilerini sıralarsak;

- Sanayi kuruluşları sayesinde sayıları günden güne artan vasıflı çalışanlar
- Sanayi çalışanları sadece birkaç şehirle sınırlı kalmayıp ülkenin geneline yayılması
- Sanayide çalışan nüfusun artması, devlet yetkililerinin çalışma hayatına bakışlarını
- Çalışan sınıfın toplumda saygın bir yere gelmesi

Planın, ülke genelinde iş sahası açmayı öngörmesi istihdam üzerinde oldukça olumlu bir etki yaratmıştır¹⁴⁹. Plan çerçevesinde Anadolu’nun değişik bölgelerinde açılması hedeflenen işletmeler genel olarak sosyoekonomik yapıyı olumlu yönde etkileyecek bu işletmeler sayesinde ilerde, halk toprakta çalışmak yerine, devlet eliyle kurulan bu işletmelerde çalışmayı tercih edecektir. Anadolu topraklarının tarım ve maden ürünleri bakımından zengin olması, işletmenlerin bu alanlarda planlanmasına neden olmuştur. Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı çerçevesinde de planlanan iş sahaları baktığımızda bu yargıyı daha iyi anlamaktayız¹⁵⁰;

I. Madencilik

1. Şark Kromları
  - a. Guleman Krom Madeni
  - b. Guleman Civarındaki İhtiyat Krom Yatakları
2. Ferrokrom Sanayi
3. Ergani Bakır Madeni
4. Kvarshan ve Mungur Bakır Madenleri
  - a. Kvarshan bakır madeni
  - b. Murgul-Cansul Bakır Madeni
5. Krom ve Bakırdan Başka Metal Madenler

¹⁴⁹ Ahmet Makal, *Türkiye’de Tek Partili Dönemde Çalışma İlişkileri: 1920- 1946*, s.246.

¹⁵⁰ Afetinan, *a.g.e.*, s.s.13-14.

- a. Simli Kurşun ve Çinko Kompleks Cevherleri
  - b. Tali Cevherler (Antimon, Molibden, Cıva ve Magnezit gibi)
  - c. Demir Cevherleri
- II. Maden Kömürü İşletmesi
- 1. Ergani Taş Kömürü Havzası İşletmesi
  - 2. Kütahya Linyit Havzası İşletmesi
- III. Mıntıka Elektrik Santralleri
- 1. Zonguldak Mıntıka Elektrik Santrali
  - 2. Kütahya Mıntıka Elektrik Santrali
- IV. Ev Mahrukatı Sanayi ve Ticareti
- 1. Ev Mahrukatı Sanayi ve Ticareti
- V. Toprak Sanayi
- 1. Cüfur Çimentosu Sanayi
  - 2. Şamot (Ateşe Dayanır Malzeme) Sanayi
- VI. Gıda Maddeleri Sanayi ve Ticareti
- 1. Ekmek ve Un Sanayi ve Ticareti
  - 2. Zeytinyağı Rafinerisi
  - 3. Yaş ve Kuru Meyve Sanayisi ve Ticareti
  - 4. Et sanayi
- VII. Kimya Sanayi
- 1. Soda Sanayi
  - 2. Reçine Sanayi
  - 3. Afyon(Morfin) Sanayi
  - 4. Gülyacı Sanayi
  - 5. Gliserin, Yağ, Hazımları ve Sabun Sanayi
  - 6. Petrol Rafinerisi
  - 7. Sentetik Benzin Sanayi
  - 8. Azot Sanayi
- VIII. Mihaniki Sanayi
- 1. Makine ve Madeni Eşya Sanayi
  - 2. Ölçü Sanayi ve Ticareti
  - 3. Boru Sanayi
  - 4. Kalay, Galvanizli Saç (Teneke) Sanayi

IX. Denizcilik

1. Deniz Sanayi ve Ticareti
2. Su Mahsulleri Sanayi ve Ticareti

Birinci Beş Yıllık Sanayileşme Planı'nda Sümerbank'a çok fazla firmanın yükümlülüğü verilmiştir. Böylelikle Sümerbank Türkiye'nin en büyük işvereni olarak çalışma hayatında önemli bir konuma geçmiştir¹⁵¹. Birinci Beş Yıllık Sanayileşme Planına Göre 1933'de Kurulan Sümerbank'a 1936 da verilmiş olan işler¹⁵²:

1.	Bakırköy Bez Fabrikası	: İşletilmektedir.
2.	Malatya Bez ve İplik Fabrikası (Son Safhada)	: Kuruluş Halindedir.
3.	Kayseri Pamuk Fabrikası	: İşletilmektedir.
4.	Nazilli Basma Fabrikası	: İşletilmektedir.
5.	Ereğli Bez Fabrikası	: İşletilmektedir.
6.	Kendir Sanayi	: İncelenmektedir.
7.	Bursa Merinos Fabrikası	: İşletilmektedir.
8.	Karabük Demir ve Çelik Fabrikaları	: Kuruluş Halindedir.
9.	İzmit Birinci Kâğıt Fabrikası	: İşletilmektedir.
10.	Selüloz Fabrikası	: Kuruluş Halindedir.
11.	Gemlik Suni İpek Fabrikası	: İşletilmektedir.
12.	Hamızı Kibrit Fabrikası	: Kuruluş Halindedir.
13.	Süperfosfat Fabrikası	: Kuruluş Halindedir.
14.	Klor Fabrikası	: Kuruluş Halindedir.
15.	Porselen Fabrikası	: Vazgeçildi
16.	Gülyağı Fabrikası	: İşletilmektedir.
17.	Kükürt Fabrikası	: İşletilmektedir.
18.	Süngercilik Şirketi	: İşletilmektedir.

---

¹⁵¹ Serkan Tuna, *Türkiye'de Devlet İşletmeciliği ve Sümerbank (1932-1939)*, Derlem yay., İstanbul, 2009, s.255.

¹⁵² Afetİnan, *a.g.e.*, s.s.18-19.

Tablo 2.4: Birinci Beş Yıllık Sanayi Planına Göre İşletmelerin İstihdam Yapısı

Fabrikanın İsmi	İşletmeye Açıldığı Tarih	Amele Miktarı
Bakırköy Pamuklu Fabrikası	Mayıs 1934	720
Kayseri Bez Fabrikası	Eylül 1935	4 500
Ereğli Bez Fabrikası	Nisan 1937	1 500
Nazilli Basma Fabrikası	Ekim 1937	2 400
Malatya Bez Fabrikası	Temel Atma Mayıs 1937	700
Bursa Merinos Fabrikası	Temel Atma 1935	800
İzmit Kâğıt ve Karton Fabrikası I.	1936	300
İzmit Kâğıt ve Karton Fabrikası II.	Temel Atma 1936	300
İzmit Selüloz Fabrikası	Temel Atma 1936	180
Gemlik Suni ipek Fabrika	Temel Atma 1936	400
Karabük Demir ve Çelik Fabrikası	Temel Atma 1937	761
Zonguldak Antrasit Fabrika	1935	91
Keçiborlu Kükürt	Mayıs 1935	265
İstanbul Cam Fabrikası	1935	500
Isparta Gülyağı Fabrikası	Mayıs 1935	20

Kaynak: Sümerbank Bülteni, Yıl:3, Sayı: 9-10, s.4. Aktaran: Muzaffer Tepekaya, *Atatürk'ün Devletçilik İlkesi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri İnkılâp Tarihi Enstitüsü, İzmir, 1993, s.230.

“Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı” ile açılan işletmeler ülkede Avrupa benzeri sanayileşmenin öncüsü olmuşlardır¹⁵³. 18. Yüzyıl İngiltere sanayi şehirlerinin benzerleri Anadolu topraklarında oluşmaya başlamış, tarlada çalışan Anadolu insanı bir anda büyük fabrikalarda endüstri işçisi halini almıştır¹⁵⁴. Açılan her işletmede döneme göre önemli miktarda insan istihdam edilmiştir. İşletmelerin bulunduğu bölgelerin hızlı bir şekilde sanayileştiği gözlemlenmiştir.

¹⁵³ Erdal Yavuz, “Sanayideki İş Gücünün Durumu 1923-1940”, *Osmanlı'dan Cumhuriyet Türkiye'sine İşçiler 1839-1950*, Der. D. Quataert, E. J. Zürcher, Çev. Çahide Ekiz. İletişim yay., İstanbul, 1998, s.s.160-161.

¹⁵⁴ B.C.A., Yer No: 726.485..1. Fon Kodu: 490..1.0.0 Dosya: 4.BÜRO Sayı :- Tarih: 10.02.1936, s.5. bkz Ek: 29.

b. İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı

Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı çerçevesinde, ülkenin koşullarına uygun kurulan devlet işletmeleri başarılı bir şekilde ülke yararına üretime geçmişlerdir¹⁵⁵. Anadolu'nun geneline yayılan işletmeler ülke iktisadi yapısına tam destek verirken ülkedeki iktisadi veriler de devlet işletmeleri sayesinde olumlu gelişmeler göstermişti. İhracat ve ithalat dengesi, ihracat lehine düzelirken, dış ticaret açığı da ortadan kalkmıştır¹⁵⁶. Ülkeye ithal olarak gelen birçok ürünün, devlet işletmelerinde üretilmesi ise, dışa bağımlı oldukça azalmıştır.

Devlet işletmeleri ülkedeki iktisadi yapının güçlenmesinde birçok yönden hizmet verirken, bu işletmeler;

- Devletin vergi gelirlerinin artması,
- İşletme karlarının direkt devlet geliri sayılması,
- Ülkenin genelinde istihdam sağlaması,
- Dış ticaret açığının ortadan kaldırılması,

Ayrıca ilk sanayi planıyla kurulan işletmeler Türkiye'nin sanayi çağına girmesi konusunda da çok başarılı olmuştur. Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı çerçevesinde gerçekleşen bu gelişme, planın başarılı yönde uygulandığının ve hedeflere ulaşıldığının önemli bir göstergesidir¹⁵⁷.

Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı'nın uygulamaya koyulmasından kısa bir süre sonra, 1935 tarihinde yeni bir beş yıllık sanayi planı oluşturma fikri doğmuştur¹⁵⁸. Bu doğrultuda Ocak 1936 tarihinde yeni bir beş yıllık sanayi planı oluşturmak amacıyla Ankara'da bir endüstri kongresi yapılırken, kongrede çıkan kararlar İktisat Bakanı Celal Bayar'a sunulmuştur:¹⁵⁹.

“20/01/1936 – 24/01/1936 günlerinde Ankara’da toplanan endüstri kongresince seçilen mütehassıslarımızın verdikleri etüt raporlarının vekaletimizce incelenmesi

---

¹⁵⁵ Tezel, a.g.e., s.304.

¹⁵⁶ İstatistik Göstergeler 1923-2008, Türkiye İstatistik Kurumu yay. Ankara, 2009, s.475.

¹⁵⁷ Tezel, a.g.e., s.s.303-304.

¹⁵⁸ A.g.e., s.305.

¹⁵⁹ Afetinan, Türkiye Cumhuriyetinin İkinci Sanayi Planı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1989, s.1.

sonunda tespit edilen ikinci beş yıllık sanayi planı projesini basılmış, toplu bir halde yüksek takdirlerine sunuyorum.

Raporların başındaki umumi cetvelde, tesisi teklif edilen sanayi kolları, bunlar için tahsisi lazım gelen sermaye miktarı ve memlekette, bu sanayi kollarının uyandıracakları içtimai ve ekonomik hareketler gösterilmiştir.

Bu projelerin realizasyon için lüzum görülen 111.845.000 liranın ne kadar bir zamanda ve her yıl ne miktarda tahsisi kabil olacağını tetkik ve işin mali planını tespit için projelerin bir kül halinde Maliye vekaletiyle birlikte mütalaasına ve senelik taksitlerin tespitine müsaadelerini dilerim...”

Hazırlanan proje, Birinci Beş Yıllık Sanayi Planından hem bütçe açısından hem de kapsam bakımından oldukça geniştir. Bir önceki planda 20 kadar işletme kurulması hedeflenmişken yeni planda bu sayı 100’ün üzerine çıkmıştır¹⁶⁰.

Plana göre teklif edilen sanayi işletme alanları şu şekildedir¹⁶¹:

- Madencilik
- Maden Kömürü Ocakları
- Mıntıka Elektrik santralleri
- Ev Mahrukatı Sanayi ve Ticareti
- Toprak Sanayi
- Gıda Maddeleri Sanayi ve Ticareti
- Kimya Sanayi
- Mihaniki sanayi
- Denizcilik

Daha gelişmiş bir kapsama sahip olan bu planın ülkenin çalışma hayatı döngüsünde önemli bir değişikliğe yol açacağı kesindir. Kurulacak her fabrika ülkede önemli bir iş sahası yaratacak, çok sayıda işçi ve mühendis bu kurumlarda profesyonelleşeceklerdir. Her ne kadar ülkede uzmanlaşmış iş gücü çok az olsa da çoğu

---

¹⁶⁰ Başol, *a.g.e.*, s. 57.

¹⁶¹ Afetinan, *Türkiye Cumhuriyetinin İkinci Sanayi Planı*, cetvel 11.

insan devlet işlemleri sayesinde uzmanlaşmıştır. İktisat Bakanı Celal Bayar, 1936 yılında Endüstri Kongresinin açılış da, bu konu hakkında şu konuşmayı yapmıştır¹⁶²:

“...Memleketimizde arzu ettiğimiz geniş bir sanayi hareketini idare etmek için keyfiyet değil, fakat kemiyet bakımından kâfi miktarda elemanımız olduğunu iddia etmek bittabi doğru bir iş değildir. Daha birçok mütehassısa ve bu işten anlayan kimselere ihtiyacımız aşikârdır. Fakat şimdiye kadar yaptığımız işlerde bizi yolumuzdan alıkoyacak büyük bir müşkülata uğramadık...”

Celal Bayar’ında belirttiği gibi ülkedeki vasıfsız iş gücü yeni kurulacak işletmeleri etkilemeyecektir. Zaten kurulan işletmeler ülkede kendi kolunda ilk işletmeler olduğundan, ülkede o konuda uzman çalışan bulmak oldukça zor bir durumdur¹⁶³. İşletmeye giren çalışanlar ülkeye getirilen yabancı uzmanlar sayesinde yetiştirilmeyle yoluna gidilmiş, bu şekilde bu açığın kapatılması sağlanmaya çalışılmıştır¹⁶⁴.

İkinci Sanayi Planının Türk çalışma hayatına en önemli etkisinin istihdam konusunda olacağı beklenmiştir. Dokuz farklı iş kolunda istihdam edilecek işçi sayıları ise şunlardır¹⁶⁵:

- Madencilik	: 7 850
- Maden Kömürü Ocakları	: 21 250
- Mıntıka Elektrik santralleri	: 200
- Ev Mahrukatı Sanayi ve Ticareti	: 500
- Toprak Sanayi	: 300
- Gıda Maddeleri Sanayi ve Ticareti	: 2 075
- Kimya Sanayi	: 1 685
- Mihaniki sanayi	: 650
- Denizcilik	: 350

---

¹⁶² A.g.e., s.1.

¹⁶³ 1930 Sanayi Kongresi Raporlar Zabıtlar, Ankara Sanayi Odası Yayınları, Ankara, 2008, s.19.

¹⁶⁴ B.C.A., Yer No: 83.34..11. Fon Kodu: 30..18.1.2 Dosya: 243-313 Sayı : 86312/ Tarih: 21.04.1938. bkz. Ek:33.

¹⁶⁵ Afetinan, Türkiye Cumhuriyetinin İkinci Sanayi Planı, cetvel 11 göre hazırlanmıştır.

Yaklaşık 35 000 çalışan istihdam edecek işletmeler Anadolu'nun değişik bölgelerinde bulunmaktadır¹⁶⁶. Nüfusun %20'nin tarım dışı olduğu dönemde, bu denli işçi alımı Türkiye'nin çalışma hayatının yapısı için oldukça önemli bir adımdır.

İkinci Sanayi Planı hem çok geniş ve hem de o zamanın şartlarına göre oldukça maliyetlidir¹⁶⁷. Bu yüzden hükümet yüksek maliyeti göz önünde tutarak 1937 yılının sonunda planın madencilik bölümünü “üç senelik maden programı” adında yürürlüğe koymuştur¹⁶⁸. Eylül 1938 yılında ise hükümet “üç senelik maden programını” da içeren yeni dört yıllık bir plan hazırlayıp yürürlüğe koymuştur¹⁶⁹.

1938–1939 yılları Türkiye ve dünyada önemli değişikliğin olduğu bir dönem olmuştur. Atatürk'ün ölümü ve İkinci Dünya Savaşı'nın başlaması ülkedeki bütün planları altüst etmiştir¹⁷⁰. Bu sebeple 1938'de yürürlüğe konulan planın çoğu bölümü 13 Mart 1939 yılında yürürlükten kaldırılmıştır. Yürürlükte tutulan projeler İkinci Dünya Savaşı boyunca uygulanamamış, plan ancak 1950 yıllarına tamamlanabilmiştir¹⁷¹.

İkinci Sanayi Planı genel olarak Türk çalışma hayatı için önemli bir istihdam sahası oluşturmuştur. Düşünce yapısı iyi olmasına karşılık tamamının uygulanmasının savaş ortamında çok zor olması sebebiyle planın büyük bir kısmı hedefine ulaşamamıştır¹⁷².

3. 3008 Sayılı İş Kanunu'nda Devletçilik Uygulamalarının Etkisi

1936 Tarihli İş Kanunu'na kadar Türkiye'de çalışma hayatını etkileyen doğrudan ve ya dolaylı birçok kanun ve uygulama bulunmaktadır. Osmanlı Devleti'nden Türkiye devletine uzanan dönemde, devlet iş kanunu yapmak için fazla bir çaba harcamamıştır¹⁷³. Devlet, çalışma hayatının ana unsuru olan çalışanların haklarını koruyacak iş kanununu çıkarmak konusunda bir asır boyunca isteksiz davranmıştır.

---

¹⁶⁶ A.g.e., Cetvel 11.

¹⁶⁷ Tezel, a.g.e., s.305.

¹⁶⁸ A.g.e., s.s.305-306

¹⁶⁹ A.g.e., s.309.

¹⁷⁰ A.g.e. s.311.

¹⁷¹ Başol, a.g.e., s.s.57-58

¹⁷² A.g.e., 58.

¹⁷³ Cahit Talas, *İçtimai İktisat Dersleri*, s.137.

Türkiye'deki çalışma yaşamını genel çizgilerle düzenleyecek bir yasa ancak 1936 yılında çıkarılmıştır.

Osmanlı Devleti'nin herhangi bir iktisadi politikası olmaması bir iş kanunu yapma düşüncesini de meydana getirmemiştir. Buna karşılık Türkiye Cumhuriyeti'nde iş kanunu oluşturma fikri milli mücadele döneminden beri hep var olmuştur. Bu fikir doğrultusunda, ilk olarak 1924 yılında bir kanun tasarısı meclise sunulmuştur¹⁷⁴. İş Kanunu tasarısı çalışanların çalışma koşulları iyileştirmesine yönelik birçok madde içermektedir¹⁷⁵. Buna karşılık günde 10 saat çalışma ve çalışma yaşının 12 olarak belirlenmesi kanun tasarısının eksikleri arasında gösterilebilir¹⁷⁶.

120 maddeden oluşan İş Kanunu tasarısı 99 maddeye düşürülerek 17.11.1925 tarihinde yasama organında ilk kez görüşülmeye başlanmıştır¹⁷⁷. Ancak çalışma hayatının, iş kanunu ile düzenlenecek kadar gelişmiş olmaması ve asıl olarak hükümetin çalışma hayatını düzenleyen iş kanunu konusunda henüz berraklaşmamış düşüncelere sahip olması nedeniyle hükümet, tasarının kanunlaşmasına izin vermemiş, tasarı 1926'da geri çekilmiştir¹⁷⁸.

Yasalaşamayan ilk iş kanunun ardından yeni bir iş kanununun hazırlanışı 1929 yılında olmuştur. Aslında 1927 yılında 29 maddelik bir iş kanunu tasarısı da bulunmaktadır¹⁷⁹. Fakat kapsam olarak fazla geniş olmayan bu tasarının ömrü çok kısa olmuştur¹⁸⁰. Daha sonra 1929 yılında İktisat Vekâleti 36 maddeden oluşan bir iş kanunu hazırlamış, daha sonrada kanun Devlet Tanzimat Dairesinde 58 maddeye çıkarılmıştı.¹⁸¹ Hazırlanan iş kanunu tasarısı 07.04.1929 tarihinde Heyeti Umumiye'ye gönderilse de uygun görülmeyp geri çekilmiştir¹⁸². Hükümet iş kanunu çıkarma konusunda 1920'li yıllarda çok istekli davranmamıştır. İktisadi hayatı geliştirmeye yönelik meclisten çok sayıda kanun çıkarmasına rağmen, iktisadi yapının bir parçası olan çalışanların haklarına yönelik iş kanunu bu dönemde sistematikleşmemiştir. Bu

---

¹⁷⁴ Mesut Gülmez, *Türkiye'de Çalışma İlişkileri (1936 Öncesi)*, s.s.204-205.

¹⁷⁵ A.g.e., s.s.209-210.

¹⁷⁶ A.g.e., s.s.210-211.

¹⁷⁷ Kenen Tunçomağ, *Atatürk ve Hukuk, Anayasa Mahkemesi yay.*, Ankara, 1982, s.s.108-109.

¹⁷⁸ Cahit Talas, *Türkiye'nin Açıklamalı Sosyal Politika Tarihi*, s.96.

¹⁷⁹ Mesut Gülmez, *Türkiye'de Çalışma İlişkileri (1936 Öncesi)*, s.224.

¹⁸⁰ A.g.e., s.225.

¹⁸¹ A.g.e., s.233.

¹⁸² A.g.e., s.234.

durumun oluşmasında, Türkiye’de çalışanların sosyal bir yapı oluşturmaması da etkili olmuştur.

Hükümetin ciddi anlamda iş kanunu çıkarma isteği, 1930’lu yıllarda daha belirgin olarak görülmeye başlanmıştır. 3008 Sayılı kanun tasarısından önceki son kanun tasarısı 1932 tarihini taşımaktadır. Kanun tasarısının “devletçilik” uygulamalarının planlı bir şekilde uygulamaya başladığı bir döneme denk gelmesi, tasarının gerçekçi bir yapıda olmasını da sağlamıştır. 02.03.1932 tarihinde Meclise sunulan ve 192 maddeden oluşan tasarı, işçi-işveren ilişkisinde devletin rolünü ortaya çıkaran yapısıyla dikkat çekmiştir¹⁸³.

Devletçilik uygulamalarının işçi işveren ilişkisi içerisinde devleti en büyük işveren haline getirmesi, 1932 iş kanunu tasarısına da yansımıştır. Devletçilik düşünce sistemi, çalışanların toplum üzerindeki rolünün daha iyi anlaşılmasına yol açmıştır. Çalışanın toplumun bir bireyi olduğu, ailesi ve çevresi ile bütün içinde yaşadığı anlayışı hükümetin iş kanunu tasarısına bakışını değiştirmiştir¹⁸⁴.

Tasarının maddelerinde yer alan ve azami çalışma süresini günlük 8 haftalık 48 saat olarak belirleyen kanun tasarısı, çağdaş bir kanun görünümündedir¹⁸⁵. Tasarı aynı zamanda grev ve toplu iş sözleşmeleri konusunda da bir düzenleme getirmektedir. Buna göre “Toplu iş uyuşmazlıklarının çözüm yolu” başlığı altında grevle sonuçlanacak uyuşmazlıkların hakemle çözüm yoluna gidilebileceğini belirtilmektedir¹⁸⁶. Tasarının maddelerindeki bu düşünce, grevi hak olarak vermese de, yasaklamamıştır¹⁸⁷.

1932’deki kanun tasarısı hükümetin çalışma hayatına bakışını değiştirmiştir. Osmanlı Devleti ve Türkiye Cumhuriyeti’nin ilk yıllarında olduğu gibi çalışana verilecek haklar, lütuf olarak görülmekten çıkmış, devletçilik uygulamalarının yoğunlaşması ve devletin en büyük işveren halini alması hükümetin çalışana bakışını değiştirmiştir.

---

¹⁸³ Cahit Talas, *Türkiye’nin Açıklamalı Sosyal Politika Tarihi*, s.98.

¹⁸⁴ A.g.e., s.s.98-99

¹⁸⁵ A.g.e., s.100.

¹⁸⁶ Mesut Gülmez, *Türkiye’de Çalışma İlişkileri (1936 Öncesi)*, s. 250.

¹⁸⁷ A.g.e., s.s.250-251.

Tasarının çalışma hayatına yönelik olumlu yönleri olmasına karşılık kendinden önce gelen diğer iki tasarı gibi yasalaşamamıştır ve 16.4.1934 tarihinde tasarı geri çekilmiştir¹⁸⁸.

Türkiye’de iş kanunundan önce yapılan birçok kanun ülkenin iktisadi yapısını düzenlemiş olsa da devletçilik, uygulamalarının artması ile çalışma hayatının gelişmesi ve devletin işveren olması, iş kanununa duyulan ihtiyacı artırmıştır¹⁸⁹. Sanayileşen gelişmiş ülkelerde olduğu gibi Türkiye’de de çalışanlar, sosyal yapının ana unsuru olarak görülmüştür. Buna bağlı olarak işçi ve işveren arasındaki ilişki sosyal yapının da temelinde önemli bir yer tutmaktadır. İş kanunları, temel itibariyle işçi işveren arasındaki çatışmayı önlemek, işçiyi işveren karşısında ezmemek ve işçinin emeğinin karşılığını almasına yardımcı olmak üzerine kurulmuştur¹⁹⁰. Bu sebeple çalışma hayatı için iş hukuku çok önemli bir noktadadır. İş hukuku, hizmet akdinden doğan bağımlı iş görme yükümlülüğü içinde ve çoğu zaman emeğinden başka geçim olanağı bulunmayan işçiyi korumayı ön planda tutan bir hukuk dalıdır¹⁹¹. Bu tanımda yer alan koruma kavramı yalnız ve yalnız iş kanunu ile olmaktadır.

1930’lu yılların ortasına “devletçilik” uygulamalarının çalışma hayatındaki etkisi açıkça görülmeye başlanmıştır. İşletme başına ortalama işçi sayısının artması bunun en büyük göstergesidir. Devlet işletmelerinde işçi sayısı artışı bazı işletmelerde 1000’e kadar ulaşmış, Anadolu’da bazı şehirler ise devlet işletmeleri ile anılmaya başlanmıştır.

Türkiye’de devletçilik uygulamaları hızla uygulanmaya koyulurken bu doğrultuda bir iş kanunu yapması gerekliliği de açıkça ortaya çıkmıştır. İş kanunu tasarısının, iktisadi yapıya devlet müdahalesinin yoğun olduğu bir dönemde hazırlanması, kanunun devletçilik uygulamalarının özü içinde olduğunun açık bir göstergesidir¹⁹². Kanun tasarısı Ali İktisat meclisinde ilk düzenlenmesi yapıldığında, hükümetin iktisadi alanda benimsemiş olduğu devletçilik politikası ile paralellik göstermekteydi¹⁹³.

¹⁸⁸ Tasarı 14.01.1933 tarihinde Celal Bayar’ın isteği ile geri çekilmiştir.

¹⁸⁹ Ahmet Makal, *Türkiye’de Tek Partili Dönemde Çalışma İlişkileri:1920-1946*, s.s.362-363.

¹⁹⁰ Ayhan Önder, *Hukuk Temel Kavramları*, y.y., Muğla, 1996, s.196.

¹⁹¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Ali Nazım Sözen, *Türkiye’de Sosyal Hukuk*, T.T K. yay., Ankara, 1994.

¹⁹² Önder, *a.g.e.*, s.196.

¹⁹³ Ahmet Makal, *Türkiye’de Tek Partili Dönemde Çalışma İlişkileri:1920-1946*, s.363.

Cumhuriyet kuruluş itibariyle yüzünü Batı'ya dönmüş, birçok kanununu (medeni ve ceza kanunu gibi) batı ülkelerinden uyarlamıştır. Ancak, bu yöntem iş kanunu hazırlanırken çok fazla uygulanmamıştır. İş kanununun hazırlanmasında ülkedeki devletçilik politikası ile birlikte çalışma hayatının ihtiyaçları ön planda olmuş, değişik ülkelerin mevzuat ve iş kanunları incelenmiştir. Ali İktisat Meclisi'nin hazırladığı kanunu tasarısı meclise sunulduğunda “*Şürayı Devlet Tanzimat Dairesi Mazbatası*” hangi ülkenin iş kanunu tasarısından yararlanıldığını aşağıdaki cümleler ile belirtmiştir¹⁹⁴:

“...Tetkikat esasında Fransızca metinleri elde bulunduran Fransız, Belçika ve İsviçre mevzuatı nazarı dikkate alındığı gibi diğer ecnebi memleketlerin mevzuatı hakkında İktisat Vekaletince yaptırılan tetkikat neticesinden de İktisat Vekaleti namma müzakerelere iştirak eden müdür beylerden izahat almak suretiyle istifade edilmiştir...”. Türkiye'nin 1932 yılında Milletler Cemiyeti'nin alt kuruluşu olan Uluslararası Çalışma Örgütüne girişi, 1934 yılında hazırlanan iş tasarısının genel yapısına yansımıştır¹⁹⁵. Kanun tasarısının hazırlanışında O. Weigert gibi yabancı uzmanlardan yardım alınmıştır¹⁹⁶. Tasarının, çalışana çoğu sanayileşmiş gelişmiş ülkeden daha iyi çalışma koşulları sağlaması O. Weigert bile şaşırmasına neden olmuştur¹⁹⁷.

1934 İş Kanunu Tasarısı çalışanların sorunlarını ülkede sosyal bir düşünceyle geniş açıdan düzenleyen ilk kanun tasarısı olmuştur. 1936 yılında kanunlaşacak olan tasarı, uluslararası normlar göz önünde tutularak hem çalışanın çalışma sürelerini iyileştirmiş, hem de işyerinde gerekli emniyet ve sağlık tedbirleri alınmasını hedeflemiştir. Ayrıca çocuk ve kadın işçileri koruyucu hükümler getirmiş, işçilerin iş yerinden keyfi olarak çıkarılmalarını önlemeyi amaçlamıştır¹⁹⁸.

Kanun tasarısının eksiklerine rağmen sağlam bir yapıya sahip oluşu devletçilik politikasının uygulandığı bir dönemde çok olumlu karşılanmıştır. Tasarının ülkedeki iktisadi yapıya hâkim olan Ali İktisat meclisinde 159 madde olarak hazırlanması da bir

¹⁹⁴ TBMM. Zabıt Ceridesi, Ankara, 1936, Cilt.12, s.2.

¹⁹⁵ Ahmet Makal, *Türkiye’de Tek Partili Dönemde Çalışma İlişkileri:1920-1946*, s.371.

¹⁹⁶ A.g.e, s.379.

¹⁹⁷ A.g.e. s.380.

¹⁹⁸ Kemal Oğuzman, *931 Sayılı Yeni İş Kanunun Özellikleri*, Cilt.33, Sulhi Garan yay., İstanbul, 1968, s.2.

avantaj olmuştur¹⁹⁹. Genel hatlarıyla tasarı meclise sunulmadan önce ülkedeki anayasa ve diğer kanunlara aykırı olup olmadığını anlamak için Danıştay'ın incelemesinden de geçirilmiştir. Ayrıca Başvekâlet'in 10.6.1934 tarihinde ve 6/1868 sayılı tezkeresi ile Şûra-yı Devlet Reisliğine gönderilen tasarı önce Tanzimat Dairesi'nce incelenmiştir²⁰⁰. Tanzimat Dairesi bazı değişiklikler yaparak 140 maddelik metni 15.11.1934 tarihinde Şûra-yı Devlet Genel Heyetinin incelenmesine karar verilmiştir²⁰¹. Genel Heyet, İktisat Vekaleti'nden dört memurun katılmasıyla incelendiği bu metne bazı ekleme, düzenleme ve çıkarmalar yaptıktan sonra 146 maddelik bir tasarı haline dönüştürmüştür. Tasarı 12 Mart 1935'te oybirliği ile kabul edilmiş ve Şûra-yı Devlet Reisi 6 Nisan 1935 ve 3162 sayılı yazı ile de Başvekile sunmuştur²⁰². 146 Maddelik bu tasarı 24.4.1935 tarihinde İcra Vekilleri Heyetinde görüşülüp, hükümet teklifi olarak meclise sunulmuştur²⁰³. Kanun, Büyük Millet Meclisi Baş Vekilliğine 30.4.1935 tarihinde başvekil İsmet İnönü imzasını taşıyan mazbata ile sunulmuştur²⁰⁴. Bundan aşamadan sonra tasarının görüşülüp kanunlaşması veya kanunlaşmamasına karar verecek kurum TBMM olmuştur.

3008 Sayılı Türkiye'nin ilk İş Kanunu 30.4.1935 – 7.6.1936 tarihleri arası mecliste görüşülmüş ve 08.06.1936'da yasalaşmıştır²⁰⁵. Tasarısı mecliste görüşülmek üzere “Şûrayı Devlet Tanzimat Dairesi” ve “Şûrayı Devlet Genel Heyeti” mazbatalarıyla gönderildiğinde kanunun genel amacı şu şekilde belirlenmiştir²⁰⁶:

“Bu kanunun yazımından maksat Türkiye amelesinin ve işçilerinin hayat ve haklarını ve menfaatlerini göz önünde bulundurarak say ile sermaye arasında ahenk tesisine yarayacak hükümler yazı olduğundan lahihanın maddeleri üzerine müzakereye girişmeden kanun tatbikatına ne kadar genişliği olacağının tespiti zaruri görülmesi ile bu cihet düşünüldü:

Kanun konulmasında güdülen düşünceye göre bütün Türk işçisini içine alması gerekli görülmüş ve şu kadar ki işin ve zamanın icaplarından doğan bazı düşüncelerle

¹⁹⁹ Mesut Gülmez, *Türkiye’de Çalışma İlişkiler (1936 Öncesi)*, s.262.

²⁰⁰ A.g.e., s.257.

²⁰¹ A.g.e., s.257.

²⁰² A.g.e., s.258.

²⁰³ A.g.e., s.259

²⁰⁴ A.g.e., s.259

²⁰⁵ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Ankara, 1936, c.12, s.1.

²⁰⁶ A.g.e., s.s.1-2.

şimdilik kanunun dışında bırakılması zaruri görülen işler ve işçiler için istisnai hükümler kabulünde mecburiyet görülmüştür.”

Kanun tasarısının maddeleri arasında en fazla 2. maddesi üzerinde tartışılmış ve bazı bölümlerinde değişiklik yapılmıştır²⁰⁷. “Madde 2- A) Bu kanun, mahiyeti itibariyle yolunda işleyebilmesi için günde en az on işçi çalıştırmağı icap ettiren işyerlerine ve buralarda çalışan işçilerle bunların işverenlerine tatbik olunur. İş Kanununun tatbikatını temin ve takibe salahiyyetkar makam tarafından bu hüküm mucibince tasnif edilmiş olmak vaziyetine karşı işveren veya işçi tarafından vukubulacak itirazlar İktisat Vekaletince incelenerek kesin bir karara bağlanır. B) Yılın herhangi bir devresinde tam veya fazla faaliyette bulunup öteki devrede büsbütün faaliyetten kalan veyahut faaliyetini azaltan işyerleri için bunların faaliyet devresinde yolunda işleyebilmelerine muktazi işçi sayısı, kanunun hükümlerini tatbika esas tutulur. C) Yukarıda yazılı (A) fıkrasının tarifine uyan vasıfta olmamakla beraber mahiyetleri ve ekonomik durumları itibariyle bu kanunun herhangi bir faslının veya bir hükmünün kendilerine teşmili lazım gelen işler bir nizamname ile tesbit olunur. Ç) Çiftçilik, deniz ve hava işleriyle bir ailenin fertleri veya yakın akrabası bir araya toplanarak ve aralarına dışarıdan başka işçiler katılmayarak ev içinde yapılan işlere bu kanunun hükümleri şamil değildir.”

En az on kişinin çalıştığı işletmeler ve kırsal kesimde kendi ailesi hesabına çalışanların yaşadığı çiftliklerin iş kanunun dışında bırakılması, kanunun sadece sanayi çalışanı kanunu olduğu görüşünü ön plana çıkarmıştır. Bu yorumun temelinde kanunun üçüncü maddesinin de büyük rolü vardır.

Kanun tasarısının maddeleri genel müzakereleri sırasında Trabzon milletvekili Mitat Aydın ve Konya milletvekili Ali Rıza Tünel kanun hakkında yorumlarda bulunmuşlardır. Mitat Aydın, kanunda askeri fabrikalara ve askeri inşaatlar hakkında yorumlar yaparken, Ali Rıza Tünel kanunu roma hukuku yönünden değerlendirmiştir²⁰⁸.

Kanunun çalışma hayatı en olumsuz tarafı 72. maddedir. Bu madde grev ve lokavt kesin bir dille yasaklamıştır²⁰⁹. Grev ve lokavtın aynı madde içerisinde yasaklanması aslında çok ilginçtir. Maddede hem işçiye hem de işverene uyuşmazlık

²⁰⁷ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Ankara, 1936, c.12,s.80.

²⁰⁸ A.g.e.,s.1-85.

²⁰⁹ A.g.e., s.57.

durumunda üretimin aksamaması için gözdağı verilmiştir. Grev ve lokavt birbirine bağlı terimler olmasına karşılık, devlet işçinin grev yapmasını yasaklarken, işçilerin grev yapmasına karşılık işverenin de lokavt yapmasını yasaklamıştır.

3008 Sayılı İş Kanununun devletçilik uygulamaları doğrultusunda etkilendiğini söylememiz mümkündür. Kanunun, devletçilik uygulamalarının en yoğun ve planlı bir şekilde uygulandığı dönemde çıkarılması etkinin başlıca nedenidir. Osmanlı Devleti döneminde iktisadi hayata müdahalede bulunmayan bir devlet geleneği yerine, iktisadi yapının her alanına müdahale eden devlet geleneği 1930’lu yıllarda kendini göstermiştir. Devletçilik uygulamaları ister iktisadi olsun isterse olmasın bu dönemde neredeyse her kanunu etkilemektedir. 3008 sayılı İş Kanunu da bu dönemde devletçilik uygulamalarından nasibini almıştır.

Devletin işletme açarak iktisadi hayata işveren olarak girmesi, iki açıdan devleti zorlamıştır. Bunlardan ilki devletin sanayileşme atılımını tamamlayacak iktisadi hedefleri gerçekleştirmesi zorunluluğu iken ikincisi ise devletin bunları yaparken çalışanların tüm haklarını gözetecek düzenlemelere gitmesi gerekliliğidir. Ancak bu çok kolay olmamıştır. 3008 sayılı İş Kanunu “...mahiyeti itibariyle yolunda işleyebilmesi için günde en az on işçi çalıştırmağı icap ettiren işyerlerine ve buralarda çalışan işçilerle bunların işverenlerine tatbik olunur...” ifadesiyle küçük işletmeleri kanun kapsamı dışına çıkarmıştır. Böyle bir ifadenin yer alması devletin sanayileşmeyi ön plana çıkarmasından kaynaklanmaktadır ve sanayi işletmelerini odak haline getirmiştir. Zaten devletin açtığı işletmeler genelde büyük ölçekte ve ondan fazla kişinin çalıştığı merkezlerdir. Keza ülkedeki diğer sanayi işletmelerindeki kişi sayısı da fazladır. Devletçilik düşüncesinin sanayileşme temeline oturması çalışanlar arasında çifte standardın ortaya çıkmasına da sebep olmuştur. Şöyle ki kanunlar çalışanların ezilmeyeceği düşüncesine dayanmakla birlikte sanayi işçisine daha çok hak vermiştir. Ancak bu durum ülkedeki çalışan veya işçilerin bir tutulmadığı anlamına gelmektedir ve yoğun bir şekilde eleştirilmektedir.

Devletçilik uygulamalarının genel yapısı devlet eliyle sanayi işletmelerinin açılması düşüncesine dayanmaktadır. İşletmelerde üretimin devamlılığının karlılık için önemli olması İş Kanunu’nda grev yasağı olarak karşımıza çıkmaktadır. Bilindiği üzere grevler işletmenin üretim devamlılığını tehdit eden konulardan biridir. Çoğu zaman

devletin, üretimin devamlılığını sağlamak için işletmelere her türlü desteği verdiği gözlemlenmiştir. Devlet hem özel hem de kendi işletmelerinde işçinin grevinden doğan üretim aksaklığını istememesi grev hakkının kanunlaşmamasına yol açmıştır.

İş Kanunu çalışma hayatını etkileyen diğer kanunlarla uyumlu olduğu söylenebilir. İş Kanunu bununla birlikte; Borçlar Kanunu, Medeni Kanun, Umumi Hıfzıssıhha Kanunu gibi diğer düzenlemelerden atıflarla da beslenmiştir. Kanun ayrıca henüz tasarı halindeyken diğer kanunlara ve anayasaya aykırılığının denetlenmesi için Danıştay'a gönderilmiştir,

Hükümet, İş Kanununa eksikleri olsa bile devrim kanunu olarak bakmıştır. Kanun oylamasının hemen önce Recep Peker mecliste yaptığı konuşma ile hükümetin iş kanununa verdiği önemi göstermiştir²¹⁰;

“...Arkadaşlar, bir defa bu lahika biraz geç kaldı gibi görünüyor. Fakat biliyorsunuz ki, Devlet son on yılın esaslı çalışmaları içinde, bu iş kanunu lahihası da başlıca yer almıştır. Fakat Hükümet ve Meclis siyasal ve ulusal hayatımıza en uygun şekilleri bulmak ve mühim olan bu mevzuata mümkün olduğu kadar hatalardan kaçınmak için devamlı çalışma ile en iyi formülleri bulmaya çalışmıştır. Öte taraftan, kanun geç kalması hakiki hayata esaslı bir hayata zarar vermiş değildir. Çünkü iş kanunun ortaya koyduğu tanzimci ruhu memlekette tatbik etmek ancak bu günlerde kendini göstermeye başlamıştır. Devlet büyük sanayi hayatına yeni giriyor demektir. Bu sanayiinin kurulup işletilmesi devrindedir ki işveren ile iş alan arasındaki ahenk ve münasebetlerin tamamı kafi bir ihtiyaç olarak duyuluyor. Bu bakımdan kanun, tam anlamıyla hayata doğmuş olacaktır.

Yeni iş kanunu bir rejim kanunu olacaktır. Gerçi Türkiye Cumhuriyeti kanunlarının kuvvet ve Devletçe ehemmiyet bakımından birbirinden farkı yoktur. Fakat bir taraftan da içinde yaşadığımız devrin hayati ihtiyaçları karşılayacak temel kaideleri koyan bir kanunun siyasi ve içtimai hayatımıza tesir bakımından ayrıca ehemmiyeti üzerinde durmak lazım gelir. İşte yeni çıkarmakta olduğumuz iş kanunu Devletin esaslı kanunlarından biri rejim kanunudur. Bu kanunla Türkiye’de iş hayatı yeni rejimimizin ahenk ve anlaşma yoluna girecektir.

---

²¹⁰ A.g.e, s.s.83-84. Ayrıca bkz. *Ulus*, 09.06.1936.

Arkadaşlar: bizim neslin derece derece acılarını tatmış olduğu liberal Devlet tipinin çekiştirici, çarpıştırıcı ve yurt için devlet birliğinin bozucu ruhuna her gün yeni bir tedbirle ortadan kaldırmak bunun yerine ulusal Devlet, birlik ve beraberlik zihniyetinin tatbikatını hayatımıza aşıyoruz. Bunu siyasi programda bir nazariye, bir edebiyat ifadesi gibi yazmak ve söylemek kafi değildir. Bunu hakikatlendirmek için memlekete kanun kuvveti lazımdır. Liberal Devlet tipi içinde işçi sınıfı ve patron sınıfı, bunu daha geniş manasıyla proleter ve burjuva sınıfları iki düşman cephe halinde birbirine karşı çarpışıp dururlar. Bunlar; millet birliği gibi büyük ve mukaddes davanın yanında hiçbir kıymeti olmayan ve millet varlığını tahrip eden zehirli telkinler mahsulü suni bir heyecanın vecdi içinde vuruşup dururlar.

Bu hareket; saadeti ve esaslı ıstırap mevzuları bir olan ve her türlü mukadderatı müşterek bulunan bir yurdun sınırları içinde o yurdun kuvvet ve muvaffakiyet unsurlarının birbirini parçalamak için didişip durması demektir. Bu didişmeden doğacak tek netice müspet ulus kuvvetinin birbirini ifna etmesidir ki bu yüzden memleket kendi içinden dağılmak tehlikesine maruz kalır.

Türkiye ve onun kuvvetli ulusal partisi, ideolojik yaslarını programına koymuş ve imkan el verdiği gün de bu yasaların derhal kanunlaştırılıp sosyal hayatın hakiki safhasında tatbiki yoluna gidilmiştir.”

Recep Peker’in mecliste yaptığı konuşma devletçilik uygulamalarının İş Kanuna nasıl yansıdığı da güzel bir kanıttır. Her zaman ve her yerde devletçilik politikasının özel teşebbüse zarar vermeyeceğini açıklayan hükümet yetkilileri, İş Kanununun da özel teşebbüse zarara vermeyeceğini Recep Peker’in konuşması ile dile getirmişlerdir.

Sayıları günden güne hızla artan bağımlı çalışanların refahı ve mutluluğu kanunla güvence altına alınmıştır. Kanunda ayrıca, Osmanlı Devleti’nde emeğini satan anlamına gelen, işçi kelimesi de tam olarak tarif edilmiştir; “Bir iş akti dolayısıyla, başka bir şahsın işyerinde bedenlen veyahut bedenlen ve fikren, çalışan kimseye "İşçi" denir”. İş kanunu Recep Peker’in söylediği gibi Türkiye’de çalışma hayatı için bir devrim olmuştur. Eksikleri olsa da 1936 yılında kanunlaşan 3008 sayılı İş Kanunu Türk çalışma hayatında bir dönüm noktasını olmuştur.

B. DÖNEMİN SONUNDA ÇALIŞMA HAYATININ GENEL GÖRÜNÜMÜ

1. Türkiye’de Çalışma Hayatının Yapısal Değişimi

Cumhuriyet devrimlerinin, ülkenin genel yapının değişmesinde çok önemli bir yeri vardır. Siyasi ve sosyal değişim, Cumhuriyet’in ilanı ile başlamış, her alanda yapılan köklü değişikliklerle de pekişmiştir. Siyasi ve sosyal hayatı etkileyecek radikal değişimler, halkın hem yaşayış biçimini hem de hayata bakışını değiştirmiştir. Padişahın ülkesinde kul olarak yaşama düşüncesi yerine, Cumhuriyet Türkiye’sin de çağdaş ve eşit haklara sahip olma düşüncesini halk benimsetmiştir.

Türkiye’de siyasi ve sosyal yapıda hızlı değişim çalışma hayatını da hareketlendirmiştir. Ancak, ülkedeki çalışma hayatının yapısının değişmesi için sadece kanunsal değişiklikler yeterli değildir. Cumhuriyet’in ilk yıllarında genelde Osmanlı Devleti’nden kalan iktisadi ve sosyal politikalara benzeyen uygulamalar on yıl boyunca uygulanması, ülke çalışma hayatına olumsuz yönde etki etmiştir.

Türkiye’de iktisadi ve sosyal politikaların değişmesi 1929 Dünya Büyük Buhranından sonra olmuştur²¹¹. 1930’lu yıllarından sonra iktisadi ve sosyal yapı yoğun şekilde uygulanan “devletçilik” uygulamalarının etkisinde kalmıştır²¹². İktisadi kalkınmada öncelik sanayi işletmelerinin devlet eliyle kurulması ile olmuştur²¹³. Bu doğrultuda ülkenin ihtiyaçları ve iktisadi yapının durumuna göre Anadolu’nun değişik bölgelerinde işletmeler açılmaya başlanmıştır. Devlet bununla da yetinmeyip ülke için hayati öneme sahip işletmeleri (demir yolları, içki ve sigara tekelerini gibi) devletleştirmiş ve 30’lu yılların en büyük işvereni haline gelmiştir.

---

²¹¹ Hikmet Bila, *CHP 1919-1999*, Şefik Matbaası yay., Ankara, 1999, s.s. 63-64.

²¹² Osman Okyar, “Devletçilik Kavramı”, *The Economic Journal*, Mart 1965 s.s.98-111, Türkiye’de Devletçilik, Der. Nevin Coşar, Bağlam yay., İstanbul, 1995, s.189.

²¹³ Erdinç Tokgöz, “Cumhuriyet Döneminde Ekonomik Gelişmeler”, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II*, A.A.M. yay., Ankara, 2005, s.s.324-325.

Tablo 2.5: Üç İldeki İşçi Sayısının Toplam İşçi Sayısına Oranı (1937-1938)

	İşçi Sayısı		Toplam İşçi Sayısına Oranı	
	1937	1938	1937	1938
Vilayetler				
İstanbul	58 135	52 795	% 21.9	% 26.2
İzmir	52 614	27 668	% 19.8	% 18.9
Zonguldak	17 842	21 264	% 6.7	% 10.7
Toplam	128 591	102 087	% 48.4	% 50.6
Diğer Vilayetler	136 570	99 317	% 51.6	% 49.4
Genle Toplam	265 341	201 404	% 100	% 100

Kaynak: Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, İş İstatistikleri, Ankara, 1945 s.36
Cetvel 5., Aktaran :Ahmet Makal, Türkiye’de tek Partili Dönemde Çalışma İlişkileri:
1920-1946 s. 309.

Osmanlıda, tarihsel süreç içerisinde, tarım üretimin en önemli parçasını oluşturmuştur. Üretim genelde evler içerisindeki tezgâhlarla sınırlı kalmış, buralarda çalışanlar çok az ücretlerle 12 saate yakın bir sürede çalışan genç ve vasıfsız kişilerden oluşmuştur²¹⁴. Ancak devletçilik uygulamaları ile birlikte bu durum da değişmiştir. Anadolu’nun değişik bölgelerinde kurulan işletmelerde çalışanlar, yeni bir sosyal sınıf oluşturmuşlardır²¹⁵. Osmanlı Devleti’nde ve Cumhuriyet’in ilk yıllarında üretim çok az kişinin çalıştığı atölyelerde yapıyorken, bir anda devlet eliyle kurulmuş büyük işletmelerin kurulması çalışma hayatını devlet işletmelerine kaydırmıştır²¹⁶. Bu durumun doğal sonucu olarak da “devlet işçisi” kavramı oluşmuştur.

Çalışma hayatında işveren halini alan devlet, mevcut durumdaki sosyal politikalarla Türk çalışanını koruyamayacağını anlamıştır. 1930’lu yıllara kadar Türkiye’de çalışma hayatına yönelik elle tutulur bir sosyal politika oluşturulamamıştır. Osmanlı Devleti’nin çalışma hayatını kontrolsüz bırakan devlet anlayışı Cumhuriyetin

²¹⁴ Yüksel Ülken, *Atatürk ve İktisat, Türkiye*, T.İ.B. yay. Ankara, 1984, s.76-77.

²¹⁵ B.C.A, Yer No: 726.485..1. Fon Kodu: 490..1.0.0 Dosya: 4.BÜRO Sayı :- Tarih: 10.02.1936, s.5. bkz : Ek:29.

²¹⁶ Ahmet Makal, *Türkiye’de Tek Partili Dönemde Çalışma İlişkileri:1920-1946*, s.246-247

ilk yıllarında da devam etmiş, çalışma hayatına yönelik sosyal politikalar gereksiz görülmüş, çalışma hayatının geliştirmeye yönelik bir düzenlemeye gidilmemiştir.

1923–1930 yılları arası bazı kanunlarda çalışma hayatına yönelik dolaylı düzenlemeler bulunsa da bu kanunların Cumhuriyet’in ilk yılları çalışma hayatına fazla bir etkisi olmamıştır²¹⁷. Bu dönemde devlet, dolaylı desteklediği işletmeler ve devletleştirme sayesinde iktisadi hayatta rolünü arttırmaya çalışmıştır²¹⁸.

1930’lu yılların başında değişen iktisadi düşüncenin bir sonucu olarak ülkede çalışanlar ön plana çıkmıştır. Tıpkı Avrupa’daki sanayi devrimi döneminde olduğu gibi, çalışanlar, iktisadi yapının ön önemli parçası halini almışlardır. Devlet iktisadi hedefler doğrultusunda çalışma hayatına yönelik kanunları ve uygulamaları ulusal boyutta düzenlemeye başlamıştır²¹⁹. Çalışma hayatını düzenleyen kanunların bölgesel değil de ulusal boyutta oluşturulması fikri Türk çalışma hayatındaki yapısal değişimin önemli göstergelerinden biridir²²⁰.

Osmanlı Devleti’nde ve Cumhuriyet’in ilk yıllarında sanayi sayabileceğimiz işletmelerin sayısı oldukça az ve bölgesel düzeyde kalmıştır²²¹. Aynı şekilde, bu işletmeler de çalışanların çalışma koşullarına yönelik düzenlemeler de genellikle bölgesel olmuştur²²². Sadece çok ağır koşulları hafifletmeye yönelik bu düzenlemeler Türk çalışma hayatına fazla bir etkide bulunmamıştır. 1930 yılında uygulanmaya konulan Umumi Hıfzıssıhha Kanunu Türk çalışma hayatında ilk yapısal değişikliği getirmiştir. Kanun maddelerindeki çalışanın sağlığını koruyucu önlemler genel mahiyettedir ve çalışanın sağlığının korunmasında yerel yönetimlere ve devlete sorumluluklar yüklemektedir²²³. Türkiye’nin neresinde veya hangi işyerinde olunursa olsun devlet ve işveren çalışanın sağlığını korumakla yükümlü tutulmuştur. Bu kanun devletin çalışma hayatına ulusal boyutta doğrudan ilk müdahalesi olmasına karşılık ülke çalışma hayatı için fazla bir önem teşkil etmemiştir. Türk çalışma hayatının sağlık konusu dışında birçok sorunu daha vardır.

---

²¹⁷ Borçlar Kanunu, Medeni Kanunu ve Hafta Tatili Kanunu

²¹⁸ Çağlar Keyder, *Dünya Ekonomisi İçinde Türkiye (1923-1929)*, s.s.13-14

²¹⁹ Ahmet Makal, *Türkiye’de Tek Partili Dönemde Çalışma İlişkileri: 1920 -1946*, s.319.

²²⁰ A.g.e. s.s.318-320

²²¹ Bkz. Ek:1, Ek:7, Ek:10.

²²² Mesut Gülmez, *Türkiye Belgesel Çalışma İlişkileri Tarihi (1936 Öncesi)*, s.s.540-547.

²²³ TBMM Kavanin Macmuası, Devre:3 İcdima: 3, Cilt.8, TBMM matbaası, Ankara, 1930 s.s.201-230.

İktisadi bakımından tamamen sömürge halini almış bir devlet yapısı çalışma hayatına da olumsuz yansımıştır. Ülkede bulunan az sayıdaki sanayi işletmesinde de çalışanlar hayatlarını sürdürebilecek düzeyde yaşam koşuluna sahip değildiler. Az maaşlı ve devamlılığı olmayan işlerde ya vasıfsız ya da çocuk sayılabilecek kişiler çalıştırılmıştır²²⁴. Türkiye kurulduğundan beri sosyal ve çalışma hayatındaki en önemli sorunlardan biri vasıflı eleman azlığı olmuştur²²⁵. Anadolu’da sanayi işletmesinin olmaması, ülkede vasıflı sanayi çalışanın oluşmasını da engellemiştir. Az sayıdaki vasıflı işçi ise genellikle yabancıdır²²⁶. Ülkedeki sanayi işletmelerinde çalışanları aslında iki farklı gruba ayırmak mümkündür. Birinci grup, genelde yabancılarının oluşturduğu ve yüksek maaş alan yabancılar, ikinci grup ise genelde mevsimlik çalışan ve genelde vasıfsız olan Türk çalışanlar. Vasıflı ve mesleği olmayan çalışanlara genelde “Amele” ismi ile adlandırılmışlardır. “Amele” kelime olarak Osmanlıca işçi anlamına gelse de Osmanlı’da bu kelime genelde vasıfsız Türk çalışanın anlatmak için kullanılmıştır²²⁷. Yıllar sonra Türk çalışanı İzmir İktisat Kongresinde amele kelimesinden rahatsız olduğunu açıkça belirtmiştir²²⁸. Aslında Türk çalışanın sorunu “Amele” kelimesinden kaynaklanmaktadır. Asıl sorun ülkedeki çalışma hayatındaki vasıflı işlerin neredeyse tamamında yabancıların çalışmasıdır. Eğitimsiz ve sanayi üretimine uzak Türk çalışanı çalışma hayatını tamamen yabancı çalışanların kontrolüne bırakarak bu konuda kendini geliştirememiştir²²⁹.

Mustafa Kemal Atatürk’ün 1923 yılında İzmir İktisat Kongresinde yaptığı konuşmasında “Türk Fabrikalarında Türk İşçisi Çalışmalı” sözü ile Osmanlı Devleti’ndeki çalışma hayatı yapısının devam etmeyeceğinin sinyallerini vermiştir²³⁰. Bu düşünce doğrultusunda en köklü değişiklik 1932 yılında olmuştur. 2007 Sayılı Türkiye’de Türk Vatandaşlarına Tahsis Edilen Sanat ve Hizmetler Hakkında Kanun bu düşünce doğrultusunda çıkarılmış bir kanundur²³¹. Kanun her ne kadar 1929 Buhranının ardından oluşan işsizliği en aza indirmek için oluşturulmuş olsa da, ülke içindeki yabancı çalışan egemenliğini ortadan kaldırmada etkili olmuştur. Devletçilik

²²⁴ Genelde Türk ve Müslüman işçilere “amele” denirdi.

²²⁵ Afetinan, *Türkiye Cumhuriyetinin İkinci Sanayi Planı 1936*, s.s.12-13.

²²⁶ Tezel, *a.g.e.*, s. 98-99.

²²⁷ Cumhuriyet döneminde “amele” kelimesi bazen kullanılırdı. *Cumhuriyet*, 9 Mayıs 1950.

²²⁸ A. Gündüz Ökçün *Türkiye, İktisat Kongresi 1923- İzmir*, A.Ü.S.B.F. yay., Ankara,1971. s.430.

²²⁹ Tezel, *a.g.e.*, s.s.98-99.

²³⁰ Atatürk’ün *Söylev ve Demeçleri II*, A.A.M. yay., Ankara, 2006, s.116.

²³¹ *TBMM Zabıt Ceridesi*, Cilt,9 Devre.4, İçtima.1, TBMM Matbaası, Ankara, 1932, s.125.

uygulamaları çerçevesinde devlet açılacak işletmelerde ve sanayileşmede Türk çalışanına güvendiğini bu kanunla göstermiştir.

1930'lu yıllarda devletin çalışma hayatını etkileyecek sosyal politikalarda gözle görülür bir değişme gözlenmemiştir. Bunun yanında devlet işletmelerinde çalışanların insan onuruna uygun şekilde çalışması ile ilgili düzenlemeler, hem çalışma koşullarının iyileşmesi hem de çalışanları koruyucu önlemlerin alması ülke çalışma hayatına yeni bir boyut kazandırmış, ILO ya giriş ve Hafta Tatili Kanunu bu yeni düzeni iyice pekiştirmiştir.

Devletin bu dönemde değişen en önemli sosyal politikası iş kanunu ile olmuştur. Cumhuriyet'in ilk yıllarında önemsenmeyen İş Kanunu ciddi bir şekilde tasarlanarak kanunlaştırılmıştır. 3008 Sayılı İş Kanunu eksik yanları olmasına rağmen Türk çalışma hayatının yapısını değiştirmiştir. İş kanununa bu yüzden bir milattır dememiz yanlış olmayacaktır. Devlet iş kanunuyla çalışanına bakışını çağdaş bir yapı doğrultusuna değiştirmiştir.

2. Türkiye'de Çalışma Alanlarındaki Değişim

Avrupa'da sanayi devriminin yaşandığı dönemde sanayinin gelişmesi köyden şehirlere göçü hızlandırmış, sanayide kullanılan hammaddenin yoğun bulunduğu bölgelerdeki kentler fabrika şehirlerine dönüşmeye başlamıştır²³². Durum öyle bir hal almıştır ki sanayi malları üretilen fabrikalarda işçi sayısı binlerle ifade edilmeye başlanmıştır. Burada çalışan işçilerin bu şehirlere taşınmasıyla sanayi şehirleri ortaya çıkmış, buralarda yaşayan insanlar kırsal kesimden tamamen koparak kent kültürüne adapte olmaya başlamışlardır²³³. Böylelikle tarımda çalışan nüfus, yerini fabrikalarda çalışan nüfusa terk etmiştir. Sanayileşme ayrıca kişilerin üretim sağladığı alanlar açısından statü sınıflandırması da getirmiştir. Düz işçi, usta, ustabaşı gibi unvanlara sahip olanlar fabrikaların değişik bölgelerinde çalışmaya başladılar. Böylece vasıflı işçiler, çalışma hayatına profesyonel anlamda işbölümü ve uzmanlaşmayı getirerek fabrikaların bu alandaki ihtiyaçlarını karşılamışlardır.

²³² Leo Huberman, *Feodal Toplumdan Yirminci Yüzyıla*, Çev. Murat Belge, İletişim yay., İstanbul, 2003, s.15.

²³³ A.g.e., s.s.15-17.

Türkiye’de çalışma alanlarındaki değişim Avrupa’daki gibi bir sanayileşme süreci izlememiştir. Osmanlı Devleti’nde İstanbul, İzmir ve Selanik dışındaki yerleşim alanları tamamen kırsal bir yaşam tarzına ve üretime yapısına sahipti²³⁴. Kırsal kesimde yaşayan insanlar ilkel tarım yöntemleri ile çiftçilik yapmakta sayılan şehirler dışındaki bölgelerde yaşayan insanların çok büyük bir çoğunluğu sadece toprağa bağlı olarak çalışmışlardır. Bunun yanında Anadolu’nun değişik şehirlerinde tarıma bağlı küçük imalathaneler de bulunmaktadır. Genelde bir evin alt katını veya evin belirli bir bölümü kullanılarak ev tipi küçük işletmeler oluşturulmakta, burada evin aile bireyleri çalışmakta, iplik, halı, pamuk, ipek gibi ürünlerin üretimi yapılmaktadır. İstanbul, İzmir, Selanik gibi büyük şehirlerde ise Avrupa benzeri sanayi işletmeleri az da olsa görülmektedir. Yabancıların elinde bulunan bu işletmelerde çalışan uzmanların da neredeyse tamamı yabancılardan oluşmaktadır²³⁵. Türk ve Müslüman nüfus ise çoğunlukla tarım ve tarım ürünleri imalatında çalışmaktaydılar. Bu sebeple Osmanlı Devleti’ndeki çalışma hayatını “tarım ve tarım ürünleri imalatı” çerçevesinde değerlendirmek yanlış olmayacaktır.

Türkiye devleti iktisadi hayatını ve çalışma hayatını Osmanlı Devleti’nden miras alarak kurmuştur. Yeni kurulan ülkede çalışma alanlarındaki değişimin hemen olması beklenmese de Türkiye’nin iktisadi politikası Osmanlı Devleti’nden çok farklı bir biçimde değişime uğramıştır. Bu değişiklik genelde iktisadi yapının yabancıların elinden alınmasına yönelik olmuştur. Kapitülasyonlar ve Duyun-u Umumiye hemen kaldırılmış ülke için önemli kuruluşlar hemen devletleştirilmiş, yerli sanayi işletmelerin gelişmesi için devlet tarafından önemli teşvikler verilmiştir. Yatırımlar ise, birkaç Anadolu şehrinde çoğunlukla devlet ortaklı işletmeler kurulmasıyla kendini göstermiştir. Ancak kurulan işletmelerin toplam nüfusa oranında önemli bir değişim olmaması 1930’lu yıllara gelinceye kadar ülkedeki yerli çalışanların çalışma alanlarında fazla bir değişim olmamıştır²³⁶.

Türkiye’de çalışma alanlarındaki asıl değişim devletçilik uygulamalarının yoğun olarak görüldüğü 1930’lu yıllar olmuştur. Anadolu’nun değişik bölgelerinde sanayi

---

²³⁴ Zafer Toprak, “Tanzimat’ta Osmanlı Sanayi”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt.4., İletişim yay. İstanbul, 1985, s.1352.

²³⁵ Jacques Thobie, “Osmanlı Devleti’nde Yabancı Sermaye”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt.3., İletişim yay. İstanbul, 1985, s.s.738-739.

²³⁶ *Osmanlı’dan Cumhuriyet Türkiye’sine İşçiler 1839-1950*, s.177.

işletmelerinin kurulması o bölgede yaşayan insanların tarla yerine fabrikalarda çalışmasına neden olmuştur. Cumhuriyet'in ilanının sonra ilk önce demir yolları ve liman işletmeleri, daha sonra tütün ve içki tekellerinin devletleştirilmesi, Türk çalışanının bu işletmelerde aktif çalışmasına neden olurken, 1930'lu yıllarda kurulan Sümerbank ve Etibank kurumlarına bağlı kurulan işletmeler, Türk çalışanının çalışma alanlarını değiştirmiştir. Tarım çalışanları köy ya da kasabalara fabrika kurulması ile işçi olmaya başlamışlardır. Bu süreç çalışan bireyin ilk önce fabrikanın inşaatında işçi, sonra kurulan fabrikada çırac, daha sonra da usta olarak devam etmesi ile devam etmiřtir²³⁷. Bunun yanında ev türü imalathanelerde çalışanlar da devletin kurduğu fabrikalarda çalışmaya bařlamıřlardır²³⁸. Ayrıca bu fabrikalara değişik mesleklerde (marangoz, hemşire, hademe gibi) işçiler de alınmaya başlanmış, böylece işletmelerde işbölümü ve uzmanlaşma yaşanmaya bařlanmıřtır²³⁹.

İşi bilip bilmemesine bakılmaksızın işe alınan insanlar gerçek anlamda Türk işçisinin doğmasını da sağlamıştır. Tabi bunun oluşmasında 1930'lu yıllarda uygulanan sosyal politikaların da büyük bir etkisi vardır. 2007 Sayılı Türkiye'de Türk Vatandaşlarına Tahsis Edilen Sanat ve Hizmetler Hakkında Kanun gibi kanunlar da Türk insanının çalışma alanlarını değiştirmiştir. Devletçilik uygulamaları yerli uzman işçinin bulunmadığı bir dönemi sona erdirerek, yerli sanayinin eğitimli insan ihtiyacını devlet eliyle yetiştirmeye bařlamıřtır²⁴⁰.

Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı o kadar iyi hazırlanmıştır ki fabrikalardaki çalışanları bile etkilemiştir. Fabrikalar planlanırken çalışanların her türlü sorunu düşünölmüş, evi olmayan çalışan için barınacağı bir yer, yemeği olmayan çalışan için yemekhane, sağlık imkânı olmayan çalışan için hastane gibi olanaklar plan dâhiline alınmıřtır²⁴¹. Örneğin başka şehirde küçük ev atölyesinde günlük alan bir çalışan başka bir ilde kurulan işletmede tüm ihtiyaçları karşılanarak çalışabilir hale gelmiştir Tarımda

---

²³⁷ Nurettin Filiz'in oğlu Ramazan Haluk Filiz 2 Eylül 2009 yılında yapılan röportaj.

²³⁸ Ahmet Ablas 25 Temmuz 2009 yılında yapılan röportaj.

²³⁹ Metin Önem 17 Aralık 2009 yılında yapılan röportaj.

²⁴⁰ Tuna, a.g.e., s.s.267-268

²⁴¹ Ahmet Makal, *Türkiye'de Tek Partili Dönemde Çalışma İlişkileri: 1920-1950*, s.s.264-268.

çalışan başka biri ise kendi bölgesinde kurulan fabrikada işe başlayabilmiştir. Hatta askerlik çağına gelen işçinin askerliği bile rahatça ertelenmiştir²⁴².

Çalışma alanlarındaki değişim çok hızlı olmasına karşılık, gerçek anlamda işçi sınıfının oluşması için zaman gereklidir. İşletmelerdeki maaşların tatmin edici düzeyde olmaması ve çalışan işçinin ailesinin hala tarıma bağlı kalması tam anlamıyla işçi sınıfının oluşmasını engellemiştir. Çalışma saatinin genelde günde 8 saat olması çoğu işçinin kendi toprağını da işlemesine nedene olmuştur. Çalışanların birçok nedenden dolayı topraktan ayrılamaması “iş var işçi yok” sözünün döneme damga vurmasına neden olmuştur. Bunun nedeni tarım gelirinin fabrikada gelirinin önüne geçmesidir²⁴³.

Avrupa’da sanayinin geliştiği dönemde, toprakta çalışmanın olumsuzlukları karşısında fabrikalarda çalışarak şehirlerde yaşamak, tarım çalışanı için özenilecek bir durumdur. Türkiye’de ise fabrikaların genelde kırsal bölgelere kurulması ve çalışanlara düşük maaş verilmesi bu özentinin Türkiye’de oluşmamasına neden olmuştur. Fabrikada çalışmak sadece o bölgede geçim sorunu yaşayanlar için cazipken toprağı olan ailelerin bireyleri genelde fabrikada çalışmayı tercih etmemişlerdir²⁴⁴. Böylece topraksızlar ve geçim sorunu yaşayan insanlar devlet kuruluşlarının ilk çalışanları olmuşlardır. Devlet işletmelerinde herkese göre iş olduğundan işletmelerde genelde vasıf aranmamış, hiçbir vasfı olmayan bir kişi çalışkanlığından ve dürüstlüğünden emin olunduğu takdirde hemen işe alınmıştır²⁴⁵. Kırsal kesimde yılarca süren savaşlar dolayısıyla kendi toprağını bile işleyemeyen Anadolu halkı için vasıflı olmak, zaten beklenilemez bir durumdur. Bu yüzden üretimin devam etmesi adına 2007 Sayılı Türkiye’de Türk Vatandaşlarına Tahsis Edilen Sanat ve Hizmetler Hakkında Kanun olmasına rağmen işletmelere birçok yabancı çalışan da alınmıştır²⁴⁶. Karasabanın dışında bir makine kullanmamış insan için sanayi makinesini kullanmak oldukça zor bir durumdur. Yabancı ülkelerden getirilen uzman işçiler ve mühendisler bu araçların kullanılmasında Türk çalışanına büyük destek olmuşlardır. İşi bilen ve vasıflı olanlar devlet işletmelerinde el üstünde tutulmuştur. Hatta işin uzmanı yabancı işçi işletmenin

---

²⁴² B.C.A., Yer No: 116.29..18. Fon Kodu: 30..18.1.2 Dosya: 10-350 Sayı : 3/7386 Tarih: 05.05.1948. Bkz. Ek:57.

²⁴³ Ahmet Ablas, *a.g.r.*

²⁴⁴ *A.g.r.*

²⁴⁵ Ramazan Haluk Filiz *a.g.r.*

²⁴⁶ B.C.A., Yer No: 83.34..11. Fon Kodu: 30..18.1.2 Dosya: 243-313 Sayı : 86312/ Tarih: 21.04.1938.

müdüründen bile fazla maaş alabilmiştir²⁴⁷. Devlet işletmelerinde düz işçiler bile özelliklerine ve vasıflarına ayrılmışlardır. Memurlar dışında, işçiler arasında genelde dört sınıf vardır. Bunlar: 1. Sınıf Amale, 2. Sınıf Amele 1. Sınıf İşçi, 2. Sınıf İşçi'dir²⁴⁸. Örneğin mesleği olanlar devlet işletmesine girerken sınava tabi tutularak 1. veya 2. sınıf işçi olarak işe alınmışlar vasıfsız olan çalışanlar ise durumuna göre 1. veya 2. Sınıf Amele olarak işe alınmışlardır²⁴⁹. Ayrıca devlet işletmelerinin genelde tarıma dayalı olması ve genelde işlerin hasat zamanı yoğunlaşması mevsimlik işçilere de amele denmesine neden olmuştur.

Cumhuriyet'in ilanından sonra "amele" kelimesi anlam bakımından büyük değişikliğe uğramıştır. Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde genelde Türk çalışanlar geneli için kullanılan bu kelime, 1930'lu yıllardan sonra sadece mesleği olmayan, vasıfsız çalışanlar için söylenmeye başlanmıştır. Ancak dönem içerisinde bazen de ağız alışkanlığından işçi ve amele kelimesinin birbiri yerine kullanıldığını görmekteyiz²⁵⁰. Devlet kayıtlarını emsal alırsak Amele kelimesi genelde geçici ve vasıfsız elemanlar için kullanılan bir ifade olarak karşımıza çıkmaktadır²⁵¹. İleriki yıllarda tamamen ortadan kalkacak olan "amele" kelimesi Osmanlı Devleti ve Cumhuriyet'in ilk yıllarında Türk çalışma hayatında önemli yere sahiptir.

Sümerbank ve Etibank'a bağlı işletmeler genelde büyük üretim yapan çok sayıda işçiyi barındıran işletmeler olarak karşımıza çıkmaktadırlar. Ülkenin dışa bağımlılığını ortadan kaldırmak amacıyla işçiler ülkenin ihtiyaç duyduğu temel ihtiyaçların üretildiği fabrikalarda üç vardiya halinde en fazla 8 çalışırken yaptıkları iş ve mesleklerine göre değişik ücretler almışlardır²⁵². Fabrikalarda en iyi ücreti alan kişiler genelde üretimdeki makineyi kullanan veya yönlendiren ustabaşları olmuştur. Genelde yabancı uzmanların yetiştirdiği ustabaşı, kullandığı makineyi en ince ayrıntısına kadar bilmekte ve genelde işletmede çalışanların durumlarından doğrudan sorumlu olmaktadır. Hatta Türkiye'de bulunan özel sektör işletmelerinden, devlet işletmelerinde çalışan ustalara daha yüksek

---

²⁴⁷ B.C.A., Yer No: 114.63..8. Fon Kodu: 30..18.1.2 Dosya: 27-16 Sayı : 3/6429 Tarih: 22.09.1947. B.C.A., Yer No: 115.70..16. Fon Kodu: 30..18.1.2 Dosya: 24-34 Sayı : 3/6577 Tarih: 23.10.1947. Bkz. Ek:56, Ek:57.

²⁴⁸ Bkz. Ek.58.

²⁴⁹ Metin Önem, *ag.r.*

²⁵⁰ Bu karışıklığı 9 Mayıs 1950 *Cumhuriyet* gazetesinde görebiliriz.

²⁵¹ Bkz. Ek.58.

²⁵² Ahmet Ablas, *a.g.r.*

maaşlarla teklif gelmeye bile başlamıştır²⁵³. Bu durum devlet işletmelerinin uzman işçi yapısının ne kadar geliştiğine bir örnektir.

Osmanlı Devleti döneminde yüksek maaş alan yabancı ustabaşların yerini, işin uzmanı Türk uzmanlar alamaya başlamış devlet işletmeleri, Müdür, müdür yardımcısı, şef, memur ve işçisiyle uyum halinde profesyonel olarak çalışan yapıya bürünmüştür. 1930'lu yılların sonunda özel sektör işletmeleri artık devlet işletmelerinden vasıflı işçi almaya başlayacaktır²⁵⁴.

3. Türk Çalışma Hayatının Sanayileşmiş Ülkelerle Kıyaslanması

1930–1940 yılları arasında Türkiye'nin çalışma hayatı, sanayini ve sosyal politikaların gelişmesi ile büyük bir değişime uğramıştır. Avrupa'nın sanayileşmiş ülkelerinde görülen büyük işletmeler, Anadolu'nun çoğu bölgesindeki çalışma hayatını değişimine büyük katkı sağlamıştır²⁵⁵. Birçoğu devlet yönetiminde bulunan işletmeler, sosyal politikalar sayesinde, ülkenin çalışma hayatını, Avrupa'nın her anlamda gelişmiş çalışma hayatıyla kıyaslanacak duruma getirmişlerdir. İngiltere, Fransa gibi sanayisi ve çalışma hayatına yönelik sosyal politikaları gelişmiş ülkeler, çalışanlara verdiği haklar konusunda da her zaman öncü olmuşlardır²⁵⁶. Ancak, ülkedeki çalışma hayatına yönelik sosyal politikaların durumunu değerlendirmemizde, öncü ülkelerle kıyaslama tek başına yeterli olmayabilir. Bu bağlamda ILO'nun önemi ortaya çıkmaktadır. 1919 yılında, Milletler Cemiyeti bünyesinde kurulmuş olan Uluslararası Çalışma Örgütü, dünyada çalışma hayatını daha kaliteli bir düzeye getirmeye çalışan bir kurumdur²⁵⁷. Uluslararası Çalışma Örgütü sözleşmeler ve tavsiye kararları örgütün en önemli fonksiyonudur. Kurumun belirlediği sözleşmelere imza atan ülkeler, çalışma hayatı yapılarını uluslararası normlara taşımış olmaktadır. Bu bağlamda Türkiye'nin 30'lu yılların sonunda

---

²⁵³ Ramazan Haluk Filiz, *a.g.r.*

²⁵⁴ Ramazan Haluk Filiz, *a.g.r.*

²⁵⁵ B.C.A, Yer No: 726.485..1. Fon Kodu: 490..1.0.0 Dosya: 4.BÜRO Sayı :- Tarih: 10.02.1936, s.5. Bkz. Ek: 29.

²⁵⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz. Cahit Talas, *İçtimai İktisat Dersleri* s.s. 70-89.

²⁵⁷ 1919 yılında kurulmuş olan Uluslararası Çalışma Örgütü, sosyal adaletin ve uluslararası insan ve çalışma haklarının iyileştirilmesi için çalışan bir Birleşmiş Milletler ihtisas kuruluşudur. Bu kuruluş günümüz çalışma hayatını uluslararası boyutta düzenleyen de tek makamdır.

çalışma hayatını yapısını değerlendirirken, sanayileşmiş ülkelerle birlikte ILO' nün tavsiye kararlarını da göz önünde tutmamız gerekmektedir²⁵⁸.

Türkiye'nin bu dönemde çalışma hayatını, sanayileşmiş ülkelerle kıyaslarken, üç temel başlık karşımıza çıkmaktadır: Sosyal güvenlik, sendikal haklar ve grev. Çalışma hayatına yönelik sosyal politikaların temelini sosyal güvenlik düşüncesi ve uygulamaları oluşturmaktadır. Sosyal güvenlik düşüncesi ilk olarak çocuk ve kadın çalışanların korunması yönelik başlamıştır²⁵⁹. Daha sonraki dönemlerde tüm işçileri koruyucu tedbirler alınmaya başlanmış, çalışma ortamından kaynaklanan sorunlar, hastalık ve malullük yardımları, emeklilik hakkı ve iş güvencesi sanayileşmiş ülkelerde sosyal güvenlik yapısının içine girmiştir²⁶⁰. Özellikle 20. yüzyılda sosyal güvenlik İngiltere ve Fransa gibi ülkelerde çok gelişmiş ve günümüzün yapısına kavuşmuştur. Bu bağlamda çocuk işçilerin korunmasıyla başlayan süreç, bütün çalışanları kapsayacak şekilde genişlemiştir. Çalışma hayatına yönelik sosyal güvenlik düzenlemeleri, 19. yüzyılın başından itibaren İngiltere'de çocuk işçilerin ağır şartlarda ve uzun süre çalıştırılmaması kanunu ile başlamıştır²⁶¹. 1937 yılında İngiltere, 16 yaşından küçük çocukların çalışma sürelerini en fazla haftada 44 saat olarak belirlemiştir²⁶². Ayrıca 1911 yılında çıkarılan kanun ile 16 yaşının altında olanların madenlerde çalıştırılması yasaklanmıştır. İngiltere'deki bu tür düzenlemelerin Fransa'daki başlangıcı ise 1841 yılına dayanmaktadır²⁶³. Fransa'da bu yılda çıkarılan sosyal politika kanunu ile çalışan çocuklar koruma altına alınmaya çalışılmıştır.

Türkiye'de ise 1930 yılına kadar çalışan çocuklara yönelik bir kanun bulunmamaktadır. 1930 yılında Umumi Hıfzıssıhha Kanunu'nda ilk ile defa çocuk çalışanların korunmasına yönelik düzenlemeler yapılmıştır²⁶⁴. 1936 yılında 3008 Sayılı İş Kanunu ile de çocuk işçilerin korunmasına yönelik önlemler alınmıştır. Türkiye'de çocuk işçilerin korunmasına yönelik önlemlerin alınmasının bu kadar geç olması düşündürücü bir durumdur. Sanayileşmiş ülkelerde çocuk çalışanlara gösterilen önem kadar, kadın çalışanlara da önem gösterilmeye çalışılmıştır. Aynı çocuklar gibi

---

²⁵⁸ Ek: 66.

²⁵⁹ Cahit Talas, *İçtimai İktisat Dersleri*, s.73.

²⁶⁰ Meryem Koray, Alper Topçu, *a.g.e.*, s.s.145-149.

²⁶¹ Cahit Talas, *İçtimai İktisat Dersleri*, s.s.73-74.

²⁶² *A.g.e.*, s.75.

²⁶³ *A.g.e.*, s.s.75-76.

²⁶⁴ *TBMM Kavanin Macmuası*, Devre:3 İcdima: 3, Cilt.8, TBMM Matbaası, Ankara, 1930, s.s.222-223

kadınlara da çalışma koşullarından en fazla etkilenen grubun içine girmektedir. Kadın fiziksel olarak, özellikle sanayi işletmelerinde yıpranmakta ve bunu doğacak çocuğuna ya da doğmuş çocuğuna yansıtmaktadır. Hükümetler bu durum karşısında 19. yüzyıl ortalarından itibaren kadınları koruyucu tedbirler almaya başlamıştır. Bununla birlikte çocuk ve kadın çalışanların korunması tek başına çalışma sosyal güvenlik tedbirlerini oluşturmamaktadır. Özellikle 20. yüzyılın başlarında daha geniş kapsamlı olarak bu konu ele alınmıştır. Buna bağlı olarak sosyal güvenlik düşüncesi kapsamına giren bazı riskler belirlenmiştir:

- İşsizlik
- Yeterli Miktarda Gelir
- İş Görmemezlik
- İhtiyarlık
- Aile Ödenekleri
- Aile Reisinin Ölümü
- İş Sigortaları

Saydığımız bu başlıklar, 1930’lu yıllarda sanayileşmiş ülkelerde, sosyal güvenlik kapsamında yer almıştır. Sosyal güvenliğin tam olarak işlemesi için büyük finansman desteğine ihtiyaç duyulmuş, devlet, sosyal güvenliğin finansmanı sağlayabilmek için işveren, işçi ve devlet gelirlerinden beslenecek bir fon oluşturmuştur²⁶⁵. Böylece sosyal güvenliğin finansmanı için ülkenin tüm kesimleri üzerine düşen görevi yapmaya yönelmiştir.

Türkiye’de belirlenen sosyal güvenlik kapsamı içinde yer alan başlıklar, 1930’lu yıllarda, sadece düşünce aşamasında kalmıştır. 3008 Sayılı İş kanunu sosyal güvenlik kapsamında önemli düzenlemeler getirse de, bu düzenlemeler ancak İkinci Dünya Savaşının ardından yürürlüğe konabilmiştir. Bununla birlikte; aile ödenekleri, yeterli miktarda gelir gibi sosyal güvenlik konularının çözümü 1960’lı yıllara kadar beklemek zorunda kalmıştır.

Türkiye Sosyal güvenlik konusunda sanayileşmiş ülkelerle kıyaslandığında çok geride kalmıştır. Sadece iş koşulların iyileştirmesine yönelik (hafta tatili, sekiz saat

---

²⁶⁵ Cahit Talas, *İçtimai İktisat Dersleri*, s.404.

çalışma, madenlerde çalışma, kadın ve çocuk çalışanların korunması gibi) çalışmalar bağlamında sanayileşmiş ülkelerle kıyaslanabilecek durumdadır. Bunun dışında ülkedeki sanayi yapısı ve devletin iktisadi durumu, gelişmiş sosyal güvenlik politikalarının kaldırabilecek yapıya henüz ulaşmamıştır.

Sendika ve grev hakkı Türkiye ile sanayileşmiş ülkeler arasındaki kıyaslamada sosyal güvenlikten sonra gelen ikinci konudur. Dünyada sendikal faaliyetler 18. yüzyılın sonlarına doğru İngiltere’de ortaya çıkmış 19. yüzyılın ikinci yarısından başlayarak sanayileşmiş ülkelerde işçi sendikaları yaygın olarak görülmeye başlanmıştır. İşçi sendikaları başlarda sanayileşmiş ülkelerde devlet tarafından olumlu karşılanmasa da, daha sonraki yıllarda çalışma hayatının değişmez bir parçası olmuştur. 1930’lu yıllara gelindiğinde ise sendikalar özellikle Avrupa’da önemli sivil toplum örgütleri haline gelmiş, siyasi olarak da ciddi bir güce sahip olmuşlardır. Örneğin 1938 yılında İngiltere’de 1024 sendikada 6.053.000 kişi üye olarak güçlü bir grup oluşturmuşlardır²⁶⁶.

Türkiye’de ise işçi sendikaların durumu sanayileşmiş ülkelere göre çok farklıdır. Türkiye’de işçi sendikalarına 19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyılın başında devlet tarafından hep olumsuz gözle bakılmıştır. 1909 yılında çıkarılan kanunla ise işçi sendikaları tamamen yasaklanmıştır. Bu durum ülkede sanayileşmenin en fazla geliştiği dönemde devam etmiştir. Osmanlı Devleti’nden kalma işçi sendikalarına olumsuz bakış ancak 1946’da çok partili hayata geçişle gerçekleşmiştir.

Sanayileşmiş ülkelerde çalışma hayatına yönelik sosyal politikalarda önemli yere sahip olan işçi sendikalarının en büyük yaptırım gücünü grev hakkı oluşturmaktadır. Aynı sendikalar haklar gibi grev hakkı da sanayileşmiş ülkelerin sosyal politika anlayışı içinde yer almaktadır. Grev çalışana verilen haklardan en tartışmalı olanlarını olmuştur. Grev hakkı sanayileşmiş ülkelerde 20. yüzyıla kadar hep yasaklanmış ve grev ilan eden işçiler yargılanmış ve hapis cezasına çarptırılmışlardır. 1906 yılında ise İngiltere’de ilk defa grev yasal bir çerçeveye oturtulmuştur. Diğer sanayileşmiş ülkelerde ise genelde İkinci Dünya savaşının ardından grev hakkı çalışanlara verilmiştir.

---

²⁶⁶ A.g.e., s.251.

Grev hakkı konusunda, Türkiye'ye baktığımızda Osmanlı Devleti döneminde sanayileşmiş ülkelerde hükümetlerin tutumundan farklı bir yapı sergilenmemiştir. Hatta 1909 yılında Tatil-i Eşgal Kanunu ile grev kesin bir dille yasaklanmıştır. 1930 Türkiye'sine kadar gelen bu anlayış 3008 İş Kanunu'nun 72. maddesi ile pekiştirilmiştir. Grev sanayileşme döneminde Türkiye'de hükümetler tarafından hiç de hoş karşılanmamıştır. Türk çalışanı grev hakkını kazanmak için uzun süre beklemiştir.

Türkiye 1930'lu yıllarını sanayileşmiş ülkelere her anlamada yetişmeye çalışarak geçirmiştir. Bu durum çalışma hayatını etkileyen sosyal politikalarda da kendini göstermiş, böylece Türkiye'nin ilk iş kanunu yasalaşmıştır. Ne yazık ki iş kanunu olması, ülkedeki çalışanların sorunlarını ve isteklerinin karşılanmasına yetmemiştir. Türkiye'nin çalışma hayatının sanayileşmiş ülkeler seviyesine gelebilmesi için, kanunlarında çok büyük aşamalara ihtiyacı vardır.

III. BÖLÜM

II. DÜNYA SAVAŞI YILLARI UYGULANAN DEVLETÇİLİK UYGULAMALARININ ÇALIŞMA HAYATINA ETKİSİ

A. SAVAŞ SÜRESİNCE UYGULANAN DEVLETÇİLİK POLİTİKASI VE ÇALIŞMA HAYATI

Türkiye’de İkinci Dünya Savaşının yarattığı sosyoekonomik ortam devletçilik uygulamaları üzerinde etkili olmuş, bu ortamdan çalışma hayatı da etkilenmiştir¹. 30’lu yıllarda devletçilik uygulamaları sayesinde gelişen çalışma hayatına yönelik sosyal politikalar savaş döneminde durma noktasına gelmiştir². Planlı Devletçilik politikası ve devlet işletmeleriyle gelişen sanayi sektörünün yarattığı olumlu hava savaş döneminde bozulan iktisadi dengeler sebebiyle kaybolmuştur³. Bunun yanında yeni işletmelerin açılmaması çalışma hayatını olumsuz yönde etkilemiş ve istihdam değerlerindeki büyüme durmuştur⁴. Ayrıca bu ortam savaştan hemen önce hazırlanan İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı’nın uygulanışında da aksaklıklar yaratmıştır⁵. Türkiye her ne kadar savaşa girmemiş olsa da mevcut durum iktisadi yapının savaş şartlarına göre düzenlenmesini gerektirmiş; hayat pahalılığı, temel besin maddelerinin bulunamaması ülkede, bağımlı çalışanları olumsuz yönde etkilemiştir⁶.

Savaş, sadece işletmeler açısından bir gerileme yaratmamış, sosyal politikaların da zayıfladığı bir dönem yaratmıştır⁷. Savaşın son yılına gelene kadar çalışma hayatına

---

¹ Firdevs, Kantar, *Bir İktisat Politikası Olarak Devletçilik ve Türkiye’de Devletçilik Uygulaması (1923–1945)*, Yayınlanmamış, Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 1987, s.113.

² Zevyat Hatipoğlu, *Gelişme ve Türkiye İktisadı*, Beta yay., İstanbul, 1999, s.97.

³ Erdinç Tokgöz, “Cumhuriyet Dönemi Ekonomik Gelişmeler”, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II*, A.A.M. yay. Ankara, 2005, s.s.328-329.

⁴ *İstatistik Göstergeler 1923-2008*, TÜİK yay., Ankara, 2009, s.634. Bkz. Tablo: 3.1

⁵ Koray Başol, *Türkiye Ekonomisi*, Anadolu Matbaası yay., İzmir, 1994, s.58.

⁶ S. Tezel, *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi*, Tarih Vakfı Yurt yay., İstanbul, 2002, s.259.

⁷ Ahmet Makal, *Ameleden İşçiye Erken Cumhuriyet Dönemi Emek Tarihi Çalışmaları*, İletişim yay., İstanbul, 2007, s.164.

yönelik sosyal politikalarda herhangi bir hukuki çalışma yapılmamıştır⁸. Ayrıca 3008 Sayılı İş Kanunun bireysel çalışma ilişkileri alanındaki koruyucu hükümlerine yönelik düzenlemeler de neredeyse 8 yıl boyunca yapılmamıştır⁹. Ülke çalışma hayatı ayrıca savaş zamanında uygulanan olan üstü düzenlemeler ve kanunlardan da etkilenmiştir. Milli Koruma Kanunu gibi olağanüstü koşullarda yapılan kanunlar, çalışma saatlerinin uzatılması, gelir vergisinin artırılması, çalışana verilen sosyal yardımların azaltılması gibi bazı düzenlemeler ve kanunlar ülke çalışma hayatını doğrudan etkilemiştir¹⁰. Bu ortamdan toplumun her kesiminin etkilendiği gibi çalışanlar da üst düzeyde etkilenmiştir. Bununla birlikte devlet savaş döneminde çalışanın üretim sürecinde önemini de kavramış, üretimin durmaması için fabrikalarda çalışan işçi, usta ve memura ihtiyaç olduğunun bilincine varmıştır. Bu bağlamda savaş döneminde yoğun asker ihtiyacı olmasına karşılık, devlet işletmelerinde çalışan işçi ve memurların tecil işlemlerine öncelik tanınmıştır¹¹. 1939–1945 yıllarını arasında gerçekleşen İkinci Dünya Savaşı döneminde devlet, devletçilik politikasının da işlerliğini devam ettirmek açısından ülke çalışanlarının bu ortamdan en az şekilde etkilenmesini sağlamaya çalışmıştır¹². Buna karşılık istenilen iktisadi başarı elde edilememiştir.

Savaş öncesi dönemde devlet işletmeleri ülkenin dışa bağımlılığını en aza indirmiş, ülkenin değişik bölgelerinde iş olanakları sağlamıştır¹³. Ancak savaşla beraber bu süreç duraklama devrine girmek zorunda kalmıştır. Savaş döneminin bir diğer olumsuz getirisi zengin fakir ayrımındaki açığın büyümesidir¹⁴. Karaborsa ve enflasyon, çalışan kesimi en çok etkileyen olumsuzlukların başında gelmiştir¹⁵. Nüfus artış hızının savaş yıllarında fazla olmaması, işsizliğin artmasını engellese de hayat pahalılığı çalışan kesime büyük zararlar vermiştir¹⁶. Büyüme hızı geçmiş yıllarda genelde yüksek oranlı

---

⁸ Çalışma Bakanlığı Kuruluş ve Görevleri Üzerinde Kanunu, İş Kazalarıyla Meslek Hastalıkları ve Analık Sigortaları Kanunu, İşçi Sigortaları Genel Müdürlüğünün Kuruluşuna ilişkin kanunlar savaşın fiilen bitmeden önce 1945 yılında TBMM tarafından çıkarılmıştır.

⁹ A.g.e., s.164.

¹⁰ Cumhuriyet, 22 Ocak 1942.

¹¹ B.C.A., Yer No: 56.379..20. Fon Kodu: 30..10.0.0 Dosya: 5640 Sayı : - Tarih: 17.07.1940. Bkz. Ek:41.

¹² B.C.A., Yer No: 167.160..6. Fon Kodu: 30..10.0.0 Dosya: 17529 Sayı : - Tarih: 09.09.1941. bkz Ek : 44-a., Ek: 44-b., Ek: 44-c., Ek: 44-d.

¹³ B.C.A., Yer No: 726.485..1. Fon Kodu: 490..1.0.0 Dosya: 4.BÜRO Sayı :- Tarih: 10.02.1936, s.5. bkz. Ek: 29.

¹⁴ Tokgöz, a.g.e., s.330.

¹⁵ Mehmet Selçuk, Özkan, Abidin Temizer, *İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye’de Karaborsacılık*, Uluslar Arası Sosyal Araştırma Dergisi, 2/9, Ordu, 2009, s.s.320-321.

¹⁶ *İstatistik Göstergeler 1923-2008*, s.589.

olmasına karşılık, savaş dönemi boyunca eksi değerlere düşmüştür. Bu olumsuzluklara yüksek enflasyonun eklenmesi ise güçlü sıkıntılara yol açmıştır.

Tablo 3.1: İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Büyüme ve Enflasyon Verileri

Yıllar	Büyüme (%)	Enflasyon (%)
1939	6,9	4,8
1940	- 4,9	22,7
1941	- 10,3	40,7
1942	5,6	92,1
1943	- 9,8	74,0
1944	- 5,1	22,8
1945	- 15,3	54,1

Kaynak :İstatistik Göstergeler, Devlet İstatistik Enstitüsü yay., Temmuz 1996 Aktaran. Erdinç Tokgöz, “Cumhuriyet Dönemi Ekonomik Gelişmeler”, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II*, A.A.M. yay. Ankara, 2005, s.329. Tablo 2.

Ele alabileceğimiz bir diğer sorun satın alma gücü ile ilgilidir. Çalışan insanların alım gücünde özellikle savaş yıllarında iyiden iyiye bir düşüş yaşamıştır. Temel gıda maddelerinin karaborsa olmasının yanı sıra fiyatlarının da çok yüksek olması satın almayı zorlaştırmıştır. Dönem içerisinde temel gıda maddeleri fiyatı bazen iki bazen üç kat artmıştır¹⁷. Bu durum çalışanların en büyük probleminin yüksek enflasyon olduğunu göstermektedir¹⁸. Durum öyle bir hal almıştır ki en temel besin maddesi olan ekmek bile birçok çalışan tarafından alınamamıştır¹⁹.

¹⁷ A.g.e., s.589.

¹⁸ İkinci dünya savaşı yıllarında Türkiye’nin büyük şehirlerinde gıda maddeleri fiyatlarının artması en çok tarım dışı bağımlı çalışanları etkiledi.

¹⁹ *Cumhuriyet*, 28 Şubat 1942. Bkz. Ek:35.

Tablo 3.2: İkinci Dünya Savaşı Yılları İstanbul Temel Gıda Maddelerinin Fiyatları Kg/ Krş (1940-1945)

Yıllar	Ekmek	Pirinç	Toz Şeker	Koyun Eti	Zeytinyağı	Beyaz Peynir	Çay
1940	10	34	34	52	60	49	590
1941	13	46	44	61	81	65	762
1942	25	94	146	134	137	115	1
1943	39	170	324	196	208	155	1
1944	30	153	196	203	259	194	1
1945	33	150	186	190	180	216	1

Kaynak: Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları, Fiyat İstatistikleri Aktaran. Tevfik Çavdar, *Türkiye Ekonomisinin Tarihi 1900-1960*, İmge yay., Ankara, 2003, 369.

Tablo 3.3: İkinci Dünya Savaşı Yılları Ankara Temel Gıda Maddelerinin Fiyatları Kg/Krş (1940-1945)

Yıllar	Ekmek	Pirinç	Toz Şeker	Koyun Eti	Zeytinyağı	Beyaz Peynir	Çay
1940	11	28	36	62	44	54	614
1941	12	38	46	85	56	63	757
1942	25	90	149	146	107	110	1 481
1943	41	149	336	202	160	167	1 504
1944	32	139	197	250	176	202	1 600
1945	33	135	186	184	165	207	1 600

Kaynak: Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları, Fiyat İstatistikleri Aktaran. Tevfik Çavdar, *Türkiye Ekonomisinin Tarihi 1900-1960*, İmge yay., Ankara, 2003, 369.

Aslında Türkiye'nin sosyoekonomik durumundaki bu olumsuzluklar devletçilik politikasının uygulanmasındaki azalmadan kaynaklanmaktadır. Devletçilik politikasının çalışma hayatına ve çalışanlara etkisi nedeniyle olumsuzluk bu alana da yayılmıştır. Özel sektörün henüz ülkede yaygın bir istihdam alanı yaratmaması devlete daha büyük görevler yüklemiştir. Yine devletçilik uygulamalarının sosyal politikalar üzerindeki katkısı azalmış, çalışma hayatı da buna bağlı olarak etkilenmiştir.

1. Savaşın İktisadi Yapıya ve Çalışma Hayatına Genel Etkileri

İkinci Dünya Savaşı, yaşamış olduğumuz dünyanın gördüğü en büyük ve en yıkıcı savaş olarak tarihe geçmiştir²⁰. Altı yıl süren bu savaşta yaklaşık yüz milyona yakın insan hayatını kaybetmiştir²¹. Savaş dünya devletlerine başta iktisadi olmak üzere birçok zararlar vermiştir. Sanayileşmiş ülkelerinin arasında gerçekleşen savaş en çok dünya iktisadi yapısını etkilemiştir. Dünyanın en büyük iktisadi güçleri arasında yer alan Almanya, Fransa, İngiltere, Rusya, ABD ve Japonya gibi ülkeler, bütün güçlerini bu savaşa aktarmışlardır²². Sanayileşmiş bu ülkelerin üretim güçleri askeri üretime dönüşmüştür²³. Savaş dönemi boyunca ülkeler arası ticaretin zayıflaması fabrikalara ve işletmelere zarar vermiş, üretimin durması veya üretime ara verilmesi buralarda çalışan binlerce insanın işsiz kalmasına neden olmuştur. Dönem içerisinde finansal konular savaş iktisadi üzerinden çözümlenmiştir. Finansmanlar genelde ordu için kullanılmış, bu ortamdan ise en çok ülke çalışanları etkilenmiştir²⁴.

Savaşın bir başka boyutu da çalışabilecek genç ve sağlıklı nüfusun askere alınması konusudur²⁵. Her ülkenin barış zamanında belli bir asker sayısı bulunmaktadır. Bu sayı savaş döneminde ise oldukça artmakta askere alınan nüfusun tamamına yakını çalışabilecek sağlıklı insanlardan oluşmaktadır. Örnek vermek gerekirse İkinci Dünya

---

^{20 20} *Tarih ve Kültür II*, Gelişim Genel Kültür Ansiklopedisi, Gelişim yay., t.y., s.s.184-185.

²¹ *A.g.e.*, s.s.184-185.

²² *A.g.e.*, s.185.

²³ Paul Kennedy, *Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri*, Çev. Birtane Karanakçı, T.İ.B. yay., Ankara, 1994., s.s. 418-419.

²⁴ Taner Timur, *Türk Devrim ve Sonrası*, İmge Yay., Ankara, 2001, s.188.

²⁵ Savaş yıllarında çok sayıda çalışan genç, ortalama dört yıl boyunca askere alınmıştı: *Ahmet Ablas* 25 Temmuz 2009 yılında yapılan röportaj ve *Nurettin Filiz*'in oğlu *Ramazan Haluk Filiz* 2 Eylül 2009 yılında yapılan röportaj.

Savaşı'nda sanayinin en yoğun olduğu İngiltere'de ölen asker sayısı 400 000 kişidir²⁶. Bu durumum Almanya için daha korkunçtur. Savaşta ölen insan sayısı 6 Milyona yakındır²⁷. Savaş Almanya'nın çalışma hayatına işsizlik konusunda da zarar vermiştir. 1950 yıllarında gazeteler Batı Almanya'daki işsizliğin en üst düzeye çıkmasını çalışma hayatının bozulması ile sonuçlandığını ifade etmişlerdir²⁸. Bozulan iktisadi yapıda Geçimlerini sağlamak amacıyla profesörler bile vasıfsız işlerde çalışmak zorunda kalmıştır²⁹. Bunun yanında savaş yüzünden Nazi Almanya'sından kaçan birçok Profesör dünyanın değişik yerlerine çalışmak için gitmişlerdir. Türkiye'de sosyal politikanın bir bilim dalı olmasında çok büyük katkıları olan Gerhard Kessler da bu bilim adamları arasında yer almaktadır³⁰. Sonuç olarak savaşın yıkıcı etkilerinden en fazla etkilenen kesim hangi statü veya unvana sahip olurlarsa olsunlar çalışan kesim olmuştur diyebiliriz.

Türkiye de bu dönem içerisinde savaşa girmese de savaşın ekonomik etkilerinden önemli ölçüde etkilenmiş bu da çalışma hayatını olumsuz etkilemiştir³¹. Balkan Savaşı, Birinci Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı'nda da aynı şekilde en fazla etkilenen kesim yine çalışanlar olmuştur. Savaş özellikle istihdam edilecek iş gücüne büyük zararlar vermiştir. Türkiye Kurtuluş Savaşı'nı verirken erkek nüfusunda gözle görülür bir azalma olmuş bu da ekonomiye yansımıştır³². Keza Birinci Dünya Savaşı sırasında da nüfus azlığı yüzünden Osmanlı Devleti'nde işletmelerin önemli bir bölümü kapanmıştır³³. Savaşlar işsizlik veya istihdam sorununun yanı sıra maaşlardaki azalma, hayat pahalılığı ve durgunluk gibi sorunları da beraberinde getirir. Ülkenin ticari ilişkileri de savaş süresi boyunca diğer ülke ilişkileri doğrultusunda etkilenir³⁴.

Savaşlar sonuçları ne olursa olsun sosyal politikalar üzerinde olumsuz etki yaratırlar. Her ne kadar Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı'na girmeyişinin sonuçları tartışılrsa da dışarıda kalmanın çalışma hayatı için çok iyi bir gelişme olduğunu

---

²⁶ *Tarih ve Kültür II*, s.185.

²⁷ *A.g.e.*, s.185.

²⁸ *Cumhuriyet*, 11 Haziran 1950.

²⁹ *A.g.g.*

³⁰ Andreas Hanlein, "Gerhard Kessler: Türkiye'de Sürgün Bir Alman Politikacı", Çev. Alpay Hekimler, *Çalışma ve Toplum*, Ankara, 2/2006 s.31.

³¹ Makal, *a.g.e.*, s.164.

³² *İstatistik Göstergeler 1923-2008*, s.10.

³³ *Osmanlı Sanayi 1913, 1915 Yılları Sanayi İstatistik*, Hazırlayan. A. Gündüz Ökçün, D.İ.E. yay., Ankara 1997., s.21.

³⁴ *İstatistik Göstergeler 1923-2008*, s.477.

söyleyebiliriz. Savaşa giren ve girmeyen iki ülke arasındaki fark oldukça büyüktür. Nitekim İkinci Dünya Savaşı sanayileşmiş batı ülkelerin gelirlerinde önemli kayıplara neden olmuştur³⁵.

Tablo 3.4: İkinci Dünya Savaşı Sırasında Bazı Ülkelerdeki Gıda Maddelerinin Yüzdelik Oranı

Ülke	1939		%
Almanya	79	Nisan 1943	86
İngiltere	92	Mart 1943	107
Kuzey Amerika	72	Mart 1943	104
Japonya	123	Kasım 1942	155
İsveç	118	Nisan 1943	184
İsviçre	85	Nisan 1943	135
Finlandiya	91	Nisan 1943	170

Kaynak: Cemiyeti Akvamin Aylık Bülteni akt. Namık Zeki Aral, “İktisat Maliye ve İstatistik 1943 – 1944 Bütçesi”, *Anakara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt.1, Sayı.2, Ankara, 1943, s.287.

---

³⁵ Bkz. Tablo 3.4, Tablo 3.5.

Tablo 3.5: II. Dünya Savaşı Sırasında Bazı Ülkelerdeki Hayat Pahalılığı
(Ağustos 1939 =100)

Ülke	Yıl	Artış (%)
İsviçre	Nisan 1943	148
Almanya	Mart 1943	107
İngiltere	Mart 1943	127
Japonya	Mart 1943	126
İsveç	Mart 1943	143
Amerika	Aralık 1942	120

Kaynak: Cemiyeti Akvamin Aylık Bülteni akt. Namık Zeki Aral, “İktisat Maliye ve İstatistik 1943 – 1944 Bütçesi”, *Anakara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt.1, Sayı.2, Ankara, 1943, s.287.

Tablolardan da anlaşılacağı gibi savaş sırasında çoğu ülkede hayat şartları ağırlaşmıştır. Ağırlaşan şartlardan doğal olarak ilk etkilenen kesim ücretli çalışanlar olmuştur. Bu yüzden savaş sırasında çalışma hayatına yönelik sosyal politikalar daha önem kazanmaktadır. Çalışanların savaş koşullarından en az zarar görerek çıkması devletin iktisadi ve sosyal hayatta aktif rol oynamasını gerektirmektedir.

2. Savaş Sırasında Çıkarılan Kanunların Çalışma Hayatına Etkisi

İkinci Dünya Savaşı boyunca çalışma hayatına yönelik kanunlara çok sık rastlamamaktayız. Savaştan önce çalışma hayatına yönelik kanunlar çok olumlu yönde artmasına karşılık, savaş sırasında sosyal politikalara yönelik kanunlarda azalma gözlenmiştir³⁶. Savaşın son yılı dışında savaş zamanı çalışma hayatına yönelik önemli bir kanun ya da düzenleme bulunmamaktadır³⁷. Devletin bu dönemdeki tek hedefi savaştan ülkenin en az zararla çıkmasını sağlamaktır. Bu dönemde Mecliste çıkan

³⁶ Makal, *a.g.e.*, s.164.

³⁷ Bu dönemde çalışma hayatını olumsuz yönde etkileyen kanunlarda bulunmaktadır. Milli Koruma Kanunu, Varlık Vergisi gibi kanunlar çalışma hayatını olumsuz yönde etkilemiştir.

önemli kanunların çoğunda savaşın etkileri gözlemlenmiş, bu durum çalışma hayatını olumsuz yönde etkilemiştir³⁸.

Türkiye'nin savaş boyunca iktisadi kriz yaşaması, kanunların uygulanacağı ekonomik finansmanın sağlanmasına da engel olmuştur. 3008 Sayılı İş Kanunu kapsamında yer alan sosyal politikalar genelde devlet finansmanı ile oluşacak düzenlemeler ya da kanunlardır. Ancak devletin üstüne aldığı sosyal politikalara yönelik uygulamalar finansman yetersizliğinden dolayı yapılamamış dememiz yanlış olmayacaktır. Bilindiği üzere sosyal politikaların finansmanı genelde işverene ve devlete yüklenmektedir³⁹.

1939–1945 yıllarında çalışma hayatı genelde savaş dönemi politikalarından olumsuz yönde etkilenmesinin yanı sıra çalışma hayatına yönelik düzenleyici kanunlar da yapılamamıştır⁴⁰. Buna karşılık savaşın son döneminde TBMM çalışma hayatına yönelik üç kanun yasalaştırmıştır. Bu kanunlar⁴¹;

- Çalışma Bakanlığı Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun
- İş Kazaları Sigortası, İş Hastalıkları ve Doğum Yardımı Kanunu
- İşçi Sigortaları Genel Müdürlüğü'nün Kuruluşuna İlişkin Kanun

Bu üç kanun savaşın son döneminde çalışma hayatına olumlu yönde etki etmiştir.

a. Çalışma Bakanlığı'nın Kuruluşu

Devlet, çalışma hayatına yönelik sosyal politikaların düzenlenmesinde ve oluşturulmasında bütün yetki ve sorumluluğu kendi üzerine almaktadır⁴². Çalışanların her türlü sorunundan işveren kadar devletin de sorumlu olduğu kabul edilmektedir⁴³.

---

³⁸ Çağlar Keyder, *Türkiye'de Devlet ve Sınıflar*, İletişim yay., İstanbul, 2007, s.147.

³⁹ Konu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Cahit Talas, *Sosyal Ekonomi*, Sevin yay., Ankara, 1979.

⁴⁰ İşçi sigortaları, iş kazaları ile meslek hastalıkları sigortası ve iş ve işveren sendikaları gibi hukuksal düzenlemeler 3008 sayılı iş kanununda bulunmaktadır.

⁴¹ İkinci Dünya Savaşı'nın resmi olarak bitiş tarihi 2 Eylül 1945 olarak alınmıştır.

⁴² Meryem Koray, Alper Topcuoğlu, *Sosyal Politika*, Karınca yay., İzmir, 1987, s.30.

⁴³ A.g.e, s.s. 30-33.

Çalışanın haklarını ve yaşam standartlarını geliştirmek devletin aslı görevleri arasında yer almaktadır⁴⁴.

Osmanlı Devleti ve Cumhuriyetin ilk yıllarında çalışanlara yönelik bir bakanlık oluşturulmamıştır. Özellikle Osmanlı Devleti döneminde çalışanların haklarına yönelik düzenlemeler ya hiç yapılmamış ya da yetersiz kalmıştır⁴⁵. Tatil-i Eşgal Kanununda olduğu gibi çalışanın yararı yerine, işverenin iktisadi hakları ön planda tutulmuştur⁴⁶. İktisadi alandaki düzenlemelerde genelde çalışanlar dışarıda bırakılmıştır. Osmanlı Devleti'nin ülke çalışanlarının sorunları üzerine eğilmemesi Türk çalışanını iş yerinde tamamen işverenin inisiyatifine bırakmıştır.

Gelişmiş toplumlarda devletin çalışma hayatına doğrudan müdahalesi bakanlıklar düzeyinde gerçekleşmektedir. Ülkede hükümetlerinin çalışma hayatına yönelik politikaların belirleneceği yerler, bu bakanlıklardır. Türkiye'de ise devletçilik uygulamalarının sonucunda sanayi çalışanların sayısının artması, bu bakanlığa duyulan önemi ve ihtiyacı arttırmıştır⁴⁷. Karmaşıklaşan çalışma yapısında, düzenleyen ve dengeleyen bir kuruma ihtiyaç duyulmuştur.

Türkiye Cumhuriyeti Devleti bu anlayış doğrultusunda çalışma hayatını daha iyiye götürmek amacıyla Çalışma Bakanlığını ülke yararına tahsis etmiştir⁴⁸. Çalışma Bakanlığı tamamen ülke çalışanın menfaatlerini koruma ve kolama görevini üstlenmenin yanı sıra, ülke çalışma hayatını daha ileri bir seviyeye getirmenin yollarını da aramaktadır⁴⁹. Genel olarak bakanlığın görevleri, çalışma hayatını düzenlemek, çalışma barışını sağlamak, iş sağlığı ve güvenliğini geliştiren tedbirler almak, toplumun tüm kesimlerinin sosyal güvenliğini sağlayacak ve istihdamı artıracak şartları geliştirmek olarak tanımlanabilir.

Türkiye'de Çalışma Bakanlığı'nın görevini aslında Cumhuriyet'in ilk yıllarında İktisat Vekâleti üstlenmiş, çalışma hayatına yönelik birçok kararı bu kurum almıştır.

---

⁴⁴ A.g.e., s.s. 30-33.

⁴⁵ Cahit Talas, *Türkiye'nin Açıklamalı Sosyal Politika Tarihi*, Bilgi yay., Ankara, 1991, s.s. 38-43.

⁴⁶ Hüseyin Avni Şanda, *Türkiye'de 54 Yıl Önceki İş Hareketleri*, Evren yay., İstanbul, 1962, s.30 Aktaran. Kemal Sülker, *Türkiye'de Grev Hakkı ve Grevler*, Tüstav yay., İstanbul, 2004., s.34.

⁴⁷ Çalışma bakanlığı kurulmadan önce çalışma hayatına ilişkin düzenlemeler iktisat bakanlığında yapılmaktaydı.

⁴⁸ *TBMM Tutanak Dergisi*, TBMM Basımevi, Cilt.18, Ankara, 1945, s.359, Birleşim:73, 22.06.1945, Oturum:1, s.359.

⁴⁹ A.g.e., s.359.

3008 Sayılı İş Kanunu’nun yürürlüğe girmesinin ardından Çalışma Bakanlığı’nın kurulması zorunlu hale gelmiştir. Devletin de ekonomik hayattaki etkisi böyle bir bakanlığın kurulmasında etkili olmuştur. 1934 yılında İktisat Vekâleti bünyesinde kurulan iş ve işçiler bürosu çalışma hayatının düzenlenmesinde çalışma bakanlığı gibi çalışmıştır. Buna rağmen bir büronun, bir bakanlık kadar çalışma hayatında etkili olacağı düşünülmaz bir gerçektir ve çalışma hayatının düzenlenmesinde bir bakanlığa ihtiyacı duyulmaktadır. Bu bağlamda bu bakanlıkla ilgili kanun tasarısı mecliste görüşülürken Ağrı Milet vekili H. Tugaç bakanlığa duyulan ihtiyacını şu sözlerle dile getirmiştir⁵⁰;

“... Çalışma bakanlığı Türk işçisinin istihsal alanında dünyanın en ileri işçisiyle boy ölçüşebilecek bir seviyeye ulaşması için ona sosyal yârdim elini uzatırken, onun gayet fedakârlık ve yurtseverlik duygu ve hassalarının beslenmesi ve yüksek iş ve istihsal kabiliyetini gösterenlerin, laik oldukları şekilde mükâfatlandırılması işini de bu Bakanlığın esas görevleri kabul etmek istiyorum. Elbette bu iş münhasıran bu Bakanlığın işi değildir. Diğer bakanlıklarda da bu hususta kendine düşen işler vardır. Yalnız bu keyfiyeti bu münasebetle burada tebarüz ettirmek isterim.

Türk işçileri arasında da daha yüksek verimle çalışma bulabilecek kabiliyetlerin mevcut olduğu göz önünde tutmak gerekir. Türk işçisini maddi ve manevi bakımdan memleketin en sağlam ve en faydalı bir unsuru olarak yükselmek davasını eline alan Çalışma Bakanını tebrik eder ve muvaffakiyetler dilerim.”

Çalışma Bakanlığı Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun tasarısı mecliste tartışılırken çok olumlu tepkiler almıştır⁵¹. Herkesin ortak kanısı Çalışma Bakanlığı’nın çalışma hayatı üzerinde oldukça yararlı olacağı yönündedir. Kanun mecliste tartışılırken ilk Çalışma Bakanı olan Dr. Sadi Irmak’ın konuşması ülke çalışma hayatı için bakanlığın önemini vurgulamaktadır⁵²:

“ Muhterem arkadaşlar, söz alan arkadaşlar yeni Bakanlığın kuruluşuna derin bir sevgi ve anlayışla karşılamış bulunuyorlar. Bu hareket bizim bundan sonra çalışmalarımız için kudret kaynağı olacaktır. Vazife olarak yüklendiğimiz mükellefiyet

---

⁵⁰ A.g.e., s.357.

⁵¹ A.g.e. s.s.357-359.

⁵² A.g.e., s.358.

İş Kanunun hükmü altında bulunan müesseselerde çalışanların durumuyla ilgilenmektedir. Şimdi bu kanunu şümulüne giren 300 000 vatandaş vardır. Yalnız, Türkiye’de çalışan insan sayısı 300 000 değildir. Bu kanun şümulüne sosyal ve ekonomik nedenlerle girmeyen vatandaşlar vardır ki, bunlarında sayısına milyondan az telakki etmemek lazım gelir.

Bu itibarla bu rakam yeni bakanlığın görevlerindeki şümulü ve sorumluluğu açık olarak belirtmeye kafi bir belagattedir, zannediyorum. Biz her bakımdan geri kalmış bir memleket ve maziden çok yoksul bir vatan devralmış bir Milet olmak sıfatıyla her yerden daha fazla çalışmak mecburiyetindeyiz. Bu itibarla insan enerjisinin, insan sağlığının ve insan çalışmasının rasyonel olmasının haiz olduğu önem bizde dünyanın her tarafından daha üstündür. Bu itibarla çalışan insan kütlelerinin fizyolojik sefaletten uzak kalmaları, iyi gıda ve mesken şartları altında yaşamaları matlup olduğu gibi karşılıklı hürmet, ödevlere ve haklara saygı gösteren kütleler olmaları bizim rejimimizin esasını teşkil eder.

Bu bakanlık ihdası tamimiyle kendi memleketimizin zaruretinden doğmuştur. Bu itibarla bakanlığını mesaisine istikamet verecek olan görüş. Milli görüştür ve kendi zaruretlerimizin iyi etüt edilmesine dayanacaktır.”

Dr. Sami Irmak, konuşmasında Çalışma Bakanlığının ülke çalışma hayatında ne kadar önemli olduğunu örnekler vererek vurgulamıştır. Konuşmada asıl üzerinde durulacak husus ise 3008 Sayılı İş kanununun kapsamının sadece sanayi işçisini kapsamamasından kaynaklanan sorunların dile getirilmesidir⁵³. Bakana göre; kanun kapsamı dışında bir milyondan fazla çalışan bulunmaktadır. Ayrıca bakanlığın ülkede bulunan tüm çalışanların yararını gözeterek çalışacağını dile getirmiştir⁵⁴. Böylece kurulan bakanlık günümüzde Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı adıyla faaliyet göstermekte ve kuruluşundan itibaren aynı düşünce içinde Türk çalışma hayatına hizmet

---

⁵³ “3008 Sayılı İş Kanunun İkinci Maddesini: Bu kanun, mahiyeti itibariyle yolunda işleyebilmesi için günde en az on işçi çalıştırmağı icap ettiren işyerlerine ve buralarda çalışan işçilerle bunların işverenlerine tatbik olunur. İş Kanununun tatbikatını temin ve takibe salahiyyetli makam tarafından bu hüküm mucibince tasnif edilmiş olmak vaziyetine karşı işveren veya işçi tarafından vukubulacak itirazlar İktisat Vekaletince incelenerek kesin bir karara bağlanır.” Kanun bu maddesi Türkiye’de genelde bir çok işçiyi kanun dışında bırakmıştır. Hatta bazı işletmeler, hile yoluyla kanun kapsamı dışında kalmışlardır. B.C.A., Yer No: 728.495..5. Fon Kodu: 490..1.0.0 Dosya: 4.BÜRO Sayı : - Tarih: 30.12.1947., s.35. Bkz.. Ek: 62-3.

⁵⁴ TBMM Tutanak Dergisi, TBMM Basımevi, Cilt.18, Ankara, 1945, Birleşim:73, 22.06.1945, s.357.

sunma amacı taşımaktadır. Bakanlığın kuruluş felsefesi, kanun birinci maddesinde ifade edilmektedir⁵⁵:

“Madde 1- Çalışma bakanlığı iş hayatıyla ilgili hususları, düzenleme, yürütme ve denetleme ile görevlidir. Yürürlükte bulunan kanunlarla bu kanunlarla ilişkin yetki ve görevler Çalışma Bakanlığına verilmiştir. Bunlardan Ekonomi bakanlığı başta Bakanlık ve idarece yürürlükte olanlar, Çalışma Bakanlığına devredinceye kadar, aynı bakanlık ve idarece yürütülür. Devrin zamanı ve şekli Bakanlar Kurulunca belirlenir.”

Çalışma bakanlığının görevleri 28 Ocak 1946 tarih ve 4841 sayılı Çalışma Bakanlığı'nın Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun ile kapsamında genişletilmiştir. Çağdaş ülkelerde çalışma bakanlığı genel olarak şu görevleri üstlenmektedir⁵⁶:

- Çalışma yaşamını düzenleyici, işçi işveren ilişkilerinde çalışma barışının sağlanmasını kolaylaştırıcı ve koruyucu önlemler almak,
- Çalışma yaşamındaki mevcut ve olası sorunları ve çözüm yollarını araştırmak,
- Ekonominin gerektirdiği insan gücünü sağlamak için gerekli önlemleri araştırmak ve uygulamasının sağlanmasına yardımcı olmak,

Bu ana görevler dışında diğer bakanlıklara da çalışma hayatı konusunda yardımcı olmak çalışma bakanlığının görevleri arasındadır.

Kanuna göre bakanlığın merkez kuruluşu şu şekildedir⁵⁷:

“Madde 2- Çalışma Bakanlığının merkez kuruluşu, Çalışma bakanlığının emri altında, bir müsteşarla;

1. Özel Kalem Müdürü
2. Teftiş Kurulu Başkanlığı
3. Hukuk Müşavirliği
4. Araştırma ve Danışma Kurulu Başkanlığı
5. İş Dairesi Genel Müdürlüğü

---

⁵⁵ A.g.e., s.359.

⁵⁶ Cahit Talas, *İçtimai İktisat Dersleri*, A.Ü.S.B.F., Ankara, 1955, s.s.162-163.

⁵⁷ TBMM Tutanak Dergisi, TBMM Basımevi, Cilt.18, Ankara, 1945, Birleşim:73, 22.06.1945, s.359.

6. Özlük İşleri ve Kütük Müdürlüğü
7. Levazım Müdürlüğü
8. Seferberlik Müdürlüğü
9. Kağıt İşleri Müdürlüğü Dairesinden ibarettir.”

Sonuç olarak Çalışma Bakanlığı’nın devletin çalışana bakışını farklı bir boyuta taşıyacağı kesindir. Bakanlık bünyesinde yapılacak her türlü çalışma, işçi işveren ilişkisini olumlu yönde etkileyecektir. Devletçilik uygulamalarının yoğun olduğu bir dönemde devletle çalışan arasındaki ilişki bakanlıkla daha da sistematik ve önemli bir hal almıştır⁵⁸. İlk Çalışma Bakanı olan Dr. Sadi İrmak’ın, bakanlığın toplumun tüm çalışan bireyleri kapsayacağını bildirmesi döneme göre önemli bir yaklaşımdır.

b. İş Kazalarıyla Meslek Hastalıkları ve Analık Sigortaları Kanunu

Sanayi işletmeleri çok sayıda insana, geçim kaynağı olacak iş imkânı sağlamaktadır. Yoğun üretimin yapıldığı bu işletmeler, aynı zamanda çalışan insan için birçok tehlikeyi de barındırmaktadır⁵⁹. Sanayi ürünlerinin üretimi ve çıkarılması bazen çok zor şartlarda gerçekleştirilmekte bu zorluklarla da en çok çalışanlar karşı karşıya kalmaktadır. Bu tehlikeler en çok kimyasal fabrikalar, maden ocakları gibi ağır koşullar altında çalışılan yerlerde olmakta ve işçi bu tehlikeyle baş etmek zorunda bırakılmaktadır. Kimyasal fabrikalar, maden ocakları gibi birçok işletmede üretim her safhasında yer alan çalışan, birçok tehlikeyle karşı karşıya kalmaktadır⁶⁰. İş kazaları ve meslek hastalıkları sanayi işletmelerinde, çalışanları bekleyen tehlikelerin başında yer almaktadır. Cahit Talas iş ve meslek hastalıklarını şu şekilde tanımlamaktadır⁶¹:

“Her sosyal güvenlik sistemi çeşitli riskleri, durumları kapsar, içerir. Bu riskler, esas itibarıyla üç demet içinde toplanabilir. Birinci demet mesleki niteliktedir ve iş kazaları ile meslek hastalıklarını kapsar. İkinci demeti, fizyolojik diyebileceğimiz riskler oluşturur. Bunlar hastalık (analık dâhil) sakatlık yaşlılık ve ölüm durumlarıdır. Üçüncü

---

⁵⁸ Cumhuriyet, 30 Ocak 1946.

⁵⁹ İş kazasının genelde kabul edilen tanımı, işçinin gördüğü işten doğan bir nedenle herhangi bir organını tamamen ya da kısmen sürekli ya da geçici olarak kullanamamasıdır. Bkz Cahit Talas, *Sosyal Ekonomi*, s.339.

⁶⁰ Cahit Talas, *Sosyal Ekonomi*, s.339.

⁶¹ A.g.e., s.338,339.

demet, ekonomik-sosyal riskler olarak düşünülebilir. İşsizlik ve aile yüklerinden oluşur...”

19. yüzyıl’da gelişmişlik düzeyi yüksek olan sanayileşmiş ülkelerde işyerinin zararlı koşullarına karşı çalışanı koruyucu tedbirler alınmaya başlanmıştır⁶². Bilinçli bir toplumda üretim ne kadar önemliyse çalışanların sağlığı da o derece önemlidir. Çalışma koşullarından dolayı yaralanan, iş yapamayacak hale gelen bir çalışanı korumak hem toplumun hem de devletin asli görevleri arasında yer almaktadır⁶³. 19. Yüzyılın başında İngiltere’de çalışma hayatına yönelik sosyal politikalar çocuk işçilerin korunmasına yönelik olarak başlamıştır⁶⁴. İleriki yıllarda ise bu koruma tüm çalışanları kapsayarak devam etmiştir. Sanayinin gelişmesi ve iş niteliğinin ağırlaşması, çalışanları koruyucu tedbirlerin alınması gerekliliğini ön plana çıkarmıştır. Bu gereklilik doğrultusunda ortaya çıkan “sosyal sigortalar”, çalışanların, çalışma ortamından kaynaklanan risklerden toplu olarak korunmasını öngörmektedir⁶⁵. Almanya’da ise bu süreç 1883 yılında hastalık sigortası ile başlamış daha sonra sigorta sistemi birçok riskli işi de içine alarak büyümüştür⁶⁶.

Türkiye’de çalışanın çalıştığı işten dolayı zarar görmesini önleyici tedbirlerin alınması düşüncesi Osmanlı Devleti dönemine dayanmaktadır. Ancak yine de Osmanlı Devleti’nde kapsamlı bir sigorta sistemi oluşmamıştır⁶⁷. Sadece, devlet ve kamu kesiminde çalışan memurlara yönelik bir sigorta sistemi bulunmaktadır⁶⁸. Bu bağlamda Osmanlı Devleti’nin sadece çalışma koşullarının iyileştirilmesi üzerinde çalışmalar yaptığını söyleyebiliriz. 19. Yüzyıl’da maden işçilerine yönelik önlemler alınmış olsa da bu çalışmalar sigorta olma mahiyeti taşımamaktadır⁶⁹. Osmanlı Devleti’nde Dilaver Paşa Nizamnamesi ve Maadin Nizamnamesi ile ilk kez çalışan birçok konuda korumaya çalışılmıştır⁷⁰. Osmanlı Devleti döneminde bu iki kanun genel ve kapsamlı olmamasına rağmen Türkiye’de bir ilki temsil etmektedirler. Mili Mücadele dönemi ilk meclisinde

---

⁶² Cahit Talas, *İçtimai İktisat Dersleri*, s.s.73-79

⁶³ Fehmi Yavuz, “Sosyal Sigortalarımız”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt.2, Ankara, 1947, s.333-334.

⁶⁴ Cahit Talas, *İçtimai İktisat Dersleri*, s.73.

⁶⁵ Cahit Talas, *Sosyal Ekonomi*, s.324.

⁶⁶ Cahit Talas, *a.g.e.*, s.326.

⁶⁷ Cahit Talas, Türkiye’nin Açıklamalı Sosyal Politika Tarihi, Bilgi yay., Ankara, 1991, s.s.40-41

⁶⁸ A.g.e., s.s.40-41.

⁶⁹ Ahmet Makal, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Çalışma İlişkileri: 1850-1920*, İmge yay., Ankara, 1997, s.s.283-285.

⁷⁰ A.g.e., s.s.285-288.

ise benzer olarak 8 Mayıs 1337 (1921) tarihli ve 114 sayılı "*Zonguldak ve Ereğli Havza-i Fahmiyesinde Mevcut Kömür Tozlarının Amele Menafii Umumiyesine Olarak Furuhtuna Dair Kanun*" ile 10 Eylül 1337 (1921) tarih ve 151 sayılı "*Ereğli Havza-i Fahmiyesi Maden Amelesinin Hukukuna Müteallik Kanun*" iki kanun çıkartılmıştır⁷¹. Ancak hem Osmanlı Devletinde hem de Milli Mücadele döneminde çıkartılan bu kanunlarda sosyal sigortalara ilişkin bir hüküm bulunmamaktadır⁷².

Türkiye Cumhuriyeti'nde çalışma hayatının güvenliği, iyileştirilmesi ve çalışanın korunmasına ilişkin çalışmalar 1930'lu yıllarda devletçilik uygulanmasıyla hızlanmıştır. 1593 Sayılı Umumi Hıfzısıhha Kanunu ile iş hastalıkları, iş kazası ve kadınları koruyucu tedbirler getirilmiştir⁷³. Kanun doğrudan çalışana yönelik olmasa da koruyucu hükümleri 3008 sayılı İş Kanunu'nun kapsamına girmiştir.

Türkiye'nin sanayileşmede istediği başarıyı sağlaması, devlet işçisinin sayısını da arttırmıştır. Devletin istihdam sahaları ve istihdam ettiği kişiler, aslında ülkenin çalışma hayatının büyük bir kısmını oluşturmaktadır. Böylece 3008 Sayılı İş Kanunu devlet tarafından çalıştırılan bu büyük çoğunluğun tamamını kapsayarak, koruma altına almıştır. İş Kanununun 107. maddesi çalışanları koruma işlemini genel bir işçi sigortası kapsamında düşünmüştür⁷⁴. Bu düşünce doğrultusunda İş Kazaları Sigortası, İş Hastalıkları Sigortası gibi konularda genel ve kapsamlı bir kanuna ihtiyaç duyulmuştur.

İş Kazaları ve İş Hastalıkları Sigortası Kanunun 8 yıl gecikmeli çıkmasında İkinci Dünya Savaşı'nın olumsuz şartlarının önemli rolü vardır⁷⁵. Türkiye'de her zaman olduğu gibi savaş yıllarında da sosyal yapının en altında Türk çalışanları bulunmuş ve savaşın bütün olumsuzluklarından en fazla çalışanlar zarar görmüştür. Devlet bu durumu yerinde tespit ederek bir hayli gecikmeli de olsa 27 Haziran 1945

---

⁷¹ Ahmet Makal, *Türkiye'de Tek Partili Dönemi'nde Çalışma İlişkileri: 1920-1946*, İmge yay., İstanbul, 1999, s.s.323-328.

⁷² Kanunların maddeleri için bkz. Mesut Gülmez, *Türkiye'de Çalışma İlişkileri Tarihi (1936 Öncesi)*, Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü Dergisi, Ankara, 1983.

⁷³ 173. madde ile 180. madde arasında yer alan bölümde çalışanın sağlığına yönelik düzenlemeler bulunmaktadır.

⁷⁴ İş Kanunu 107. Maddesi: İşçi sigorta idaresi, ilk önce "İş kazasıyla mesleki hastalıklar" ve "Analık" sigortalarını yapar. İşbu sigortalara ait hükümleri havi kanunlar en geç bu kanunun meriyetinin altıncı ayı sonuna kadar ve diğer sigorta kollarına ait kanunlar ise o sigortaların tatbikine imkan hasıl oldukça, Hükümet tarafından Büyük Millet Meclisine sevk edilir.

⁷⁵ Cahit Talas, *Sosyal Ekonomi*, s.381.

tarihinde İş Kazaları İle Meslek Hastalıkları ve Analık Sigortaları Kanunu meclisten çıkartarak yasalaştırmıştır⁷⁶.

İş Kazaları Sigortası, İş Hastalıkları ve Doğum Yardımı kanun tasarısı ve Geçici Komisyon Raporu kanuna neden ihtiyaç duyulduğunu şu sözlerle açıklamaktadır⁷⁷;

“3008 sayılı iş kanununun 7 nci faslında, iş hayatında iş kazaları, mesleki hastalıklar, analık, hastalık, işten kalma, ihtiyarlık ve ölüm hallerine karşı tedbir edilecek olan sosyal yardımların esasına ait umumi prensipler konulmuş ve mezkûr kanunun hükmüne göre sigorta mahiyetinde olarak, Devlet tarafından tanzim ve idare edilecek olan u sosyal yardım imkan ve ihtiyaçlara uyulacak, tedrici bir surette tatbik edilmesi bir programa bağlanmış durumdadır. Sosyal sigortalardan mevzularının hayati ehemmiyeti bakımından diğer sigorta kollarına tercihen ilk önce tatbik mevkiine konulması lazım gelen İş kazaları, mesleki hastalıklar ve analık sigortasına müteallik olup İş Kanunun 107 nci mucibinde hazırlanan kanun projesi başlıca iki büyük mevzun ihtiva etmektedir:

1- Mesleki risk esasına istinat eden ve işçi müstahdemlerin işten mütevellit arızalarına tanzimini hususunda işverenlerin hukuki mesuliyeti yerine kaim olan iş kazaları ve mesleki hastalıklar sigortası;

2- İş hayatında işçi ailelerinin çocuk yetiştirme kudretini camianın tesanütü ile himaye eden analık sigortası”

Rapordan da anlaşılacağı gibi kanunun çıkış nedeni tamamen 3008 Sayılı İş Kanunun ilgili hükümleridir. İş kazalarından koruma ve meslek hastalıkları gibi işçi sağlığına dayalı düzenlemeler çağdaş toplumun getirilerinden biri olmakla birlikte bu düzenlemenin uygulanabilirliği ve çalışanın sigortalanması işletme sahibine/işverene maddi yükler de getirmektedir.⁷⁸ İşveren, işletme masraflarının artmasından dolayı bu tür düzenlemelere pek de sıcak bakmamaktadır. Bununla birlikte devletçilik uygulamaları neticesinde işletmeci olan devlet, kanunu çıkarmak zorunda kalmıştır⁷⁹.

⁷⁶ Kanun hakkında detaylı bilgi için bkz. TBMM Tutanak Dergisi, Cilt.18, Ankara, 1945.

⁷⁷ TBMM Tutanak Dergisi, TBMM Basımevi, Cilt.18, Ankara, 1945, , Birleşim:73, 13.06.1945, Oturum:1, s.249.

⁷⁸ Cahit Talas, *Sosyal Ekonomi*, s.381.

⁷⁹ İşçi Sigortalarının finansmanı konusunda detaylı bilgi için bkz. Cahit Talas, *Sosyal Ekonomi*, s.381.

Kanun dayanağının 3008 Sayılı İş kanunu olması, kanunun birinci maddesine yansımıştır⁸⁰:

“Madde 1- İş kazasıyla meslek hastalıkları ile analık hallerinde bu kanunda yazılı ödenek ve yardımlardan faydalanmak, 3008 sayılı iş kanunun uygulandığı iş yerlerinde çalışanların o kanuna göre sigortalıların hakkıdır.”

3008 sayılı İş Kanunu’nun belirli bir kesimi kapsamaması ülkedeki bazı işletmeleri ve burada çalışanları ilgilendirecektir. Böylelikle aynı 3008 sayılı İş Kanunu’nda olduğu gibi bu kanunda da küçük işletmeler neredeyse yok sayılmıştır. Küçük işletmelerin bu kanunun dışında tutulmasının nedeni ise kendi hesabına çalışan küçük atölye, zanaat işletmeleri ve küçük ziraat işletmeleri sahiplerinin sigorta kapsamından yararlanamamıştır.

Kanunun ikinci maddesi ise iş kazasıyla meslek hastalıkları ile analık hallerini belirtmektedir⁸¹:

“Madde 2- İş kazası ve ağısındaki hal ve durumların birinde vukubulan ve sigortalıyı hemen veya sonradan bedence ve ruhça arızaya uğratan olaydır:

- a) Sigortalının iş yerinde bulunduğu sırada*
- b) İşveren veya vekili tarafından yürütülmekte olan iş dolayısıyla*
- c) Sigortalının iş yerinde can kurtarmak için veya işverenin yahut işyerinin veya yürütülen işin çıkarına faydasına çalıştığı sırada*
- d) 3008 Sayılı İş kanunun 40. maddesine göre günlük iş süresi içinde sayılması gereken zamanlar*

Meslek Hastalıkları:

Sigortalının çalıştığı işin mahiyetine göre tekrarlanan bir sebep veya işin yürütüm şartları yüzünden uğradığı geçici veya daimi hastalık veya sakatlık halleridir.

---

⁸⁰ TBMM Tutanak Dergisi, TBMM Basımevi, Cilt.18, Ankara, 1945, Birleşim:73, 27.06.1945, Oturum:1, s.435

⁸¹ A.g.e., s.436.

İş kanunun 55. ve 58. maddeleri gereğince tespit edilmiş hastalıklar listesi dışında herhangi hastalığın meslek hastalığı sayılıp sayılmaması üzerinde çıkacak uyuşmazlıklar Yüksek Sağlık Şurasınca kesin karara bağlanır.

Analık:

Sigortalı kadın veya sigortalı kişinin karısının gebelik veya doğurma hali”

Kanun maddeleri görüşülürken en çok ikinci madde hakkın da görüş bildirilmiştir⁸². Ama bu görüşler içinde en anlamlı görüş Analık tanımının genişletilmesini isteyen İstanbul Milletvekili Vehbi Sarıdal’ın görüşüdür. Vehbi Sarıdal analık tanımın kapsamının genişletilmesini istemiş ve sigortalı annenin doğum yüzünden ölmesi durumunda kalan çocuklarının sigortadan yaralanması gerektiğini belirtmiştir. Bu sebeple analık tanımının “*Sigortalı veya karısının gebelik veya doğurma veyahut doğum esnasında veya doğun yüzünden sonradan ölümü halinde uygulanır*” şeklinde değişimini istemiş, ancak bu istek mecliste kabul edilmemiştir⁸³.

Kanun günümüzde birçok değişime uğrasa da 1945 yılının genel şartları göz önüne alındığında bu kanunun çalışma hayatı açısından çok olumlu gelişmeler yarattığını söyleyebiliriz⁸⁴. Kanun, iş kazası ve meslek hastalıkları diğer çağdaş ülkelerde olduğu gibi risk esasına dayalı bir şekilde tanzim etmektedir. İşverenin çalışanın sağlığı konusunda mesuliyetini artıran düzenlemeler geliştirmesi kanunun olumlu etkilerinden biridir. Ayrıca Osmanlı Devleti döneminde benzer kanunlar sadece belli bölgelere uygulanırken 1945’te çıkarılan bu kanunun genel bir yapıya sahip olması diğer olumlu yanlarından biridir⁸⁵.

Ülkede devlet en büyük işveren olması kanunun önemini artırırken, ayrıca kanunun İkinci Dünya Savaşı’nın sonuna rastlaması, çalışanların savaş koşullarından gördükleri zararı kısıtlı da olsa azaltmıştır⁸⁶. Bununla birlikte ilerde daha da yaygınlaşacak ve çalışma hayatının bir parçası olacak olan aktif sigorta sisteminin temelleri de bu kanunla atılmıştır. Her ne kadar kanun, İngiltere ve Almanya gibi

---

⁸² A.g.e., s.283.

⁸³ A.g.e., s.s.283-285.

⁸⁴ Günümüzde uygulana kanun 5510 Sayılı Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunudur.

⁸⁵ Cahit Talas, *Sosyal Ekonomi*, s.381.

⁸⁶ *Cumhuriyet*, 12 Eylül 1946.

sanayileşmiş ülkelerin düzenlemelerinden neredeyse bir asır sonra düşünülmüş olsa da ülkenin kuruluş ve genel yapısı göz önüne alındığında çok da geç olmadığını söyleyebiliriz. Ancak, 3008 Sayılı İş Kanunu iş kazaları ve meslek hastalıkları konusunda bir düzenleme emretmiş olmasına rağmen, hükümetin bu konuya sekiz yılla yakın bir süre el atmaması düşündürücüdür. Bu bağlamda çalışanların yanında olacağını dile getiren ve devletçilik politikasını bunun üzerine kuran devletin, Sümerbank ve Etibank bünyesine bağlı işletmelerde çalışanları yılarca İş Kazaları Sigortası, İş Hastalıkları ve Doğum Yardımı Kanunundan yararlanma fırsatı vermemesi devletin sosyal politika anlayışındaki eksikliklerin bir göstergesidir. İkinci Dünya Savaşı boyunca ülkenin ekonomik durumunun kötü olmasından herkesin zarar gördüğü gibi çalışanlar da zarar görmüştür. Bu ortamda bu kanunlar savaşın sonunda değil de başında çıkarılmış olsaydı bu zararın daha az etkisinin olacağı yadsınamaz. Ancak ülkenin o andaki ekonomik gücü böyle bir uygulamanın hayata geçirilmesine izin vermemiştir⁸⁷. 1930'lu yılların sonlarına kadar iktisadi olarak ilerleme sağlayan Türkiye, savaş sırasında ekonomik açıdan bu ilerlemeyi gösterememiştir. Savaş yıllarına sadece, devlet işletmelerinde üretimi kesintisiz sürdürerek, iktisadi yapıyı ayakta tutmaya çalışılmıştır.

İkinci Dünya Savaşı'nın sonuna rastlayan İş Kazaları Sigortası, İş Hastalıkları ve Doğum Yardımı Kanunu her ne kadar 3008 Sayılı İş Kanunun gibi gecikmiş bir kanun olsa da getirdiği sonuçlar açısından olumludur. Ancak, Türkiye'nin ekonomik koşulları sebebiyle kanun, ülke genelinde belirli bir kesimi kapsamaması bakımından da olumsuz bir özelliğe sahiptir.

İş Kazalarıyla Meslek Hastalıkları ve Analık Sigortası Kanunu'nun yürürlüğe giriş tarihi, yayınlandığı zamandan bir sene sonra yani 1 Temmuz 1946 yılında olmuştur. Çalışma Bakanı Dr. Sadi Irmak kanunun uygulanışının kontrolünü bizzat kendi yapmıştır⁸⁸. Kanunun olumlu etkilerinin olmasına rağmen savaşın getirdiği hayat pahalılığı ve işsizlik gibi olumsuz koşullar çalışma hayatını zor duruma sokmuştur. Yine de kanunla ilgili olumlu eleştiriler gelmiştir. Bunlardan biri Cumhuriyet gazetesinde yer almıştır:.. İş Sigortaları başlığı altındaki haber şu şekildedir⁸⁹;

---

⁸⁷ Cahit Talas, *Sosyal Ekonomi*, s.381.

⁸⁸ *Cumhuriyet*, 2 Temmuz 1946.

⁸⁹ *Cumhuriyet*, 12 Eylül 1946.

“İki ay içinde 1967 iş kazası oldu ve yaralanan işçiler tedavi edildiler: -A.A. Bize bildirilene göre 1 Temmuzdan beri çalışmalarına başlanmış bulunan işçi sigortaları kurumu iş kazalarıyla meslek hastalıkları ve analık sigortası kanunu gereğince ilk iki ay içinde bir taraftan iş yerlerinin ödemekle mükellef oldukları primleri tahsil edecek diğer taraftan sigortalı işçilerimize geniş ölçüde yardımlar yapılmıştır.

Bu iki ay içinde vukua gelen 1926 iş kazası sonunda yaralana işçiler tedavi edilmiş ve işçilerine gidemedikleri günler için işçilere gündelikleri ödenmiştir. Çocuğu dünyaya gelen veya doğuran 947 işçiye gebelik ve doğum yardımı yapılmıştır...”

Gazetede ki haber ülkenin böyle bir kanuna ne kadar ihtiyaç duyulduğunu belirtmekte ve bu ihtiyacın nasıl karşılandığını örneklemektedir. Dünyada çalışanlara verilen ilk sosyal güvenlik haklarından biri olan kaza sigortası, çalışanların en önemli güvencesidir.

c. İşçi Sigortaları Genel Müdürlüğü'nün Kuruluşu

Sigorta genel olarak, yaşamı ya da sağlık giderlerini teminat altına almak olarak ifade edilmektedir⁹⁰. İş ortamında çalışanlar, emeklerinin yanı sıra sağlıklarını hatta yaşamlarını bile iş uğruna vermektedirler. İş koşullarından doğan olumsuz etkilerden çalışanın korunması en önemli gerekliliklerden biridir. Çalışanların iş koşullarından doğan zararlarının karşılanması, yaşlandığında ya da iş yapamaz hale geldiğinde bir güvenceye sahip olması en önemli sosyal yardım konularının başında gelmektedir⁹¹. Geçmişte ve günümüzde sigorta kavramı çalışanların tek güvencesidir. Çağdaş toplumlarda çalışanların sigortalarla korunma görevini devlet tarafından üstlenmesi sosyal devlet ilkesinin temelini oluşturur. Çalışanların insan onuruna göre yaşamlarını, devlet kanunlar ve sosyal politikalarla sağlamak zorundadır. İşçi sigortaları, işçi işverenden kesintiler ve devletin katkıları ile finans edilir⁹².

---

⁹⁰ Ali Nazım Sözel, *Sosyal Sigorta İlişkisi*, D.E.Ü. yay., İzmir, 1991, s.11.

⁹¹ A.g.e., s.11,12

⁹² A.g.e., s.11.

Osmanlı Devleti ve Türkiye’de çalışanlara yönelik sigorta işlemleri çoğunlukla bölgesel mahiyette olmuştur⁹³. Genelde iş kazalarının ardından çalışana yapılan parasal yardımdan daha ileriye gidemeyen sigortalar ne genel mahiyettedir ne de yeterli yardım imkânlarını sağlamaktadır. 3008 Sayılı İş Kanununda sosyal yardımlar başlığı altında⁹⁴;

“İş hayatında, “İş kazalarıyla mesleki hastalıklar”, “Analık”, “İhtiyarlık”, “İşten kalma”, “Hastalık” ve “Ölüm” hallerine karşı yapılacak sosyal yardımlar, Devlet tarafından tanzim ve idare edilir. Bu vazifenin ifası için, işbu kanunun meriyete girdiği tarihten bir yıl sonra, Devlet müessesesi olmak üzere, bir “İşçi sigorta idaresi” kurulur. “İşçi sigorta idaresi” İş Kanunu tatbikatını temin ve takip ile muvazzaif genel teşkilata bağlıdır.” ile ilişkin hükümler bulunmaktadır. “İşçi Sigorta İdaresi” sosyal yardımlar kapsamına giren bir konudur. İşçi Sigortaları Genel Müdürlüğü’nün kurulması hem iş kanunundan hem de sosyal devlet ilkesinden doğan yükümlülüklerin yerine getirilmesi gerekliliğinin sonucudur.

Türkiye’de çalışanın korunmasına yönelik tedbirlerinin alınmasının bir göstergesi de İşçi Sigortaları Genel Müdürlüğü’nün kurulmasıdır. Savaş sırasında iktisadi bakımdan zor duruma düşen ülkede daha önceden bu politikalar planlanmış olsa da ancak savaşın sonlarına doğru hayata geçirebilmiştir.

İşçi Sigortaları Genel Müdürlüğü’nün Kuruluşuna İlişkin Kanun 9 Temmuz 1945 tarihinde mecliste kabul edilmiştir. Kanun ilk maddesi kanun gerekçesini açıkça ortaya koymaktadır⁹⁵;

“Madde 1- İş hayatında türlü hallere karşı ilgili sigorta kanunu hükümlerini uygulamak ve Çalışma Bakanlığına bağlı olmak üzere İşçi Sigortaları Kanunu vücuda getirilmiştir.

Kurum bu kanun ve hükümlerine tabidir. Mali ve idari bakımdan muhtardır ve tüzel kişilikte bir devlet kurumudur. ”

⁹³ Osmanlı Devleti’nde işçi sigortaları yoktu sadece bazı meslek gruplarında meslek sigortası bulunmaktaydı. Bkz. Cahit Talas, *Sosyal Ekonomi*, s.374.

⁹⁴ TBMM. Zabıt Ceridesi, TBMM Basımevi, Ankara, 1936, Cilt.12,s.64.

⁹⁵ Resmi Gazete, 16 Temmuz 1945, Sayı:6058, Sayfa: 9065.

Kurumun ana hedefi, çalışanın sigorta hükümlerinden doğan haklarını uygulamak ve sigorta hükümlerini çalışanın yararına göre düzenlemesini sağlamaktır. İşçi Sigortaları Genel Müdürlüğü'nün devletin sosyal politikaya yönelik kurumlarından en önemlisiydi. Bu kurum Türkiye'de Sosyal Sigorta Kurumları'nın başlangıcını temsil eder ve bir temel oluşturur.

3. Savaş Döneminde İşletmelerinde Genel Çalışma Hayatı

İkinci Dünya Savaşı'nın Türk çalışma hayatına etkisi oldukça olumsuz olmuştur. Askere alımlar, uzayan mesai saatleri, zorunlu çalışma gibi uygulamalar, savaş yıllarında işletmelerdeki çalışma hayatını etkileyen unsurların başında gelmiştir. 1930 yılından sonra ağırlık verilen devletçilik uygulamaların ardından üretimin artırılması gerekliliği doğmuş buna bağlı olarak çalışanın ve işletmelerin ülke içerisindeki önemi artmıştır. Her işletme için uzmanlaşmış iş gücü üretimin devam etmesi için önemli bir öge haline gelmiştir. Ancak savaş koşulları bu önemin önüne geçerek Anadolu'nun geneline yayılmış olan devlet işletmelerindeki ve genellikle büyük şehirlerde olan özel sektör işletmelerindeki çalışanları olumsuz yönde etkilemiştir.

Birinci Sanayi Planının ile kurulan işletmeler ve 2007 Sayılı Türkiye'de Türk Vatandaşlarına Tahsis Edilen Sanat ve Hizmetler Hakkında Kanun sayesinde, ülkede yerli uzman sayısının artmıştır. Çoğunlukla ilk defa işe başlayan ve yaşları yirmi yaş civarı olan genç nüfus bu tür işletmelerin işgücü oluşturmaktaydı. Örneğin, Nazilli basma fabrikasında çok sayıda genç çalışan bulunmakla birlikte, bu gençler fabrika tesisinin içindeki barakalarda kalarak yaşamlarını sürdürmüşlerdir⁹⁶. Genelde üç vardiya ve sekiz saat çalışan genç işçilerin birçoğu ülkenin ileriki yıllarda uzman iş gücünü oluşturacaktır⁹⁷. Bu genç nüfus devlet veya özel işletmelerde hem hizmet hem de üretim sektöründe işgücü oluşturmaktadır. Sonuç olarak bu dönemin iş gücünü gençler oluşturmaktadır diyebiliriz⁹⁸.

---

⁹⁶ Ahmet Ablas *a.g.r.*, Ramazan Haluk Filiz *a.g.r.*

⁹⁷ *A.g.r.*

⁹⁸ 1927 Sanayi Sayımlarında on dört yaşından küçük çalışanların sayısı toplam çalışanlara göre yüksek orandaydı. Bkz. Ek:10.

Gençlerin en çok istihdam edildiği yerlerden biri devlet işletmeleri olmuştur. Ancak II. Dünya Savaşının patlak vermesi ülkedeki tüm iktisadin dengeleri altüst etmiştir. Hayat pahalılığı başta olmak üzere çalışan nüfusun askere alınması, buna bağlı olarak mesailerin uzaması, zorunlu çalışmalar ve işten çıkarılma gibi birçok sorun dönem içerisinde yaşanmaya başlanmıştır⁹⁹. Savaş sadece çalışanı değil işletmeleri de zarara sokmuştur. Her ne kadar ilk iki yılında pek etkisi görülme de 1941'den sonra savaşın etkisi işletmelerde ağır olarak görülmeye başlanmıştır¹⁰⁰.

Savaş ülkenin sosyal yapısında da değişimlere neden olmuştur. Savaş nedeniyle hükümet yoğun bir şekilde asker alımına gitmiştir¹⁰¹. Nazi Almanyası'nın hızlı bir şekilde Balkan Devletlerini işgal etmesi, ülkede silâh altına alınan insan sayısını artırmıştır. Askerlik hizmeti, hem iktisadi yapı için hem de çalışanlar için olumsuz bir durumdu¹⁰². Bu sebeple buradaki eğitimli insanlar için farklı bir çalışmalar yapılmış, hükümet üretim sürecinin aksamaması adına işin önemine göre düzenlenmiş bir tecil politikası izlemiştir¹⁰³. Böylece devlet işletmelerinde çalışan 20'li yaşlarındaki gençler devlet tarafından tecil edilmiştir. Aslında tecil konusundaki bu değişiklik tüm ülkenin ekonomik yapısı için düzenlenmiş bir durumdur. İnsan yetersizliğinden kaynaklanan üretim azlığı tüm ülkenin sosyoekonomik yapısını değiştirebilecek bir etkiye sahiptir. Bu sebeple 3 ila 5 yıl süreyle askere alınan gençler çalıştıkları fabrika veya işletmelere hizmet veremeyecek bu da büyük bir üretim açığı oluşturacaktır. Ancak her şeye rağmen bu dönemde birçok genç askere gitmek zorunda kalmıştır. Bununla birlikte bu gençlerden bazıları askerlik dönüşü devlet işletmelerine de girememiştir¹⁰⁴. Daha da kötüsü bu işçilerin birçoğunun evli ve bir aileye bakmakla yükümlü olmasıdır¹⁰⁵. Askerlik dönemi boyunca sıkıntı çeken işçi ve aileleri, askerlik sonunda da işsizlikle karşılaşmışlar, bu da o aileler için oldukça sıkıntılı bir durum yaratmıştır. Türkiye'de

---

⁹⁹ Mehmet Şehmuz Güzel, "İkinci Dünya Savaşı Boyunca Sermaye ve Emek", *Osmanlı'dan Cumhuriyet Türkiye'sine İşçiler 1839-1950*, Der. D.Quataert, E.J. Zürcher, Çev. Cahide Ekiz., İletişim yay., İstanbul 1998, s. 197.

¹⁰⁰ Ahmet Ablas, *a.g.r.*

¹⁰¹ *A.g.r.*

¹⁰² Güzel, *a.g.e.*, s.197.

¹⁰³ B.C.A., Yer No: 56.379..20. Fon Kodu: 30..10.0.0 Dosya: 5640 Sayı : - Tarih: 17.07.1940. Bkz. Ek:40, Ek:41.

¹⁰⁴ Örneğin İkinci dünya savaşında Nazilli Basma fabrikasında hem çalışan hem de yaşayan gençlerden askere giden bazıları, askerden sonra tekrar fabrikaya giremedi. Ahmet Ablas askerden sonra işe giremezken, Nurettin Filiz fabrikadaki tanıdıkları sayesinde Nazilli Basma Fabrikası'nda işe girebilmiştir.

¹⁰⁵ Ahmet Ablas savaştan önce Sümerbank bağlı Nazilli Basma Fabrikası'nın işçi barakalarında kalmaktadır.

durum böyleyken Almanya’da durum oldukça farklıdır¹⁰⁶. Bu ülkede bir işçi askere alındığında, devlet işçi ailesine bakmakla kalmamış,, neredeyse işçinin aktif çalıştığı dönem kadar maaşı ailesine yardım olarak vermiştir¹⁰⁷. Bu durum diğer gelişmiş ülkelerde de aynı şekilde cereyan etmiştir. Bu ülkelerde işçi toplumun önemli bir bireyi olarak görülmekte ve buna göre davranılmaktadır. Türkiye’de ise işçinin ailesine hiçbir yardım yapılmamış hatta askere alınan işçiler çok kötü koşullarda askerlik hizmetini yapmışlardır¹⁰⁸.

Savaş döneminde devlet işletmelerinde çalışanların yaşadıkları zorluklardan biri de yoğun çalışma ortamı olmuştur. Ağır iktisadi koşullar nedeniyle devlet işletmeleri tam kapasite çalışmakta bu da çalışanları için parasız fazla mesai anlamına gelmektedir¹⁰⁹. Devlet işlerin aksamaması ve üretimin artması için kurumlara daha fazla çalışmaları konusunda kararnameler gönderilmiştir. Gerçekten bazı ürünlerin üretiminin savaş sırasında hayati öneme sahip olması, bu tür üretim yapan işletmelerin tam kapasite ile çalıştırılmalarını gerektirmiştir¹¹⁰.

Savaşın ortalarına doğru 1942 Yılında çıkan Milli Koruma Kanunu ise işletmelerdeki çalışanların iş koşullarını zorlaştırmıştır. Milli Koruma Kanunun 19. maddesine çalışma saatleri de bu şekilde işçi aleyhine değiştirilmiştir¹¹¹:

“Sanayi ve maadin müesseseler ile diğer iş yerlerinde fazla çalışmaya lüzum görüldüğü hallerde işlerin mahiyetine ve ihtiyacın derecesine göre günlük iş saatleri gündüz ve gece çalışmalarında tatbik edilmek üzere üçer saat kadar arttırılabilir. Bu fazla saatlerle çalışmalara ait ücretler İş kanunun 37 inci maddesi mucibince ödenir. Kadınların ve 12 yaşından yukarı kız ve erkek çocukların sanayi işlerinde ve 16 yaşından yukarı erkek çocukların maden işlerinde çalışmaları hakkındaki kanunlarda mevcut tahdidi hükümler hükümet kararı ile tahdit edilmeyebilir.”

Savaş sırasında devlet işletmelerinde işçi ücretlerinin ödenmesinde herhangi bir sorun yaşanmamıştır. Normal zamanda olduğu gibi işçiler maaşlarını ve yardımlarını

---

¹⁰⁶ Cumhuriyet, 24 Ağustos 1942. Bkz. Ek: 39.

¹⁰⁷ A.g.g.

¹⁰⁸ Ramazan Haluk Filiz ve Ahmet Ablas, a.g.r.

¹⁰⁹ B.C.A., Yer No: 91.45..11. Fon Kodu: 30..18.1.2 Dosya: 262 Sayı : 134712/ Tarih: 14.05.1940. Bkz. Ek:42.

¹¹⁰ Ahmet Ablas, a.g.r.

¹¹¹ Cumhuriyet, 22 Ocak 1942. Bkz. Ek:37.

eksiksiz olarak almışlardır¹¹². Devlet iktisadi bakımdan zor durumda olmasına karşılık, işletmelerinde çalışanların maaşlarını eksiksiz ödemiştir. Ayrıca devlet işletmelerinde çalışanların bozulan iktisadi yapıdan en az şekilde etkilenmeleri için yardımlar da yapmıştır¹¹³. Bu yardımlar bazen yiyecek bazen de giysi olarak gerçekleşmiştir. Hatta karneyle ekmek dağıtım yapılan dönemde ağır işlerde çalışan işçilerin ekmek oranları daha yüksek tutulmuştur¹¹⁴. 1941 yılında İktisat Vekâleti Maliye Vekâletine gönderdiği yazıda işçilere verilen yemek yardımlarından vergi kesilmemesi gerektiğini de vurgulanmıştır. Bu uygulama hem özel hem de devlet işletmelerindeki işçileri kapsamıştır. Maliye Vekâletliğine istek niteliğindeki işçi yardımları konusunda iktisat bakanlığının hassasiyetini vurgular şeklindeydi¹¹⁵:

“... Yukarıda arzettiğim veçh ile, Sümer ve Etibank müesseseleri tarafından işçilere meccanen yemek ve iş elbisesi verilmesine eylül iptidasından itibaren başlanmış bulunduğuna ve hususi sermayelerle işletmekte olan diğer işyerlerinde ise bu yolda girilmiş olan teşebbüslerin devamında bahsi olunan vergi müşkülâtı dolayısıyla tereddüde düşmekte olduğuna binaen, keyfiyetin vakit geçirmeden ıslahına zaruret hâsıl olmaktadır. Bu sebeple, bu meselenin iş bu eylül ayı içinde vuku bulacak B.M.M. toplantısında süratle bir neticeye bağlanması hususunda yüksek teşebbüslerin esirgenmemesini rica ederek saygılarımı sunarım.”

Savaş yıllarında ülkede ayrıca iş planlama sorunu da yaşanmıştır. Savaş yıllarında işsizlik sorunu yaşanmasına rağmen birçok işletme de çalıştıracak eleman bulamamıştır. Bu durumu A. Hamdi Başar Cumhuriyet Gazetesinde Türkiye’de İş ve İşsizlik Tezadı başlığı altında şu şekilde dile getirmiştir¹¹⁶:

“...İki açık realite birbirine tezat yaşıyoruz: Fabrikalar yapılar işçi bulamıyor; tarlalar adamsızlıktan sürülmemiş kalıyor, her tarafta adam noksanı bütün şiddetiyle kendini gösteriyor. Diğer taraftan ise memlekette bir çok işsiz, yarı işsiz, tembel çalışmaya muktedir olduğu halde sefaletin bunaltıcı havasında erimeye razı olarak yaşayan insan doludur. Hiçbir memlekette bu kadar açık bir tezada rastlanamaz sanırım.

---

¹¹² Ahmet Ablas, a.g.r.

¹¹³ B.C.A., Yer No: 167.160..6. Fon Kodu: 30..10.0.0 Dosya: 17529 Sayı : - Tarih: 09.09.1941. Bkz. Ek: 44-1, Ek:44-2, Ek:44-3.

¹¹⁴ Cumhuriyet, 28 Şubat 1942 Bkz. Ek: 35.

¹¹⁵ Bkz. Ek: 44-1, Ek:44-2, Ek:44-3.

¹¹⁶ Cumhuriyet, 15 Eylül 1942.

Hâlbuki bu tezat bir nevi memleket tipi olup tarih ve coğrafya şartlarının topluca tayin ettiği bir şekildir. Türkiye bu hususta tek olmayıp bir çok şark memleketleri arasında kalmıştır. İçinde bulunduğumuz ve adına Türk inkılabı dediğimiz büyük kıyıdanma ise bizi bu şartlardan çıkararak yepyeni bir hayata kavuşturmak içindir Bu bakımından içimizde iş ve işsizlik sahasında yaşayan bu tezat inkılabımızın tasfiye ve halledeceği mevzuların başındadır. Bu sahada yapılacak inkılap kategorisine girecek işler için en müsait zaman ise şimdi, yani istihsal gücümüzün bize yeter olmadığı anlaşılarak bunu her türlü yollarla yükseltmeye tarih karşısında mecbur olduğumuz şu zamanlardır.

İçinde yaşadığımız tezat adamsızlıkla adam bolluğundan doğuyor. Çalışan kollarımız azdır. On sekiz milyon insandan kaç kişi çalışıyor; çalışanlar iş yapma ve yaratma enerjilerini nasıl ve ne miktarda kullanıyorlar? Yani çalışanlarımız bizim milli enerjimizin vereceği son had midir.? Biz on sekiz milyon insan şu kadar yüz bir kilometre murabbai arazi üzerinde hür ve müstakil bir millet olarak, topluca iş görmeye ve bir ideale bağlanmaya imkan bulmuş bir inkılap rejimi bu derece mi istihsal yapılabilir?...”

A. Hamdi Başar savaş yıllarında yaptığı değerlendirme ülkedeki işletmelerin çalışan alımındaki düzensizliği açıkça ortaya koymaktadır. Aslında ülkedeki çalışma hayatının planlama konusundaki bu aksaklığı ülkede İş ve İşçi bulma kurumunun olmamasıdır. Bu düzensizlik önemsiz bir ayrıtı olarak görülse de toplumdaki birçok kesiminin savaş yılları boyunca işsiz kalmasına neden olmuştur¹¹⁷.

Savaş sırasında çalışanı koruyucu tedbirler alınmasına rağmen, ülkenin bulunduğu ekonomik sıkıntılar yüzünden fazla etkili olamamıştır. Bu sıkıntılardan biri özellikle devlet işletmelerinde çalışanların korunması ile ilgili düzenlemelerin özel işletmelerde çok da fazla geçerli olmamasıdır. Bunun yanında Devletçilik uygulamalarının da savaş döneminde işletmelerin genelde verimliliği üzerinde durması, çalışma hayatına çalışma koşullarını ağırlaştırmıştır¹¹⁸.

---

¹¹⁷ Ahmet Ablas askerlik hizmetinin ardından Nazilli basma fabrikasına alınmamıştı. Bunun üzerine İzmir’e gelmiş fakat uzun süre iş bulamamıştı. İzmir’de camilerde yatmak zorunda kalan Ahmet Ablas, bir arkadaşının vasıtasıyla İzmir Şark Sanayi işletmesine girmiş ve buradan emekli olmuştur.

¹¹⁸ Milli Koruma Kanunu çalışma koşullarının ağırlaşmasında önemli bir etken olmuştur. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmet Makal, *Ameleden İşçiye Erken Cumhuriyet Dönemi Emek Tarihi Çalışmaları*, s.s.163-207.

Savaş yıllarında işletmelerde çalışma hayatını olumsuz yönden etkileyen bir başka sorun da sıtma hastalığı olmuştur¹¹⁹. Anadolu'nun değişik bölgelerinde halkın sağlığını tehdit eden sıtma hastalığı savaş yıllarında daha da tehlikeli bir boyut kazanmıştır. Dünyada çok sayıda kişinin ölmesine neden olan sıtma hastalığı Türkiye'de çalışanları da tehdit etmiştir. Özellikle Anadolu'daki işletmelerin kırsal ve tarım bölgelerinde kurulmuş olması çalışanların bu hastalığın risk kapsamına girmelerini arttırmıştır. Devlet, bu bağlamda Anadolu'nun değişik yerlerinde bulunan devlet işletmelerindeki çalışanları sıtmaya karşı korumaya çalışmıştır¹²⁰. İşçiler haftalık aylık sağlık muayenelerinden geçirilmiştir¹²¹. Buna rağmen çoğu çalışan sıtma hastalığına kapılmıştır.

Savaş yıllarında kurulan devlet işletmelerindeki azalış işsizlikçiğin artmasında önemli rol oynamıştır. İşini kaybeden veya askerden geldikten sonra tekrar çalıştığı yere giremeyen işçiler vasıflı olsa da istihdam edilememiştir. Böylece savaş döneminde İkinci Sanayi Planının uygulanışındaki sorunlar ve parasızlık ülkedeki hızlı büyümeyi de durdurmuştur, Bu dönemde çok az işletme açılmıştır¹²². Bu işletmelerin bazıları;

- Garp Linyitleri İşletmeleri, Kütahya'da Türkiye'nin en büyük linyit madeni işleme tesisi olarak faaliyete geçti.
- Türk Petrol Şirketi kuruldu.
- Etibank tarafından Zonguldak-Çatalağzı elektrik santralinin yapımına başlandı.
- Sümerbank tarafından kurulan İzmit Klor Alkali Fabrikası hizmete girdi.
- Karabük Demir Çelik Fabrikası sülfürik asit ve süper fosfat fabrikası üretime başladı.
- Halkapınar Dokuma Fabrikası'nın temeli atıldı.

Aslında savaş dönemi boyunca devletin üretimin ana unsuru olan çalışanın sorunlarını anlayıp, savaştan sonra çalışanların sorunlarına eğilmesi 1945–1946 yıllarında çalışma hayatına yönelik birçok kanunun çıkarılmasına sebep olmuştur. Bu

---

¹¹⁹ H. Sadi Selen, “İş Hayatımızın Problemleri”, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, Cilt.1 Sayı.3, Ankara, 1943, s.540.

¹²⁰ A.g.m., s.s.541-542.

¹²¹ Ahmet Ablas, a.g.r.

¹²² Tezel, a.g.e, s.s.312-313.

yüzden 1945–1946 yıllarını çalışma hayatını etkileyen kanunlar bakımından olumlu bir dönem olmuştur.

B. SAVAŞ SONRASI ÇALIŞMA HAYATININ GENEL GÖRÜNÜMÜ

Yaklaşık altı yıl süren II. Dünya Savaşı, hayatın her alanını olumsuz yönde etkilemiştir. Ülkenin iktisadi yapısı savaştan çok fazla zarar görmüştür. İstatistikî verilere göre nüfus da dâhil olmak üzere her alanda ülke üç dört yıl kadar duraklama dönemi yaşamıştır¹²³. Bu kötü durumdan Türk çalışma hayatı da nasibini almıştır. Sanayileşmenin çok yoğun yaşandığı bir dönemde savaşın başlaması, çalışanların sosyoekonomik yapılarında bozulmalara yol açmıştır. Sanayi yatırımları durmuş, İkinci Sanayi Planı tam anlamıyla uygulanamamıştır. Çok az olan yabancı sermaye girişi savaş sırasında durma noktasına gelmiş, bunun yanında İş Kanunu'nun maddeleri içinde olan birçok düzenleme ve kanun da uygulamaya geçirilememiştir. Savaşın ardından Türk çalışma hayatının iyileştirilmesi oldukça zor olacaktır¹²⁴.

Savaşın ardından Türk çalışma hayatının düzelmesi için yapılması gereken en önemli iş, 1930'lu yıllarda hızla açılan devlet işletmelerinin sayısının artırılmasıdır. Çalışanların gelirlerin artması ve çalışma hayatının daha iyi normlara kavuşmasında önemli rol üstlenen devlet işletmeleri, Türk çalışanı için ayrı bir öneme sahiptir. Savaş dolayısıyla genç nüfusun çoğu askere alınmış, askerden dönenlerin çoğu ise çalıştığı işletmelere tekrar girememiştir¹²⁵. Askerden gelen genç nüfusun işsiz kalması gelişmekte olan Türkiye'nin sosyal yapısı için oldukça olumsuz bir durum yaratmıştır. Yeni istihdam olanaklarının açılması Türk çalışma hayatı için bu yüzden çok önemlidir. İstihdamı artırmak için yerli ve yabancı sermayenin yatırım yapmasını sağlamak, ayrıca planlı sanayi planlarının tekrar başlaması için hazırlıklar yapmak öncelikli hedefler halini almıştır¹²⁶. Savaş, hem sınırlı olan ülke içindeki girişimciye hem de Avrupa kaynaklı sermayeye çok büyük zarar verdiği için yerli ve yabancı sermayenin savaştan sonra ülkeye yatırım yapması düşünülemez bir durumdur. Ayrıca savaştan Avrupa'nın büyük zarar görmesi de dış ticaretin yapılmasına engel olmuştur. Bu durum karşısında, hükümette yeni bir sanayi planı hazırlama düşüncesi belirmiştir. Ülkenin bu krizi atlatması ve yeniden sanayi hamlesi gerçekleştirmesi hem çalışanın hem de devletin bu

¹²³ *İstatistik Göstergeler 1923-2008*, s.8.

¹²⁴ Abidin Tav'er, *Cumhuriyet*, 25 Ocak 1946

¹²⁵ Ahmet Ablas a.g.r. ve Ramazan Haluk Filiz, a.g.r.

¹²⁶ Bu doğrultuda Etibank ile Sümerbank'ın sermayesinin artırılması görüşü çıktı. *Cumhuriyet*, 29 Ocak 1946.

ortamda büyük sorumluluk alması anlamına gelmektedir¹²⁷. Bu düşünceyle çalışan Türkiye için daha da önemli hale gelmiştir.

Savaştan sonra Türk Çalışma hayatının gelişimine yönelik en önemli adım 3008 Sayılı İş Kanunu çerçevesinde hazırlanan ancak savaş sebebiyle yasalaşamayan düzenlemelerdir¹²⁸. Savaşın zorlukları çalışma hayatına yönelik sosyal politikaların önemini artırmıştır. Savaşın sonlarına doğru İşçi Sigortaları Genel Müdürlüğü ve Çalışma Bakanlığı Kanunu kabul edilmesine rağmen, ülkede hala çalışma hayatına yönelik uygulamalara ihtiyaç vardır.

İkinci Dünya Savaşı'nın Türkiye'nin fiili olarak savaşa girmeden sona ermesi oldukça olumlu bir durumdur. İktisadi bakımdan ülke zor duruma düşse de, savaşın yıkımını yaşamamıştır. Türk çalışma hayatının böyle bir yıkımı yaşamaması ülke için bir şanstır. Ülkenin tekrar toparlanmasında sanayi işletmelerin rolü büyük olacaktır. Hükümetin savaştan sonra yaptığı sanayi planı da bu düşünce doğrultusunda olmuş sanayi işletmelerinin sayısı ve kapasitesinin arttırılmasına yönelik düşünceler artmıştır¹²⁹.

Türkiye'nin savaşa girmemesinin olumlu yönlerini Avrupa ile karşılaştırarak görmek mümkündür. Avrupa'da büyük sanayi kuruluşları savaş dolayısıyla büyük zarar görmüş, büyük sanayi kuruluşlarını barındıran Almanya da fabrikaların çoğu kapanmıştır. Çalışan vasıflı erkek nüfus savaşta ya sakat kalmış ya da ölmüştür¹³⁰. Savaşın bu yıkıcılığı Almanya gibi büyük bile dev bile iktisadi açıdan yıpratmış, bütün iktisadi ve çalışma hayatı yerle bir olmuştur. Almanya, savaştan sonra işsizlik ve açlıkla yüz yüze gelmiştir. 1950 yılında çıkan bir gazete haberi Almanya'nın iktisadi yapısını ve çalışma hayatını "Postacıları, Ameleleri ve marangozları dahi profesör olan memleket! başlığı altında vermiştir¹³¹:

"Harpten perişan çıkmış olan memleket ne çabuk kalkındı? Diye hayret ediyoruz ama, madalyonun birde ters tarafı var Yanmış, yıkılmış şehirlerde fabrikalar devlet daireleri hususi müesseseler vesaire toptan harap olmuş oldukları, eski teşkilatın yüzde

---

¹²⁷ Tezel a.g.e, s.s.184-185.

¹²⁸ Bkz. 3008 Sayılı İş Kanunu

¹²⁹ Cumhuriyet, 29 Ocak 1946.

¹³⁰ Tezel a.g.e., s.184.

¹³¹ Cumhuriyet, 11 Haziran 1950.

onu bile güç muhafaza edilebildiği için açıkta kalmış olan alimler profesörler teknisyenler ve yüksek memurlar vaktiyle işgal etmekte oldukları mevkilere muadil birer iş bulamamakta, savaştan önce işgal ettikleri sandalyelerin çok daha aşağısında küçük memuriyet ve vazifeleri – sırf karınlarını doyurmak gayesiyle- seve seve kabul etmektedirler. Memuriyet ve mevki buhranına sebep olan diğer mühim bir alim de, Rus işgali altındaki Doğu Almanya’dan Batı Almanya’ya vuku bulan hicrettir. Opagandasının baskısı altında kaldıkları için geçecekleri mevkide komünistlik temayülleri göstermeleri ihtimalinden korkulmaktadır. Bundan dolayı şu anda Batı Almanya’da zeka ve kültürleri ile hiç mütenasip olmayan işlerde çalışan yüksek şahsiyetlere tesadüf olunuyor.

Mesela bunlardan biri Doktor Josef Marz’dır. Bu zat, gazeteciliğinin ilim sahasında tam on beş yıl kafa patlattıktan sonra açıkta kalmış... 1946 yılından beri Bavyere Meclisinde stenografik etmektedir. Vaktiyle gazetecilik enstitüsünde her sene 700 talebe yetiştirmekle iftihar duymuş olan Doktor Marz, alelade bir zabıt kâtipliğinden başka bir şey olmayan bu hizmeti tabiatıyla aklıktan ölmek için kabul etmiştir.

Profesör Eric Spengler’in hali ise Doktor Marz’inkinden daha acıklıdır. Bir zamanlar Pragdaki Geologie Enstitüsünün direktörü ve ordinaryüs profesörü olan Spangler, mensup olduğu ilim sahsında dünya edebiyatına geçmiş yirmiye yakın orijinal mevzuun muhabiri olduğu halde bugün Grund-Schwalheim kasabasında posta müvezziliği yapmaktadır.

Brüna Teknik Üniversitesinde profesörlük etmiş olan Doktor Helmut Leitneler bir tekerlek fabrikasında 8 mark gündelikle amelelik ediyor.

Gene aynı üniversitenin profesörlerinden Josef Weinhold da gündüz marangozlukla meşgul olmakta, geceleri tanıdığı ailelerin küçük çocuklarına ders vererek geçinmektedir. Almanyada böyle bir vaziyete düşmüş olanlar sade isimlerini yazdığımız ve resimlerini koyduğumuz şahsiyetlerden ibaret değildir. Onlara benzeyen yüzlerce, binlerce, hatta on binlercesi daha vardır. Tanrı, milletleri kötü kılavuzların peşine takıp mahva sürüklenmekten korusun!”

Türkiye'nin Almanya gibi savaşın yıkıcı etkisini bu kadar şiddetli yaşamaması, ülkenin daha kolay toparlanması için önemli bir durumdur. Ülkedeki çalışma hayatı genelde iktisadi dengelerin bozulmasından etkilenmiş, hayat pahalılığı ve temel gıda maddelerinin kıtlığı ülkedeki çalışanların en fazla etkileyen unsurlar olmuşlardır. Ancak yine de savaştan sonra Türkiye her şeye kaldığı yerden başlayabilecek potansiyeli içinde barındırmıştır. Uzman işgücü açığı 1930 yılların başlarına göre daha azdır. Özellikle maden üretimi konusunda savaş yılları boyunca önemli mesafeler alınmış, madenlerdeki çalışma hayatı savaş yıllarında en üst düzeye çıkarılmıştır¹³².

Tablo 3.6: Ereğli Kömür İşletmeleri İşçi Miktarı, Maaşları ve Sosyal Yardımlar (1941–1945)

Yıllar	Ortalama İşçi Miktarı	İşçi Masrafları(Lira)			
		Ödenen Ücretler	Sosyal Yardımlar	Toplam	Yevmiye*
1941	21 788	9 422 00	1 333 000	10 755 000	1.65
1942	21 793	12 007 562	3 388 000	15 395 562	2.15
1943	26 814	15 480 186	11 219 000	26 699 186	2.89
1944	29 242	19 268 296	13 510 819	31 071 124	3.22
1945	29 605	22 362 122	13 377 000	35 672 941	3.49

* Randıman

Kaynak: *Türkiye Madencilik Faaliyetleri*, Maden Teknik ve Arama Dergisi, Sayı: 46–47, Ankara, 1952, s.117.

¹³² *İstatistik Yıllığı 1942-1945*, Cilt.15, Başbakanlık İstatistik Umum Müdürlüğü yay., Ankara, 1956, s.292,293.

Tablo 3.7: Garp Linyitleri İşletmesi İşçi Miktarı, Maaşları ve Sosyal Yardımlar (1941–1945)

Yıllar	Ortalama İşçi Miktarı	İşçi Masrafları(Lira)			
		Ödenen Ücretler	Sosyal Yardımlar	Toplam	Yevmiye*
1941	1 090	582 000	126 000	708 000	1.84
1942	1 781	917 000	395 000	1 321 000	2.47
1943	3 613	1 543 000	1 400 000	2 943 000	3.42
1944	5 069	2 563 000	1 410 764	3 973 764	3.05
1945	5 398	2 744 630	1 264 959	4 009 589	3.03

* Randıman

Kaynak: *Türkiye Madencilik Faaliyetleri*, Maden Teknik ve Arama Dergisi, Sayı: 46–47, Ankara, 1952, s.119.

Tablo 3.8: Divriği Demir Madenleri İşletmesi İşçi Miktarı, Maaşları ve Sosyal Yardımlar (1941–1945)

Yıllar	Ortalama İşçi Miktarı	İşçi Masrafları(Lira)			
		Ödenen Ücretler	Sosyal Yardımlar	Toplam	Yevmiye*
1941	900	231 000	-	231 000	1.23
1942	680	209 000	-	209 000	1.57
1943	1 570	648 000	355 000	1 003 000	3.02
1944	1 560	680 471	344 863	1 025 334	3.56
1945	1 221	610 560	350 244	960 804	3.79

* Randıman

Kaynak: *Türkiye Madencilik Faaliyetleri*, Maden Teknik ve Arama Dergisi, Sayı: 46–47, Ankara, 1952, s.119.

Veriler dikkate alındığında Türkiye’de maden üretimi ve maden çalışanlarının durumu savaş yıllarında kötü değildir. İşletmelere alınan işçi sayısındaki artış ve yapılan yardımların artması, olumlu gelişmelerdir.

Madenler ülke iktisadı için önemli alanlardır. Aslında ağır sanayinin temelini de madenler oluşturmaktadır. Osmanlı Devleti'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne uzanan dönemde madenler ve madenlerde çalışan işçiler ülke ekonomisine her zaman önemli katkı sağlamışlardır. Bununla birlikte devletçilik uygulamalarının içinde önemli bir yere sahip olan Etibank, ülkedeki madenlerin finansmanında da etkin role sahiptir¹³³. Ülkenin savaş yıllarında en önemli kuruluşu olan Etibank önemi çalıştırdığı işçi sayısı ile da göstermiştir.

Savaşın sonra Türkiye'nin gelişme potansiyeli savaşan ülkelere göre daha yüksek olmuştur. Uzmanlaşmış bir iş gücü ve savaşın zara görmemiş işletmeleri ile Türkiye ileriki yıllar için ümit vermektedir. Devletçilik uygulamalarının tekrar başlayıp güçlenmesi, ülkenin iktisadi yapısında belirleyicidir. Savaşın sonra Nadir Nadi Cumhuriyet Gazetesi'nde ülkenin bir an önce devletçilik uygulamalarına yeniden şekil vermesinin gerektiğine vurgu yapmıştır¹³⁴.

1. İktisadi Bakımdan Türk Çalışma Hayatı

Cumhuriyet'in ilanının ardından Türk Çalışma hayatının yapısal değişikliğe uğramasında, devletin rolü çok büyüktür. Devlet hem işletme açarak hem de çalışma hayatını etkileyecek kanunlar düzenleyerek çalışma hayatına doğrudan müdahale etmiştir. Oluşturulan müdahaleci politikalardan, Türk çalışma hayatı her anlamda olumlu değişim içine girmiştir. II. Dünya Savaşı'na kadar ülke çalışma hayatı, olumlu yönde hızlı değişimini sürdürmüştü, ancak devletçilik uygulamalarının yoğun yaşandığı dönemde savaşın patlak vermesi ülkedeki iktisadi planları altüst etmiştir¹³⁵. İktisadi planların bozulması ise çalışma hayatını doğrudan etkilemiştir. İktisadi bakımdan savaşın Türk çalışma hayatına verdiği zararlar şunlardır;

- Yeni kurulan devlet işletmelerinin sayısındaki azalma,
- Ücretli çalışanın alım gücünün azalması,
- Yerli ve yabancı girişimcilerin gücündeki azalma,

---

¹³³ Cumhuriyet, 9 Şubat 1946.

¹³⁴ Cumhuriyet, 13 Şubat 1946.

¹³⁵ Başol, a.g.e., s.58.

Türkiye’de İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı, savaş dolayısıyla yeterince uygulanamamıştır. Aslında Anadolu’nun çoğu bölgesi Sümerbank ve Etibank işletmelerine uygundur. Yirmi yıla yakın bir zamandır savaş görmeyen Anadolu toprakları sanayileşme için oldukça müsait bir yapı oluşturmaktadır. Özellikle çalışabilen genç nüfusun artması yeni kurulacak sanayi işletmeler için oldukça avantajlı bir durumdur. 1930 -1940 yılları arasında devlet işletmeleri altın çağını yaşamış olmasına rağmen, savaş nedeniyle devletin iktisadi yapısında ve gelirlerinde azalma görülmesi, yeni açılacak devlet işletmelerini etkilemiştir¹³⁶. Ayrıca yeni işletmelerin kurulması için büyük paralara ihtiyaç vardır. 1930’lu yıllarda Sovyetler Birliği ve İtalya gibi devletlerden işletmelerin kurumu için krediler alınmış olunmasına rağmen savaş sırasında böyle bir kredinin alınması imkânsızdır. Sanayileşme savaş döneminde yavaşlama göstermiş sonuç olarak bu durum sanayi çalışanı sayısının artmasını engellemiştir. Savaşın en önemli olumsuz sonucu ise İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı çerçevesindeki işletmelerin çoğunun kurulamamasıdır¹³⁷.

Türkiye’nin savaş süreci ve sonunda yaşadığı en büyük problemlerden biri hayat pahalılığıdır. Savaş sırasında ülkede temel gıda ürünleri bile bulunamamış, ekmek karneye bağlanmıştır. Hatta un azlığından pasta ve çörek yapımına bile yasaklama getirilmiştir. Bunların doğal sonucu olarak ortaya çıkan karaborsa ve hayat pahalılığı sosyal yapıyı tehdit etmiştir¹³⁸. Tüketim malları fiyatlarının artması yüksek enflasyona neden olurken, sabit ücretliler bu durumdan en çok zarar gören kişiler olmuşlardır¹³⁹. Asgari geçim şartları ağırlaşmış buna karşın maaşlar yetersiz kalmıştır. Sonuç olarak ülkede sabit maaşla çalışan kişilerin refah düzeyleri oldukça düşmüştür.

---

¹³⁶ Tezel, *a.g.e.*, s.312.

¹³⁷ *A.g.e.*, s.312.

¹³⁸ M. Selçuk Özkan, Abidin Temizer, “İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye’de Karaborsacılık”, *Uluslar Arası Sosyal Araştırma Dergisi*, 2/9 2009, s.s.320-323.

¹³⁹ Çağlar Keyder, *Türkiye’de Devlet ve Sınıflar*, İletişim yay., İstanbul, 2007, s.143.

Tablo 3.9: İkinci Dünya Savaşı Öncesi ve Savaş Yılları Geçinme ve Gıda Masrafları (1938-1943)

Yıl	Ankara Geçinme Endeksi	İstanbul Geçinme Endeksi	20 Vilayet Gıda Masrafları Endeksi
1938	100	100	100
1939	102.1	101.4	101.3
1940	110.8	112.4	114.7
1941	132.5	138	144.3
1942	220.9	232.5	296.2
Ocak 1943	311.5	339.6	493
Şubat 1943	308.2	345.2	496.1
Mart 1943	316.2	361.2	515.6
Nisan 1943	326.3	370.5	554.3
Mayıs 1943		355.9	

Kaynak: Namık Zeki Aral, *İktisat Maliye ve İstatistik 1943 – 1944 Bütçesi*, A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, Cilt.1, Sayı.2, Ankara, 1943, s.288.

Savaş sonunda özellikle temel gıda ürünlerinin fiyatlarının üç katına kadar artması, çalışanların ücret düzeylerini de tartışılır hale getirmiştir¹⁴⁰. Genel olarak zaten düşük olan işçi maaşları, hayat pahalılığı nedeniyle daha da düşük hale gelmiştir. İşçi aileleri, savaş sürecinde ve sonrasında bile temel gıda maddelerini alabilecek durumda değildiler. Bunun yanında devlet de savaş nedeniyle işletmelerdeki sosyal yardımları en düşük düzeye getirmiştir. Böylelikle Türk çalışanı hem yoğun çalışma ortamından hem de ücret yetersizliğinden kaynaklanan satın alma gücünün düşmesinden oldukça etkilenmiştir.

¹⁴⁰ B.C.A., Yer No: 728.495..5. Fon Kodu: 490..1.0.0 Dosya: 4.BÜRO Sayı : - Tarih: 30.12.1947., s.3-4. Bkz. Ek: 49-3, Ek:49-4.

Tablo 3.10: İkinci Dünya Savaşı Öncesi ve Savaş Sırasında Gelir Gider Dengesi (1936-1942)

Yıl	Gelir	Gider	Fazla	Açık
1936	250 762	260 753	-	9 991
1937	275 818	303 840	-	28 022
1938	266 868	311 347	-	44 479
1939	273 371	339 025	-	125 652
1940	299 332	552 987	-	253 655
1942	384 445	583 007	-	198 562

Kaynak: Namık Zeki Aral, *İktisat Maliye ve İstatistik 1943 – 1944 Bütçesi*, A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, Cilt.1, Sayı.2, Ankara, 1943, s.278.

Tablo 3.11: İkinci Dünya Savaşı Temel Gıda Maddelerinin Artış Oranı (1938-1943)

Madde Adı	1938(Kuruş)	1943 (Kuruş)	Artış oranı %
Ekmek	0.05	38.67	248.7
Et (Kilo)	42.52	198.54	366.9
Taze Sebze (Kilo)	7.51	29.96	298.9
Zeytinyağı (Kilo)	51.85	231.29	336
Şeker (Kilo)	28	338	1107
Peynir(Kilo)	48.78	115.42	218.6
Yumurta(Tane)	1.71	7.94	364.3
Süt(Kilo)	14.79	51.25	236.3

Kaynak: Çetin, Hasan, *İkinci Dünya Savaşı Sürecinde Türkiye'nin Sosyo-Ekonomik Durumu (1939-1945)*, Yayımlanmamı Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa, 2007, s.95. Aktaran: M. Selçuk Özkan, Abidin Temizer, “İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye’de Karaborsacılık”, *Uluslar Arası Sosyal Araştırma Dergisi*, 2/9 2009, s.331.

Türkiye yeni kurulan bir ülke olmasının yanı sıra iktisadi açıdan aldığı miras, ekonomik krizler ve savaşlar neticesinde de ekonomisini fazla güçlendirememiştir. Her ne kadar devlet eliyle ve devlet işletmeleriyle hızlı bir sanayileşme atılımı yapılsa da

ülke tam olarak bir sanayi ülkesine dönüşmemiştir. Nüfusunun hala büyük bir kısmı tarımla uğraşmakta ve kırsalda yaşamaktadır. Tüm bunların yanında ülke birçok sanayi ürününde dışa bağımlılığını sürdürmekte ve bu sebeple istediği gelişimi sağlayamamaktadır. Sonuç olarak henüz güçlenmemiş bir Türk ekonomisinden bahsedebiliriz. Bu ortamda İkinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesi bu güçsüzlüğü arttırıcı etki yaratmıştır. Bu bağlamda bu ortamdan en çok etkilenen grup da doğal olarak çalışan olmuştur.

2. Savaş Sonrası Türk Çalışma Hayatını Bekleyen Sorunlar

Devletçilik uygulamaları ülkede istihdamın artmasında ve sosyal politikaların gelişmesinde önemli bir unsuru teşkil etmiştir. Devletin iktisadi yapının her alanında aktif rol oynaması ülke gelirlerin önemli düzeyde artmasını da sağlamıştır. Türkiye devletçilik politikası doğrultusunda, işletmeleri ve uzman çalışanlarıyla yavaş yavaş sanayi devrimini devlet eliyle oluşturma yolunda önemli adımlar atmaya başlamıştır. Bu bağlamda devletin iktisadi hayattaki aktif rolü çok fazladır. Savaş zamanında iktisadi yapı bozulsa da devletin iktisadi hayattaki rolü değişmemiştir.

Devletin iktisadi hayattaki etkisinin çok fazla oluşu, ülkedeki çalışma hayatına yönelik sosyal politikaların belirlenmesi açısından oldukça önemlidir. Osmanlı Devleti döneminde devletin çalışanlara yönelik sosyal politika düşüncesi yok denecek kadar az olmuştur. Buna karşılık Cumhuriyet döneminde 1930 yıllardan sonra artan devletçilik uygulamaları ile birlikte, çalışma hayatına yönelik sosyal politikalarda devrim niteliğinde önemli gelişmeler olmuştur. Bu gelişmelerin çoğu uygulanış ve düşünce olarak devletin çalışına bakış açısını da büyük oranda değiştirmiştir.

II. Dünya Savaşı'nın yarattığı olumsuz ortam ülkede çalışma hayatına yönelik sosyal politikaların gelişmesinde engel teşkil etmiştir. Savaştan sonra ülkenin tekrar toparlanabilmesi için çalışma hayatına yönelik politikaların hazırlanması önemli bir konu olmuş, bu bağlamda çalışanların sorunları değerlendirilmiştir. 3008 Sayılı İş Kanunu Türkiye'nin ilk iş kanunu olmasına rağmen, çalışanların sorunlarına tam

anlamıyla çözüm olamamıştır¹⁴¹. Ayrıca kanun içinde yer alan, birçok düzenleme de devlet tarafından yapılamamış veya uygulamaya geçilmemiştir. Türkiye’de üretim yapısının günden güne artması ise, çalışanların sorunlarının daha geniş kapsamda ele alınması düşüncesini doğurmuştur. Bu doğrultuda ülkede çalışma hayatının düzenlenmesi gereken ana sorunlarını şu şekilde sıralayabiliriz:

- İşsizlik
- İş kanunun tüm çalışanları kapsamaması,
- İş kanun içinde yer alan düzenlemelerin yersizliği
- Grev hakkı
- İş Güvencesi

Bu sorunların belki de en büyüğü Türkiye’nin kuruluşundan itibaren devam eden işsizlik sorunudur. Özellikle şehirlerde işsizlik oranı ülkenin ilk yıllarında oldukça yüksektir. 1927 Teşvik-i Sanayi Kanunu ve devletçilik uygulamaları, II. Dünya Savaşından önce ülkede işsizliği önemli düzeyde düşürmüştür¹⁴². Ancak, ülkedeki işsizlik oranları hala yüksek oranlarda olmuştur¹⁴³. Savaş ile birlikte ülkedeki işsizlik oranı daha da artmıştır. Savaşın ardından özellikle hükümet, işsizliğin neden ve sonuçlarını tespit etmeye yönelik çalışmalar yapmıştır. Savaşın sonra Dr. Sadi Irmak işsizliğin nedeni şu şekilde açıklamıştır¹⁴⁴:

“İşsizliğin başlıca sebepleri sanayi müesseselerin elinde memleket dâhilinde sürülemez stoklar bulunması ve bir kısmının fabrikaların da hariçten getirilmesi zaruri hammadde tedarik edememelerine dayandığından Çalışma Bakanı ipekli ve yünlü stoklarının bir kısmının ihraç ve yünlü fabrikalarıyla çorap fabrikalarına iplik veya merinos yapağısı temini için Ticaret ve Ekonomi Bakanlıklar ile temasa gelmiştir.

Bu arada devlet fabrikalarından daha fazla işçi çıkarılmaması takarrür etmiştir.

---

¹⁴¹ 3008 Sayılı İş Kanunu, sadece on ve üzeri çalıştıran işletmelerde uygulanmaktadır. Türkiye kuruluşundan itibaren çoğu işletmesi on kişinin altında işçi çalıştırmaktadır. Bu yüzden iş kanunu, ülkedeki çoğu işçiyi etkilememiştir.

¹⁴² *Osmanlı’dan Cumhuriyet Türkiye’sine İşçiler 1839-1950*, Derleyen:Donald Quataert, Erik Jan Zürcher), İletişim yay., İstanbul, 1998. s.190.

¹⁴³ *A.g.e.*, s.190.

¹⁴⁴ *Cumhuriyet*, 1 Temmuz 1946.

Haziran ayında şehrimizde işsiz kalanların miktarı biraz daha fazla olmuştur. Nisanda 3247, mayısta 1099 işçi açıkta kalmıştır. Haziran istatistikleri tamamlanmamış olmakla beraber 1500 kadar işçinin işsiz kaldığı tahmin edilmektedir. Fakat iş ve işçi bulma idaresi 3900 kadar işçiye iş bulmuş, iş bulamayan daha ziyade büyük usta ve kalfa işçilerdir.

Haziran sonunda ham madde tedarik edilemezse tamamen tatili faaliyet edeceklerini bildiren iki büyük mensucat fabrikası çalışmaktadır. Bunlar temmuz içinde gelecek merinos yapağını bekleyeceklerdir.”

Yapılan açıklamada dikkat çeken en önemli unsur, usta ve kalfaların savaştan sonraki dönemde işsiz kalmalarıdır. Ülkede, çok az sayıda bulunan usta ve kalfa gibi vasıflı işçiler savaş öncesinde kolaylıkla istihdam edilirken, savaştan sonra bu uzman işgücü işsiz kalmaya başlamıştır. Bununla birlikte ülkede uzman sayısı artmasına rağmen, hala işletmelere yurt dışından uzman yabancı getirilmeye devam edilmiştir. Uzman eleman sıkıntısı çekildiği bir dönemde uzman işçilerin işsiz kalması ülkedeki iktisadi yapının savaş dolayısıyla önemli şekilde bozulduğu anlamına gelmektedir¹⁴⁵.

Sadi Irmak'ın açıklamasında dikkat çeken bir diğer unsur ise, dokuma ve iplik sanayinin içinde bulunduğu zor durumdur. Bu dönemde birçok işletme kapanma tehlikesiyle yüz yüze kalmıştır. Bu işletmelerin kapanması hem üretim sorununa yol açacak hem de burada çalışan işçiler işsiz kalacaktır.

Savaştan sonra Türk çalışma hayatını bekleyen sorunların başında ayrıca İş Kanunun yapısından kaynaklı sorunlar da gelmektedir. 1936 yılında kanunlaşan iş kanununun kapsamı ülkede bulunan çok az sayıda çalışanı kapsamaktadır¹⁴⁶. On kişinin altında işçi çalıştıran işletmelerin kanunun kapsamı dışında bırakılması, azımsanamayacak sayıda çalışanın bu kanundan yararlanmasını engellemiştir.¹⁴⁷. Türkiye’de işletmelerin çoğu on kişinin altında insan çalıştıran işletmelerdi¹⁴⁸. Hatta iş

---

¹⁴⁵ Cumhuriyet, 1 Temmuz 1946.

¹⁴⁶ TBMM Tutanak Dergisi, TBMM Basımevi, Cilt.18, Ankara, 1945, Birleşim:73, 22.06.1945, Oturum:1, s.358,

¹⁴⁷ A.g.e, s.358.

¹⁴⁸ A.g.e., s.358

kanunundaki bu maddeyi fırsat bilen bazı işletmeler, on kişinin altında küçük imalathaneler kurarak iş kanunun kapsamına dahil olmak istememişlerdir¹⁴⁹.

3008 Sayılı İş Kanunu'nun bu eşitsiz uygulamasının yanında kanunda bir de koruyucu hükümlerin uygulamaya geçirilememesinden kaynaklanan eksiklikler de yer almaktadır¹⁵⁰. İş sigortası ve sendikalar hakkındaki düzenlemeler ülkede yetersiz kalmıştır. Bu sebeple İş Kanunu'nun yeniden gözden geçirilmesi ihtiyacı duyulmuştur.

Son olarak bahsedeceğimiz sorun, Osmanlı Devleti'nden Türkiye'ye kadar uzanan dönemde grev ve grev hakkının hala çözümlenememiş olmasıdır. Türkiye'de 19. Yüzyılın ortalarından itibaren işçi eylemlerine rastlanmaktadır¹⁵¹. Bu dönemdeki grevlerin örgütlü ve ses getirir mahiyette olmaması, genelde ülkede sanayi işletmelerinin bulunmamasından kaynaklanmaktadır. II. Abdülhamit yönetiminin baskıcı yapısında işçilerin örgütlenmesi ve grev yapması zaten düşünülecek bir durum değildir. Dönemde, işçi sendikaları bile illegal yapıya sahiptirler. Daha sonra iktidara gelen İttihat ve Terakki yönetimi de işçilere grev ve örgütlenme konusunda baskıcı bir tavır sürdürmüştür.

Osmanlı Devleti'nin yıkılması ve Anadolu toprakları üzerinde Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulması, grev ve sendikal haklar konusunda yeni düzenlemeler yapılması gereğini doğurmuştur. Cumhuriyet'in ilk yıllarında ne yazık ki grev ve sendikal haklar konusunda hiçbir düzenleme yapılmadığı gibi Osmanlı Devleti döneminden kalan Tatil-i Eşgal ve Cemiyetler Kanunu hükümleri de uygulanmaya devam etmiştir. 1924 Anayasası ve 1926 Borçlar Kanunu çalışanların sendikalara üyeliğini yasaklamasa da, Takriri Sükûn Kanunu ile Ceza kanunundaki düzenlemeler işçinin örgütlenmesi ve grev yapmasını engelleyici mahiyette olmuştur. 1936 Tarihli 3008 Sayılı İş Kanunu'ndan sonra işçi sendikaları ve grev hakkı farklı bir boyut kazanmıştır.

Ülkede çalışanların haklarına yönelik düzenlemelerin oluşturulmasında devletin büyük bir sorumluluğu bulunmaktadır. Çalışanların gerçek anlamda toplumun saygın

¹⁴⁹ B.C.A., Yer No: 728.495..5. Fon Kodu: 490..1.0.0 Dosya: 4.BÜRO Sayı : - Tarih: 30.12.1947., s.33

¹⁵⁰ Ahmet Makal, Ameleden İşçiye, s.164. Bkz. Ek: 61-1.

¹⁵¹ Yavuz Selim Karakışla, "Osmanlı Sanayi İşçi Sınıfının Doğuşu, 1839-1923" *Osmanlı'dan Cumhuriyet Türkiye'sine İşçiler 1839-1950*, Der. Donald Quataert, Erik Jan Zürcher, Çev. Cahide Ekiz, İletişim yay., İstanbul, 1998, s.28.

bir üyesi olması için CHP hükümetinin, çalışanların haklarına daha çok önem vermesi gerekmektedir. Ülkenin gerçek anlamda çağdaşlaşması için çalışanlara verilecek hakların büyük önemi vardır.

IV. BÖLÜM

1946 – 1950 YILLARI ARASI DEVLETÇİLİK UYGULAMALARIN ÇALIŞMA HAYATINA ETKİSİ

A. 1946 YILINDAN SONRA DEVLETÇİLİK UYGULAMALARI VE ÇALIŞMA HAYATI

1946 ile 1950 yılları arası, Türkiye'nin çok partili hayata geçiş dönemi olması itibarıyla farklı bir siyasi yapının geliştiği dönem olarak karşımıza çıkar¹. Bu döneme girilirken CHP, bir yandan parlamenter sistemin öngördüğü düzeni yaratmak bir yandan da savaşlar ve krizler nedeniyle bozulmuş olan iktisadi yaşamın tekrar toparlanması için çözüm yolları üretmek üzere çalışmalar yapmaya başlamıştır. Bu bağlamda öncelikli hedef savaş öncesi iktisadi yapıya geri dönmeye çalışmak olmuştur². Bunun sağlanması için devletçilik uygulamalarına tekrar hız verilmesi ve savaştan olumsuz yönde etkilenen Anadolu halkının iktisadi olarak rahatlaması için yeni ve güçlü politikalar geliştirilmesi gerekliliği kabul edilmeye başlanmıştır³. Böylelikle devletçilik politikasına yeniden dönülerek kaldığı yerden devam ettirilme fikri ortaya çıkmıştır⁴.

Ülkenin geçirdiği dönem ve belirlediği hedefler cumhuriyetin kuruluş yıllarından biraz daha farklılaşarak çalışma hayatını daha olumlu yönde etkileyen tartışmaların yapılmasına sebep olmuştur⁵. 1930'lu yıllarda çalışma hayatına yönelik sosyal politikalarda büyük bir değişim gözlenmiştir. Öncelikle sosyal değişim süreci savaş döneminin durgunluğunu üzerinden atarak 1946 yılından sonra tekrar hız

---

¹ Zevyat Hatipoğlu, *Gelişme ve Türkiye İktisadı*, Beta yay., İstanbul, 1999, s.101.

² Yahya S. Tezel, *Cumhuriyet Dönemi İktisadi Tarihi (1923-1950)*, Tarih Vakfı Yurt yay., İstanbul, 2002, s.313.

³ Tezel, *a.g.e.*, s.313. Bu konu hakkında başka bir yorum için bkz. Nadir Nadi, *Cumhuriyet*, 13 Şubat 1946.

⁴ Tevfik Çavdar, *Türkiye Ekonomi Tarihi*, İmge yay., Ankara, 2003, s.335.

⁵ Cahit Talas, "Başbakan İsmet İnönü ve Sosyal Politika", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt.20, Sayı.1, Ankara, 1965, s.s.347-348.

kazanmıştır⁶. Cemiyetler Kanunu’nda yer alan “Sınıf esasına dayalı cemiyet kurulamaz” ifadesi 5 Haziran 1946 yılında kaldırılması ve 1909 Tarihli Cemiyetler Kanunu’nun işçiye cemiyet kurma yasağını kaldırması, ülkedeki tüm çalışanların örgütlenmesinin önü açılmıştır⁷. Hükümet bu düzenlemenin ardından, ülke çalışma hayatı için dönüm noktası olan işçi ve işveren sendikalarının kurulmasına ilişkin yasayı mecliste kanunlaştırmış, böylelikle Türk çalışanı önemli bir örgütlenme gücüne kavuşmuştur⁸.

DP’nin iktidara geldiği 1950 seçimlerinden önce çalışma hayatına yönelik sosyal politikaları etkileyecek iki düşünce öne çıkmıştır. Bu düşüncelerden ilki çalışanlara grev hakkı verilmesi konusundayken ikincisi ise devletçilik uygulamalarının yerini liberal uygulamalara devretmesi düşüncesi üzerinedir⁹. Çalışana grev hakkının tartışılması, ülkedeki çalışma hayatının olumlu yönde geliştiğinin bir göstergesidir¹⁰. Osmanlı Devleti’nin son zamanları ve Cumhuriyet’in ilk yıllarında liberal ekonomiye daha yakın politikalar izlenmesi ise ikinci düşüncenin Türkiye için yeni olmadığını bir göstergesidir¹¹. Ancak liberal iktisadi sistem Osmanlı Devleti’nde ve Türkiye’nin ilk yıllarında iktisadi yapının gelişmesinde faydalı olamamıştı.

Liberal sistem düşüncesi 1946 yılında Demokrat Parti kurulması ile yeniden tartışılan bir kavram halini almıştır¹². CHP hükümetinin bir sanayi planını oluşturmaması ve devletçilik uygulamalarındaki aksaklıklar liberal düşünceleri 1946–1950 yılları arası daha ön plana çıkarmıştır. CHP hükümeti çok istemesine rağmen savaş sonrası “devletçilik” uygulamalarını gerçekleştirememiştir¹³. Korkut Boratav “Devletçiliğin Tasfiyesi” olarak aldığı bu dönemin siyasi durumunu şu sözlerle dile getirmektedir¹⁴:

---

⁶ 1946-1950 yılları arası; İş ve İşçi Bulma Kurumu’nun kuruluşu, İşçi ve işveren sendikalarının kurulmasına ilişkin yasa, Hastalık Sigortası Kanunu, gibi birçok düzenleme bu dönemde yapılmıştır.

⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz. Mesut Gülmez, *Türkiye Belgesel Çalışma İlişkileri Tarihi (1936 Öncesi)*, Türk ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü yay., Ankara, 1983.

⁸ Cahit Talas, “Türk Sendikalizminin Bugünkü Durumu”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt.9, Sayı.4, Ankara, 1954. s.5.

⁹ *Cumhuriyet*, 19 Ocak 1950.

¹⁰ *Cumhuriyet*, 5 Temmuz 1950.

¹¹ Çağlar Keyder, *Dünya Ekonomisi İçinde Türkiye (1923-1929)*, Yurt yay., Ankara 1982, s.s.9-10.

¹² Şerafettin Pektaş, *Demokrat Parti Dönemi’nde Tarım Dışı Alanlarda Çalışma Hayatının Düzenlenmesi*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2006, s.s.14-15.

¹³ Korkut Boratav, *100 Soruda Türkiye’de Devletçilik*, Gerçek yay., İstanbul, 1974, s.362.

¹⁴ A.g.e., s. 361,362.

“...1946–1950 dönemi, devletçiliğin tasfiyeye uğradığı dönemdir. Ancak, bu tasfiye, ne devlet işletmeciliğinin daralması; ne de “devletçilik” teriminin resmen reddi biçiminde olmuştur. Devletçilik, kendisini nitelendiren bütün yorum ve unsurları ve iktisat politikası özellikleri adım adım reddedilerek tasfiyeye uğramıştır. Bu gelişmenin en önemli aşaması, 1947 CHP Kurultayıdır.

Savaştan sonraki ilk bütçenin, 1946 bütçesinin, meclis görüşmeleri sırasında, bazı CHP milletvekilleri Partinin iktisat konuşlarında takınacağı tutum, artık, berraklığa kavuşması gerektiğini savunuyor ve hükümetin iktisat politikasını eleştiriyorlar. Henüz muhalefet partileri kurulmamıştır, ama, CHP’nin parçalanması artık kaçınılmazdır. Nitekim bütçe görüşmelerinden üç hafta sonra DP kurulacaktır...”

DP kurulmasının ardından, parti tüzüğüne de geçen “Özel Teşebbüse Önem Vermek” sözü, partinin liberal iktisadi düşünceye daha yakın olduğunun bir göstergesidir¹⁵. Zaten 1950 seçimlerinden hemen sonra da DP, liberal ekonominin oluşturulması yönünde fikirlerini beyan edecektir¹⁶. Seçimlerden önce CHP devletçi politikadan yana tavrını koyarken muhalif DP özel teşebbüsün geliştirtmesi yönünde beyanatlarda bulunmuştur¹⁷. Seçimlerden önceki dönemde CHP’nin uyguladığı devletçilik politikası birçok çevreden eleştiri almaya başlamıştır¹⁸. Ancak yine de her ne kadar 1946–1950 Döneminde devletçilik uygulamaları kapsamında kurulan işletmeler ve iktisat politikalar eleştirilse de bu dönem çerçevesinde uygulamaya konan sosyal politikalar olumlu karşılanmıştır¹⁹.

DP her ne kadar liberal bir politika üzerine kimliğini oturtsa da sendikaların kuruluşunu teşvik etmek ve çalışana grev hakkının verilmesi gibi sosyal politikaya yönelik düşünceleri de gündemine almıştır²⁰. Bu konular aynı zamanda DP’nin CHP’ye karşı muhalefette de kullandığı kozlar arasındadır²¹.

---

¹⁵ Şevket Süreyya Aydemir, *İkinci Adam II*, Remzi yay., İstanbul, 1967, s.442.

¹⁶ *Cumhuriyet*, 5, 8, 20 Temmuz 1950.

¹⁷ Robert W. Kerwin, “Türkiye’de Devletçilik 1933-1950”, *Türkiye’de Devletçilik 1933-1950*, Der. Nevin Coşar, Bağlam yay., İstanbul, 1995, s.107.

¹⁸ *A.g.e.*, s.s.107-108

¹⁹ Ahmet Makal, *Türkiye’de Tek Parti Döneminde Çalışma İlişkileri*, İmge yay., Ankara, 1999, s.s.462-463.

²⁰ Aydemir, *a.g.e.*, s.442.

²¹ *Cumhuriyet*, 19 Ocak 1950

Özetle 1946 sonrası dönem ülkede sosyal politikaların daha geniş boyutta tartışıldığı bir süreç olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu dönemde çalışma hayatına yönelik sosyal politikalar yavaş yavaş ILO standartlarına ulaşmaya başlamıştır²². Ayrıca bu süreçte hem iktidar hem de muhalefet partileri çalışanların önemini ve gücünü anlamış ve bu düzlemde politikalar belirlemişlerdir.

1. 1946–1950 Türkiye’nin İktisadi Durumu ve Devletçilik Anlayışı

II. Dünya Savaşı’nın ardından dünyadaki bütün siyasi dengeler değişmiş, İngiltere, Fransa ve Almanya gibi güçlü devletler, savaştan çok büyük zarar görerek dünya üzerindeki siyasi güçlerini büyük ölçüde kaybetmişlerdir²³. Almanya ekonomik olarak tamamen çökerek ikiye bölünmüş, İngiltere dünya üzerindeki hem siyasi hem de iktisadi üstünlüğünü büyük ölçüde yitirmiş, Fransa ise işgal edilmesi yüzünden çok büyük zararlar görmüştür. Özetle 18. ve 19. yüzyılın en güçlü devletlerinin siyasi ve ekonomik yapıları savaştan sonra çok fazla yıpranmıştır. II. Dünya Savaşı’nın yarattığı bu ortam savaşın ardından yeni güç dengelerinin oluşmasına da neden olmuştur. İki kutuplu bir dünyanın sinyalleri verilirken dünya siyasi kontrolü Amerika Birleşik Devletleri ve Sovyet Rusya’da toplanmıştır²⁴.

Savaştan sonra yenedünya düzeninde, Amerika Birleşik Devletleri kendi siyasi ve ekonomik yapısı için Sovyet Rusya’yı yine aynı sebeplerden dolayı Sovyet Rusya da ABD’ni kendisine tehdit olarak görmüştür²⁵. İki devletin birbirine karşı beslediği bu tutum II. Dünya Savaşının ardından, Soğuk Savaş dönemi olarak adlandırılmıştır. Amerika kendisine Rusya’nın komünist sistemini düşman olarak görmüş, aynı şekilde Sovyetler de Amerika’nın kapitalist sistemini kendine tehdit saymıştır²⁶. Aslında bu ayrışmanın temel nedeni, iki ülkenin dünyayı kendi düşünce çerçevesinde yönetme isteğinden kaynaklanmaktadır. İleriki yıllarda NATO ve Varşova Paktı’nın kurulması bu kutuplaşmayı daha da keskinleştirmiştir.

²² Bu dönemde ILO’nun 14,34,42,88 nolu sözleşmeleri Türkiye tarafından onaylamıştır.

²³ Paul Kennedy, *Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri*, Çev. Birtane Karanakkı, T.İ.B. yay., Ankara, 1994, s.s. 418-419.

²⁴ A.g.e., s.419.

²⁵ A.g.e., s.437.

²⁶ Oral Sander, *Siyasi Tarih 1918-1994*, İmge yay., Ankara, 1996, s.s.185-188.

II. Dünya Savaşı'ndan sonra Türkiye'de ise savaşın da etkilediği iktisadi yapının düzeltilmesi ilgili çalışmalar yapılmaya başlamıştır. Ülke savaşa girmemesine rağmen, ilişki içinde bulunduğu çoğu devletin savaşta olması, ülkenin iktisadi yapısını son derece kötü bir duruma getirmiştir²⁷. Aslında II. Dünya Savaşı'na katılan ülkelerin genel anlamda dünya sanayisini yönetmesi ve dünya ekonomik yapısında önemli bir yere sahip olması tüm dünyanın bu savaştan ekonomik olarak etkilenmesine neden olmuştur. Bu süreçte Türkiye'de Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı başarılı olmasına rağmen, savaş yüzünden ikinci plan fazla çok fazla başarı gösterememiştir²⁸. Savaş Türkiye'de sosyal ve ekonomik hayatın her alanında kendini olumsuz yönde gösterirken, savaşın bitmesiyle oluşan temel düşünce savaştan önceki güçlü ekonomik hayata geri dönmek olmuştur. Ancak bu açığı kapatmak ve ekonomiyi tekrar eski gücüne kavuşturmak oldukça zor olacaktır. Nitekim hızlı büyüme ve sanayileşmenin savaş zamanı durması ülke iktisadi yapısını oldukça derinden etkilemiştir²⁹. Savaşın maddi zararlarının yanında psikolojik yanıyla da ülkeyi etkilemiştir. Bu bağlamda CHF hükümeti sanayileşme sürecini savaştan önceki yıllardaki hızda olamayacağını anlamıştır³⁰. Ancak bu durum temel hedefi değiştirmemiş ekonomik politikalar ülkenin iktisadi hayatının güçlenmesi üzerine kurulmuştur. 1944 yılında II. Rüştü Saraçoğlu hükümeti "Harp Sonrası Kalkınma Plan ve Programı" hazırlanmasına karar vermiştir³¹. Plan, İkinci Beş Yıllık Sanayi Planını kaldığı yerden sürdürmeyi ve kalkınmayı hedeflemiştir³². Bu rapor dört başlık altında ülkenin savaş sonrası iktisadi yapısını düzeltmeyi hedefleyen bu plan, 7 Mayıs 1945 tarihinde hükümete verilmiştir³³:

"1. Türk Sanayinin, harp zamanından sulh zamanına intikal ve sulh zamanının muhtemel yeni şartlarına intibak devresinde korunması ve gelişmesi ile ilgili problemler hakkında rapor

2. Bu raporun teknik kısımlarının hülasası ile jeopolitik mahiyetteki umumi görüşleri ihtiva eden "öz rapor"

---

²⁷ Erdiñ Tokgöz, "Cumhuriyet Dönemi Ekonomik Gelişmeler", *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II*, A.A.M. yay. Ankara, 2005, s.329.

²⁸ A.g.e., s.339.

²⁹ A.g.e., s.339.

³⁰ Korkut Boratav, *Türkiye'de Devletçilik*, İmge yay.,Ankara, 2006., s. 354,355.

³¹ İlhan Tekeli, Selim İlkin, *Savaş Sonrası Ortamında 1947 Türkiye İktisadi Kalkınma Planı*, Bilge Kültür Sanat yay., İstanbul, 2009, s.1.

³² A.g.e., s.1.

³³ A.g.e., s.1,2.

3. Ele alınan konuların önemli bir bölümünü teşkil eden Sümerbank ve Etibank’a projeler veya ön projeler.

4. Uygulamayı temin maksadıyla, planlama ile ilgili kuruluşlar arasında imzalanan protokoller.”

Plan sanayileşmeyi bir an önce savaş öncesi duruma getirmeyi hedeflerken devletçilik politikasını da aynı hızda sürdürmeyi amaçlamaktadır³⁴. Sümerbank ve Etibank’ın elinde bulundurduğu işletmeleri büyütmeyi ve geliştirmeyi düşünen hükümet, aynı zamanda Türk Ziraatını da çağdaş bir yapıya kavuşturmak istemiştir. 1945–1946 yılında “ivedi plan” olarak düşünülen plan çok büyük sanayi hamlelerini hedeflemiştir³⁵.

Tablo 4.1: İvedi Plan Kapsamında İşletmeler ve Ortalama Maliyetleri

	Sümerbank	Etibank
	Kimya Sanayi	Madencilik - Temel Madenler
	Toprak Ürünleri Sanayi	Elektrik Enerjisi
	Kağıt Sanayi	
	Tekstil Sanayi	
	Makine Sanayi	
	Demir-Çelik Sanayi	
Ortalama Maliyet	110 -158 milyon T.L.	165 - 395 Milyon T.L.

Kaynak: Yahya S. Tezel, *Cumhuriyet Dönemi İktisadi Tarihi (1923-1950)*, Tarih Vakfı Yurt yay., İstanbul, 2002, s.320-321., *Tablo: 9.2 göre hazırlanan tablo.*

Tabloya göre Türkiye’nin sanayi hamlesini gerçekleştirebilmesi için çok büyük bir ekonomik güce ihtiyaç vardır. Savaştan iktisadi olarak zarar görmüş bir ülke, bu kadar yüksek maliyeti olan bir projeyi nasıl finanse edeceği önemli bir sorundur?

³⁴ Koray Başol, *Türkiye Ekonomisi*, Anadolu Matbaası yay., İzmir, 1994, s.58,59.

³⁵ Yahya S. Tezel, *Cumhuriyet Dönemi İktisadi Tarihi (1923-1950)*, Tarih Vakfı Yurt yay., İstanbul, 2002, s.319-323.

Birinci Beş Yıllık Sanayi Planından önce alına krediler ve ülkenin imkânları yeni yapılan plana göre çok az maliyetli olması bu planın finansmanın nasıl karşılanacağı sorusunu ön plana çıkarmıştır³⁶. Öncelikle o dönemde ülkenin iktisadi durumu yüksek miktardaki yatırımları kaldırabilecek durumda değildir. Yine aynı şekilde bu planı finanse edebilecek bir kredi bulması da dönemin şartlarına göre oldukça zordur³⁷.

Planın Türkiye’de uygulamaya geçirilmesi halinde ülkenin ekonomik yapısının daha iyi olacağı ve çalışma hayatına da olumlu bir katkı sağlayacağı kesindir. Savaştan çıkmış bir halk için Anadolu’nun birçok yerinde açılacak sanayi kuruluşları önemli bir istihdam kapısı olacaktır. Ayrıca planın, ülkenin genelini kapsaması, Türkiye’nin geneline istihdam olanağı sağlamaktadır³⁸. Proje sayesinde Sümerbank ve Etibank’ın Türk çalışma hayatında daha da hâkim olması ve devletçilik uygulamalarının yapılacak yatırımlarla doruk noktasına ulaşacağı kesindir. Büyüyen veya yeni açılan işletme daha fazla istihdam anlamına gelmektedir. Örneğin Ereğli kömür işletmeleri yılda 4.5 milyon ton üretimi hedeflemektedir³⁹. Bu üretim miktarının 1930’lu yıllarda ortalama 1.5-2 milyon ton olduğu göz önüne alınırsa üretimin iki katına çıkarılması hedeflenmektedir⁴⁰. Bu da doğal olarak daha fazla iş gücü ihtiyacı anlamına gelmektedir. Böylelikle savaşın sonrasındaki artan işsizlik ve hayat pahalılığı yüzünden zarar gören çalışan sınıfın sorunlarının bir nebze de olsa bu planla giderilebilmesi hedeflenmiştir.

1930–1940 yılları arasında Türkiye’de devletçilik politikalarının başarılı bir şekilde uygulanması, çalışma hayatını olumlu yönde etkilemiştir. Devlet işletmeleri, bulunduğu bölgede istihdama olumlu yönde katkı sağlamakla kalmayıp, esnaf ve çiftçi gibi kesimleri de iktisadi bakımdan olumlu yönde etkilemiştir⁴¹. Örneğin Sümerbank’a bağlı Konya Ereğli Bez Fabrikası kurulmadan önce, Ereğli küçük bir kasabayken fabrikanın ardından büyük bir ilçe halini almıştır⁴². Aynı şekilde Aydın’ın Nazilli

---

³⁶ Ayrıntılı Bilgi İçin Bkz. İlhan Tekeli, Selim İlkin, *Uygulamaya Geçerken Türkiye’de Devletçiliğin Oluşumu*, Bilge yay., İstanbul, 2009s. 197,198.

³⁷ A.g.e., s.323.

³⁸ 1 Temmuz 1946 yılında İş kazaları ve analık sigortaları kanunu yürürlüğe girmesi ile Çalışma Bakanı Dr. Sadi İrmak yaptığı konuşmada ülkedeki işsizliğin devlet işletmelerince kısmen de olsa giderildiğini belirten bir konuşma yaptı, *Cumhuriyet* 02.07.1946.

³⁹ Tezel, a.g.e., s.321.

⁴⁰ A.g.e., s.321.

⁴¹ B.C.A, Yer No: 726.485..1. Fon Kodu: 490..1.0.0 Dosya: 4.BÜRO Sayı :- Tarih: 10.02.1936, s.5. Bkz. Ek:29.

⁴² Bkz. Ek:29.

ilçesinde de basma fabrikası sayesinde içi sayısı artmıştır. Devletçilik politikalarının yer ve bölge ayrımı yapmaması gelişmenin tek bölge üzerinde yoğunlaşmasını engellemiştir.

Devletçilik uygulamalarının bir diğer önemli adımı ülkede sanayi adımını başlatmanın yanında sosyal politikaların da düzenlenmesidir. Devletin ülkede büyük işletmeler açması, bu alandaki çalışma hayatına yönelik sosyal politikaların gelişmesine de etkiye bulunmuştur. Çalışma hayatına yönelik başta iş kanunu olmak üzere mecliste birçok düzenleme yapılmış, Osmanlı Devleti dönemi boyunca hor görülen ve işverenin inisiyatifine bırakılan çalışanlar, Devletçilik uygulamalarının yoğun olduğu dönemde sosyal ve siyasi haklarına yavaş da olsa kazanmaya başlamışlardır.

II. Dünya Savaşı'ndan sonra Türkiye'nin ekonomi ve çalışma hayatında planlı yapı önemli bir dönüm noktasına girmiştir. Yapılan çalışmalar çok yüksek maliyetli bir sanayi planının uygulanması gerektirmekteyken, savaştan sonra değişen siyasi yapı ise Türkiye'nin bu planı uygulamasında etki etmiştir⁴³. Türkiye, savaştan sonra Sovyet Rusya'yı tehdit olarak görmüş, her konuda Amerika'ya yakınlaşmıştır. 27 Şubat 1946 yılında Amerika ile askeri bir anlaşma imzalayarak Amerika'ya yakınlaşmanın ilk adımını atmıştır. Bu yakınlaşma Türkiye'nin hazırlamış olduğu planı uygulamak için ihtiyaç duyduğu yaklaşık 615 milyon Türk Lirasının karşılanması için Marshall planı çerçevesince Avrupa imar programına başvurması ile de devam etmiştir⁴⁴. 12 Temmuz 1947 tarihinde Amerika yardım planı çerçevesinde Türkiye'nin hem iktisadi hem de siyasi yapısının değiştiği anlamına gelen bir anlaşma yapılmıştır. Yahya S. Tezel Türkiye'nin iktisat politikasının nasıl değiştiğini şu sözlerle dile getirmektedir⁴⁵:

“...Türkiye'nin Avrupa Kalkınma Programı'na katılmasının söz konusu olduğu aylarda, Thornburg'un başkanlığında bir Amerikan uzmanlar grubu Türkiye'ye gelerek, ülkenin iktisadi durumu ve hükümetin iktisat politikası üstünde incelemeler yaptı. Ankara'daki siyasi çevrelerin memnun etmek için çırpındıkları Thornburg, Türk hükümetinin devletçi politikasına karşı sert bir tavır aldı. Uygulamaya çalışılan sanayi planının “devlet sosyalizminin aşırı bir ifadesi” olduğunu öne sürdü.

---

⁴³ Tezel, a.g.e, 323.

⁴⁴ A.g.e. s.328 s.329

⁴⁵ A.g.e. s.324.

Eylül 1947’de Ankara’da bir hükümet değişikliği daha yapıldı Halk Partisi’nin eski ve genel anlamıyla “devlet-bürokratik” kadrosundan gelen Recep Peker’in yerine Hasan Saka başbakanlığa getirildi. Yeni hükümet, kuruluşundan birkaç gün sonra, yürütülmekte olan “İvedili Plan”ı “incelenerek gerekiyorsa yeniden teklif bulunması” isteği ile ekonomi bakanlığına geri verdi.”

Ancak Ocak 1948’de Amerikalı uzmanların olumsuz görüş vererek 615 milyon T.L. kredi isteğini reddetmesi Türkiye’nin planlı sanayileşme isteğine büyük bir darbe vurmuştur.

Türkiye, devletçilik politikasını çok güçlü dinamikler üzerine kurulmuş ve devamlılığını sağlamaya çalışmıştır. Bu bağlamda geline nokta 18 milyonluk Türkiye’de tarım dışı çalışanların neredeyse üçte biri devletin devlet işletmelerinde çalışmaktadır⁴⁶. Ayrıca Sümerbank ve Etibank işletmeleri ülke içinde sürekli büyüyen ve gelişen bir yapıya sahiptir. Bu yapı Sümerbank ve Etibank’ın sanayi planlarından bağımsız hareket edebilmesi ile de ortaya çıkmaktadır. Öyle ki işletmelerin işçi alımı ve yeni tesis açması sanayi planlarına bağlı değildir⁴⁷. Planların uygulanmadığı yıllarda bile Sümerbank ve Etibank’ a bağlı birçok işletme açılmıştır⁴⁸.

Savaşın sonra hükümetin devletçilik uygulamalarının planlı bir şekilde devam ettirecek “ivedi plan”ın yeni müttefik olan ABD’ye beğendirilememesi yüzünden planın uygulanması için ekonomik destek alamayan Türkiye, savaşın sonra iktisadi kalkınmada yeni arayışlar içine girmiştir. Tabi ki hükümetin değişmesi de daha farklı bir iktisadi plan arayışına gidilmesinde etkilidir. Savaş sonrası, genel yapı doğrultusunda iktisat Vekâleti Baş Müşaviri Kemal Süleyman Vener başkanlığında bir plan hazırlanmış temel olarak tarım ve ulaştırmaya önem verilmiştir⁴⁹. 1948–1952 yıllarını kapsayacak olan planın hedefi 4–5 senede hızlı bir büyüme sağlamaktır⁵⁰. Ancak Vener Planı da tıpkı İvedi Plan gibi uygulamaya konulamamıştır⁵¹. Bu iki plan

---

⁴⁶ TBMM Tutanak Dergisi, TBMM Basımevi, Cilt.18, Ankara, 1945, s.359, Birleşim:73, 22.06.1945, Oturum:1. s.358.

⁴⁷ 1950 yılından sonra herhangi bir sanayileşme planı olmamasına karşılık, devlet işletmeleri ve işletmelerde çalışan işçi sayısı artmıştır. Bkz. *İstatistik Göstergeler 1923-2008*, TÜİK yay., Ankara, 2008, s.299, tablo 13.2

⁴⁸ *İstatistik Göstergeler 1923-2008*, s.310.

⁴⁹ İlhan Tekeli, Selim İlkin, *Savaş Sonrası Ortamda 1947 Türkiye’de İktisadi Kalkınma*, s.7.

⁵⁰ Başol, *a.g.e.*, s.59.

⁵¹ *A.g.e.*, s.59.

da uygulamaya konulması ülke iktisadi yapısı ve çalışma hayatı için olumlu gelişmeler yaratacağı kesindir. Ancak, bu planlar sadece kâğıt üstünde kalmış ve uygulamaya geçilememiştir. Buna rağmen aşağıda da sıraladığımız gibi 1946–1950 yılları arası birçok devlet işletmesi iktisadi hayata kazandırılmıştır.

- Elazığ-Palu demiryolu ulaşımına açıldı.
- Trabzon Limanı'nın temeli atıldı.
- Çatalağzı Elektrik Santrali işletmeye açıldı.
- İnebolu Limanı inşaatına başlandı.
- Rize Çay Fabrikası üretime başladı.
- Gaziantep Şarap Fabrikası üretime başladı.
- Palu Genç demiryolu ulaşımına açıldı.
- Çobanbey-Nusaybin ve Derbesiye-Mardin demiryolları devletleştirildi.
- Narlı-Maraş demiryolu hattı ulaşımına açıldı.
- Ankara Etimesgut'da kurulan "uçak motor fabrikası" hizmete girdi.
- Köprüağzı-Maraş demiryolu ulaşımına açıldı.
- Güney Demiryolları Anonim Ortaklığı tüm tesisleriyle birlikte Devlet Demiryolları'na devredildi.
- Sümerbank "Nazilli Basma Sanayi Müessesesi" kuruldu.
- "Devlet Üretim Çiftlikleri Genel Müdürlüğü" kuruluş kanunu kabul edildi.
- Muş Devlet Üretim Çiftliği kuruldu.
- Erzurum kombinasyonunun temeli atıldı.
- Erzurum-Hasankale demiryolu ulaşımına açıldı.
- Makine ve Kimya Endüstrisi Kurumu" kuruluş kanunu kabul edildi.

Bu bağlamda Türkiye’de uygulanan devletçiliğin, savaştan sonra planlı olmasa da Türkiye’nin iktisadi hayatında devam ettiğini söyleyebiliriz. Parasal olarak fazla güçlü olmayan Türkiye, buna rağmen devletçilik uygulamalarını sürdürmeye çalışmıştır. 1950 seçimlerine kadar II. Dünya Savaşı ile oluşan bozuk iktisadi yapının izleri silinmeye çalışılmış buna bağlı olarak olumlu bir hava oluşturulmuştur.

Tablo 4.2: Ankara Tüketici Fiyatları Endeksi Sayıları ve Değişim Oranları (1938=100)

Yıl	Genel	%
1946	360	4.3
1947	336	-6.6
1948	354	5.4
1949	376	6.4
1950	365	-3.0

Kaynak: İstatistik Göstergeler 1923-2008, TÜİK yay. Ankara, 2009, s.589.

Tablo 4.3: Ana İktisadi Faaliyet Kollarına Göre Gayri Safi Milli Hâsıla 1946-1950

Yıl	GSMH	%	Tarım	%	Sanayi	%	Hizmetler	%
1946	6 858	25.4	3 127	49.2	1 007	14.6	2 724	9.1
1947	7 543	10.0	2 899	-7.3	1 149	14.2	3 494	28.3
1948	9 493	25.9	4 288	47.9	1 329	15.7	3 857	10.9
1949	9 054	-4.6	3 634	-15.3	1 351	1.6	4 070	5.0
1950	9 694	7.1	4 044	11.8	1 419	5.0	4 232	4.0

Kaynak: İstatistik Göstergeler 1923-2008, TÜİK yay. Ankara, 2009, s.692 .

Tablo 4.4: Kişi Başına GSMH 1946-1950

Yıl	Sabit Üretici Fiyatıyla Kişi başına Düşen (TL)		Cari Üretici Fiyatıyla Kişi başına Düşen (TL)		Cari Üretici Fiyatıyla Kişi başına Düşen (\$)	
	TL	%	TL	%	\$	%
1946	410	29.1	357	22.7	191	-14.7
1947	418	2.0	384	7.6	137	-28.1
1948	1 861	-	474	24.0	170	24.0
1949	1 730	-7.0	445	-6.7	159	-6.7
1950	1 850	7.0	466	4.8	166	4.8

Kaynak: İstatistik Göstergeler 1923-2008, TUİK yay. Ankara, 2009, s.727 tablo 22.14.

Tablo 4.5: Sektörlerin GSMH İçindeki Payı (Cari Fiyalarla) 1946-1950

Yıl	Tarım %	Sanayi %	Hizmetler %
1946	45.6	14.7	39.7
1947	38.4	15.2	46.3
1948	45.2	14.0	40.8
1949	40.1	14.9	44.9
1950	41.7	14.6	43.7

Kaynak: İstatistik Göstergeler 1923-2008, TUİK yay. Ankara, 2009, s.729 tablo 22.15.

1946–1950 yılları arasına, Türkiye’nin ve dünyanın siyasi yapısı yüzünden ülkenin iktisadi anlayışında büyük değişiklikler gözlemlenmiştir. Paranın değerinin düşürülmesi, ve tam liberal sisteme dönmek isteyen muhalefet, ülkedeki iktisadi anlayışın değiştiğinin bir göstergesidir. 30’lu yıllarda iktisadi hayatın her aşamasında aktif olan CHP 1946–1950 yılları arasında tam anlamıyla durgun bir döneme girmiş CHP hükümetinin devletçilik geliştirmeye yönelik planları 1950 seçimlerinden önce büyük hayal kırıklığı yaratmıştır. Ayrıca meclis içinden birçok kişi “devletçilik” uygulamalarını ağır şekilde eleştirmeye başlamıştır.

1950 senesi ile başlayan yeni dönem 1950 seçimlerinden hemen önce ve sonra yavaş yavaş liberal düşüncelerin ön plana çıkmasıyla belirginleşmiştir. 1946 yılından sonra bir türlü hayata geçirilemeyen devletçilik planları, DP'nin özel sektörle gelişme düşüncesini popüler hale getirmiştir. 1950 seçimlerinden hemen sonra Cumhuriyet gazetesinde Refii Şükrü Suvla, ülkenin yeni iktisadi yapısı açıkça ortaya koymuştur⁵²:

“Yeni hükümet iktisat siyasetini izah ederken hususi teşebbüsü esas tutulduğunu ve devletin ekonomi sahasındaki başlıca vaziyetlerin iktisadi hayatı tanzim ile iktisadi faaliyetleri teşvik ve murakabeden ibaret bulunduğunu beyan etmiş birinci derecede amme hizmeti gören işletmeler dışında kalacak bilumum devlet fabrikalarının hususi sermayeye devredileceğini belirtmiştir. İşletmeler Bakanlığı devredilecek tesisleri tespiti ve bunların devir tarzı hakkındaki etütlere başlanmış bulunmaktadır. Bakanlık bu mesele ile mesleki ilgileri bulunan muhtelif müessese ve teşekküllerinin de mütalaalarını sormuştur.

İktidar partisi son yirmi yıl zarfında çok yayılan devletçiliği büyük miktarda tasfiyeye tabi tutulacağı ve bundan böyle devlet işletmesi kurmaktan azami derecede kaçınacağı anlaşılmaktadır. Hükümet mevcut devlet işletmelerinden birinci derecede amme ihtiyacını karşılayanları muhafaza edeceğini belirtmiş olduğuna göre ilk iş olarak hangi fabrika ve müesseselerin bu ölçü dışında kalacağını tespiti lazım gelmektedir. Hükümetin bu husustaki görüşü İşletmeler Bakanı tarafından basına verilen beyanatta şöyle ifade olmuştur:

- Devletin işletmecilik faaliyeti ancak birinci derece amme hizmetleri sayılan işlere inhisar edebilir ki bunlar büyük halk kütlelerine hizmet eden ve müşterek ihtiyaçlarına cevap veren işletmeler mühim iktisadi faaliyetleri besleyen ve düzenleyen tesislerden ibadet bulunmaktadır. Bunlar doğrudan doğruya askeri ihtiyaçları karşılamayı hedef tutan fabrikaları ilave etmek doğru olur. Bu faaliyetler dışında mevzular hususi teşebbüsün çalışacağı geniş sahayı teşkil eder.

Bu ifadeden hangi işletmelerin devlet elinde kalacağı sezmek mümkün ise de devlet ve hususi ekonomi sektörlerini gereği gibi ayıracak ve kolay kavrayacak bir kıstas çıkarmak güçtür.

---

⁵² Refii Şükrü Suvla, Cumhuriyet, 5 Temmuz 1950.

Filhakika “amme hizmeti” mefhumu bugün müphem ve kaypak bir hale gelmiştir. On dokuzuncu asırda milli müdafaa, iç emniyet, dış temsil, adalet vesaire mahdud işler amme işleri addolunulurken zamanla bu işlerin çeşidi artıp sahaları genişlemiş olan ulaştırma ve bazı kredi işleri bilahare sanayiye kadar uzanan büyük bir saha amme hizmeti şumulüne girmiştir. Halen amme hizmeti mefhumu memlekete ve bilhassa takim olunan iktisat politikasına göre çeşitli yorumlara vesile temektedir.”

1950 seçimlerinden sonra Türkiye’de planlı devlet işletmeciliği düşüncesi ortadan kalkmıştır. Bu durum, devlet işletmelerinin sayısının azalması anlamına gelmemekle birlikte devlet işletmelerinde istihdam edilenlerin yoğunluğunun eskisi gibi olmayacağını da ifade etmektedir. Yeni iktisadi düşünce devlet işletmeleri açmak değil, devlet işletmelerini özelleştirmek olarak karşımıza çıkmıştır⁵³. Yeni dönem içerisinde eleştirilen bu yapıya baktığımızda çok da olumsuz şeyler görmeyiz. Türkiye’de devlet işletmeleri, önemli bir istihdam alanı yaratmakla birlikte devletçilik uygulamaları da çalışma hayatının profesyonel yapı kazanmasında önemli rol üstlenmiş, uygulamalar ülkede çoğu sektörde uzman iş gücü yetiştirmesinde etkili olmuştur⁵⁴. Osmanlı Devleti döneminde vasıfsız iş gücü yerine, çalıştığı iş kolunda uzman iş gücü oluşması devlet işletmeleri sayesinde olmuştur. Bu olumlu yapısına rağmen devlet işletmelerinden bir anda vazgeçmek veya işletmeleri özelleştirmek, ülkedeki çalışanlar için olumsuz bir durum yaratacaktır. Çünkü devlet işletmelerindeki çalışma koşulları özel sektör işletmelerine göre çok daha olumludur⁵⁵. Örneğin Nazilli Basma Fabrikasında 8 saatlik vardiya, aynı dönemde İzmir’deki özel sektöre ait basma fabrikasında 12 saat civarındadır⁵⁶. Ancak DP hükümetinin özelleştirme düşüncesi dönem itibariyle sadece sözde kalmıştır. Yeni devlet işletmeleri DP parti döneminde de açılmış ve bu dönemde birçok çalışan yeni açılan işletmelerde istihdam edilmiştir⁵⁷. Aslında 1950’den sonraki dönemde DP’nin devlet işletmelerini özelleştirememesi o dönemde devlet işletmelerini alacak yerli bir özel sektörün ülkede bulunmaması sebebiyle de gerçekleşmemiştir⁵⁸.

---

⁵³ Suvla, *a.g.m.*

⁵⁴ Makal, *a.g.e.*, s. 273.

⁵⁵ B.C.A., Yer No: 728.495..5. Fon Kodu: 490..1.0.0 Dosya: 4.BÜRO Sayı : - Tarih: 30.12.1947., s.1. Bkz. Ek: 59-1.

⁵⁶ Ahmet Ablas 25 Temmuz 2009 yılında yapılan röportaj.

⁵⁷ İstatistik Göstergeler 1923-2008, s.299.

⁵⁸ Cumhuriyet, 7 Temmuz 1950, 8 Temmuz 1950.

DP partinin özelleştirme amacının sadece sözde kalması, devlet çalışanlarını özelleştirme ile gelen olumsuzluklardan da kurtarmıştır⁵⁹.

2. İşletmelerinde Genel Çalışma Hayatı

1946- 1950 döneminde Türkiye’de bulunan işletmeler, Cumhuriyet’in ilk yıllarına göre daha gelişmiş düzeyde mal ve hizmet üretmişlerdir⁶⁰. Savaş ülke iktisadi yapısını etkileyip, özellikle devlet işletmelerinde üretimi azaltsa da durduramamıştır. Hatta bazen bu üretim savaş döneminde artış bile göstermiştir⁶¹. Dış ticaretin azaldığı bir dönemde yerli işletmelerin üretim düzeylerinden, en üst düzeyde yararlanılmış, ister devlet işletmesi isterse özel sektör işletmesi olsun, üretimde aktif şekilde çalıştırılmıştır.

Tablo 4.6: 1946 Yılı İşçi Tahminleri (Sanayi Sektörü)

Orta ve Büyük Sanayi İşçileri	275 000
Küçük Sanayi İşçileri	20 00
Küçük Sanat İşçileri	100 000
Ev Sanata İşçileri	100 000
Deniz İşçileri	6 000
Tarım İşçileri	200 000
Toplam	701 000

Kaynak: Necati Topçuoğlu, *Memleketimiz İşçi Durumuna Genel Bir Bakış*, Çalışma Dergisi, Yıl:1, Sayı:4, Mart 1946 s.19. Aktaran. Ahmet Makal, *Türkiye’de Tek Partili Döneminde Çalışma Hayatı:1920-1946*, s.463, tablo: XXXV.

Savaşın ardından, devlet işletmelerinde mal ve hizmet üretimi yavaş yavaş normale dönmeye başlamıştır⁶². Sanayi yatırımları büyük ölçüde yavaşlasa da, işletmelerin, hem üretimi hem de çalıştırdıkları insan sayısı artmıştır, çoğu işletme kuruluşundan itibaren sürekli büyümüş ve vasıflı eleman aramaya başlamıştır. Sanayi işletmelerinde işçi alımları, bu dönemde sınav yoluyla yapılmaya başlanmıştır⁶³. Bu

⁵⁹ DP iktidarı döneminde hem işletme sayısı hem de işletmelerde çalışan işçi sayısında gözle görülür bir artış gözlenmiştir. Bkz. Tablo: 4.8.

⁶⁰ *İstatistik Göstergeler 1923-2008*, s.692. tablo 22.1.

⁶¹ Maden üretimi bkz tablo: 3.6, tablo: 3.7, tablo: 3.8.

⁶² *Cumhuriyet*, 9 Şubat 1946.

⁶³ *Cumhuriyet*, 21 Haziran 1935.

dönemde sadece devlet işletmeleri değil ülkedeki özel işletmelerin de vasıflı ve uzman elmana ihtiyacı olmuştur. Bu durum çalışanın eğitimine verilen önemi gitgide arttırmıştır⁶⁴. Bu dönemde sanayi makinelerin daha verimli kullanımı için yurt dışına eğitim amaçlı insanlar gönderilmiştir⁶⁵. Bunun yanında devlet işletmelerindeki ustabaşları ve vasıflı işçilere, İstanbul ve İzmir’de bulunan özel işletmeler daha yüksek maaşla iş teklifinde bulunmaya başlamışlardır⁶⁶. Özellikle dokuma ve iplik sanayisi Cumhuriyet’in ilk yıllarından oldukça farklı bir hal almıştır. İşletmelerin birçoğu ileri teknoloji makinelerle üretim yapmaya başlamış, Teknoloji ve makineleşmenin doğal sonucu olarak da işletmelerde vasıflı ve uzman elemana daha fazla ihtiyaç duyulmuştur. Uzman çalışanın kaliteli ve sürekli üretim anlamına geldiği düşüncesi ülke genelinde yavaş yavaş hakim olmaya başlamıştır.

Bu dönemde asıl köklü değişim ise İşçi ve İşveren Sendikalarının Kurulmasına İlişkin kanunla olmuştur⁶⁷. Kanunla işçilerin nerdeyse bir asır boyu süren örgütlenme sorunları son bulmuştur. İşçilerin bilinçli bir şekilde hareket etmelerine olanak sağlayacak olan işçi sendikaları sanayileşmiş ülkelerde bir asırdan fazla bir süredir faaliyet göstermektedirler. Ancak Türk işçisi bu sendikal hakka, ancak 20. yüzyılın ortalarına doğru kavuşmuştur. Aslında örgütlenme hakkı 1924 anayasasının 70. maddesinde *Kişi dokunulmazlığı, vicdan, düşünme, söz, yayım, yolculuk, bağış, çalışma, mülk, edinme, malını ve hakkını kullanma, toplanma, dernek kurma, ortaklık kurma hakları ve hürriyetleri Türklerin tabi haklarıdır*”⁶⁸ şeklinde belirtilmesine rağmen, devlet tarafından işçi sendikalarına izin gerçek anlamda 1947 yılında verilmiştir. İşletmelerde çalışanların örgütlenme hakkı, çalışma ortamına yeni bir yapı da getirmiştir.

Ülkedeki çalışma hayatında yaşanan bu olumlu değişimlere karşın, olumsuzluklar da yer almaktadır. 1947 yılında TBMM çalışma komisyonu tarafından “çalışma hayatına yönelik” bir araştırma yaptırılmıştır⁶⁹. Yapılan bu araştırma Türkiye’de çalışanların sorunlarının tam anlamıyla anlaşılmasında önemli bir katkı

---

⁶⁴ Bkz Ek.58.

⁶⁵ Ahmet Ablas, *a.g.r.*

⁶⁶ Nurettin Filiz’in oğlu Ramazan Haluk Filiz 2 Eylül 2009 yılında yapılan röportaj.

⁶⁷ Resmi Gazete: 26.02.1947, Sayı: 6542

⁶⁸ Suna Kili, A. Şeref Gözübüyük, *Türk Anayasa Metinleri*, T.İ.B. yay., İstanbul, 2000, s.135.

⁶⁹ B.C.A, Yer No: 728.495..5. Fon Kodu: 490..1.0.0 Dosya: 4.BÜRO Sayı : - Tarih: 30.12.1947. Bkz. Ek: 59-1.

sağlamıştır. Araştırma yapan komisyon üyeleri “Karabük, Zonguldak, Çatalağzı, İstanbul, İzmit, Bursa, İzmir, Nazilli” bölgelerinde iki ay boyunca 60’a yakın işletme ile görüşme yapmıştır⁷⁰. Komisyonun TBMM verdiği raporda, ülkedeki çalışma hayatı üç noktada değerlendirilmiştir⁷¹.

- İş yerlerinin durumları
- İşçilerin durumları
- İş hukukunun tatbiki

Rapor ülkedeki ve dünyadaki çalışma hayatının yapısının nasıl değiştiğini şu sözlerle dile getirmiştir⁷²:

“...İki ay seyahat ve tetkikatına devam ederek 60’şa yakın iş yerini gördük. Orta çağa sanat ve iş hayatı mütesanit bir şekilde devam etmiş: Usta, Kalfa ve çırak aynı akidelerde ve geleneklere bağlı olarak bir aile hayatı yaşamış iken, makinelerin icadı, servetin ve sermayenin bazı ellerde toplanması iş ve çırak, kalfa ve usta hayatının şeklini değiştirmiş ve doğan yeni vaziyet karşısında insan hürriyetinin ehemmiyetide nihayet ustayı iş veren, çırağı işçi yaparak karşılıklı akideler haline koymuş olmasından, her yerde olduğu gibi bizde de son karşılıklı sermayedar ve işçi durumu meydana gelmiş bulunmaktadır.

10 Kişiden aşağı iş yerlerinde eski usul kısmen devam etmektedir.

İşte mütesanit bir kaideden ayıran bu işveren ve işçi vaziyetinde tesianütü bozmak yolunu tutan korpürasyon değil, muhadenet esasına dayanılması prensibini muhafazaya çalışan Cumhuriyet hükümetimizin ana kaidesi çok yerinde ve bu gün başta Amerika olmak üzere her devlet (Grev ve Lokavt) beliyyelerinden kurtulmak için çare aramakta, fakat ilerledikleri uzun (işçi ve işveren hükümeti) yollarından dönememekte ve işçinin haklarının Devlet eliyle verileceğini işçiyi ikna etmekte, ve bundan Devlet ve millet ve hatta bizzat işçi ve iş veren ve istihsal ve sanat ve her şey zarar görmektedir ve görecektir.

---

⁷⁰ Bkz. Ek: 59-1.

⁷¹ Bkz. Ek: 59-1.

⁷² Bkz. Ek: 59-1, Ek: 59-2.

Zira insanlara tab'an mevcut olan bir derece farkıyla karşı rekabet yaradılışı bir nevi husumet idesi halini almış ve bunun neticesidir ki proleter zihniyet bazı politik zevat tarafından istismar edilmiş ve içtimai kaidede bir çok mütefekkirlerin ilmi ve ameli eser ve hareketleriyle desteklenmesinden nihayetsiz hürriyeti; hakiyet Diktatörlük rejimi olan Komünizmin doğmasına kadar gitmiştir.

Yani işçiye hakkını cem'i surette resen istihsal etmek hakkı demin edilmiş ve Devletin hükümeti vücudu olan müdahaleciliği bir yana bırakılmış olmasından işçi ve iş veren arasındaki serbest mücadele ve işçinin himaye edilmesinden doğan nefret ve husumet, Sovyetler gibi işçiyi hak ve hürriyet yerine esarete mahkûm etmek çığrını açma sebebiyet vermiştir... ”

Çalışma komisyonunun hazırladığı rapor Türkiye’de sanayinin geliştiğine vurgu yaparak başlamakta ve çalışma yapısının giderek değiştiğini söylemektedir. Ayrıca 10 kişinin altında çalıştıran işletmelerindeki çalışma hayatını, usta çırak ilişkisine dayalı eski yapı olarak değerlendirmektedir. Sanayi işletmelerinde ise çalışanlar tamamen işverenin inisiyatifine bırakılmış, çoğu haktan yoksun maaşlı insan toplulukları olarak adlandırılmıştır. Raporda ayrıca çalışma hayatının tarihsel değişiminde işçi işveren ve devletin dünyada nasıl bir ilişki içinde olduğu da açık bir dille ifade edilmiştir. Hazırlanan raporun en önemli yeri ise, işletmelerdeki çalışma hayatının durumunu bağımsızca ortaya koyması ve bu noktada objektif olmaya çalışmasıdır.

Türkiye’de işletmeler üç farklı yapıdadır. Bunlar;

- 10 kişiden az çalışılanı olan özel teşebbüs işletmeleri,
- Çok sayıda işçinin çalıştığı özel teşebbüs işletmeleri,
- Çok sayıda işçinin çalıştığı devlet işletmeleri,

Osmanlı Devleti’nden Türkiye Cumhuriyet’ine uzanan dönemde 10 kişiden az çalışanı olan özel sektör işletmeleri ülkede çok sayıda bulunmaktadır⁷³. Bu işletmeler sanayi kuruluşundan farklı olarak genelde aile işletmelerinden oluşmakta, işletmelerde çalışanlar ya bir ailenin bireylerinden ve ya da usta çırak ilişkisi içinde bulunan dar

---

⁷³ Bkz Ek:1, Ek:7, Ek:10.

gelirli insanlardan oluşmaktadır⁷⁴. Üretim çok düşük düzeyde olduğundan genelde işletmelerin geliri de sadece işletmelerde çalışanların geçimlerini sağlayacak düzeyde olmaktadır. İşletmeler ülke ekonomisinde daha çok işsizliğin önlenmesi konusunda katkı sağlamışlardır. Bu bağlamda devlet, genelde aile bireylerinden oluşan bu işletmelerde iş hukukunu gerek görmemiş. Bu yüzden 3008 Sayılı İş Kanunu, 10 kişinin altında işçi çalıştıran işletmelerde geçerli olmamıştır.

Cumhuriyet'in ilanından sonra devlet tarafından büyük destekler verilen özel sektör işletmeleri de devlet işletmeleri dışında, ülkedeki diğer önemli çalışma alanını oluşturmaktadır. Cumhuriyet Türkiye'sinde sayıları günden güne artan büyük işletmeler, ülke ekonomisine önemli katkılar sağlamaktadır. Büyüklüklerine göre farklı sayıda işçi çalıştıran bu işletmeler genelde batı Anadolu'da yoğunlaşmaktadır⁷⁵. İşçi yapısının gelişmesinde devlet işletmeleri gibi önemli rol üstlenen özel teşebbüs işletmeleri "Devletçilik" uygulamalarının yoğun yaşandığı bir dönemde bile önemini yitirmemiştir. 1950 seçimlerinden sonra DP hükümetinin ülke iktisadında en fazla güven duyduğu işletmeler özel teşebbüs işletmeleri olmuştur⁷⁶.

Türkiye'de bu dönemde, önemli ve büyük çalışma alanlarını ise Devlet işletmeleri oluşturmaktadır. Ulaştırma, tarım sanayisi, gıda, tekstil, maden gibi birçok sektör Türkiye'nin geneline yayılmıştır. Binli sayılarla çalışanı olan işletmeler bulunduğu bölgenin iktisadi yapısına büyük katkı sağlamıştır⁷⁷. Sosyal politika açısından ise devlet işletmelerinde çalışma yapısı özel sektör işletmelerinde göre daha iyi durumdadır⁷⁸.

İşletmelerdeki uzman çalışma yaşamı, işçi ailelerini de etkiledi. Aile içinde genelde hem anne hem de babanın çalışması işçi ailelerini doğurmuştur⁷⁹. İşçi ailelerin çoğu işletmenin bulunduğu bölgeye ekonomik katkıda bulunmakta ve işletmenin olduğu bölgeyi memleketi olarak değerlendirmektedir. İşletmelerde çalışan işçilerin yapısal değişimi gibi işletmelerin de, kurumsal bir yapı kazanmaya başladığı da bu dönemde

---

⁷⁴ Keyder, a.g.e., s.76.

⁷⁵ Zonguldak, İstanbul, İzmit, Bursa, İzmir gibi şehirler özel sektörün ağırlıklı bulunduğu illerdir.

⁷⁶ Cumhuriyet, 9 Ağustos 1950

⁷⁷ Sekan Tuna, *Türkiye'de Devlet İşlenmeliği ve Sümerbank (1932-1939)*, Derlem yay., İstanbul, 2009. s. 255.

⁷⁸ Türkiye Cumhuriyeti Devlet Arşivleri, Yer No: 728.495..5. Fon Kodu: 490..1.0.0 Dosya: 4.BÜRO Sayı : - Tarih: 30.12.1947., s.1-16.

⁷⁹ Ramazan Haluk Filiz, a.g.r.

yavaş yavaş gözlenmeye başlanmıştır. Bu bağlamda çoğu işletmenin lojmanı, dinlenme tesisi, hastanesi ve hatta futbol kulübü bile oluşmaya başlamıştır⁸⁰. Örneğin Eskişehir Şeker Fabrikasına sosyal tesisleri dönemine göre çok çağdaş bir yapıdadır. Çocuklar için oyun ve bakım alanları işletmelerin tesisleri içerisinde yer almıştır⁸¹. Özetle; 1946–1950 döneminde özellikle devlet işletmeleri, ekonomik katkının yanı sıra çalışanların sosyal ve kültürel ihtiyaçlarına da olumlu yönde katkılarda bulunmuştur⁸².

3. Çalışma Hayatının Genel Sorunları

Türkiye'nin sanayileşme macerasının oldukça geç başlaması bu alandaki çalışma hayatının da bu durumdan etkilenmesine neden olmuştur. Büyük devlet desteği ile açılan işletmeler ve devletin bizzat kurduğu işletmeler sanayileşmeyi olumlu yönde etkilese de çalışma hayatının standartları sanayileşmiş ülkelere göre oldukça geri kalmıştır⁸³. Türkiye'de sosyal politikaya yönelik çalışmalar yeni yeni filizlenirken, İngiltere, Fransa, İsviçre gibi ülkelerde bu çalışmalar bilimsel bir çerçeve içerisinde çok uzun süreden beri devam etmektedir⁸⁴. Bu ülkeler üretim gücü olarak insanı olmazsa olmaz bir varlık olarak görmekte ve sorunlarına bilimsel bir çözümle yaklaşmaya çalışmaktadırlar. Endüstrileşme süreci ile birlikte insana verilen değerin artmasında insan hakları ve demokrasi kavramı üzerinde yapılan çalışmalar da oldukça etkili olmuştur.

Türkiye'de sosyal politika çalışmalarının gelişmiş ülkelerin gerisinde olması sanayileşme konusundaki geri kalmışlığa bağlansa da asıl neden aslında devletin çalışma hayatına yönelik sosyal politikalara fazla ilgi göstermemesidir. Türkiye'de geri plana itilen sosyal politikalar, sanayileşmiş ülkelerde gelir dağılımı adaletsizliğini en aza indirmek için oldukça önem verilen bir konu olmuştur⁸⁵. Aslında işçilerin durumu ve sorunları 1923 İzmir İktisat Kongresine katılan işçi kesimi tarafından açıkça dile

---

⁸⁰ Ahmet Makal, *Ameleden İşçiye*, s.s. 131-153.

⁸¹ Turan Veldet, 30. Yılında Türkiye Şeker Sanayi, Doğu Matbaası, Ankara, 1958, s.s.448-452. Bkz. Ek:31., Ek:32.

⁸² Ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmet Makal, *Ameleden İşçiye*, s.s. 113-159.

⁸³ H. Sadi Selen, "İş Hayatımızın Problemleri", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt.1, Sayı.3, Ankara, 1943, s.s.538-541.

⁸⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz. Cahit Talas, *İçtimai İktisat Dersleri*, A.Ü.S.B.F. yay., Ankara, 1955, s.s. 70-89.

⁸⁵ Cahit Talas, "Sosyal Sigortalarımız Hakkında Bazı Mülahazalar, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt.11, Sayı.2, Ankara, t.y., s.1

getirilmiştir. Ancak bu sorunların çözümüne yeteri kadar önem verilmemiştir. Çağdaş bir ülkede olması gereken grev hakkı ve sendikalaşma Türkiye’de uzun bir süre sosyal politikalar içinde yer almamıştır. Örneğin 1926 Tarihli Borçlar Kanunun maddesinde⁸⁶; “İş sahibi kimselerin veya cemiyetlerinin, işçilerle veya cemiyetleriyle yaptıkları mukavelede hizmete müteallik hükümler vazolunabilir” ifadesinde işçi ve işveren cemiyetlerinden açıkça bahsetmesine rağmen, o tarihte ne işçi ne de işveren sendikaları yasal bir dayanağa oturtulmamıştır⁸⁷. Ancak yine de 1950 Seçimlerinde kadar Türkiye’de çalışma hayatına yönelik birçok kanun ve düzenleme yapılmıştır. Düzenleme ve kanunların birçoğu 1936 İş Kanunu çerçevesinde gerçekleşmiştir. Her ne kadar kanunun eksik yönleri olsa da Osmanlı Devleti’nden gelen birçok tabu da bu yasayla yıkılmıştır⁸⁸. Çalışanların ülkede önemli bir sınıfı oluşturduğu geç de olsa anlaşılmıştır.

Türkiye’de İş Kanunu ile birlikte bazı gelişmeler sağlansa da grev hakkı 1946-1950 yıllarında hükümetle muhalefet arasında tartışılan önemli konulardan biri olmuştur. Grev o döneme kadar, hem devlet hem de işveren tarafından hep göz ardı edilmiştir. Osmanlı Devleti’nden 1950 yılına kadar geçen dönemde grev yapmaya çalışan kişilere çok ağır cezalar verilmiştir⁸⁹. Bunun yanında devletin uygulamaya koyduğu sosyal politika ile ilgili kanunlarda da aksaklıklar görülmektedir. Öncelikle devlet işletmeleri dışında çalışma hayatına yönelik sosyal politikalara uyan bir işletmenin olmadığı göze çarpmaktadır. 1947 yılında TBMM çalışma komisyonu tarafından “çalışma hayatına yönelik” araştırmada ülkedeki özellikle özel sektör işletmelerinin iş kanununa uymadığı saptanmıştır. Rapora göre ülkede çalışanlar çok kötü koşullarda çalıştıklarını dile getirmişler ve temel sorunlarını şu şekilde sıralamışlardır⁹⁰:

- Çalışanların aldığı ücretlerin çok düşük olması
- Çalışma koşullarının çok ağır olması
- İş kanunlarına ve düzenlemelerine uyulmaması

⁸⁶ Mesut Gülmez, *Türkiye’de Çalışma İlişkileri (1936 Öncesi)*, Türk ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü yay., Ankara, 1983, s.s.319-320

⁸⁷ A.g.e, s.320

⁸⁸ İşçilere örgütlenme hakkı verilmesi Türkiye’de önemli bir tabunun yıkılmasına neden olmuştur.

⁸⁹ 1909 Tatil-i Eşkal Kanunu.

⁹⁰ B.C.A., Yer No: 728.495..5. Fon Kodu: 490..1.0.0 Dosya: 4.BÜRO Sayı : - Tarih: 30.12.1947.

Türkiye’de çalışma hayatında üzerinde durulması gereken konulardan biri de özellikle özel teşebbüs çalışanlarının çalışma koşullarının ağırlığıdır⁹¹. Devletin özel bir maaş politikası olamadığından maaşların düzeyi oldukça düşüktür. Kanunlara rağmen çalışanlar hala işverenin inisiyatifine göre çalışmakta iken bu konudaki yaptırım ve denetimler zayıf kalmıştır⁹². Grev hakkının da hala verilmemiş olması, Avrupa’nın 19. yüzyılda aştığı sorunları Türkiye’nin 20. Yüzyılın ortalarında yaşamasına sebep olmuştur.

Türkiye’de çalışma hayatının en önemli sorunlarından biri de ücretlerle ilgilidir. Osmanlı Devleti döneminde ücretli çalışanlarının sayısının azlığı ve sanayinin olmaması devletin ücretler konusuna fazla önem vermemesine neden olmuştur. Zaten Osmanlı Devleti’nin iktisadi hayata doğrudan bir müdahalesi olmadığından, devletten böyle bir düzenleme beklenmesi düşünülemez bir durumdur. Bu durum Cumhuriyetin ilanı ile de pek değişmemiş Türkiye Cumhuriyeti’nin de işçi ücretlerine yönelik bir düzenleme yapmamıştır. Günden güne sayısı artan sanayi işletmelerinde çalışan insanların maaşları ile ilgili durum tamamen işverenin inisiyatifine bırakılmıştır. TBMM bu konuyla ilgili bir çalışma komisyonu oluşturmuştur. Bu komisyonun işçi maaşları ile ilgili tespiti ise şu şekildedir⁹³;

“Türk işçisinin şahsi hayatını idare edecek kadar bile ücret verilmemektedir. Halbuki biz bunların çoluk çocuğunu, bütün gücünü eski usulün mütekamili olarak düşünmeye mecburuz. Onlar bizden tek bir şey istiyorlar; Türk köle olmaz bize iyi muamele yapın, Türk aç kalmaz. Emeğimiz mukabili çoluk çocuğumuza kuru ekmek parası verin. Çocuklarımızın yetişmesi, okuması, efendi milletin çocukları olduğunun ispatı için istikballerini temin edecek yardım tesisatı, sosyal sigorta kanunları yapın.

Bize tatlı dille konuşun, biz yurdu idare eden büyüklerimize ve ulusumuza daima hürmetkâr kalırız yiyorlar.

Halbuki bakınız: Yarım milyona yakın işçisi bulunan Türkiye’mizin bir işçisinin (5-15) yaş arasında üç çocuğu bir ailesi ve birerde anası ve babasını ele alırsak bunların yevmiye masrafları en kısa hesapla (5) liraya varır. Bu günkü hayatın pahalılığı içinde erkeği, kadını gerek hususi yerlerde ücret yevmiye iki liradan azami 6-

---

⁹¹ Ahmet Ablas, a.g.r.

⁹² Bkz. Ek:59-3, Ek:59-4.

⁹³ Bkz. Ek:59-3, Ek:59-4.

7 liraya kadardır. Bu lira alanlarda %10 geçmez. O Halde beş yüz bin işçide 50 bin kişi bu parayı alıyor demektir.

Bu para yalnız ölmeyecek kadar olan ekmek getirir, medeni ihtiyaç ise bir yana, bu gün Amerika'da yevmiye 8 dolar ücret alan işçiler, bizim memleketimizdeki pahalılıkla karşı karşıya değildir.

İşçi ne konforlu ev, nede kütüphane ve radyo istiyor. Yalnız aç kalmamak için tedbir istiyor. İktisadi devlet teşekküllerinde bile işçi ücreti (asgari temel itibariyle) gayri memnun olduğu gibi terfiden de, gayri memnundur. Çünkü ücret baremler bir birini tutmadığı gibi derece ve sınıf tefrikinden ve paranın itası şeklinden de her yere göre indi kalmaktadır.

İşçi; işveren veya vekillerinin taktirine kalan bir işte başlarındaki efendilerin arzu, ifade ve ihtiyaçlarına boyun eğmek ve bir lokma pahasına izzeti nefsin, vakarını, benliğini feda etmek ve nihayet her şeye mütevekkilane boyun eğmek zaruretinde kalmaktadır.

Halbuki bu durum Türk seciyesine, yaradılışına uymaz. Türk doğru dik (yani dürüst) efendidir. O; vazifesini bilir. Yapar karşısında kendi hakkını rica ile boyun eğmekle değil efendice ve mertçe almak ister.

İşte böyle vakur Türk işçisi işletmelerde yer bulamamakta hatta kovulmaktadır. Kovulmayan için için yanarak büyük bir infiale ve ekmek korkusu ile boyun bükmekte, lakin içinde volkan taşımaktadır.

Biz bunları gördük lisani hallerinden anladık Teskin ettik. Fakat şükun şüphesiz ki tedbir alınmazsa muvakkat olmayacaktır. Bilhassa körükleyen yabancı düşmanı bir ideoloji olursa .....

Bu sebepten işçi ücretlerinin; hayat ve işçi hayatı standartlarına acilen uydurulması, terfi ve terfi işlerinin derhal salim ve işçinin iştirak edeceği heyetlerle yaptırılması (Milli Sandıkların) bünyemize uygun olarak kurulmasında hassasiyet gösterilmesi, bunlardan korkmak değil fayda olacaklarına ve yarın daha kötü sonuçlarla karşılaşmamak için şimdiden ateşin ve dumanın çıkacağı baca ve borunun

teminiyle patlama tehlikesinin önlenmesi milli menfaatlerimizin ve güzel Cumhuriyet rejimimizin icaplarındandır.

Hususi iş yerleri üzerinde durmak istemiyoruz. Zira o işyerlerindeki faciaları biz burada tasvir edemeyeceğiz.”

Rapordan da anlaşılacağı gibi ülkedeki çalışanların ücretleri oldukça düşük düzeydedir. Bazı işletmelerde işçi ücretleri kendisinin ve ailesinin geçimini sağlayacak düzeyde bile değildir. Gerçekten de o dönemde bir kısım çalışan ve uzman dışında işçilerin maaşları dönemin koşullarına göre oldukça düşük kalmıştır⁹⁴. Örneğin; 1939 – 1942 yıllarında Nazilli Basma Fabrikasında çıraklar ortalama aylık 13 lira almaktaydılar⁹⁵. Hayat standartları göz önünde tutulduğunda bu ücret oldukça düşüktür. Savaşın çıktığı ve her şeyin pahalandığı bir dönemde maaşların bu düzeyde olması beslenme ihtiyacının bile karşılanamayacağı durumlar oluşturmuştur. Bu bağlamda devletin de herhangi bir politika geliştirmemesi işçileri karın tokluğuna çalışmaya yöneltmiştir. Devletin genel bir ücret politikası olmamasından işçiler genelde karın tokluğuna çalışıyor dememiz yanlış olmayacaktır.

Ücretlerde olduğu gibi ülkede çalışanların çalışma koşulları da son derece kötü bir durumdadır. İzmir İktisat Kongresi’nde dile getirilen işçi sorunları Umumi Hıfzısıhha Kanunu, İş Kanunu, kadın ve çocuk işçilerin korunması gibi birçok düzenlemeyle ortadan kaldırılmaya çalışmış bu bağlamda (özellikle Osmanlı Devleti’nin çalışma koşullarına göre) başarılar elde edilse de uygulamada eksiklikler yaşanmıştır⁹⁶. En büyük eksiklik veya sorunlardan birisi de işletmelerin çalışma hayatına yönelik kanunların kapsamına dahil olmamak için çeşitli sahteciliklere başvurmalarıdır⁹⁷. Çalışma heyetinin 1947 yılındaki raporuna göre ülkedeki bir sandalye imalathanesinde çalışanların koşulları şu şekilde dile getirilmiştir⁹⁸:

“Aman yarabbi; bir imalathane vergiden ve İş Kanunu’nun tatbik çerçevesi içine girmekten kaçınmak için neler düşünülmüş, penceresiz kemerler altın ve önleri birer kapakla kapanıyor baca yok, nefes alacak ve havayı yenileyecek hiçbir şey yok.

---

⁹⁴ Ramazan Haluk Filiz, *a.g.r.*

⁹⁵ Ahmet Ablas, *a.g.r.*

⁹⁶ Bkz. Ek:61-1...Ek: 61-16.

⁹⁷ Bkz. Ek 62-3, Ek: 62-4.

⁹⁸ Bkz. Ek 62-3, Ek: 62-4.

Tahtayı kesen ayrı firma olmuş, yontan ayrı firma, birleştiren ayrı firma, cilalayan ayrı firma, ve boyayan da ayrı firma Hepsi bir hole bakan yekdiğerine bitişik 6 üstü oda toz duman içinde makine zırlıtısından konuşmak mümkün değil biri diğeri duymuyor herkes çalışıyor ve her çalışan konuşmak için başlarındakinden müsaadesi yok, toz duman havaya karışmış göz gözü görmüyor. Havanın safa da uğradığı bu yer nasıl fabrikasyon yapılıyor. Her bölümde amele adedi 2-3dür. Bu suretle İş Kanunu Çerçevesinden kaçılıyor.

İnsanın mayasında kötülük tohumları neden çokça dört kişi çalışılan büyük Vali Hanındaki dökmeçi Simon Papazoğlu, bir kemer altında bir medrese odası gibi bir şey.

Döküm kazanı önde üzerine kalaycıların bacası gibi teneke bir hava çekme bacası var. Baca odadaki zehirli gazları çekecek kabiliyette değil? Bu ocakta fabrikasyon dahi olmasa dört kişinin yatmasına müsait değil. İki dakika insan içerde kalınca sersemleşiyor.

Erivan da Türkü böyle kesmediler. Erzincan da camilere doldurularak öldürülen Türkler daha rahat ölmüşlerdir. İki lokma ekmek için Simon Papazoğlu'nun İmalathanesinde, dökümhanede yaşları müsait olmayan yavrucuklar zehirlenmektedir.”

Raporun açıkça ortaya koyduğu şey; devletin çalışanı koruma altına alan kanunlar yapsa da bu kanunları uygulamada ve denetlemede yetersiz olduğudur. Böylelikle örgütlenme konusunda hakkı olmayan çalışanların yaşam standartları işverenler tarafından iyice zedelenmiştir. İşverenler, denetimin yetersizliğinden dolayı, 3008 Sayılı İş Kanunu'nun yasal boşluklarını kendilerine göre değerlendirme şansı elde etmişler bu da sağlıksız iş koşullarının doğmasına neden olmuştur.

Dönemin çalışma hayatının bir başka sorunu ise “grev hakkı” ile ilgilidir. Günümüz çağdaş toplumlarında çalışanın en önemli haklarından biri grev hakkıdır. Grev çalışanın üretim ve hizmetten gelen tek yaptırım gücüdür. Osmanlı Devleti döneminde ülke içerisinde birçok grev yapılmasına karşın, hiçbir zaman grev yasal bir niteliğe sahip olamamıştır. Hatta Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde grev tamamen yasaklanmış, grev yapanlar ağır cezalarla cezalandırmıştır. Grevin hoş karşılanmaması Cumhuriyetin ilanı ile de devam etmiştir. 1936 yılında İş Kanunu bile grevi kesin bir

dille yasaklamıştır⁹⁹. Grev üretim için olumsuz bir durum oluştursa da işçinin işverene karşı tek yaptırım gücünü oluşturduğu da bilinen bir gerçektir. Bu yüzden grevin lütuf değil bir hak olarak görülmesi gerekmektedir. Ancak cumhuriyetin ekonomik gelişme temeli üretim ve sanayileşme üzerinde yoğunlaştığından sanayileşmeyi engelleyecek ve üretimi durduracak her türlü durum olumsuz karşılanmıştır. Bu nedenle de grev hakkı çalışana verilmemiştir. 1946 yılına gelindiğinde ise Türkiye yeni bir değişim atmosferine girmiştir. Çok partili hayata geçişin adımlarının atılması ve sendika kanununun çıkarılması grev hakkını tekrar gündeme taşımıştır¹⁰⁰. Ancak, 1947 yılından sonra örgütlenmeye başlayan çalışanlara grev hakkı uzun bir süre daha verilmeyecektir.

Özetle; Türkiye'nin çalışma hayatına yönelik sosyal politikalar konusunda Cumhuriyet'in ilanından sonra çok önemli gelişmeler olmuştur. Çalışanın toplumun saygın bir üyesi olduğu ve işveren inisiyatifine bırakılamayacağı görüşü anlaşılmaya başlanmıştır. Sanayileşen ülkede çalışanların her zaman hakları ön planda tutulması düşüncesi ülkede tam olarak oturmasa da, eskiden kalma çağ dışı düşünceler de yoktur artık. 1946- 1950 yılında çalışma hayatına yönelik kanunlarda büyük aksaklıklar yaşansa da devletin çalışanı koruma görevi her zaman devam etmiştir. Devlet işletmeleri insan onuruna yakışır bir çalışma hayatı sürerken özel teşebbüs işletmelerinde bu durum pek yaşanmamıştır. Devlet işletmelerinde sadece maaş düzeyi sorun olurken, özel sektör işletmelerinde başta çalışma koşulları olmak üzere çalışanlar birçok sorunla karşı karşıya kalmışlardır. CHP hükümeti çalışma hayatına yönelik sosyal politikalar konusunda eksikleri olmakla birlikte sosyal politikalar konusunda iyi niyetle kendi üzerine düşen görevi yapmaya çalışmıştır.

---

⁹⁹ Madde 72: “Grev” ve “Lokavt” yasaktır. Ayrıca Başta İş Kanunu olmak üzere Ceza Kanunu, Takrir-i Sükun Kanunu gibi kanunlar grevlere karşı sert önlemler içermekteydi.

¹⁰⁰ *Cumhuriyet*, 4 Şubat 1950.

4. Çalışma Hayatını Etkileyen Kanunlar ve Uygulamalar

a. İş ve İşçi Bulma Kurumu

3008 Sayılı İş Kanunu kapsamı içinde yer alan kurumlardan biri, İş ve İşçi bulma kurumudur. Devletin çalışma hayatına yönelik yükümlülüklerinden başında iş arayanlara yol göstermesi ve iş bulması gelmektedir¹⁰¹. İş bulma ve çalışanı yönlendirme, iş ve işçi bulma kurumun görevlerinden sadece bir bölümünü oluşturmaktadır. İstihdamın planlaması ve verimli çalışma da, bu kurumun görev ve yetkileri içerisinde yer almaktadır¹⁰². Kurumun günümüzdeki ana amacı ise ¹⁰³; “ulusal istihdam politikasının oluşturulmasına ve istihdamın korunmasına, geliştirilmesine ve işsizliğin önlenmesi faaliyetlerine yardımcı olmak, işsizlik sigortası işlemlerini yürütmek” olarak karşımıza çıkmaktadır. İş ve İşçi Bulma Kurumunun 1946 yılında kurulması dönemin olumlu sosyal politikalarının başında gelmiştir.

II. Dünya Savaşı ülkedeki istihdam yapısını derinden sarsmış, askere alımların fazlalığı ve kapanan işletmeler Türkiye’de savaş sonrası istihdam yapısını olumsuz yönde etkilemiştir. Savaştan sonra zarar gören iktisadi yapı içinde bazı bölgelerde çalışacak insan bulunmazken bazı bölgelerde işsizlik önemli bir sorun teşkil etmeye başlamıştır¹⁰⁴. İstihdam açığı veya fazlalığı ile ilgili haberler iletişim araçlarının gelişmemiş olduğu bu dönemde duyurulmamakta bu da istihdam konusunda büyük sorunları beraberinde getirmektedir. Bunun yanında vasıflı çalışanların iş bulması, böyle şartlarda vasıfsız çalışana göre daha zor olmaya başlamıştır¹⁰⁵. Böylece Hükümet ülkedeki olumsuz istihdam yapısını göz önünde tutarak savaştan sonra İş ve İşçi Bulma Kurumu kanunu çıkarmıştır. Kanun çalışma hayatına yönelik savaştan sonra çıkan diğer sosyal politikalar gibi gecikmiş bir kanundur. 1936 Tarihli 3008 Sayılı İş kanunun 63., 64., 69. maddeleri hükümlerine göre İş ve İşçi Bulma Kurumunun kurulması zorunlu hale gelmiştir¹⁰⁶. Kanunun maddelerinde dikkat çeken en önemli unsur, 3008

¹⁰¹ Cahit Talas, *İçtimai İktisat Dersleri*, s.396.

¹⁰² Muhammed Vassaf Tolga, *İş Hukuku*, Reşit Bütün Matbaası yay., İstanbul, 1943. s.s.111-112

¹⁰³ Türkiye İş Kurumu Kanunu, Resmi Gazete 05.03.2003 Sayı: 25159, MADDE 1.- Bu Kanun ile istihdamın korunmasına, geliştirilmesine, yaygınlaştırılmasına ve işsizliğin önlenmesi faaliyetlerine yardımcı olmak ve işsizlik sigortası hizmetlerini yürütmek üzere Türkiye İş Kurumu kurulmuştur.

¹⁰⁴ *Cumhuriyet*, 15 Ocak 1946, Ayrıca bkz. Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, *Cumhuriyet*, 22 Mart 1946.

¹⁰⁵ Ahmet Ablas, *a.g.r.*

¹⁰⁶ Madde 63: İşçilerin elverişli oldukları işlere yerleşmelerine ve muhtelif işler için elverişli işçiler bulunmasına tavassut hususlarının tanzimi, bir amme hizmeti olarak Devlet tarafından yapılır.

Sayılı İş Kanunu'nun etkisinin İş ve İşçi Bulma kurumunun yapısının özünü oluşturmasıdır. Kanunun maddeleri bu yargıyı açıkça ortaya koymaktadır¹⁰⁷:

“ Madde 1- 3008 Sayılı İş Kanunun 63. 64. 69 uncu maddeleri hükümlerine göre iş ve işçi bulma faaliyetlerini ve bunlarla ilgili diğer ödevleri yerine getirmek üzere İş ve İşçi Bulma Kurumu vücuda gelmiştir. Kurum bu görevini İş Kanunun şümülü dışında kalan iş ve işçi isteyenlere de şamil olmak düzenler ve yürütür.

Kurum Çalışma Bakanlığına bağlı, özel kişilikte mali ve idari bakımdan muhtar bir devlet kurumudur.

Kurum bu kanun ile özel hukuk hükümlerine ve denetleme bakımından 3460 sayılı kanuna tabirdir.

Madde 2- 3008 Sayılı İş kanunun 5 inci maddesi gereğince, genel, katma ve özel bütçelerle belediye bütçelerinden aylık veya ücret alan memurlar ve hizmetliler ile genel, katma ve özel bütçelere veya belediye bütçelerine ödenek konmak suretiyle doğrudan doğruya, yahut mali yardımda bulunarak dolayısıyla işlerin iş yerlerinde aylık veya ücretle idari işleri gören memur veya hizmetlilere ait görevler hakkında bu kanun hükümleri uygulanamaz.

Bu hizmetin yapılması için, İktisat Vekaletine bağlı olmak üzere gerekli görülecek merkez teşkilatıyla ihtiyaca göre muhtelif şehir veya kasabalarda bu teşkilatın şubeleri tesis edilir. Birer mıntaka veyahut yalnız bir tek belediye sınırı çevresine şamil vazifelerle kurulacak olan işbu şubelerin tesis ve faaliyetlerine muktazi masraflar için Devletin umumi bütçesine konulacak meblağlardan başka ilgili vilayetlerin ve belediyelerin bütçelerinde dahi, imkan derecesinde, iştirak hisseleri tahsis edilir.

İş ve işçi bulma teşkilatı bu kanunun hükümlerinin tatbikini takip ve icraya salahiyettar olmak üzere, tesis olunacak genel teşkilatın içindedir.

Madde 64: İş ve işçi bulma teşkilatı, her türlü ekonomik işletmelerle serbest sanat ve hizmet mahiyetinde olan diğer bütün işler hakkında malumat toplamak, iş arz ve talebini intizam;a bağlamak ve işçi ücretlerinin temevvüçlerini takip ve geçim şartlarındaki pahalılığa göre mukayese ederek içtimai sıkıntıların önüne geçecek umumi yahut bir mıntaka veya belediye çevresine ait tedbirleri tesbit ve bunların tatbiki çarelerine tevessül etmek, muhtelif sanat ve zümrelere mensup işverenlerle işçileri gösteren cetvelleri neşir ve ilan etmek, işçilerin mesleki terbiyelerinin yükselmesi ve ehliyetli (kalifiye) işçi yetişmesi için gerekli olan tedbirler üzerinde faaliyette bulunmak ve iş mukavelelerinin aktine vasıta olmak gibi vazifeleri, bir ücret karşılığı olmaksızın, ifa ile mükelleftir. Bu vazifelerin yapılması tarzları, görülecek lüzuma göre, nizamname ile tayin edilir.

Madde 69: 63 üncü maddede yazılı (Genel merkez dairesi) tarafından görülecek lüzum ve ihtiyaca göre, işverenlerin işçi ihtiyaçlarını ve bazı vasıfları haiz işçilerin iş ihtiyaçlarını herhalde resmi iş ve işçi bulma teşkilatına bildirmeleri ve umumiyetle veya bazı vasıfları haiz bir kısım işçilerin herhangi bir işe alınmazdan önce mutlaka resmi teşkilata müracaatle kendilerini kaydettirerek "İşçi karneleri" almaları usulleri ve hususi idarehanelerle iş zümrelerinin mesleki teşekkülleri yahut menafii umumiyeye hadim veya münhasıran hayır işleriyle müştâğil cemiyetler tarafından idare olunan iş ve işçi bulma faaliyetlerinden muntazam surette raporlarla resmi teşkilatın haberdar edilmesi mecburiyeti, çıkarılacak nizamnamelerle tesbit olunur.

¹⁰⁷ Resmi Gazete, 25 Ocak 1946, Sayı: 6215, s.10017.

Madde 3- Kurum iş ve işçi isteyenlerin isteklerini karşılayamamaktan dolayı hukuktan sorumlu değildir.

Kurum, işveren veya işveren vekili ile işçi arasında bağit ilişkisi kurulmasına aracılık ettiği hallerde, işveren veya işveren vekiliyle işçilerin bu bağit dolayısıyla ileri sürecekleri zarar ziyandan da sorumlu değildir.

Madde 4- İşveren veya işveren vekilinin işçi isteğinde bulunurken kuruma yaptığı yazılı beyanda bildirdiği ücret ve öteki haklara dair şartlar işçiden yana bir yüklenme olarak hüküm ifade eder. Ancak bu beyanla, iş yerinin yürürlükte olan iç yönetmeliğinde yazılı şartlar işçiye karşı değiştirilemez.

Madde 5- Hilafı ilgili iş tarafından kabul edilmedikçe işverenlerin kurumdan isteyecekleri işçiler için yol parası ile türlü genel giderlerini karşılamak üzere, gereken miktarda avans vermeleri şarttır. Kurum, bu avansları işverenden alıp işçilere vermeye aracılık eder. ”

Kurumun görevlerini belirten bu beş madde ülkedeki çalışma hayatı için çok olumlu bir durum oluşturmaktadır. Kapsam günümüz İş ve İşçi Bulma Kurumunun görevleri göz önünde tutulduğunda geniş ve kapsamlı olamamakla birlikte, o dönemin şartlarına göre de kötü değildir. Ayrıca bu kurum Türkiye'nin çalışma hayatın uluslararası düzeye çıkmasında da önemli bir etkiye sahiptir¹⁰⁸.

b. İşçi ve İşveren Sendikalarının Kurulmasına İlişkin Yasa

19. yy başlarından itibaren Fransa, İngiltere ve Almanya başta olmak üzere sanayileşmiş ülkelerde işçiler değişik faaliyetlerle örgütlenmeye başlamışlardır¹⁰⁹. Başlarda işçinin sosyal ve iktisadi haklarını korumak amacı ile hareket eden sendikalar, daha sonraki dönemlerde çalışma hayatına yönelik daha geniş alanlara da el atmışlardır¹¹⁰. İşçi kesininin bilinçlenip örgütlenmesinin doğal sonucu olarak işçi sendikaların yapısı da değişmiştir. İlk sendikalar genelde bir sınıf işçi grubunun

¹⁰⁸ Ahmet Makal, *Türkiye’de Tek Partili Dönemde Çalışma İlişkileri 1920-1946*, s. 471.

¹⁰⁹ Cahit Talas, *İçtimai İktisat Dersleri*, s.224

¹¹⁰ A.g.e., s.s.224-225.

oluşturduğu meslek örgütleri gibi kurumlardır. Geniş kitleler yerine çok az kesime hitap eden işçi sendikaları, sanayinin şehirlere yayılmasıyla geniş kitleleri içine alacak bir yapıya dönüşmüştür¹¹¹.

İşçi sendikalarının ortak amacı işveren ve devlete karşı işçi haklarını tek ses halinde duyurabilmektir. İşçilerin bu bilince varıp daha etkili ve güçlü sendika kurma istekleri 19. yüzyılın ortalarına denk gelmektedir. bu sendikalar ilk etapta hem devlet hem de işveren tarafından hoş karşılanmamışlardır¹¹². Devlet tarafından sendikalar yasaklanmış, illegal olarak gösterilmişlerdir. Ancak işçi hareketinin devam etmesi ile birlikte çok büyük mücadeleler verilerek işçi sendikaları devlet tarafından yasal statüye alınmıştır. Günümüzde ise işçi sendikaları, demokrasinin var olduğu ülkelerin değişmez bir parçası halindedirler¹¹³. Sendikalar, çalışanların haklarını hem işverene hem de devlete duyurmada önemli bir baskı unsuru olmaktadır.

Türkiye’de işçi sınıfının bilinçlenmesi 19. yy sonlarına doğru olmuştur. Sendikanın doğduğu diğer ülkelerde olduğu gibi Osmanlı Devleti’nde de işçinin sosyal ve iktisadi haklarını iyileştirmek düşüncesiyle birtakım hareketlenmeler olmuştur. Tek fark Osmanlı Devleti’nde, genelde kırsal kesimde kendi hesabına çalışanlar dışında işçi diyebileceğimiz topluluklar İstanbul, İzmir, Selanik gibi şehirlerde sıkışmış çok az insandan oluşmaktaydılar. Bu yüzden sendikal hareketler Osmanlı Devleti sınırları içinde fazla gelişmemiştir. Ayrıca Osmanlı devleti’nin baskıcı yapısı da sendikal faaliyetlerin önünde engel teşkil etmiştir. Sendikal faaliyetler hiçbir derneğe ve sendikaya izin verilmeyen II. Abdülhamit’in baskıcı rejiminden olumsuz yönde etkilenmişlerdir. Yine de bu dönemde 1894–1895 yılında ilk defa “Osmanlı Amele Cemiyeti” adında bir işçi örgütlenmesi kurulmuştur¹¹⁴. Sendika yasal olmadığından Osmanlı Amele Cemiyeti faaliyetlerini gizli sürdürmek zorunda kalmış ve bir yıl içinde

---

¹¹¹ Cahit Talas, *Sosyal Ekonomi*, Sevin yay., Ankara, 1979, s.147.

¹¹² Cahit Talas, *İçtimai İktisat Dersleri*, s.227

¹¹³ Webb’lere göre sanayileşmiş toplumlarda, sendikalar bizzat demokrasidir. Bkz. Cahit Talas, Endüstriyel “Demokrasi ve Türkiye’de Uygulanma Olanakları”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt.25, Sayı.2, Ankara, 1970, s.191.

¹¹⁴ Mesut Gülmez, “Tanzimat’tan Sonra İşçi Örgütlenmesi ve Çalışma Koşulları (1839-1919)”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, İletişim yay., Cilt.3., İstanbul, 1985, s.794.

kapanmıştır¹¹⁵. Yine bu dönemde Selanik şehrinde sendika ve dernekler faaliyet alanı bulabilmişlerdir¹¹⁶.

II. Abdülhamit döneminin ardından baskıdan kurtulan çalışan kesim, iktisadi yapının bozukluğunu ile birlikte iş bırakma eylemleri yapmaya başlamıştır¹¹⁷. grev mahiyetindeki çok sayıda eylem genellikle iş koşulları ve ödenmeyen ücretler nedeniyle yapılmıştır¹¹⁸. 1908 grevleri olarak adlandırılan grevler, baskıcı rejim ortamında Türk çalışanın yıllardır işveren tarafından nasıl ezildiğini ortaya koymuştur¹¹⁹. Ancak hürriyet ve Meşrutiyet söylemi ile iktidara gelen İttihat ve Terakki'nin, çalışanların grev ve eylemlerine bakışı, hiç de olumlu olmamıştır¹²⁰. İktidara gelen İttihat ve Terakki, ülkedeki yabancı işletmelerin de desteği ile ilk iş olarak çıkardığı kanunla grevleri yasaklamıştır¹²¹. Bu dönemde çıkarılan Tatil-i Eşgal Kanunu Türk işçisinin haklarına yönelik en kısıtlayıcı kanun olarak karşımıza çıkmaktadır¹²².

Osmanlı Devleti'nin, I. Dünya savaşının ardından yıkılması ve yerine Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulması Türk çalışanı için bir yeni bir şans doğurmuştur. Ülkenin kuruluşunun hemen ardından oluşturulan Anayasanın 70. maddesi¹²³: “*Kişi dokunulmazlığı, vicdan, düşünme, söz, yayım, yolculuk, bağıt, çalışma, mülk, edinme, malını ve hakkını kullanma, toplanma, dernek kurma, ortaklık kurma hakları ve hürriyetleri Türklerin tabi haklarıdır*” ifadesiyle Türk işçisine dernek kurma hakkı verilmiştir. Bu Türk işçisinin örgütlenme sorunlarının çözümü için bir başlangıç olmuştur¹²⁴. Hükümet daha sonra Borçlar Kanunu’nu çıkararak işçilerin örgütlenmesini yasal düzene oturtacak maddeleri düzenlemiştir. Borçlar Kanunu’nun bir maddesi iş ve işveren sendikalarını yasal hale getirmiştir. Kanun 316. maddesine göre¹²⁵; “*İş sahibi kimselerin veya cemiyetlerinin, işçilerle veya cemiyetleriyle yaptıkları mukavelede*

¹¹⁵ A.g.e., s.794.

¹¹⁶ Mesut Gülmez, “Tanzimat’tan Sonra İşçi Örgütlenmesi ve Çalışma Koşulları (1839–1919)”, s. 801.

¹¹⁷ Kemal Sülker, *Türkiye’de Grev Hakkı ve Grevler*, Tüstav yay. İstanbul, 2004, s.34

¹¹⁸ Mesut Gülmez, Tanzimat’tan Sonra İşçi Örgütlenmesi ve Çalışma Koşulları (1839-1919), s.811

¹¹⁹ A.g.e., s.111. Ayrıntılı bilgi için bkz. Hüseyin Avni Şanda, 1908 İşçi Hareketleri, Gözlem yay., t.y., y.y.

¹²⁰ Kemal Sülker, *Türkiye’de Grev Hakkı ve Grevler*, s.34

¹²¹ Mesut Gülmez, Tanzimat’tan Sonra İşçi Örgütlenmesi ve Çalışma Koşulları (1839-1919), s.811.

¹²² Ayrıntılı bilgi için bkz. A. Gündüz Ökçün, Ta’til-i Eşgal Kanunu 1909, A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi yay. Ankara, 1982.

¹²³ Suna Kili, A. Şeref Gözübüyük, a.g.e, s.135.

¹²⁴ A.Gündüz Ökçün, *Türkiye İktisat Kongresi 1923-İzmir*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi yay., Ankara, 1971, s.430.

¹²⁵ Mesut Gülmez, *Türkiye’de Çalışma İlişkileri (1936 Öncesi)*, s.319.

hizmete müteallik hükümler vazolunabilir”. Madde açıkça iş ve işveren sendikalarını yasal boyuta taşısa da daha sonraları işçi sendikalarına yönelik herhangi bir yasal düzenleme yapılmamıştır.

Devletçilik uygulamalarının yoğun olarak uygulandığı 1930–1940 yılları arasında sanayileşme ile birlikte işçi sayısında da artış görülmüştür. Bunun yanında özellikle devlet işletmelerinde işletme başına düzen işçi sayısının binleri bulması, Türkiye’de gerçek anlamda bir işçi sınıfının oluşmasını sağlamıştır. İşçilere verilen haklar bu bağlamda artsa da bu dönem çerçevesinde daha önce de belirttiğimiz gibi işçilerin sorunları net bir çözüme kavuşturulmamıştır.

Sendikal örgütlenme konusunda asıl dönüm noktası ise II. Dünya Savaşı’ndan sonra olmuştur. Türk çalışma hayatında sendikal faaliyetler konusunda bu kadar olumsuzluğa rağmen 1947 yılında bu düşünce de önemli bir değişiklik olmuştur. 20 Şubat 1947 yılında mecliste yasalaşan İşçi ve İşveren Sendikalarının Kurulmasına İlişkin Yasa Türkiye’de elli seneyi aşkın yasaklanan işçi sendikalarının da önünü açmıştır¹²⁶. Meclise gönderilen kanun tasarısının ilk maddesi açık bir dille sendikal faaliyetlerin tanımını yapmıştır¹²⁷:

“Madde 1- Aynı iş kolunda veya bu iş kolu ile ilgili işlerde çalışanların yardımlaşmalarını ve ortak menfaatlerini korumaları ve temsil etmeleri amacıyla kendi aralarında kurabilecekleri dernekler işçi sendikalarıdır.

Bir iş kolunda işverenlerin aynı maksatla kendi aralarında kurabilecekleri derneklerde işveren sendikasıdır.

Sendikalar bu kanun hükmüne tabidir.

Bu kanunda sarahat olmayan yerlerde Cemiyetler Kanun ile Medeni Kanun hükümleri uygulanır”

Kanunun birinci maddesi Osmanlı Devleti Dönemindeki 1909 Tarihli Cemiyetler Kanunu ve Cumhuriyet Dönemi 1938 Tarihli Cemiyetler kanunun işçi

---

¹²⁶ Resmi Gazete, 26.02.1947, Sayı:6542.

¹²⁷ TBMM Tutanak Dergisi, Cilt.4, TBMM Basımevi, Ankara, 1947, Birleşim:47, Oturum:1, 20.02.1947, s.316.

dernekleri ile ilgili hükümlerini ortadan kaldırmıştır. Yılarca haklarını devlet ve işverenin inisiyatifine bırakan işçiler artık kendi hakkını kendi kurumunda özgürce savunabilecek hale gelmişlerdir. Böylelikle 1895 yılında “Osmanlı Amele Cemiyeti”nin kurulması ile başlayan sendikalaşma macerası önemli bir kazanç daha elde etmiştir.

Kanunun çok demokratik sayabileceğimiz hükümleri de bulunmaktadır¹²⁸:

“Madde 3- Türlü işlerde çalışan işçiler bu işçilere ait sendikalardan birine veya birkaçına üye olabilirler

Aynı iş kolunda birden ziyade sendikalar kurulabilir.”

Maddeden de anlaşılacağı gibi sendika konusunda işçi olabildiğince özgür bırakılmıştır. Komisyon Sözcüsü Hulusi Oral sözlerinde İşçi ve İşveren Sendikalarının Kurulmasına İlişkin Yasasının tüm işçilerin hakkı olduğunu vurgulamıştır Maddenin tamamen Türk işçisinin yapısına göre belirlendiğini de Oral’ın şu sözlerinden anlaşılmaktadır¹²⁹;

“... Ege ve mümasil yerlerde, Konya ve havalisinden gelen işçiler evvela, mevsim icabı ekin tarlalarına inerler Orak işini bitirdikten sonra tütün işine başlarlar, oraya geçer. Tütün işini bitirdikten sonra pamuk işine başlar, oraya geçer. Ondan sonra incir toplama işine geçer. Şu halde türlü işlerde çalışan ve işçi vasfını, İş kanunun birinci maddesinde etiği şeklinde, haiz olan arkadaşlar o memleketlere gittikleri zaman mesela: Aydın incir işçileri pamuk işçileri, zeytin işçileri, tütün işçileri, sendikalar kurulduğunda o vatandaşlar her dört sınıfta çalıştığına göre, bu sendikalara girmekte kendisine her vakit için koruyabileceği gibi ondan temsilen her bakıma hakkını da koruyabilmek için salahiyeti hayiz olacaktır. Onun içindir ki bu şekilde o sendikalara üye olabilir. Zaten diğer mesleklere de geçebilirler. Asıl burada kastedilen mana ve hedef budur.”

Bu dönemin diğer bir özelliği tarım ve sanayi işçisi ayrımının yavaş yavaş ortadan kalkmasıdır. İşçi, emek ile çalışan herkesi kapsayan bir kavram haline gelmiştir.

---

¹²⁸ TBMM Tutanak Dergisi, Cilt.4, TBMM Basımevi, Ankara, 1947, Birleşim:47, Oturum:1, 20.02.1947, s.316.

¹²⁹ A.g.e, s. 316.

İşçi ve İşveren Sendikalarının Kurulmasına İlişkin yasanın bir başka önemli maddesi de sendikaların siyasi yapılarını yasaklayan 5. maddedir¹³⁰.

“Madde 5 – İş ve işveren sendikaları, sendika olarak siyasetle, siyasi propaganda ve siyasi yayın faaliyetleri ile işgal edemezler ve herhangi bir siyasi teşekkülün faaliyetlerine vasıta olamazlar. Sendikalar mili teşekküllerdir. Milliyetçiliğe ve milli menfaatlara aykırı hareket edemezler. Bakanlar kurulu kararıyla her türlü milletler arası teşekküllere iştirak edebilirler.”

Bu madde, işçinin hakları savunulurken siyasi politikaların bu duruma dâhil edilmesini önlemek amacındadır. İşçi sendikalarının bütün işçiyi koruyacak mahiyette olması gerekir fikri bu maddede ağır basmaktadır. Aslında bu maddenin konulma amacı hükümetin işçi topluluklarının siyasal bir güç olmasını engellemektir. Hükümet, siyasal anlamda güçlü bir sendikaya sahip işçi sınıfının karşısında rahat çalışamayacağı endişesini taşımıştır.

Tablo 4.7: Sendikalı İşçi ve Sendikalaşma Oranı (1948-1950)

Yıllar	İşçi Sayısı	Sendikalı İşçi Sayısı	Sendikalaşma Oranı
1948	-	52 000	
1949	-	72 000	
1950	292 608	78 000	%26.65

Kaynak: Genel Müdürlüğü APK Daire Başkanlığı’nın 2.4.2001 tarihli “Yıllara Göre Sigortalı Çalışanlar Sayısı” başlıklı yazısı; Aysen TOKOL, *Türkiye’de Sendikal Hareket*, Ezgi Kitapevi, Bursa, 1994, s. 63. Aktaran: Adnan Mahiroğulları, *Türkiye’de Sendikalaşma Evreleri ve Sendikalaşmayı Etkileyen Unsurlar*, Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Dergisi Cilt.2, Sayı.1, Sivas, 2001. s.163.

Sendikalar, kanunu ülkede önemli bir tabuyu ortadan kaldırmıştır. İşçilerin bu kanunun ardından hızlı bir şekilde sendikalara üye olduğu görülmektedir. Bununla birlikte, sendikal faaliyetler konusunda devlet işçileri özel sektör işçilerine göre, daha aktif bir rol üstlenmiştir¹³¹. Sendikal hakların çalışanlara verilmesin ardından, ülkede

¹³⁰ A.g.e, s. 318.

¹³¹ Metin Önem Aralık 2009 yılında yapılan röportaj.

çalışma hayatına yönelik en büyük eksiklik grev hakkı kalmıştır. Sendikal faaliyetlerin grev hakkı ile taçlanması Türk çalışma hayatı için dönüm noktası olacaktır. Ancak Türk çalışanı, bu hakkı alabilmek için daha uzun seneler beklemek zorunda kalmıştır.

c. Hastalık ve Analık Sigortası Kanunu

Hastalık ve Analık Sigortası Kanunu, çalışanın iş kazası ve meslek hastalığından ayrı olarak diğer hastalıkların tedavi masraflarını içermektedir¹³². Dünyada sosyal politikaların gelişmesi, hastalık sigortasına yönelik düzenlemelerin de gelişmesini sağlamıştır. Devletin görevleri arasında çalışanın iş kazası ile meslek hastalığı dışında kalan hastalık ve buna benzer durumların da korunması yer almaktadır¹³³. Çalışan hastalandığında tedavi masraflarını hastalık sigortası fonundan karşılanması, çalışanların hayat standartlarını olumlu yönde etkilemektedir¹³⁴. Hastalık sigortası mali kaynağı, işçi ile işverenin ödediği primler ve devletin katkısından oluşmaktadır¹³⁵.

Türkiye’de işçilerin sağlıkları ile ilgili bilincin oluşması II. Dünya Savaşı’nın ardına rast gelmektedir. İşçinin sadece devlet kuruluşunda çalışan bir kişi değil devletin bizzat kendi parçası olduğu düşüncesi devletin iş kazası ile meslek hastalığı sigortası dışında kalan bütün hastalık hallerinde de işçiye yardım sağlamasına neden olmuştur. Hastalık ve Analık Sigortası Kanunu da bu bağlamda çalışana verilen önemin göstergesidir¹³⁶. Sigortanın kapsamı “Analık” kavramı doğrultusunda genişletilmiştir. İster çalışsın ister çalışmasın ülkedeki kadınlar hamilelikleri esnasında ve sonrasında devlet güvencesi altına alınmıştır. Bu kavram 1930 yılında Umumi Hıfzısıhha kanununda açıkça belirtilmiştir¹³⁷. Hastalık ve Analık Sigortası Kanunu maddelerini baktığımızda çalışma hayatına yönelik diğer kanunlar gibi 3008 Sayılı İş Kanunundan

¹³² Cahit Talas, *Sosyal Ekonomi*, s.343

¹³³ A.g.e., s. 344.

¹³⁴ Bu yardımlar içerisinde; hekim yardımı, hastalığın teşhisi, uzman muayenesi, gebelik muayeneleri, ilaç yardımı, cerrahi müdahaleler, hastanede tedavi, diğ hastalıkları tedavisi.

¹³⁵ A.g.e., s. 344.

¹³⁶ *TBMM Tutanak Dergisi*, Cilt 23. Birleşim 25, Oturum: 1, s.4.

¹³⁷ Analık Kavramı 3008 Sayılı İş Kanunda 100. ve 107. maddelerinde güvence altına alınmıştır.

doğrudan etkilendiğini görürüz. Kanun, İş Kanunu kapsamında giren çalışanları kapsamaktadır¹³⁸.

“Madde 1- İş kanunu uygulandığı iş yerlerinde çalışanlardan o kanuna göre sayılanların hastalık ile analık hallerinde yapılacak yardımlar hakkında bu kanun hükmü uygulanır.”

Kanun ayrıca 1945 yılında mecliste kanunlaşan 4772 sayılı İş Kazaları Sigortası, İş Hastalıkları ve Doğum Yardımı Kanunu ile Hastalık ve Analık Sigortası Kanunu ilişkili bir kanun olduğu da üçüncü maddesinde karşımıza çıkmaktadır¹³⁹.

“Madde 3- Sigortalıya sağlanan menfaatler;

1- İş kanunuyla Meslek Hastalığı ve Analık Sigortası Hakkındaki 4772 kanun hükümleri dışında kalan hastalık hallerindeki:

- a) Sağlık yardımının yapılması*
- b) Ortopedi tedavisi ve (ağız protezi hariç) protez araç ve gereçlerinin sağlanması*
- c) Geçici iş göremezlik süresince günlük ödeneklerin verilmesi*

2- Sigortalı kadının ve sigortalı erkeğin sigortalı olmayan karısının analığı halinde:

- a) Gebelik muaresinin yaptırılması*
- b) Doğumda gerekli sağlık yardımlarının yapılması*
- c) Emzirme yardım parası verilmesi*
- d) Sigortalı kadın doğumdan evvel ve sonra işinden kaldığı günler için ödenek verilmesidir.”*

“Madde 4- Hastalık ve Analık sigortasının gerektirdiği bütün yardım ve ödemelerle her türlü idare giderlerini karşılamak üzere İşçi Sigortalıları Kurumunca bu Kanun hükümlerine göre pirim alınır.”

---

¹³⁸ TBMM Tutanak Dergisi, Cilt 23. Birleşim 25, Oturum: 1, s.4.

¹³⁹ TBMM Tutanak Dergisi, Cilt 23. Birleşim 25, Oturum: 1, s.s.4-5.

Kanun aslında hızlı gelişen çalışma hayatında işçiye ve kadına verilen önemi göstermektedir. Devletçilik uygulamalarının çalışma hayatına etkisi böyle kanunlarla daha etkili ve olumlu olmuştur.

B. SEÇİMLERDEN ÖNCE DEVLETÇİLİK UYGULAMALARIN ÇALIŞMA HAYATINA ETKİSİ

1. 1950 Seçimleri Öncesi DP'nin Çalışma Hayatına Bakışı

7 Ocak 1946 yılında kurulan Demokrat Parti genel olarak liberal görüşleri ile ön plana çıkan bir partidir. Partinin tüzüğü ve kurucu üyeleri CHP'nin devletçiliğine karşı hususi teşebbüsü ve yabancı sermayeyi savunmaktaydılar¹⁴⁰. Kuruluşundan itibaren CHP'nin devletçilik uygulamalarını ağır bir şekilde eleştiren DP, toplumun her kesiminden birçok insanı da yanına çekmeyi başarmıştır¹⁴¹. Savaşın sonra Türkiye'nin ekonomik yapısı son derece kötü durumda olması, Türk Lirası'nın 7 Eylül 1946 yılında değerinin düşürülmesi ve yeni devlet işletmeleri için kredi bulunamaması, DP eline iyi bir muhalefet kozu vermiştir. Hayat pahalılığı ve işsizliğin artması Türk işçisinin daha rahat bir dünya vadeden DP'ye bakışını olumlu yönde etkilemiştir¹⁴². Hatta devlet işletmelerinde nispeten iyi maaş alan işçiler bile DP'nin politikalarına sıcak bakmışlardır¹⁴³. Aslında CHP hükümetinin çalışanların sorunlarına yeterince eğilememesi, çalışanların DP'ye sıcak bakmasına neden olmuştur¹⁴⁴. 1950 Seçimlerden önce DP, CHP'nin çalışma hayatına yönelik sosyal politikaları konusunda da muhalif olmuştur¹⁴⁵. Grev hakkı başta olmak üzere, çalışma hayatına yönelik birçok konuda hükümet, meclis içinde zor durma düşmüştür¹⁴⁶.

DP politikalarından biri olan, özel sektör işletmelerinin yoğunlaşması ülkenin çalışma hayatı olumlu yönde etkileyeceği düşüncesini doğurmuştur¹⁴⁷. Devletçilik uygulamaları kapsamında uzun süredir büyük bir yatırımın olmaması ve işsizlik önemli problemler yaratmıştır. Bu bağlamda özel sektörü teşvik politikalarının işsizliği ortadan kaldıracak düşüncesi benimsenmeye başlanmıştır¹⁴⁸. Bu süreç içerisinde DP, liberal söylemlerinin yanı sıra işçilerin de durumunu iyileştirme söylemine giderek onları yanına çekmeye çalışmıştır. Bu dönemde en büyük tartışma konusu olan grev hakkı

¹⁴⁰ Çavdar, *a.g.e.*, s.375.

¹⁴¹ *A.g.e.*, s.373-374.

¹⁴² Pektaş, *a.g.t.*, s.7.

¹⁴³ Ramazan Haluk Filiz, *a.g.r.*

¹⁴⁴ Bkz. Ek:59-6, Ek:59-7.

¹⁴⁵ *Cumhuriyet*, 19 Ocak 1950.

¹⁴⁶ *Cumhuriyet*, 5 Şubat 1950.

¹⁴⁷ Çağlar Keyder, *Türkiye'de Devlet ve Sınıflar*, İletişim yay., İstanbul, 2007, s.148-149.

¹⁴⁸ Şiir Yılmaz, "1923'ten Bu Yana Ekonomi Politikaları: Devletçilikten Devletin Tasviyesine", *Mülkiyeliler Birliği Dergisi*, Cilt.22, Sayı.212, Ankara, 2009, s.33,34.

hususunda da CHP’de farklı görüşler ortaya çıkmış bazı milletvekilleri grev hakkının getirilmesini savunmuştur¹⁴⁹. DP ise bu dönemde grev hakkının verilmesi yönünde beyanatlar vermeye başlamıştır. Seçimlerden hemen önce Celal Bayar, grev hakkının verilmesi konusunda işçiye vaatlerde bulunmuştur¹⁵⁰. Seçimlerden sonra da grev hakkı ile ilgili çalışmalara başlayan DP, halk üzerinde sosyal politikaların daha iyiye gideceği izlenimini uyandırmıştır¹⁵¹. Ancak durum bu doğrultuda ilerlememiştir Cumhuriyette çıkan bir yazıda bu durum açıkça ifade edilmiştir¹⁵²:

“İzmir pamuk mensucat fabrikasında bugün grev mahiyetinde görülen hadise olmuştur. Fabrika son zamanlarında 1200 işçisine yol verdikten sonra, kalan işçilerini iki posta halinde çalıştırmaya başlamıştır. İkinci posta işi sabaha karşı 4,45’te bitmektedir. Amele ise saat 23’te paydos edilmesini istemektedir. Bugün birinci postada çalışanlar 811 işçi, toplu olarak öğle yemeğini yemedikleri gibi saat 15,45 yerine saat 14,45’te işe son vermişlerdir. Bu hareket, toplu şekilde vaki olduğundan grev farzedilmiş, derhal Emniyet ve Çalışma müdürlükleri keyfiyetten haberdar edilmiştir. Çalışma müdürü, ameleyi ikna edememiştir. Fabrika idaresi mesai saatlerini ancak Çalışma Bakanlığı tarafından değiştirilebileceğini söylemektedir. Fabrikaya sivil polisler gönderilmiş duvara: “Uyan işçi, Türk işçisi hakkını ara” ibareli el ilanları yapıştırıldığı görülmüştür. Bunları kapıştırdığı anlaşılamamıştır.”

Gazetede ki haberden de anlaşılacağı gibi iş kanunları ve düzenlemelere rağmen işçi, hala keyfi çalıştırmakta, herhangi bir protestoda, devlet işçinin değil de işverenin yanında olduğunu açıkça göstermektedir. Böylece DP, seçimlerden önce CHP’yi yoğun şekilde eleştirdiği grev konusundaki tutumunu seçimlerden sonra farklılaştırmıştır. Bu dönemden sonra DP grev hakkını rafa kaldırırken CHP de yön değiştirerek 1953 yılında grev hakkını parti programına alacaktır¹⁵³.

---

¹⁴⁹ A.g.g.

¹⁵⁰ Pektaş, a.g.t., s.7.

¹⁵¹ Cumhuriyet, 12 Haziran 1950.

¹⁵² Cumhuriyet, 4 Temmuz 1950.

¹⁵³ Hikmet Bila, CHP Tarihi, Doruk yay. Ankara, 1979, s.274. Aktaran: Pektaş, a.g.t., s.12.

2. 1950 Yılına Doğru Devletçilik Politikasının Çalışma Hayatı Bakımından Durumu

1930'lu yıllarda devletin politikası halini alan “devletçilik” uygulamaları, yavaşlamalar yaşansa da 1950 yılına kadar devam ettirilmiştir. Türkiye’de uygulanan devletçilik uygulamaları Atatürk’ün halkçılık ilkesiyle bütünleşmesinden dolayı sadece sanayi işletmelerinden ibaret olmamıştır¹⁵⁴. Ülkedeki devletçilik uygulamaları eğitim, sağlık ve çalışma hayatı gibi birçok kurum üzerinde de etkili olmuştur.

1950 yılı siyasi yapının değiştiği bir dönem olarak karşımıza çıkar. CHP hükümetinin devletçilik politikası yerine özel sektör girişimini benimsemiş olan DP’nin iktidara gelmesi, liberal politikaların uygulanacağını da sinyalini vermiştir¹⁵⁵. DP’nin ana politikası devletçilik uygulamalarından vazgeçme ve devlet işletmelerinin satılıp özelleştirilmesi üzerine kurulmuştur¹⁵⁶.

1950 yılında geline süreç yeni bir sanayi planının oluşturulmayacağı yönündedir. Bu bağlamda liberal sanayileşme fikri kabul edilmeye başlanmıştır. Bu döneme gelinceye kadar 1946–1950 yılları arasında eskiye nazaran büyük devlet işletmelerinin kurulamaması çalışma hayatının gelişimini de olumsuz etkilemiş liberal sanayileşme düşüncesi de bu yüzden yeni istihdam alanları yaratacağı düşüncesiyle kabul görmeye başlamıştır. Ancak devletin iktisadi hayattaki gücü devam etmekte, hem işletmeler hem de çalışanlar ülke iktisadi hayatının önemli bir bölümünü oluşturmaktadır¹⁵⁷. Bu yüzden ne yeni hükümetin ne de halkın bu durumu göz ardı etmesi imkânsızdır. Ayrıca, 1946–1950 döneminde yeni kurulan devlet işletmeleri iktisadi bakımdan güçlü olmamasına rağmen, devletçilik uygulamalarının çalışma hayatına yönelik sosyal politikalar açısından durumu çalışanların lehine olmuştur. Ülke çalışanları eski dönemlerde olduğu gibi işverenin inisiyatifine bırakılmamış, çalışanlar örgütlenmiş ve isteklerini sendikalar aracılığıyla ilgililere iletebilmişlerdir¹⁵⁸.

Süreci tekrar ele alırsak; 1946 -1950 yılları arasında devletin yeni işletmeler kuramaması, devletçilik uygulamalarının, istihdam yönünden tartışılmasına da neden

¹⁵⁴ Muzaffer Tepekaya, Atatürk’ün Devletçilik İlkesi Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri İnkılap Tarihi Enstitüsü Doktora Tezi, İzmir, 1993, s.109.

¹⁵⁵ Tevfik Çavdar, *Türkiye’nin Demokrasi Tarihi*, İmge yay., Ankara, 2004, s. 14-16.

¹⁵⁶ *Cumhuriyet*, 7 Temmuz 1950

¹⁵⁷ Korkut Boratav, *100 Soruda Türkiye’de Devletçilik*, s.363.

¹⁵⁸ *Cumhuriyet*, 6 Şubat 1950.

olmuştur¹⁵⁹. Türkiye sanayi atılımını ve fabrikalaşmayı 1933–1941 arasında yapmış ancak gelişen savaş durumu ile birlikte bu durumu ilerletememiştir. İlerlemenin olmaması savaş döneminde ve sonrasında en büyük sorunun işsizlik olmasını sağlamıştır. CHP hükümeti her ne kadar bunu önleyici çalışmalar yapsa da başarılı olamamıştır¹⁶⁰. 1950 yılına gelindiğinde ise CHP hükümeti her ne yaparsa yapsın işsizliğin önüne geçemeyecek bir durumda kalmıştır. DP ise işsizliği liberal düşünceyle önleme düşüncesindedir. Açıkça DP devlet işletmelerini özelleştirerek ve özel teşebbüsü destekleyerek işsizliği önlemeyi amaçlamıştır. 19 Temmuz 1950 İşletmeler Bakanı Profesör Muhlis Efe ise gazeteciler cemiyetinde yaptığı konuşmada bir dönemin kapandığını bildirmiştir¹⁶¹;

“Devlet işletmelerinin hususi teşebbüse devri mevzuunda şimdiye kadar Bakanlığımız hangi işletmelerin devredilmesinin mümkün olup olmadığını üzerinde durmuş ve bunları tespit etmiştir. Pek tabidir ki bu gibi devlet işletmelerini tespit ederken Parti programı ve hükümet beyannamesinin maddeleri üzerinde durduk.

Şimdi de devlet işletmelerinin hangi şartlar altında devrinin maksada uygun olabileceğini tespit ediyoruz. Aşağı yukarı 1-15 ay sonra bu şartlar kısmen tespit edilmiş olacaktır. Nihayet bu şartları hükümete bildireceğiz. Bakanlar kurulunun süzgecinden geçtikten sonra da ilan edeceğiz.

Memlekette şahıslar elindeki sermaye çok zayıftır. 9 milyonluk ve ya 30 milyonluk bir fabrikayı müteşebbis derhal alamaz. Ona, pek çok kolaylık göstereceğiz.

Zonguldak Kömür İşletmesini daha rasyonel bir hale getirmek istiyoruz. İşletme bilânçosu 20 milyona yakın bir açıkla kapatmıştır. 1950 bilânçosu bu açığın kapatılması üzerinde durulmaktadır.

Bakanlığımıza bağlı müesseseler bilindiği gibi iktisadi devlet teşekkülleridir. Buralarda çalışan arkadaşlarımızın değiştirilmesini hiç düşünmüyoruz Basiretli bir tüccar gibi hareket etmeyen memurlarımıza da normal muamele neyse o yapılacaktır.”

¹⁵⁹ Korkut Boratav, 100 Soruda Türkiye’de Devletçilik, s.s. 364-369.

¹⁶⁰ Cumhuriyet, 1 Temmuz 1946.

¹⁶¹ Cumhuriyet, 16 Temmuz 1950.

DP'nin yeni iktisadi politikasındaki özelleştirme düşüncesi çalışma hayatı için fazla bir önem teşkil etmemektedir. Devlet işletmelerinde çalışan işçiler özelleştirme ile özel sektöre işçisi haline gelecektir ancak dönemin koşulları göz önüne alındığında özel sektör çalışanın iş güvencesi ve sosyal politikalar konusunda oldukça sıkıntı yaşadığı da gözlemlenmektedir¹⁶². Bu durum özelleşen kurumlardaki çalışanların daha olumsuz bir ortama girecekleri düşüncesini de kuvvetlendirmektedir.

DP her ne kadar liberal bir politika gözetse ve özel teşebbüsü teşvik edici politikalar uygulamak istese de iktidara geldiği süre içerisinde de devlet işletmelerinin arttığı gözlemlenmiştir. Bu dönemde devlet işletmelerinin artırılmasına yönelik bir çalışma olmasa da işletmeler kendi kurumsal özelliklerinden dolayı büyüme göstermişlerdir.

Tablo 4.8: İmalat Sanayinde Devlet İşletmeleri ve Çalışanları

Yıl	İşyeri Sayısı	Ücretli Çalışanların Yıllık Ortalama Sayısı	Çalışanların Yıllık Ortalama Sayısı
1950	103	76 033	76 033
1951	111	83 871	83 871
1952	115	82 115	82 115
1953	149	86 331	86 331
1954	146	86 161	86 16
1955	156	94 473	94 473
1956	167	105 520	105 520
1957	183	110 799	110 799
1958	195	117 852	117 852
1959	214	123 144	123 144
1960	219	127 988	127 988

Kaynak: İstatistik Göstergeler 1923–2008, Türkiye İstatistik Kurumu yay. Ankara, 2009, s.299 tablo 132.

¹⁶² Bkz Ek:59-1; Ek:59-16

Tabloda görüldüğü gibi liberal ekonomiyi savunan DP hükümeti döneminde bile imalat sanayisinde devletin işlettiğı fabrikaların sayısının artmıştır. Aslında DP hükümetinin devlet işletmeciliğinden kolay kolay kopamaması Türkiye’de uygulanan devletçilik uygulamalarının güçlülüğünü göstermektedir.

SONUÇ

Endüstrileşme her alanda ülkelerin gelişim göstermesinde etkili olurken bu ülkelerin çalışma hayatlarına ve ilişkilerine ve buna bağlı sosyal politikaların gelişmesine de önemli derecede etki etmiştir. Ancak Türkiye’de çalışma hayatına yönelik sosyal politikaların gelişmesi, sanayileşmiş ülkelerde olduğu gibi bir seyir izlememiştir. Sanayi üretiminden uzak bir iktisadi yapı üzerine kurulan Türkiye, bir yandan devlet işletmeleri ile sanayileşmeye çalışırken, bir yandan da çalışma hayatına yönelik sosyal politikalarını geliştirmeye çalışmıştır. Ülkeyi kuran kadronun iktisadi hedefi, Türkiye’yi her anlamada sanayileşmiş bir ülke düzeyine çıkarmaktır. Sanayileşme ve çalışma hayatına yönelik sosyal politikalar, Avrupa’da iki yüz yıllık bir süreç içinde gerçekleşmiş, Türkiye ise bu süreci, bu kadar uzun süreye yayacak bir lüksü olmadan en kısa zamanda gerçekleştirmek hedefinde olmuştur. Sanayisi gelişmiş ülkelerin, her anlamada iktisadi sömürgesi olmuş topraklarda, sanayileşmeyi gerçekleştirmek oldukça zor görülmekte ayrıca ülkede vasıflı işgücü ve özel sektör gibi sanayi alt yapısı da bulunamayışı büyük olumsuzlukları da beraberinde getirmektedir.

Ülkeyi kuran kadro tüm olumsuzuz altyapı ve ortama rağmen, ülkenin iktisadi hedeflerini sanayileşme ve kalkınma üzerine belirlemiştir. Bu bağlamda Milli iktisat, sanayi işletmelerinin kurulması, vasıflı iş gücünün oluşturulması ve çalışma hayatına yönelik sosyal politikaların geliştirilmesi, iktisadi hedefler içinde yer almıştır. İktisadi hedeflere ulaşmak için uygulanacak politika da “devletçilik” ideolojisi olarak belirlenmiştir.

Gerçekleştirilmek istenen devletçilik politikasının, sanayileşmiş ülkelerde olduğundan farklı ve geniş hedefleri olması, Türkiye’de uygulanan devletçilik politikasını özel kılmaktadır. Uygulanan devletçilik politikasını özel kılan özelliklerin başında, çalışma hayatına yönelik sosyal politikaların, devletçilik uygulamalarının içinde yer alması gelmektedir. Türkiye, Osmanlı Devleti’nden sadece kötü iktisadi miras almamış, aynı zamanda çağ dışı sosyal politikalar da devralmıştır. Çalışanı köle olarak algılayan zihniyet, Osmanlı Devleti’nde çalışan insanların ortak sorunu olmuştur.

Türkiye'nin gerçek anlamda sanayileşmesi için, çalışanı köle olarak gören bu zihniyetin ortadan kaldırılması ve çalışma hayatına yönelik sosyal politikaların geliştirilmesi gerekliliği ortaya çıkmıştır. Türkiye'de devletçilik uygulamaları bu nedenle çalışma hayatına yönelik sosyal politikaları da kapsamaktadır.

Çalışma hayatına yönelik sosyal politikalar, devletçilik uygulamalarının en yoğun olduğu 1930 yıllardan sonra, daha geniş kapsamda ele alınmıştır. İktisadi hayata yön verenler, Türkiye'de uygulanacak devletçilik uygulamalarını, halkçılık düşüncesiyle birlikte ele alması çalışma hayatına olumlu bir şekilde yansımıştır. İş kanunu, sendikalar kanunu ve işçi sigortaları, devletçiliğin getirdiği düşünce yapısıyla oluşmuştur. Bunun yanında Osmanlı Devleti'nden kalan çalışanı köle olarak algılayan anlayış da ortadan kalkmaya başlamıştır. Milli iktisat düşüncesi, Türk işçisini köle olmaktan çıkarmış, toplumun saygın bir üyesi yapmıştır. Anadolu'nun değişik bölgelerine açılan işletmeler istihdam olanakları sağlarken, aynı zamanda uzman iş gücünün yetişmesini de sağlamıştır. Çalışma hayatına yönelik sosyal politikalar sayesinde ülke çalışanları çağdaş yapının birer üyesi olmuşlardır.

Devletçilik uygulamalarının çalışanların bilinçlenmesine de önemli katkıları bulunmuştur. Yıllarca baskı altına alınan ülke çalışanı, devletçilik uygulamaları sayesinde emeğinin, ülke iktisadi yapısı için ne kadar önemli olduğunu anlamıştır. İşverenin kölesi olmadığını anlayan çalışanlar, hakkını özgürce savunmaları gerektiğinin farkına varmışlardır.

Devletçilik uygulamaları, aynı zamanda ülkeyi yöneten kadronun çalışana bakışını da değiştirmiştir. Ülke sanayileşmesi için özellikle vasıflı çalışanların ne kadar önemli olduğu, yeni açılan devlet işletmelerinde açıkça gözlenmiştir. Devletçilik uygulamaları sırasında üretimin devam etmesi için çalışanın sağlıklı ve güven içinde olmasının devletin asli görevi olduğunun bilincine varılmıştır. Devlet İkinci Dünya Savaşının zor şartlarında bile ülkede çalışanları korumaya çalışmıştır. Koruma tedbirleri bazen yetersiz olsa da devletin çalışanı koruma isteği, devletin çalışana bakışında büyük değişiklikler olduğunun bir göstergesi olarak karşımıza çıkmaktadır.

Türkiye'de çalışma hayatına yönelik sosyal politikalar devletçilik uygulamalarının ardından hep olumlu yönde ilerlemiştir. Örneğin 1930 yılından önce

Çalışanları olumlu yönde etkileyecek sadece birkaç bölgesel kanunu bulunurken, 1950 yılına gelindiğinde, başta iş kanunu olmak üzere geniş kapsamlı çok sayıda kanun ve düzenleme yürürlüğe girmiştir. Böylece, alışanlar, sanayileşmiş Avrupa lkelerindeki çalışma hayatını etkileyen uygulamalara benzer kanunlara yavaş yavaş sahip olmaya başlamıştır. Bu kanunların özünde, işçinin işvereninin inisiyatifine bırakılmasını önlemek ve çalışanı her türlü olumsuz etkilerden korumak yatmaktadır.

Devletçilik uygulamalarının özellikle 1930-1950 yılları arasında çalışma hayatına önemli katkılar sağladığını söylemek mümkündür. Bu karşılık devletçilik uygulaması içinde yer alan, birçok düşünce ve uygulama da çalışma hayatına olumsuz yönde etki etmiştir. Aslında olumsuzlukların çoğu, devletçilik uygulamaları içinde yer almamasına karşılık, ülkedeki iktisadi düşünce, özellikle özel sektör işletmelerinde çalışanları olumsuz yönde etkilemiştir.

Türkiye’de çalışma hayatına yönelik sosyal politikalar, devlet işletmelerinin sayısının artmasıyla aynı paralellikle gelişmiştir. Devlet işletmelerinin iktisadi yapıda önemli rol üstlenmesi, Türkiye’nin ilk iş kanunu da etkilemiştir. Bu bağlamda 3008 Sayılı İş Kanunu, ülkedeki tüm çalışanlar dşnldğinde, sadece devlet işletmelerinde çalışan kesimi etkilemiştir. Kanun, devlet işletmelerinin tamamını kapsarken, özel sektör işletmelerinin geneli bu kanunun dışında kalmıştır. Ülkedeki alışan nüfus çoğunlukla az kişinin çalıştığı işletmelerde yoğunlaşmıştır. Bu yüzden iş kanunun on kişinin üzerinde çalışan işletmeler için geçerli olması, çalışma hayatı için son derece olumsuz bir durum oluşturmuştur. Bu durum çok sayıda çalışanın iş kanunu kapsamı dışında kalmasına neden olmuştur. Ayrıca ileriki yıllarda kanundaki bu boşluk yüzünden, çoğu işletme iş kanunu kapsamından çıkma yollarını arama yoluna gitmiştir. İş kanunun, başka bir eksik noktası ise çalışanlara grev hakkının verilmemesidir. alışana grev hakkının verilmesi konusu, günümüzde bile tartışılan bir konu olarak karşımıza çıkar. Osmanlı Devleti döneminde çok sert önlemlerle yasaklanan grev hakkı, aynı şekilde Türkiye’de de yasaklanmıştır. Çalışanların yararı gözetilerek yapılması gereken iş kanununa, sanayileşmenin durmaması adına grevi yasaklayan madde konulması, ülke çalışma hayatı için son derece olumsuz bir durum oluşturmuştur.

Devletçilik uygulamalarının yoğun olduğu dönemde, çalışama ortamlarının denetlenmemesi diğer bir önemli sorundur. Kt alışma koşulları ve uzun çalışma

süreleri, çalışanların sağlık durumlarını tehlikeye sokmuştur. Denetlenmeyen işletmelerde, çalışanlar tamamen işverenin inisiyatifine bırakılmıştır. Devlet işletmelerinde çalışanların çalışma koşulları birçok kanunla düzenlenirken, özel sektör çalışanları zor şartlarda çalışmaya mahkûm bırakılmıştır. Özel sektör ile devlet sektörü arasındaki bu dengesizliğin temel nedeni, işletmeleri denetleyecek sistemin oluşmamasından kaynaklanmaktadır.

1930–1950 yılları arası devletçilik uygulamaları, çalışma hayatına yönelik olumsuz yanları olmasına karşılık, genel anlamda olumludur diyebiliriz. Her anlamda çağdaş bir ülke görüntüsü veren Türkiye, çalışma hayatına yönelik sosyal politikalar konusunda önemli düzenlemelere ihtiyaç duymuştur. Devletçilik uygulamaları, devleti yönetenlerin çalışma hayatına olumlu yönde müdahale ettiği düşüncesinin kabul görmesi, ileriki dönemler için de umut verici olmuştur. Devletçilik uygulamaları ülkedeki sosyal politika anlayışına önemli katkılarda bulunmuştur. 1930–1950 yılları arasında Türkiye’de devletçilik uygulamalarının çalışma hayatına etkisini maddeler halinde sıralarsak, çalışma hayatının ne kadar aşama kaydettiğin daha iyi anlamış oluruz;

- Sanayide çalışanlarının sayısındaki artış
- İş gücünde uzmanlaşma
- Çalışanın sosyal statüsündeki olumlu değişme
- Çalışanı koruyucu tedbirlerin artması
- İş kanunu
- Sendikal haklar
- Çalışma bakanlığı
- İş ve işçi bulma kurumu
- Çalışma hayatına yönelik sigortalar

Saydığımız kazanımlar, aslında bir başlangıcı temsil etmektedir. Ülke çalışma hayatının tam anlamıyla çağdaş bir görünüm kazanması için devleti yönetenlerin daha ciddi adımlar atması gerekmektedir. Devletçilik uygulamaları ile gelişen sosyal politikalar, devleti yönetenleri çalışma hayatı konusunda bilinçlendirirken ülke çalışanlarını da ameleden işçi sınıfına yükseltmiştir.

Ek: 1.

ممالك محروسه شاهانه ده موجود فابريقه و دكرمان وسايره نك نوع و مقدارى

اجال	دقيق فابريقه و دكرمانلرى			اسمى ولايات	اسمى ولايات
	يكون	بخار ايله متحرك	واسطه سايره ايله متحرك		
۳۴۶۲	۳۴۲۷	۲۰	۳۴۰۷	ادرنه	۲۹
۱۵۰۶	۱۴۰۸	۲۵	۱۳۸۳	آيدىن	۶۸
۲۴۱۳	۲۴۱۳	۱	۲۴۱۲	ارضروم	۰
۳۷	۳۷	۰	۳۷	اشقه و دره	۰
۱۸۶	۱۷۴	۱	۱۷۳	اذميد	۰
۵۱۰	۴۷۹	۱۳	۴۶۶	بيروت	۲۷
۸۹۴	۸۹۴	۰	۸۹۴	بتليس	۰
۹۵	۹۰	۴	۸۶	بغداد	۵
۹۰	۹۰	۴	۸۶	بيضا	۰
۱۷۵	۱۳۳	۱۳	۱۲۰	جزائر بحر سفيد	۴۲
۲۶	۲۶	۱	۲۵	چتالجه	۰
۱۰۰۵	۱۰۰۵	۸	۹۹۷	حلب	۰
۵۳	۴۳	۸	۳۵	خداوندكار	۱۰
۸۳۱	۸۳۱	۰	۸۳۱	دياربكر	۰
۵۴	۵۴	۰	۵۴	زور	۰
۱۴۰۸	۱۳۸۵	۰	۱۳۸۵	سلانيك	۱۸
۲۸۴	۲۸۳	۰	۲۸۳	سوريه	۰
۲۱	۲۰	۰	۲۰	سيواس	۱
۱۱۲	۱۰۴	۲	۱۰۲	شهراماتى ملحقاتى	۵
۲۲۲۴	۲۲۱۵	۴	۲۲۱۱	طربزون	۹
۱۴۸۲	۱۴۷۹	۱	۱۴۷۸	قوصوه	۳
۴۴۶	۴۴۵	۰	۴۴۵	قسطنطين	۱
۴۵۱	۴۵۰	۹	۴۴۱	قونيه	۱
۱۶۳	۱۶۳	۶۸	۹۵	قدس شريف	۰
۱۵۱۸	۱۵۱۱	۹	۱۵۰۲	منستر	۷
۱۱۰۴	۱۱۰۰	۵	۱۰۹۵	معموره العزيز	۱
۱۳۰۰	۱۳۰۰	۰	۱۳۰۰	موصل	۰
۵۲۴	۵۲۴	۰	۵۲۴	وان	۰
۱۴۶۳	۱۴۵۶	۱	۱۴۵۵	يانيه	۷
۲۳۸۳۷	۲۳۵۳۹	۱۹۷	۲۳۳۴۲	يكون	۲۳۴

- Memalik-i Mahrüse-i (Osmanlı Devleti) Şahane'de Mevcut Fabrika ve Değirmen ve Sairenin Nev' ve Miktarı

Kaynak: Osmanlı Devleti'nin İlk İstatistik Yıllığı 1897, Cilt.5, (Hazırlayan: Tevfik Güran), Devlet İstatistik Enstitüsü yay., Ankara, 1997, 201 numaralı tablo.

Ek: 2.

- Osmanlı Devleti döneminde simli kurşun üretimi yapan bir işletme

Kaynak: Alptekin Müderrisoğlu, Cumhuriyet'in Kurulduğu Yıl Türkiye Ekonomisi, Ziraat Bankası yay., Ankara, 1998, s. 135.

Ek: 3.

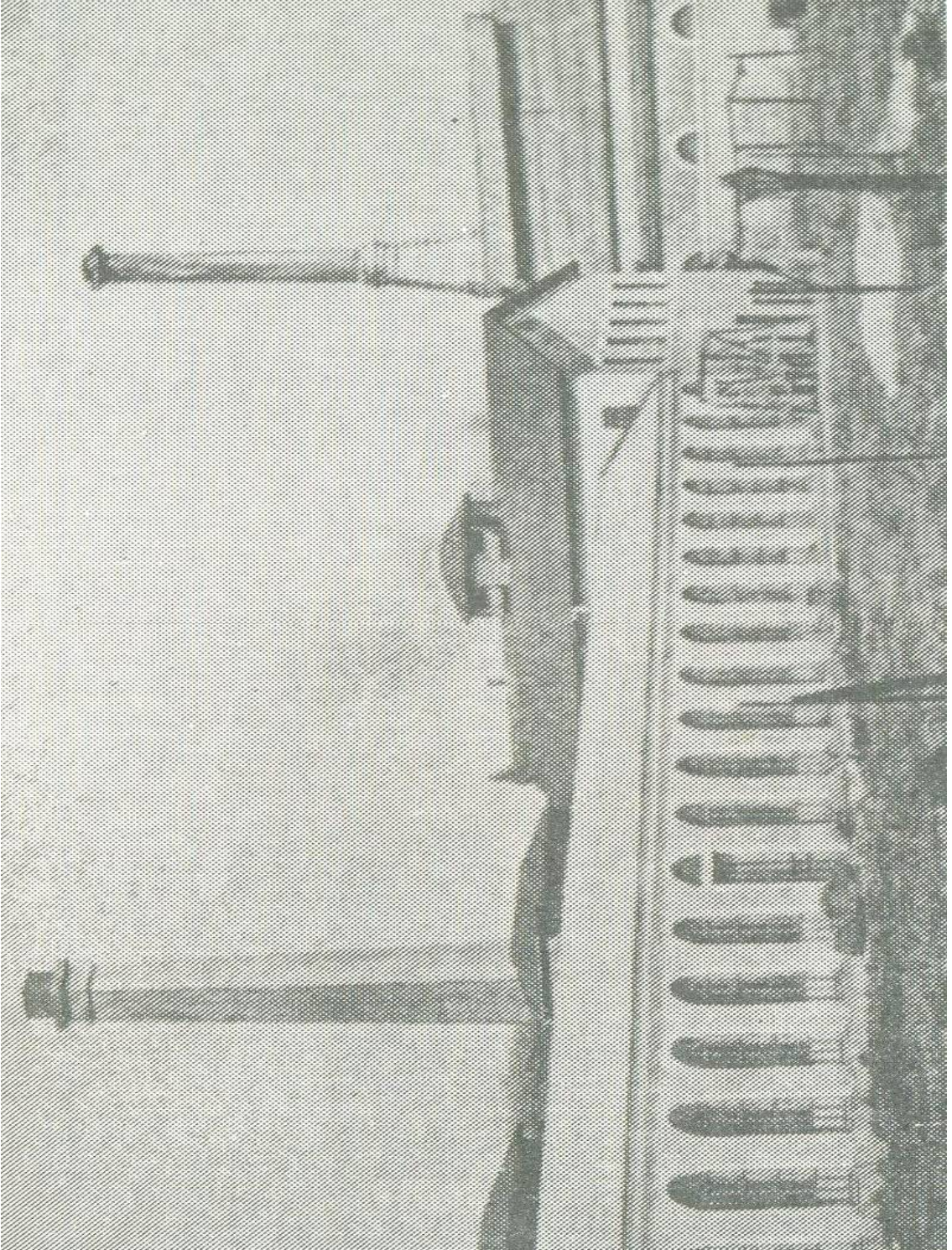

- Osmanlı Devleti döneminde marangoz atölyesi ve çalışanları

Kaynak: Alptekin Müderrisoğlu, Cumhuriyet'in Kurulduğu Yıl Türkiye Ekonomisi, Ziraat Bankası yay., Ankara, 1998, s. 135.

Ek: 4.

- Türkiye'nin ilk devlet işletmesi sayabileceğimiz Feshane (Defterdar) Fabrikası: Çuha, Fes, Baddaniye (1835).

Kaynak: Zafer Toprak, Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, Cilt.4., İletişim yay. İstanbul, 1985, s.1346.

Ek: 5.

- Osmanlı Devleti'nde ağır maden koşullarda çalışan yetişkin ve çocuk ameleler

Kaynak: Alptekin Müderrisoğlu, Cumhuriyet'in Kurulduğu Yıl Türkiye Ekonomisi, Ziraat Bankası yay., Ankara, 1998, s. 159.

Ek: 6.

- Osmanlı Devleti'nde iplik yapımında çalışan kadın işçiler

Kaynak: Alptekin Müderrisoğlu, Cumhuriyet'in Kurulduğu Yıl Türkiye Ekonomisi, Ziraat Bankası yay., Ankara, 1998, s. 139.

Ek: 7.

Grup No.	SANAYİ NEVİ	Asli Müessesce														Çalışanların Toplamı				Ortalama		
		Mevcut olan		İşler durumunda Bulunan		Bilgi Veren		Memur		Ustabaşı ve işçi		1913		1915		1913	1915					
		1913	1915	1913	1915	1913	1915	1913	1915	1913	1915	1913	1915	1913	1915							
I	GIDA SANAYİİ																					
	1. Değirmencilik	30	31	27	26	25	26	71	78	882	1 159	953	1 237	38	47							
	2. Makarna imalatı	9	9	9	9	9	8	15	13	164	78	179	91	19	11							
	3. Şekerlik ve tatlın imalatı	18	18	18	13	18	13	28	15	296	80	324	95	18	7							
	4. Konserve imalatı	8	8	8	5	7	5	9	5	265	60	274	65	39	13							
	5. Bira imalatı	4	4	4	2	4	2	63	45	304	146	367	191	92	95							
	6. Buz imalatı	3	3	3	2	2	2	10	-	65	-	75	-	25	-							
	7. Tütün imalatı	2	2	2	2	2	2	96	109	2 013	2 128	2 109	2 237	1 055	1 119							
		74	75	71	57	68	56	292	265	3 989	3 651	3 281	3 916	63	70							
II	TOPRAK SANAYİİ																					
	1. Tuğlacılık	7	7	7	-	5	-	8	-	265	-	273	-	55	-							
	2. Kireç imalatı	3	3	3	2	2	2	5	3	61	24	66	27	22	13							
	3. Çimento imalatı	2	2	2	1	2	1	38	16	414	229	452	245	226	245							
	4. Çimento marulâtı	2	3	2	1	2	1	12	9	87	23	99	32	49	32							
	5. Porcelen imalatı ve elmasraççılık	2	3	2	1	2	1	4	6	86	30	90	32	45	32							
		16	17	16	5	14	5	67	34	913	306	980	336	397	322							
III	DERİ SANAYİİ																					
	1. Debaget	12	13	11	12	11	12	44	47	886	1 223	930	1 270	85	106							
		12	13	11	12	11	12	44	47	886	1 223	930	1 270	85	106							
IV	AĞAÇ SANAYİİ																					
	1. Marangozluk	10	13	10	12	10	11	25	18	380	210	405	228	40	20							
	2. Kütü imalatı	8	8	8	5	8	5	7	-	273	85	280	85	35	17							
	3. Sair eğeç sanayii	1	3	1	2	1	2	1	3	19	61	20	64	20	32							
		19	24	19	19	19	18	33	21	672	356	705	377	37	21							
V	DOKUMA SANAYİİ																					
	1. Yün iplik imalatı ve yün dokuma	12	12	12	6	12	6	55	52	2 347	2 306	2 402	2 358	200	393							
	2. Pamuk ipliği imalatı ve pamuk dokuma	3	5	3	4	3	4	4	24	608	1 603	612	1 627	204	406							
	3. Hun ipek imalatı	41	41	32	20	32	20	-	-	3 648	2 316	3 648	2 316	114	115							
	4. İpek dokuma	6	6	6	2	4	2	25	20	781	347	806	367	201	183							
	5. Sair dokuma imalatı	8	9	8	4	8	4	14	7	283	88	297	95	371	24							
		70	73	61	36	59	36	98	103	7 667	6 660	7 765	6 763	131	188							
VI	KİRTAŞİYE SANAYİİ																					
	1. Sigara kağıdı imalatı	9	9	9	9	9	9	30	29	520	340	530	369	61	41							
	2. Mabet ve sair kâğıt imalatı	42	42	42	40	36	34	71	65	1 276	833	1 347	898	37	25							
		51	51	51	49	45	43	101	94	1 796	1 173	1 897	1 267	42	29							
VII	KİMYA SANAYİİ																					
	1. Yağ üretimi	4	4	4	1	4	1	11	1	110	15	121	16	30	15							
	2. Sabun imalatı	2	2	2	2	2	2	7	10	78	92	85	102	42	51							
	3. Palamut özü üretimi	2	2	2	-	2	-	7	-	133	-	140	-	70	-							
	4. Sair kimyasal üretim	2	3	2	1	2	1	6	4	65	9	71	13	35	13							
		10	11	10	4	10	4	31	15	386	116	417	131	42	33							
	TOPLAM	252	264	239	182	226	174	666	575	16 309	13 485	16 975	14 060	75	81							

- Osmanlı Devleti'nde 1913 -1915 Sanayi Sayımları Sonuçları

Kaynak: Osmanlı Sanayi 1913,1915 Yılları Sanayi İstatistiki, Cilt.5, (Hazırlayan: A.Gündüz Ökçün), Devlet İstatistik Enstitüsü yay., Ankara, 1997, s.13.

Ek: 8.

- Osmanlı Devleti'nin son yıllarında çoğunlukla yabancı firmaların işletiminde olan demir yolları ve çalışanları

Kaynak: TCDD Yolları 3. Bölge Müzesi

Ek: 9.

- Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde, yarısından fazlasını yabancıların işlettiği madenlerde çalışanlar (Kozlu)

Kaynak: Türkiye Taş Kömürü Kurumu (Kozlu)

Ek: 10.

4 و دها زياته اشخاص بولان مؤسسه لوده پاترون ، مامور و عمله لك اوند صنعت صنفی اوزرینه ، جنسیت ، تابعیت و یاش اعتباریله انقصاصی

صنعت صنعتی											مؤسسه عددی	
صنایع استخراجیه	صنایع نسجیه	صنایع غذایی و سایر	کالبد و قارون	صنایع	صنایع نسجیه و نسجیه	صنایع نسجیه و نسجیه	صنایع نسجیه و نسجیه	صنایع نسجیه و نسجیه	صنایع نسجیه و نسجیه	صنایع نسجیه و نسجیه	صنایع نسجیه و نسجیه	صنایع نسجیه و نسجیه
339	6,255	2,459	1,352	176	1,564	1,245	197	10	86	13,683		
22	196	109	96	30	89	21	18	1	20	602	پارک	اجنبی تورک یکون
257	4,679	1,570	1,305	171	1,192	730	194	15	71	10,184		
279	4,875	1,679	1,401	201	1,281	751	212	16	91	10,786		
2	11	17	—	—	9	1	—	—	—	40	قادرین	اجنبی تورک یکون
—	36	46	8	4	13	2	5	—	1	115		
2	47	63	8	4	22	3	5	—	1	155		
121	219	56	45	22	77	16	35	1	92	684	پارک	اجنبی تورک یکون
809	1,956	665	496	371	232	133	142	35	685	5,524		
930	2,175	721	541	393	309	149	177	36	777	6,208		
—	3	14	—	—	—	—	—	—	1	18	قادرین	اجنبی تورک یکون
—	77	1,353	3	9	6	1	5	—	137	1,591		
—	80	1,367	3	9	6	1	5	—	138	1,609		
—	2	1	62	—	—	2	—	—	3	70	پارک	اجنبی تورک یکون
633	7,426	2,660	1,180	138	1,437	843	143	21	26	14,507		
633	7,428	2,661	1,242	138	1,437	845	143	21	29	14,577		
—	3	—	30	—	—	—	—	—	—	33	قادرین	اجنبی تورک یکون
5	5,684	1,935	210	22	11	75	39	1	42	8,074		
5	5,687	1,985	240	22	11	75	39	1	42	8,107		
15	37,664	12,249	8,779	1,618	7,797	6,559	1,409	—	2	171	پارک	اجنبی تورک یکون
17,013	37,664	12,249	8,779	1,618	7,797	6,559	1,409	—	2	94,740		
17,028	37,685	12,249	8,871	1,619	7,837	6,559	1,409	—	2	94,911		
—	—	—	73	—	—	—	—	—	—	73	قادرین	اجنبی تورک یکون
72	12,901	14,201	971	167	342	340	206	14	246	29,460		
72	12,901	14,201	1,044	167	342	340	206	14	246	29,533		
18,949	70,878	34,926	13,350	2,553	11,245	8,723	2,196	456	2,610	165,886	یکون عمومی	

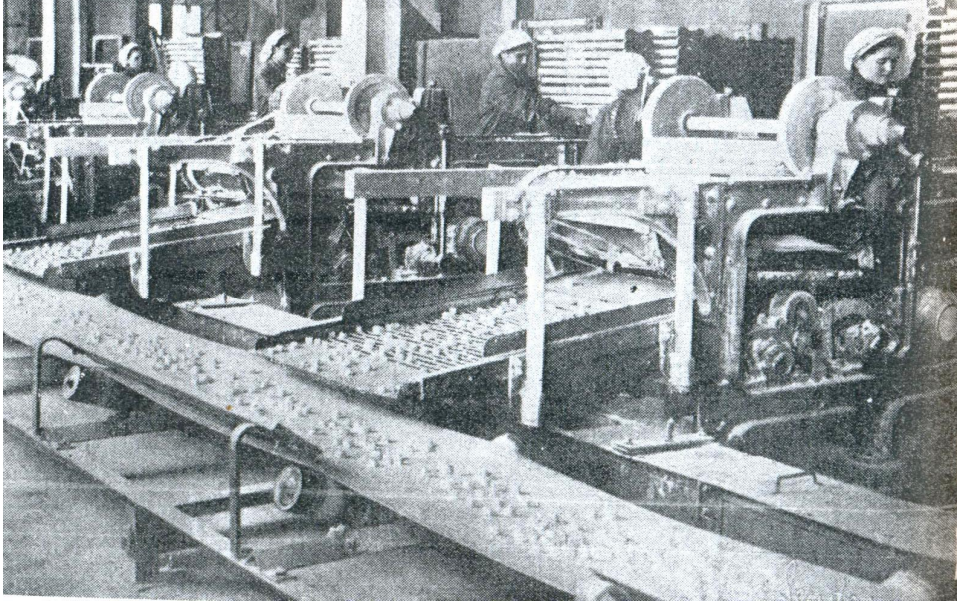
— 110 —

- Dört ve Deha Ziyade Eşyası Bulunan Müesseselerde Patron ve Memurların Cinsiyet Tabiiyet ve Amelenin Cinsiyet, Yaş, Tabiiyet İtibarile İnkısamı

Kaynak: İstatistik 1928, Cumhuriyet Matbaası Ankara, 1928 s.110.

Ek: 11.

- Türkiye'nin ilk yerli şeker fabrikası: Alpulu Şeker Fabrikası'nda çalışan Kadın işçiler

Kaynak: Turan Veldet, 30. Yılında Türkiye Şeker Sanayii, Doğu Ltd. Şirketi Matbaası yay., Ankara, 1958, s.21.

Ek: 12.

- Tariş İncir Fabrikasında Çalışanlar

Kaynak: Yeni Asır Gazetesi, 12 Eylül 1933.

Ek 13.

سجل احوال ورقه سی

نام و نام خانوادگی: محمد احمد
تاریخ تولد: ۱۳۰۸/۱۲/۲۵
محل تولد: تهران
تاریخ خدمت: ۱۳۰۸/۱۲/۲۵
محل خدمت: تهران
دوره خدمت: ۱۳۰۸/۱۲/۲۵
محل اقامت: تهران
شماره شناسنامه: ۱۳۰۸/۱۲/۲۵

خدمت قبول شرائطی

شهری معاش و یا بومیه سی غرض: ۱۳۰۸/۱۲/۲۵
استغنا و یا جود غزل وقوعنده تعیین اولاد اخبار مدنی

- Meslek Tanıtım Kartı

Kaynak: TCDD 3. Bölge Arşivi

Ek 14.

- Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun - Çarşamba demiryolunun temelini atarken

Kaynak: TCDD 3. Bölge Müzesi

Ek: 15.

- Amerika'da Borsanın Çöküşü 1929

Kaynak: Tarih ve Kültür II, Gelişim Genel Kültür Ansiklopedisi, Gelişim Yayınları, İstanbul, t.y.,s.168.

Ek: 16.

- 1929 Buhranı büyük işçi eylemlerine neden oldu: Açlık Yürüyüşü İngiltere

Kaynak: Tarih ve Kültür II, Gelişim Genel Kültür Ansiklopedisi, Gelişim Yayınları, İstanbul, t.y.s.169.

Ek: 17.

- Atatürk, İzmir CHF Teşkilatında yaptığı konuşmada, Partinin Haklıcı ve Devletçi olduğunu belirtmekteydi.

Kaynak: Cumhuriyet Gazetesi, 29 Ocak 1931.

Ek: 18.

- Atatürk'ün Kasım 1930 ile Mart 1931 arasında yaptığı yurt gezisinde İzmir Vilayeti'nde

Kaynak: Cumhuriyet Gazetesi, 4 Şubat 1931.

Ek: 19.

- Grevin yasak olduğu 30'lu yıllarda, çalışanlar isteklerini değişik iş bırakma yöntemleri ile işverene göstermeye çalışmaktaydı.

Kaynak: Cumhuriyet Gazetesi, 12 Nisan 1932.

Ek: 20.

- 1929 İktisadi Buhranı, Türkiye'yi de etkilemiş, ülkede ekmek fiyatları artmıştı.

Kaynak: Cumhuriyet Gazetesi, 14 Haziran 1932.

Ek: 21.

- Türk çalışma hayatında, çok sayıda kadın işçi bulunmaktaydı.

Kaynak: Cumhuriyet Gazetesi, 2 Mayıs 1935.

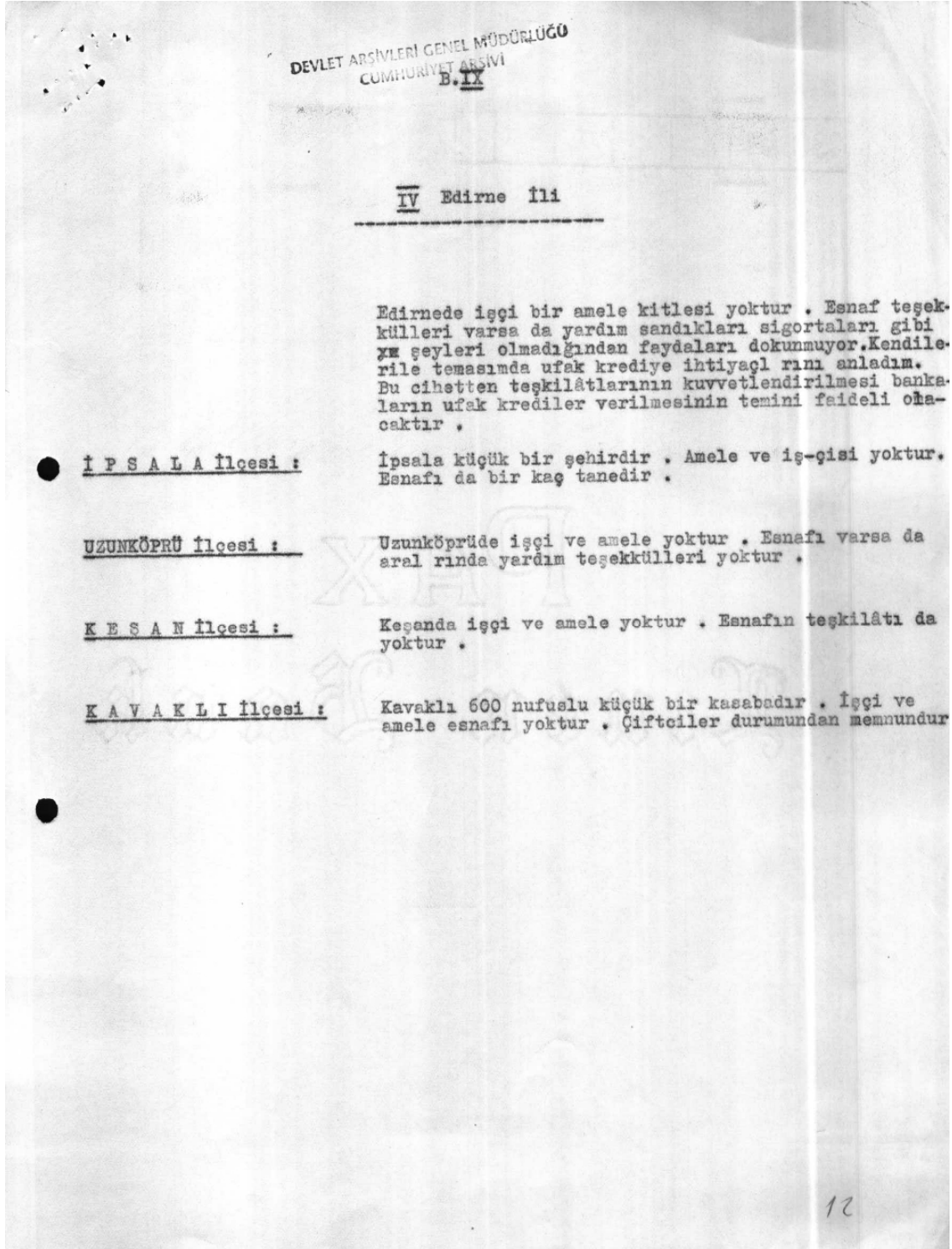
Ek: 22.

- Çocuk Çalışanlar

Kaynak: Cumhuriyet Gazetesi, 24 Nisan 1935.

Ek: 23.

- Türkiye'de 30'lu yıllarda çalışma hayatı çok zayıftı, çoğu büyük şehirlerde işçi ve amele bulunmamaktaydı.

Kaynak: Başbakanlık Cumhuriyet Arşivleri, Yer No: 726.485..1. Fon Kodu: 490..1.0.0 Dosya: 4.BÜRO Sayı :- Tarih: 10.02.1936, s.12.

Ek: 24.

- Devlet tarafından kurulan Eskişehir Şeker Fabrikası'nda çalışan kadın işçiler

Kaynak: Turan Veldet, 30. Yılında Türkiye Şeker Sanayii, Doğu Ltd. Şirketi Matbaası yay., Ankara, 1958, s.450.

Ek: 25.

- Nazilli Basma Fabrikası inşaatında çalışan, daha sonra da fabrikada ustabaşı olan Nurettin Filiz.

Kaynak: Ramazan Haluk Filiz'in Aile Arşivi

Ek: 25.

- Devlet işletmeleri ülkedeki çalışma hayatına etkisi, günden güne artmaktaydı.

Kaynak: Cumhuriyet Gazetesi, 21 Mayıs 1935.

Ek: 26.

- 30'lu yıllarda kadınlar değişik fabrikalarda çalışmaktaydı.

Kaynak: Cumhuriyet Gazetesi, 21 Mayıs 1935.

Ek: 27.

- Hafta Tatili Kanunu ülkedeki çalışma hayatına olumlu etki etmiştir.

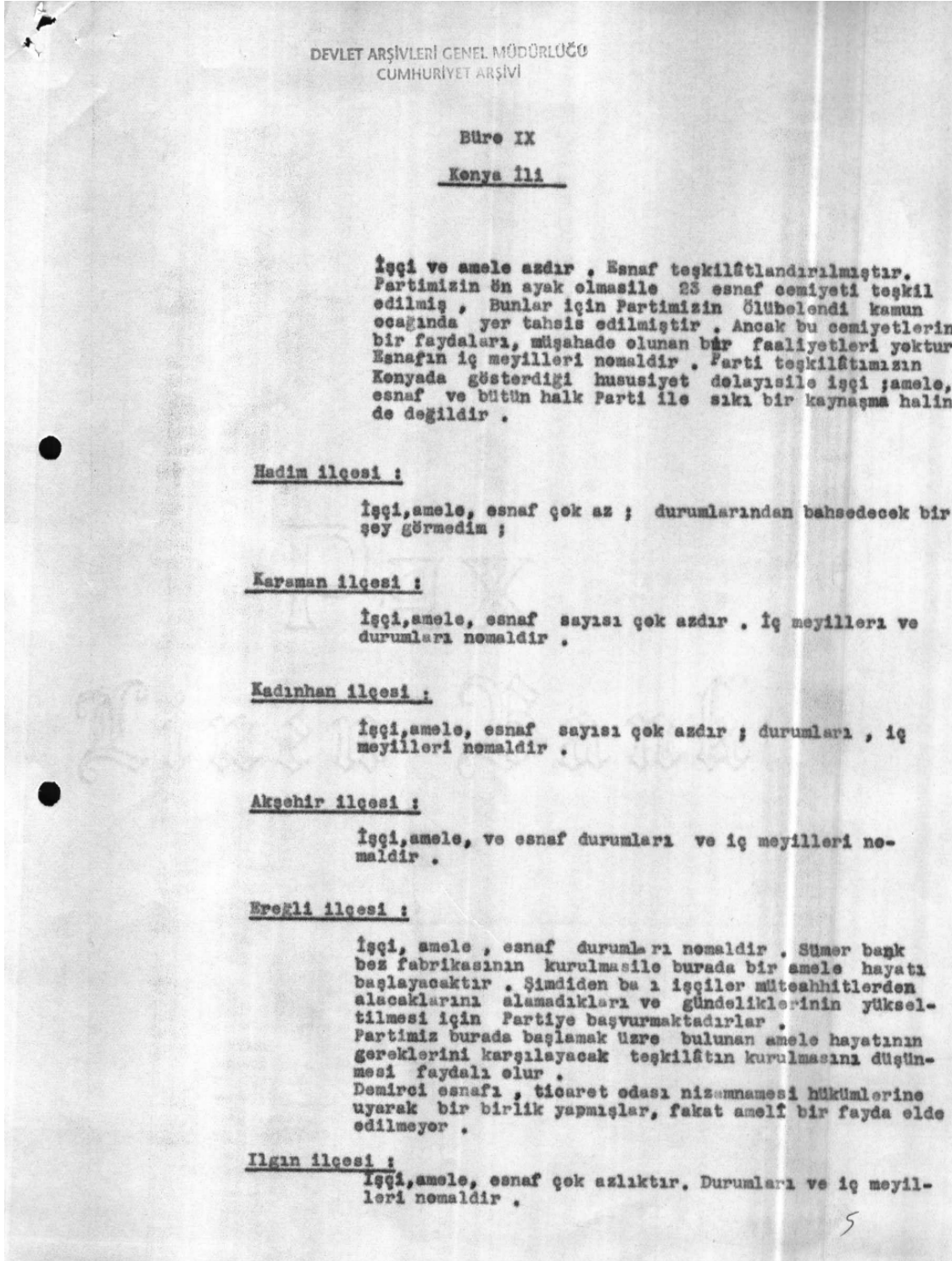
Kaynak: Cumhuriyet Gazetesi, 3 Haziran 1935.

Ek: 28.

- Sanayileşme ile birlikte vasıflı iş gücünün önemi artmıştı: Demir yollarına işçi ve memurlar sınavla alınmaktaydı.

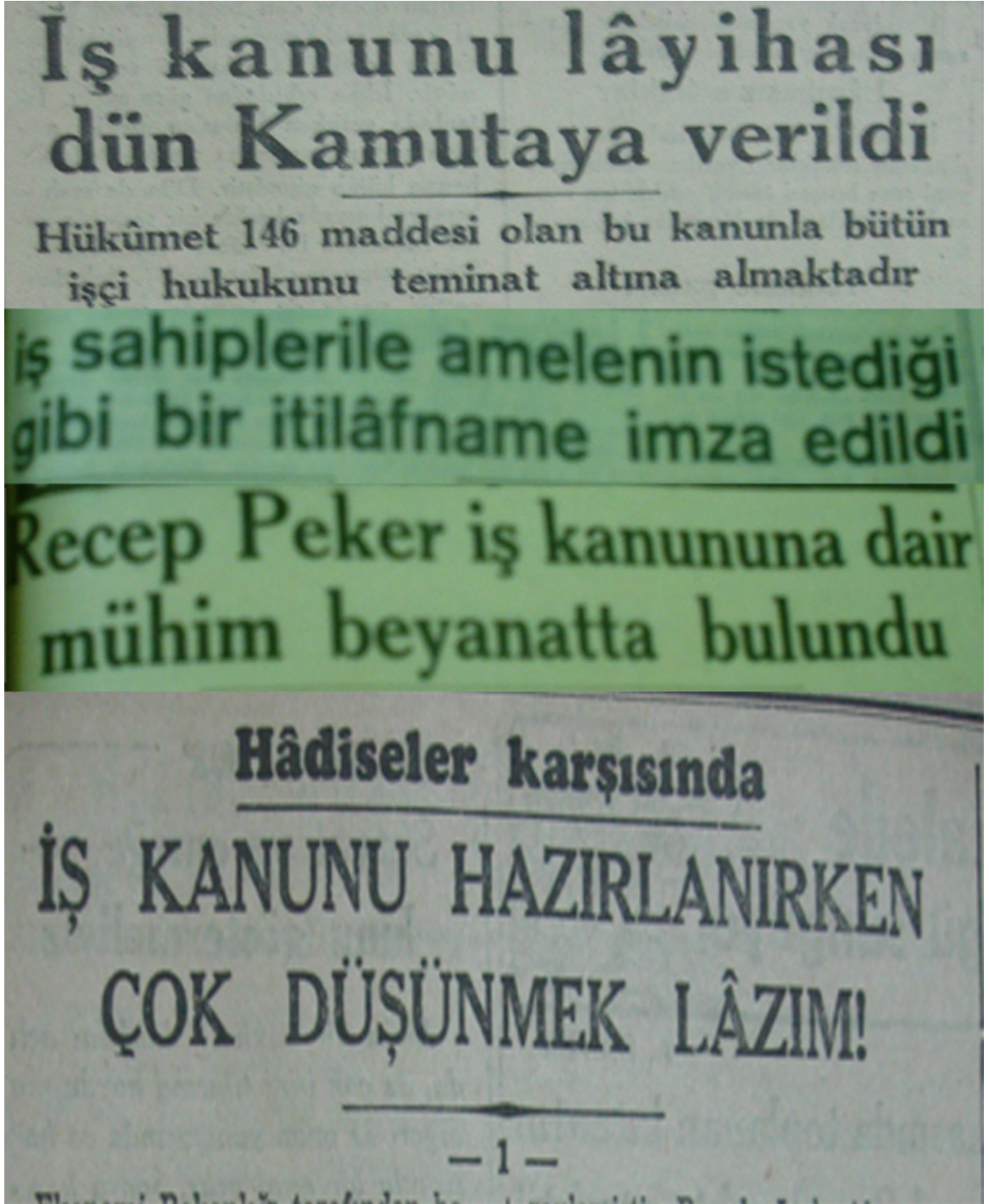
Kaynak: Cumhuriyet Gazetesi, 21 Haziran 1935.

- Devlet işletmeleri sayesinde şehirlerde çalışma hayatı oluşmaya başladı.

Kaynak: Başbakanlık Cumhuriyet Arşivleri, Yer No: 726.485..1. Fon Kodu: 490..1.0.0 Dosya: 4.BÜRO Sayı :- Tarih: 10.02.1936, s.5.

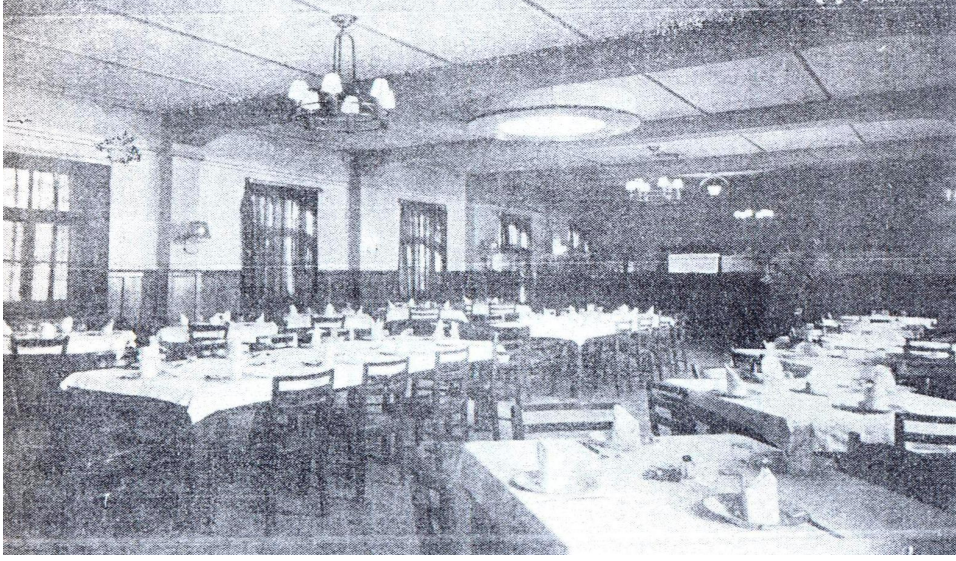

- 3008 Sayılı İş Kanunu

Kaynak: Cumhuriyet, Tan, Son Posta, 09.08.1936.

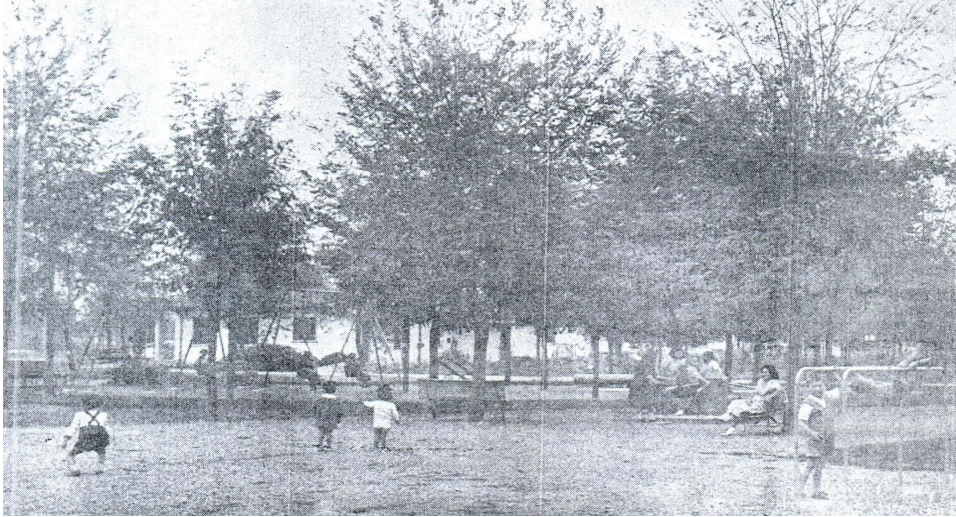
Ek. 31

- Devlet işletmeleri dönemine göre çalışanlarına kaliteli olanaklar sunmaktaydı: Eskişehir Şeker Fabrikası Yemekhanesi

Kaynak: Turan Veldet, 30. Yılında Türkiye Şeker Sanayii, Doğu Ltd. Şirketi Matbaası, Ankara, 1958, s.452.

Ek: 32.

- Devlet işletmelerinde çalışanların ailelerine yönelik sosyal imkanlarda bulunmaktaydı: Eskişehir Şeker Fabrikası Çocuk Oyun Parkı

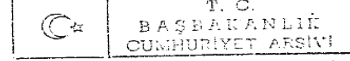
Kaynak: Turan Veldet, 30. Yılında Türkiye Şeker Sanayi, Doğu Ltd. Şirketi Matbaası, Ankara, 1958, s.448.

Ek: 33.

T. C.
BAŞVEKÂLET
KARARLAR DAİRESİ MÜDÜRLÜĞÜ
Karar sayısı
2

8631

Kararname

İlişik listede adları ve hüviyetleri yazılı sekiz yabancı-
cının Sumer Bank emrinde çalıştırılmalarına izin verilmesi; İkti-
sat Vekilliğinin 4/4/938 tarih ve 3223/I3863,3224/I3864,3220/I3860
3221/I3861 sayılı tezkerelerile yapılan teklifi üzerine , 2007 sa-
yıllı kanunun ikinci maddesine tevfikeyen , İcra Vekilleri Heyetinin
21/4/938 tarihli toplantısında onanmıştır.

21/4/938

REİSİCUMHUR

K. Atatürk

Bş. V.

C. Başer

Ad. V.

F. Sarı

M. M. V.

K. Oğuz

Da. V.

S. Kaya

Ha. V.

H. R. Aras

Ma. V.

M. Çelikkale

Mf. V.

T. Akman

Na. V.

A. Çelikkale

İk. V.

İ. Akkurt

S. İ. M. V.

S. H. Alakurt

G. İ. V.

R. Karan

Zr. V.

E. Doğru

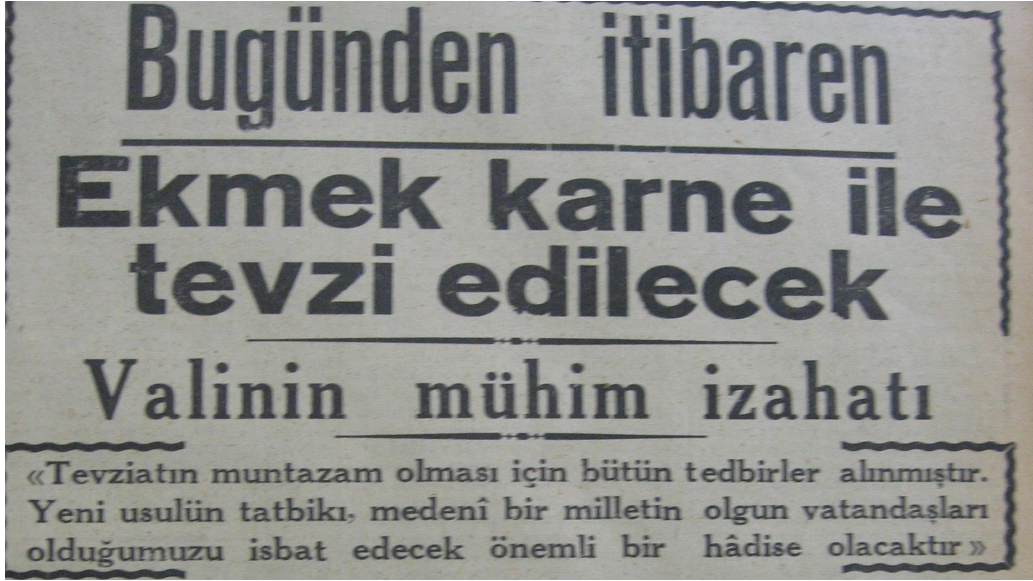
030	18	01	02	83	34	11

- Yabancı uzmanlar, en üst makamın izniyle, devlet işletmelerinde çalışmaktaydı.

Kaynak: Başbakanlık Cumhuriyet Arşivleri, Yer No: 83.34..11. Fon Kodu:
30..18.1.2 Dosya: 243-313 Sayı : 86312/ Tarih: 21.04.1938.

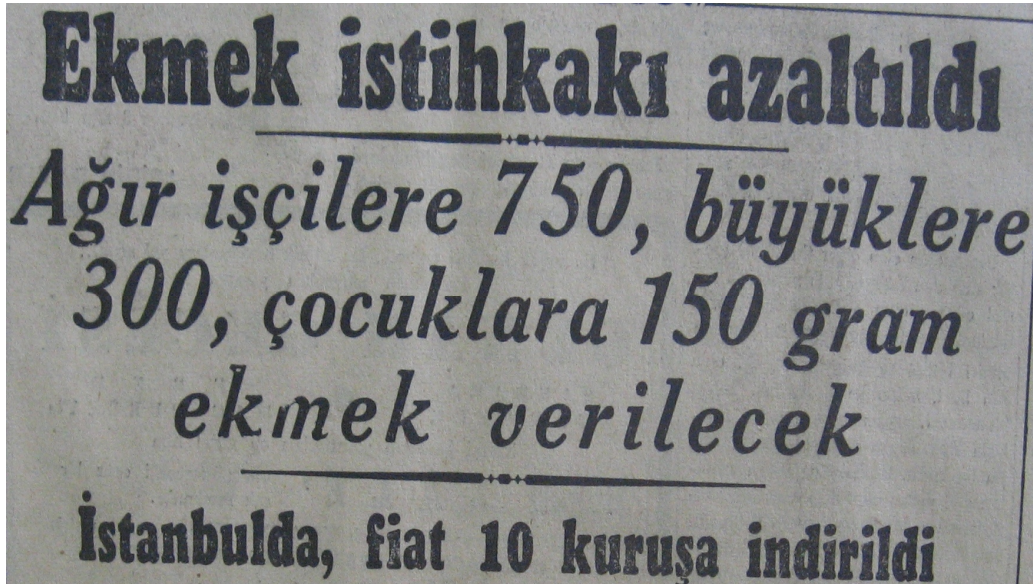
Ek: 34.

- İkinci Dünya Savaşı Türkiye'yi iktisadi bakımdan zor duruma düşürmüştü: Tarım ülkesi olan Türkiye'de ekmek karne ile verilmeye başlandı.

Kaynak: Cumhuriyet Gazetesi, 14 Ocak 1942

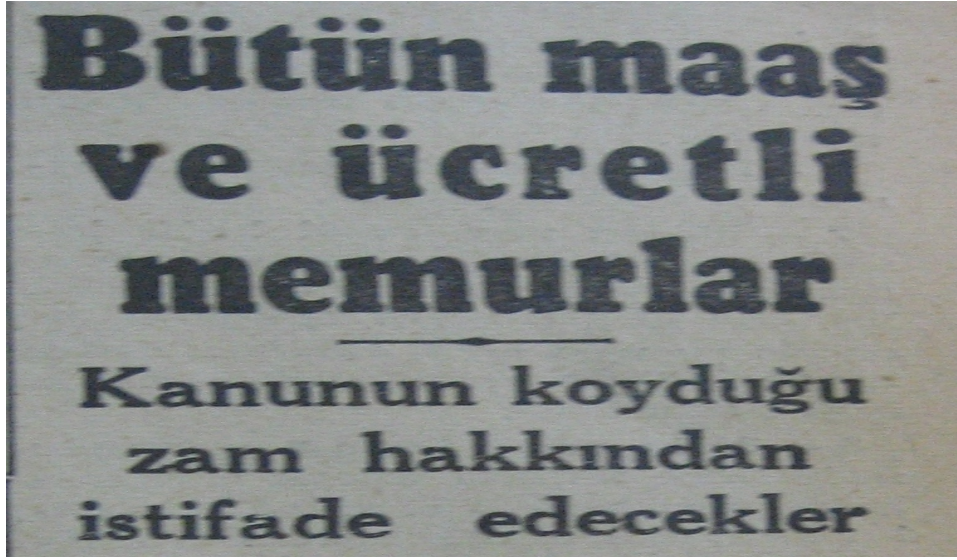
Ek: 35.

- Çalışma koşulları göz önünde tutularak yapılan ekmek istihkakı

Kaynak: Cumhuriyet Gazetesi 28 Şubat 1942

Ek: 36.

- Devlet, İkinci Dünya Savaşı'nın zor iktisadi koşullarını çalışanlar lehine hafifletmeye çalışmaktaydı.

Kaynak: Cumhuriyet Gazetesi, 15 Ocak 1942.

Ek: 37.

- Milli Koruma Kanunu ülkedeki çalışma hayatını da olumsuz yönde etkiledi.

Kaynak: Cumhuriyet Gazetesi, 22 Ocak 1942

Ek: 38.

Makine, mensucat mühendisleri memur ve stajyer alınacak:

Ankarada şirket merkezile Malatya ve Adana Mensucat Fabrikalarında muhtelif servislerde çalıştırılmak ve 3659 sayılı barem kanunu ahkâmına göre aylık verilmek üzere memur ve stajyerler alınacaktır.

Yaşı 45 ten yukarı olmamak ve askerliğini yapmış bulunmak şartile memurun kanununda yazılı evsafi halz isteklilerin mufassal hal tercümeleleri ve bir aded fotoğraflarile birlikte 15/8/942 tarihine kadar bizzat veya mektubla Ankara Yenişehir Erdoğan sokağında Malatya Bez ve İplik Fabrikaları T. A. Ş. Umum Müdürlüğüne müracaatlerl.

- Devlet işletmelerine İkinci Dünya Savaşı sırasında eleman alımı sürmüştür.

Kaynak: Cumhuriyet Gazetesi, 2 Ağustos 1942.

Ek: 39.

Almanya : 1942

Almanyada iş telâkkisi ve işçinin kıymeti

Nasyonal sosyalizm hareketi hakkın-
da şimdiye kadar lehte aleyhte yüzler-
ce cild kitab yazıldı. Bu rejimin, ileri
cemiyet telâkkilerini baltalamak istiyen
bir kapitalist - burjuva reaksiyonundan
başka bir şey olmadığını iddia eden-
lerle beraber bu iddiaya tamamille zid
kanaatte bulunanları da dinledik.

— Komünizm, millî bünyeyi tahrib
eder, dolayısıyla dünya nizamını bozup
tersine çeviren, cemiyetleri anarşiye
sürükliyen patolojik bir haldir!

Diğerlerin sayısı, nasyonal sosyalizmi
kötü bir ırkla sayanların sayısından
her halde daha azdır. Şimdiki
Alman - Rus mücadelesini de iki dün-
ya görüşü arasındaki ideolojik bir kav-
ga sananlarla beraber bu mücadeleyi
iki milletin ve iki ırkın ezeli dövüşü
olarak kabul edenler de çoktur.

Ancak tarihin halledeceği bu davayı
yarına tehir ederek, bugün, Almanyada
hâkim olan iş ve işçi telâkkileri ü-
zerinde bir an durmayı objektif realite
bakından ekuyucuların hesabına da-
ha uygun buluyorum.

İşçi denilen insan, bugün Almanyada
el üstünde tutulan bir varlıktır. Va-

(Arkası sahife 2 sütun 1 de)

Yazan :
Nadir Nadi

- Nadir Nadi, savaş döneminde Almanya'nın çalışma hayatı yapısını öven yazısı

Kaynak: Cumhuriyet, 24 Ağustos 1942.

Ek: 40.

T. C.
Divan-ı Muhasebat
Sayı { U. 168900
H. 2716
Eki: 2716

17 / 7 / 940
Özü :

T. C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞİVİ

Baş vekâlet Yüksek makamına

İ5/ Temmuz /940 tarih ve 6/3208 sayılı tamimlerinde : tecile tabi er memurlardan merkezde ve Vilâyetlerde kaçır kişinin tecil edildiğinin tesbitine lüzum hasıl olduğuna dair Millî Müdafaa vekilliğinin 9/ 7 /940 tarih ve 33889 numaralı tezkeresine atfen tecil cetvellerinde merkeze ait bir hane ile her vilâyete ait ayrı ayrı hane bulunması ve her haneye merkezden ve vilâyetlerden tecil edilmiş memurlar miktarının yazılması ve bu cetvellerin Millî müdafaa vekilliğine gönderilmesi istenilmekte isede Dairemizin tağra teşkilâtı olmadığından vilâyetlerde memurumuz bulunmadığını, Binaenaleyh merkezde bulunup tecil edilen memurlarımıza ait cetvellerin 8-II/3/940 tarih ve İ62266/784 numaralı tezkeremizle Millî müdafaa vekâletine gönderilmiş olduğunu derin saygılarımla arzeylerim .

D. M. Reisi
A. Oran

Hararlar m.

17. 12. 940

Mahumat hâsil edilmiştir. Pasyasında saklanmak üzere Emarek müdürliğine sunuldu.
11.9.940 Kararlar dairesi müdürü

Emarek

56 379 20

17-7-940-6738

Model : 18

1117 3

10824

- Savaş yılları askere alımlar çalışma hayatını olumsuz yönde etkilemişti. Devlet bu durum karşısında işletmelerde çalışanların tecil işlemlerine öncelik verdi.

Kaynak : Başbakanlık Cumhuriyet Arşivleri, Yer No: 56.379..20. Fon Kodu: 30..10.0.0 Dosya: 5640 Sayı : - Tarih: 17.07.1940.

T. C. BAŞVEKÂLET KARARLAR DAİRESİ MÜDÜRLÜĞÜ Sayı : —————		Dosya işaretleri	
T. C. BAŞBAKANLIK CUMHURİYET ARSIVI			
Evrakın Numarası	9.7.940	<i>genelkurum</i> Millî Müdafaa Vekilliklerinden mada Bütün Vekillere Bütün makamlara Riyaseticümhur Umumî Kâtipliğine B.M.M. Umumî Kâtipliğine Başvekaâlet Sicil ve Daire müdürlüğüne	
Tarihi	33889		
Yazan memur	R. Beyaz		
Yazı tarihi	11.7.940		
Muavin	N. Çelik		
Beyaz eden	V. R.	Muhtelif Kararnamelerle tasdik edilerek tatbik mevzuatına konan tecil defterlerine nazaran her vekâlet ve makama mensup er memurlardan hükûmet merkezile vilayetlerde kaçır kişinin tecile tabi tutulduğunun tesbiti Millî Müdafaa Vekilliklerinden yazılan 9/7/940 tarih ve 33889 sayılı tezkere ile istenilmekte olduğundan Merkez ve Vilayetlere ait ayrı ayrı haneler açılarak bunların her birinde tecile tabi tutulmuş memur miktarını gösterir cedvellerin tanzimi ile gönderilmesine emir buyurulmasını rica ederim.	
Beyaz tarihi	13		
Karşılaştıranlar			
Sadıra No.	6/3208		
Merbutatı			
Sevk tarihi	15.7.40	Bütün vassallıkta, bütün makamlara, Riyaseticümhurun B. ca. ca. Şerhine Kâtipliğine ve B. V. Sicil ve daire dairesine başvekil yerine Müsteşar N. Çelik	
Kaydeden			
Düşünceler			
aldığından lin şifide hayr kana caki cedvelinin Milli ve müdafaa Vekilliklerine			
<i>Çelik</i>			
030 10 56 329 20			

- Savaş yılları askere alımlar çalışma hayatını olumsuz yönde etkilemişti. Devlet bu durum karşısında işletmelerde çalışanların tecil işlemlerine öncelik verdi.

Kaynak : : Başbakanlık Cumhuriyet Arşivleri, Yer No: 56.379..20. Fon Kodu: 30..10.0.0 Dosya: 5640 Sayı : - Tarih: 17.07.1940.

Ek: 42.

T. C.
BAŞVEKÂLET
KARARLAR DAİRESİ MÜDÜRLÜĞÜ

Karar sayısı
2

13441

Kararname

İktisat Vekilliğinin gösterdiği luzum üzerine bilumum
iplik ve dokuma sanayi müesseselerinde ve Sümerbanka bağlı Devlet
fabrikalarının hepsinde günde üç saate kadar fazla mesai yapılmasına
ve bilumum sanayi müesseselerinin hafta tatili kanunundan istisnasına
dair olarak hazırlanan ve Koordinasyon Heyeti Reisliğinin 9 Mayıs 1940
tarih ve 71 sayılı tezkeresiyle teklif edilen ilişik 25 numaralı
kararnamenin meriyete konulması; İcra Vekilleri Heyetince 14 MAYIS 1940
tarihinde kabul olunmuştur.

REİSİCÜMHUR

İsmet İnönü

Bş. V. Ad. V. M. M. V. Da. V. Ha. V.
Ma. V. Mf. V. Na. V. İ. V. S. I M. V.
G. I. V. Zr. V. Mü. V. Ti. V.

050 18 01 02 91 45 11

- İkinci Dünya Savaşı'nın olumsuz etkileri: Uzatılan Mesai Saatleri

Kaynak: Başbakanlık Cumhuriyet Arşivleri, Yer No: 91.45..11. Fon Kodu:
30..18.1.2 Dosya: 262 Sayı : 134712/ Tarih: 14.05.1940.

T. C. BAŞBAKANLIK CUMHURİYET ARŞİVİ		T. C. BAŞBAKANLIK CUMHURİYET ARŞİVİ	
T. C. BAŞVEKÂLET Yazı İşleri Dairesi Müdürlüğü Sayı : 12366		Dosya işaretleri 175 21	
Gelen	Tarihi	4/1968	
Evrakın	Kısmatı	İktisat Vekâletine	
Müşevvid	Tesvid tarihi	25.3.94I	
Mübevviz	Tebviz tarihi	25.	
Mukabele edenler	Sadira	10.3.94I tarih ve İş Dairesi Reisliği 530-6 sayılı	
No.	Umumi	1195 tezkerelerinde bahis mevzuu edilen fikir işçilerinin de	
Merbutatı	Hususi	iş hayatındaki hak ve vecibelerini temin ve tesbit eden	
Sevk tarihi		bir kanun projesinin hazırlanarak Büyük Millet Meclisinin	
Mukayyidin imzası		sevkinin şimdilik muvafık görülmediğini arzederim .	
		Başvekil yerine	
		Müsteşar	
		25-3-94I	
		aj	
		030 10 167 160 4	

- Çalışma hayatına yönelik düzenlemeler başarısız olsa da, İkinci Dünya Savaşı yıllarında devam etmekteydi.

Kaynak: Başbakanlık Cumhuriyet Arşivleri, Yer No: 167.160..4. Fon Kodu: 30..10.0.0 Dosya: 17527 Sayı : - Tarih: 26.03.1941.

Ek: 44-1.

9 Eylül 1941

Sayı : Genel Özel Eki
1726 6 1

Başvekâlet Yüksek Makamına

İşçilerin randmanlarını artırmak ve bünyelerini yıpranmak-
tan korumak için, Müesseselerce, bunlara meccanen yemek verilmek
suretile tegaddilerinin temini yolunda girişilmiş olan teşebbüsler
karşısında vergi kanunlarımızdaki kayıtların ihdas eylediği engel-
leri kaldırmak üzere, bu kanunların ilgili maddelerinin tefsir veya
tadili cihetine gidilmesine âcil zaruret görüldüğünden, Maliye Ve-
kâletine bu bapta gönderdiğim yazının bir suretini ilişik olarak
Yüksek Katınıza derin saygılarımla beraber takdim ediyorum.

Enis Ranyüç

İktisat Vekili

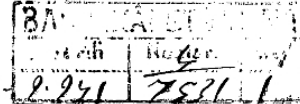
mr.

yazış. ve
11.9.1941

Enis Ranyüç

F.Ç.

030 10 167 160 6

- Savaş yıllarında çalışanlar, değişik yöntemlerle korunmaya çalışıldı.

Kaynak: Başbakanlık Cumhuriyet Arşivleri, Yer No: 167.160..6. Fon Kodu:
30..10.0.0 Dosya: 17529 Sayı : - Tarih: 09.09.1941.

Ek: 44-2.

T. C.
İKTİSAT VEKÂLETİ
İş Dairesi Reisliği

A n k a r a

Sayı : Genel Özel Eki

Üzü :

Maliye Vekâletine gönderilen 9/9/1941
tarihli ve 1716-6 sayılı yazının suretidir.

Kazançlarının geçim şartlarına nazaran kifayetsizliği veya işyerlerinin ikametgâhlarına uzaklığı yahut çalışma tarz ve usullerinin hususiyeti gibi bir takım sebeplerle, kendi hallerine bırakıldıkları takdirde kâfi gıda alamadıkları anlaşılan işçilere, bazı mıntakalarda veya bazı işyerlerinde meccanen yemek verilmesi cihetine gidilmektedir. İşçilerin sağlığı ve terfihi bakımlarından sıhhi ve ictimai faydaları aşikâr olan bu hareket, netice itibarile istihsalin arttırılmasına da hizmet edeceğinden, Vekâletimizce ütenberi teşvik edilegelmekte ve hatta bazı yerlerde bu meselenin, işverenlerin ihtiyarına bırakılmıyarak, mecburî bir şekil almasına dahi çalışılmaktadır. Bu cümleden olmak üzere, inhisarlar Umum Müdürlüğünün 1941 malî yılına ait 30/5/1941 tarihli ve 4045 sayılı Bütçe Kanunu'nun 12'nci maddesine istinaden bu idareye bağlı işyerlerinde, işçilere, masarılı mütedavil sermayeden ödenmek üzere yemek verilmeğe başlanmış ve Vekâletimizce verilen talimat neticesinde Etibank işletmelerile Sümerbank'a ait işyerlerinde dahi aynı tarz ile işçilerin işgelerinin temini cihetine gidilmiş bulunmaktadır.

Ancak, işçi hayatının ıslahına matuf olan ve Büyük Şeflerimizimizin işaret ve iradelerinden de mülhem bulunan bu hayırkâr işin tatbikatına müteferri olarak çıkan bazı engeller bu husustaki hamleleri aksatacak bir mahiyet arz etmektedir; şöyle ki:

Kazanç, buhran ve muvazene vergileri gibi hizmet erbabının istihkakları üzerinden alınan vergiler için bilûmum ücret, bedel ve ya ayınlar matrah ittihaz edildiğinden, Maliye Teşkilâtınca, işçilere meccanen verilen yemek kıymetlerinden de ayrıca vergi istenmek te olduğu ve hatta bu yüzden bazı müesseseleri ilgilendiren idarî davaların Devlet Şurasına intikal eylemiş bulunduğu anlaşılmıştır.

030 10 167 160 6 2 ./.

- Savaş yıllarında çalışanlar, değişik yöntemlerle korunmaya çalışıldı.

Kaynak: Başbakanlık Cumhuriyet Arşivleri, Yer No: 167.160..6. Fon Kodu: 30..10.0.0 Dosya: 17529 Sayı : - Tarih: 09.09.1941.

Gerek mahsus bir kanun icabı olarak, gerekse Vekâletimizin idarî teşvikile veya bizzat kendi arzularile işçilerine meccanen yemek veren işyerlerinin, ister resmî isterse hususî mahiyette olsunlar, bu meşkûr hizmetlerinden dolayı ayrıca bir de vergi ödemelerinin nefselemre uygun düşmeyeceği ve böyle bir mükellefiyet karşısında, bilhas- sa kendi ihtiyarlarıyla bunu yapanlar için bu işden sarfınazar etmek mecburiyetinin tehaddüs edeceği derkârdır.

Şurasını da ayrıca belirtmeğe lüzum görüyorum ki, İş Kanunu hükümlerine göre, işçileri, yiyecek ve giyecek gibi zarurî ihtiyaçla- rını tatmin etmek üzere kurulacak satış yerlerinden veya sair şekil- lerde teşekküllerden alış veriş etmeğe icbar etmek memnu olduğu gibi işçi ücretlerinden bu gibi alış verişler için kesinti icrasına da kanunî hükümler mani bulunduğundan, tegaddileri kendi ihtiyarlarına bırakılan işçilerin bünyelerini kuvvetlendirmek hususunda lâkayt kal- dıklarından ve işyerlerinde ne kadar ucuz bedel mukabilinde olursa ol- sun kendilerine temin edilen yemekleri yemediklerinden dolayı bu husu- sun ancak bunlara meccanen yemek verilmesi suretinde başarılabileceği tecrübe ile sabit olmuş bulunmaktadır. Demek oluyor ki, verilen yemek bedelinin ücrette mütemmim bir cüz addedilerek bordrolara zammedilmesi takdirinde, netice itibarıyla, âdeta işçilerden mecburî ücret kesintisi yapılmış gibi olacak ki bu hal İş Kanunu'nun bu baptaki ahkâmına muha- lif bir vaziyet ihdas edecektir.

Bundan maada, yine bazı işyerleri, işçilerine mahsus umumî ve- ya hususî ikametgâhlar vücade getirmekte ve buralarda işçilerini -hatta bazen bunların ailelerini- meccanen ibate eylemektedirler. İşçi hayatı nın terfihi için istihdaf eylemesi bakımından, işçilerin iâşesinde olduğu gibi, Vekâletimizce teşvik edilen ve ileride İş Kanunu'nun 62 nci mad- desinin d) fıkrası mucibince çıkarılacak bir nizamname ile kısmen mec- burî bir hale konacak olan bu vaziyetin dahi Maliye Teşkilâtınca, di- geri gibi ve aynı mülâhazalarla, anılan vergilere matrah tutulması va- rit görülmektedir.

Binaenaleyh, işçilerin terfihi ve randmanın tezyid ve takviyes için kendilerine temin olunan bu kabîl menfaatlerin, anılan vergi mat- rahları meyanından çıkarılması ve böylece işçi hayatının ıslahı sure- tile gözetilen içtimaî ve iktisadî gayelerin tahakkukuna halen mâni olan kayıtların kaldırılması hususunun, tefsir veya tadil yolu ile,

030	10			167	160	16

./.

- Savaş yıllarında çalışanlar, değişik yöntemlerle korunmaya çalışıldı.

Kaynak: Başbakanlık Cumhuriyet Arşivleri, Yer No: 167.160..6. Fon Kodu: 30..10.0.0 Dosya: 17529 Sayı : - Tarih: 09.09.1941

- 3 -

tezelden kotarılması münasip mütalâa kılınmaktadır. Kaldı ki, bu teklifimin, netice itibarile, Hazine varidatında tenakusu mucip olması mülâhazasına karşı, işyerlerindeki istihsalin çoğalması sebebiyle artacak olan diğer vergiler ile Hazine için daha çok menfaat husu-
le geleceği de derpiş edilmek gerektir.

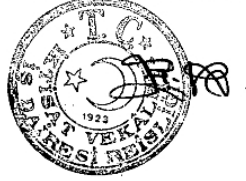
Yukarıda arzemiş olduğum veçh ile, Sümer ve Etibank müesse-
seleri tarafından işçilere meccanen yemek ve iş elbisesi verilmesine
eylül iptidasından itibaren başlanmış bulunduğuna ve hususî sermaye-
lerle işletilmekte olan diğer işyerlerinde ise bu yolda girişilmiş
olan teşebbüslerin devamında bahsolunan vergi müşkilâtı dolayısıyla
tereddüde düşülmekte olduğuna binaen, keyfiyetin vakit geçirilmeden
ıslahına zaruret hasıl olmaktadır. Bu sebeple, bu meselenin işbu ey-
lül ayı içinde vukubulacak B.M.M. toplantısında süratle bir neticeye
bağlanması hususunda yüksek teşebbüslerinin esirgenmemesini rica ede-
rek saygılarımı sunarım.

Enis Koryü

İktisat Vekili
Sırrı Day

Not: bir sureti Başvekalet
Yüksek Makamına da takdim
kılınmıştır.

bu suret aslına mutabaktır.

030 10 167 160 6

- Savaş yıllarında çalışanlar, değişik yöntemlerle korunmaya çalışıldı.

Kaynak: Başbakanlık Cumhuriyet Arşivleri, Yer No: 167.160..6. Fon Kodu:
30..10.0.0 Dosya: 17529 Sayı : - Tarih: 09.09.1941.

Ek: 45.

18664

Birimi	T.C. Başbakanlık, Kanunlar ve Kararlar Tetkik Dairesi Bşk.		
Gittiği Birim			
Tarih	24.09.1941	Sayı: 2/18664	Y. 1

ÖZET

Bütün maden bakanları ve diğer bakanlar ile ilgili
birin normal çalışma müddetlerine göre işler
edilmesi k. k. n.
(Doküman yerine konulmuştur).

Paraf :

KONU BAŞLIĞI	
İZLENİ VE FİŞ SAYISI	
1	
2	
3	
4	
5	
6	

Konu Başlıklarını Tesbit Eden:

Fişi Hazırlayan :

Kontrol edilmiştir
Çoğaltılsın

030	18	01	02	09	48	16

- İkinci Dünya Savaşı'ndan madenlerde çalışanlarda etkilenmiştir.

Kaynak: Başbakanlık Cumhuriyet Arşivleri, Yer No: 99.78..16. Fon Kodu: 30..18.1.2 Dosya: - Sayı : 186642/ Tarih: 09.09.1941.

Ek: 46-1.

T. C.
Başvekâlet
BASIN VE YAYIN UMUM MÜDÜRLÜĞÜ
Daire :
Sayı : İç Yayın

Ankara: 21.1.1944

3630

621

Başvekâlet, Yüksek Makamına

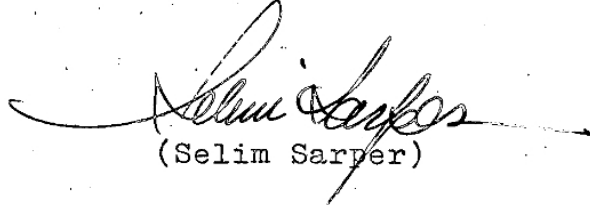

Türk Basın Birliği Merkez İdare Heyeti Reisliğinden alınan 18.1.1944 tarih ve 454 sayılı tahriratla ekinin suretleri ilişik olarak sunulmuştur.

Gereğine emir buyrulmasını üstün saygılarımla yüksek müsaadelerine arz ederim.

/ /

Basın ve Yayın Umum Müdürü

(Selim Sarper)

030	10			85	561	6

BASVEKALET T.C. ARŞİVİ
21.1.1944
353 2 Y.A

İlişik: İki suret: 21.1.1944

Verilen cevaplarda : Daire ve şube adının yazılması.

- Türk Basın Birliğinin Basında Çalışanların Sorunlarına İlişkin Raporu

Kaynak: Başbakanlık Cumhuriyet Arşivleri, Yer No: 85.561..6.Fon Kodu: 30..10.0.0 Dosya: 85296 Sayı : - Tarih: 21.01.1944.

Ek: 46-2.

S U R E T

Başvekâlet
Basın ve Yayın Umum Müdürlüğü
Yüksek Katına

A N K A R A

Türk Basın Birliği İkinci Umumî Kongresinin Yüksek Keislikler altındaki son toplantısında tesbit ettiği dileklerin bir belli başlısı, çalışanlarla çalıştıranların münasebetlerine taalluk etmekte idi. Program Encümeninin dilek kongresi müzakere olunarak bir karara bağlanacağı sırada; azadan Cihat Baban tarafından verilen taktir reye konmuş ve bu bahiste hükûmetin hakemliği altında iki taraf mümessillerinin toplanması, hükûmetce bu hakemlik kabul edilmediği takdirde müzakerelere bir bitaraf müşahit gönderilmesi hususunun hükûmete arzı bir dilek halinde ittifakla karar altına alınmıştır. Program Encümeninin raporunun bu fıkrası ve Cihat Baban'ın taktirinin sureti bağlıdır.

Bu dilek hükûmetce kabul buyurulduğu takdirde, salâhiyet ve kifayetli bir hükmün sîratla tayini hususunda hükûmetimizin yüksek müsaadesini diler, saygılarımızı sunarız.

Türk Basın Birliği
Merkez Heyeti Umumî Kâtibi

Aslı gibidir
20.1.1944

[Signature]

030 10 85 561 6

- Türk Basın Birliğinin Basında Çalışanların Sorunlarına İlişkin Raporu

Kaynak: Başbakanlık Cumhuriyet Arşivleri, Yer No: 85.561..6.Fon Kodu: 30..10.0.0 Dosya: 85296 Sayı : - Tarih: 21.01.1944.

S U R E T

PROGRAM ENCÜMENİ RAPORUNUN DÖRDÜNCÜ FIKRASI

4- ÇALIŞANLARLA ÇALIŞTIRANLARIN MÜNASEBETLERİ :

Dilekler arasında bulunup çalışanlarla çalıştıranların münasebetlerine dokunan maddeler üzerinde komisyonumuz uzun uzadıya görüşmelerde bulunmuş ve bu görüşmelerde komisyon üyesi olmıyanlar da bulunarak, icap ettikçe düşüncelerini söylemişlerdir.

Bu müzakereler sonunda şu kararlara varılmıştır :

a) Kanunun koyduğu mukavele yapmak mecburiyetinin tatbiki pek istisnai bir halde riayet gördüğü öğrenilmiş ve bunun da kanunun mukaveleyi iki tarafın serbest olarak tayin ve tesbit edeceğini tasrih etmekten ileri geldiği görülmüştür. Çalışanların çalıştıranlara karşı şart dermeyen etmekte ise zayıf kaldıkları bir vakiadır.

Böyle olmakla beraber mukavele, yalnız halihazır vaziyeti tesbit etse bile Birlik teşkilâtı münasebetlere nüfus bakımından faydalı olacağı ve kanun mukaveleli olanlarla olmıyanları himayede daha çok mukavele lehinde bulunduğu için kanun hükmünün yerine getirilmesi idare heyetlerinin sıkıca takip etmesi ve buna riayet etmiyenlerin gazete ve mecmua sahibi olsun, çalışanlardan bulunsun haysiyet divanlarınca Birlik maksatlarına aykırı hareket cezası görmeleri lâzım gelir.

b) Bu mukavelenin asgarî hadlerle mukayyet olması noktai nazarı komisyonumuzca yerinde ve bunun kolaylaştırılması lüzumu varit bulunmuş ve bu maksatla İstanbul Mintakası İdare Heyetince hazırlanan bir projenin üzerinde işlenmesi ve her mintakada her gazete veya mecmua zümreleri için, sahipleriyle çalışanlarının vaziyet ve münasebetlerine elverişli ve her mintaka merkezinde çalışanlarla çalıştırılanları mütesaviyen temsil edecek tarzda teşkil olunacak heyetlerce uzlaşarak tayin olunmuş ücretlerde birer asgarî had esası tesbit edilmesi ve bundan bir yandan çalıştıranların malî vaziyetlerinin, öteyandan çalışanların kabiliyet, mesai zamanı, kıdem, müesseseye faydalı olmak gibi, vasıflarının da göz önünde tutulması ve bununla yeni merkez heyetinin vazifelenererek her mintakanın noktai nazarından istifade etmekle beraber, tatbikatın birini ötekine talik etmeksizin mümkün olduğu kadar kısa bir zamanda buna vücut vermesi Birliğimizin üyesi olan iki taraftan çalışanlar kadar çalıştıranların da birlikce müdafaasına memur olduğumuz ferdi ve müşterek menfaatlarına elverişli görülmüştür.

Tesbit edilecek böyle bir esası hiç olmazsa bugün o esaslar da beraber olanları ilzam edecek, ve buna riayet etmiyenlerin vaziyet-

030	10		85	561	6

- Türk Basın Birliğinin Basında Çalışanların Sorunlarına İlişkin Raporu

Kaynak: Başbakanlık Cumhuriyet Arşivleri, Yer No: 85.561..6.Fon Kodu: 30..10.0.0 Dosya: 85296 Sayı : - Tarih: 21.01.1944.

lerine birlik âzalarının maddî menfaatlerini müdafaa bakımından Haysiyet Divanlarınca el konabilecektir.

Yine çalışanlarla çalıştıranların münasebetleri noktasından resmî ilân zamları uzun ve hararetli müzakere mevzuu olmuştur. Gazetelerin neşrettiği resmî ilân ücretlerine hükûmetçe yapılan yüzde elli zammın gazeteye kalan miktarından münhasıran birlik mensuplarının müstefit olması ve bu paralar doğrudan doğruya Birlikçe alınıp yine o elden müstahaklarına verilmesi lâzım gelirken gazete idarelerinin bu zammı iki müsavi kısma böldüğü ve bir bölümünü gazetelerin levazım fiyatlarındaki yükselişe karşılık olarak ayırıp öteki yarısını da birlik mensuplarından başka müstahdemleri iştirak ettirdiği, tashih ettirilmesi gerek bir muamele olarak söylenmiş ve bir gazetede ilân hissesinin yalnız o gazetede çalışanlara değil, bir teklife göre o mntakada, diğer bir teklife göre bütün mntakalarda çalışan birlik mensuplarına birlikçe alınıp dağıtılması ileriye sürülmüştür.

Buna mukabil gazete sahipleri resmî ilâna yüzde yüz zam istenildiği ve bu talep hükûmete arzedilirken yüzde yüz zam yapılırsa yarısı malzeme fiyatlarındaki yükselişe karşılık tutularak yarısı da müstahdemlere verileceğinin ifade edildiğini, ancak hükûmet ilânlara yüzde yüz değil, yüzde elli zam ettiği için Birliğin Merkez Heyeti tarafından İstanbul'a gönderilen iki azanın dahi birlik namına tasvibiyle yine aynı anlaşma yolu ile müessesede çalıştırdıkları insanların ücretlerinde müessesese ahengi yalnız bir taraf lehine bozmak, o müesseseyi idare edenlerin kabul edebileceği bir mes'ûliyet olmadıktan başka bunu her müstahdemin ihtiyacına ve hizmetine göre ayırmak ve kendi müesseselerinin kazancı olan bir para miktarı kadar yardımın doğrudan doğruya sayılan şartlar dairesinde kendi müstahdemlerine kendi elleriyle vermeği tercih etmek mevkiinde bulunduklarını anlatmıştır, bununla beraber yardımı tevzi hususunda Birliğin yardım sandığını tavassut ettiren müesseseler olduğunu da zikretmişlerdir.

Resmî ilânlardaki bu son zammın doğrudan doğruya Birliğe çalışanlarımız için yapılmış bir yardım olduğu telâkkisine dayanan birinci noktai nazarı bu zammın asli gibi bundan ilân ücretleri kendi mülkiyetlerine dahil olan bir hak ve bundan ötesinin de bittabi kendilerine ait bir tasarruf mevzuu olmak noktasına istinat eden ikinci noktai nazarla telif mümkün olmamış ve bu husus kongrenin hakemliğine arz etmek teklifine karşı gazete sahiplerinin mülkiyetinden bir hakkın bir riza veya bir kanun olmaksızın bir kongre ekseriyetiyle çalışanlara nakli demek olan böyle bir teklifin ne komisyonda ne kongrede bahismevzuu olması

- Türk Basın Birliğinin Basında Çalışanların Sorunlarına İlişkin Raporu

Kaynak: Başbakanlık Cumhuriyet Arşivleri, Yer No: 85.561..6.Fon Kodu: 30..10.0.0 Dosya: 85296 Sayı : - Tarih: 21.01.1944.

na birlik kanununun dahi müsait olmadığı ve merkez heyeti namına yapılan temasın bir taraflı kaldığı söylendiğine göre bugünkü şekliyle yarıdım kesilmeksizin bu temasın iki taraflı hale getirilerek müzakerenin yeniden açılması hususundaki teklif esasen asgarî hadler yolunda bir anlaşma takibi yukarda kararlaştırıldığı gibi gazetelerin fiyatları arttırıldıktan sonra hasıl olan vaziyete göre çalıştırdıkları arkadaşların gayri müsait vaziyetleriyle alâkalarını genişletmeleri temennisiyle birlikte ekseriyetle kabul olunmuştur.

CİHAT BABA'NIN TAKRİRİ

"Çalışanlarla çalıştıranlar arasında bir anlaşma zeminini bulmak ve çalışanların acil ihtiyaçlarını temin etmek üzere iki taraf mümessillerinin iştirakiyle ve hükûmetin hekemliği altında toplanmasını, hükûmet bu hakemliği kabul etmediği takdirde müzakerelere bir bitaraf müşahit göndermesini ve bu hususun kongre tarafından hükûmete teklif edilmesini rica ederim"

Aslı gibidir.

26.1.1944

[Signature]

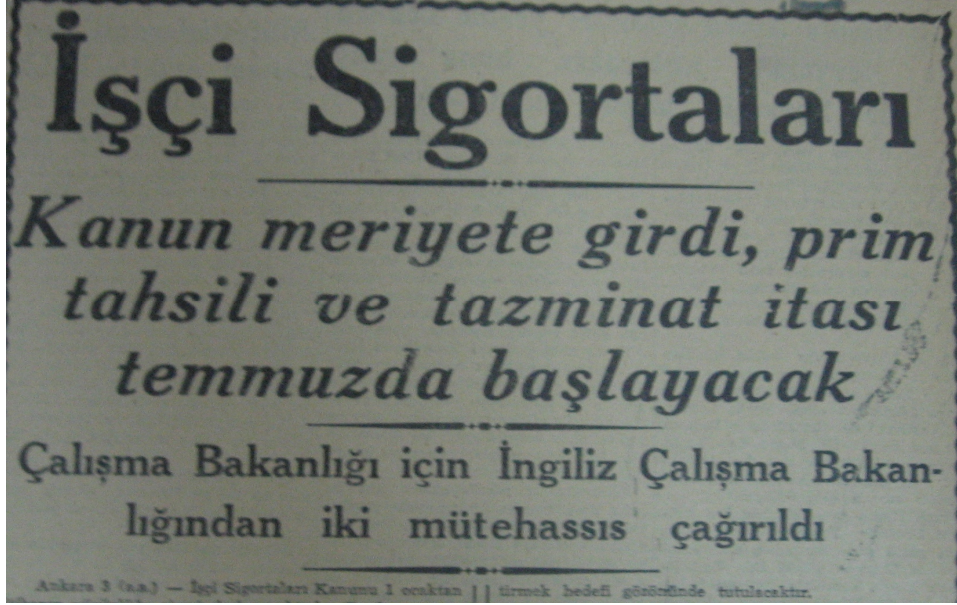
030	10			85	561	6

5

- Türk Basın Birliğinin Basında Çalışanların Sorunlarına İlişkin Raporu

Kaynak: Başbakanlık Cumhuriyet Arşivleri, Yer No: 85.561..6.Fon Kodu: 30..10.0.0 Dosya: 85296 Sayı : - Tarih: 21.01.1944.

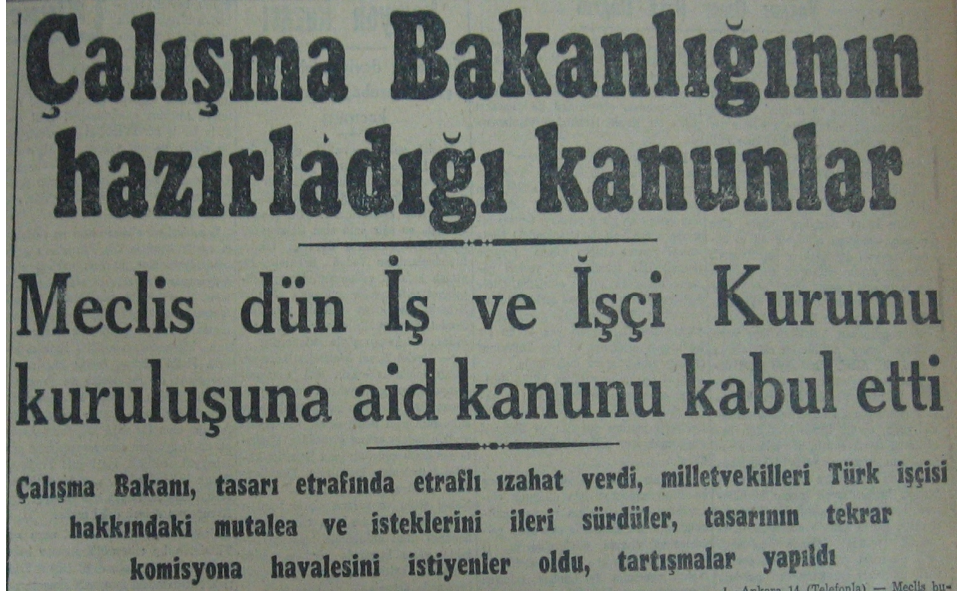
Ek: 47.

- İşçi Sigortaları Kanunu

Kaynak: Cumhuriyet Gazetesi, 4 Ocak 1946

Ek: 48.

- İkinci Dünya Savaşının ardından çalışma hayatına yönelik sosyal politikalara hız verildi

Kaynak: Cumhuriyet Gazetesi, 15 Ocak 1946

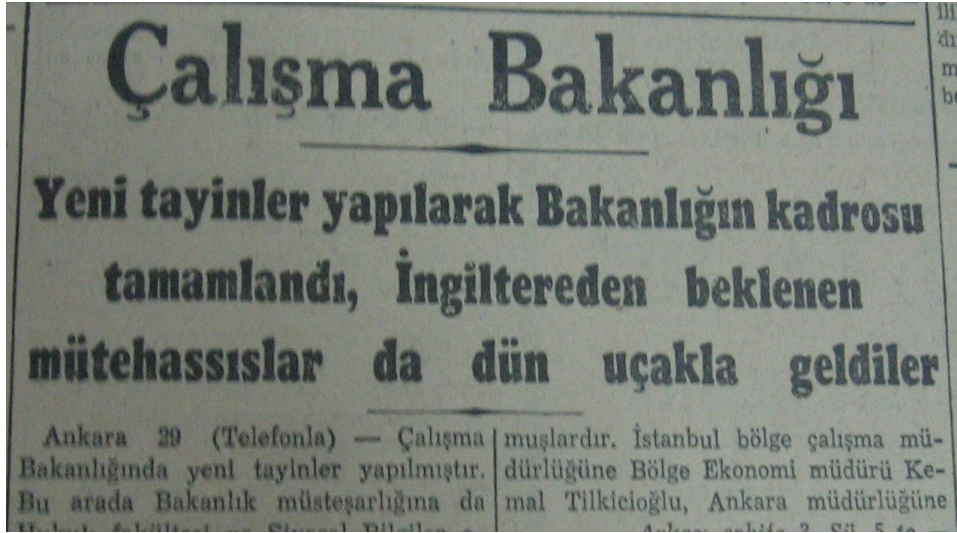
Ek: 49.

- İkinci Dünya Savaşı'nın ardından ülkenin en güçlü kuruluşları Etibank ve Sümerbanktı.

Kaynak: Cumhuriyet Gazetesi, 29 Ocak 1946

Ek: 50.

- Çalışma hayatına yönelik kurumların düzenlenmesinde yabancı uzmanlardan yararlanılmaktaydı.

Kaynak: Cumhuriyet Gazetesi, 30 Ocak 1946

İngilterede bir kömür ocağının methali ve işçiler

İngilterenin bütün kömür ocakları devletleştirildi

Avam Kamarası muhafazakârların muhalefetine rağmen tasarımı ezici bir çoğunlukla kabul etti

Londra 31 (A.P.) — Bütün maden kömürü ocaklarını ve sanayiini devletleştiren kanun tasarısı, dün akşam Avam Kamarasında ezici bir çoğunlukla kabul edilmiştir.

Tasarı, devletleştirmeyi bertaraf etmek isteyen muhafazakârlar tarafından verilen tavrın, 182 oya karşı 359 oyla reddedilmesi üzerine ikinci ve kesin

müzakere neticesinde kabul olunmuştur.

Tasarının kabulü işçi sayıların alkışlarıyla selâmlanmıştır. Komünist sayılarından Willie Gallacher muzaferane bir eda ile «Gördünüz mü kömür ocakları şimdi kime kaldı?» diye bağırıştır.

— Arkası sahife 3. Sül. 4 te —

- Sanayileşmiş ülkeler İkinci Dünya Savaşı'nın verdiği zararlardan çıkış yolunu devletçilik politikalarda aramaktaydı

Kaynak: Cumhuriyet Gazetesi, 1 Şubat 1946

Ek: 52.

- İktisadi yapı yavaş yavaş düzelme sürecine girmekteydi.

Kaynak: Cumhuriyet Gazetesi, 9 Şubat 1946

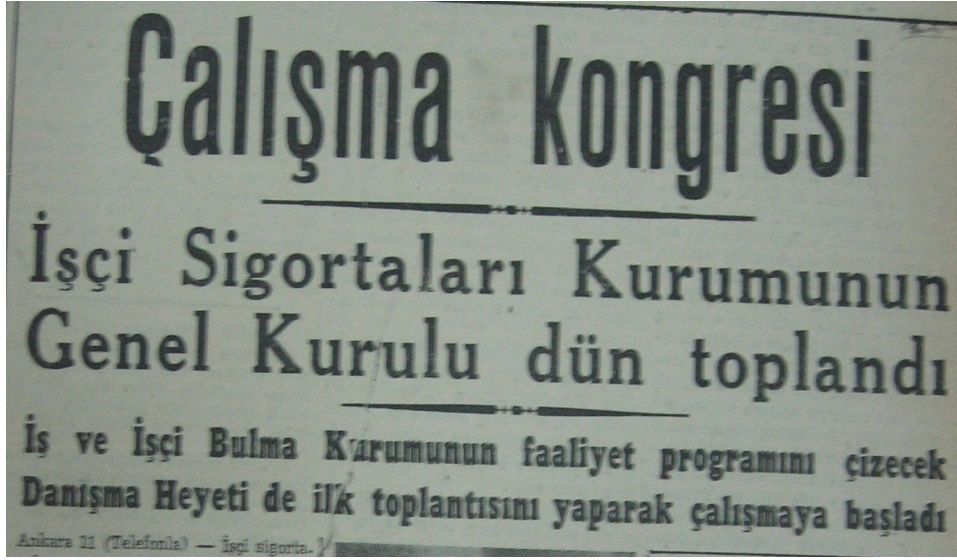
Ek: 53.

- Devletçilik 1946 yılında ardından tekrar hükümetin gündemindeydi.

Kaynak: Cumhuriyet Gazetesi, 13 Şubat 1946

Ek: 54.

- Çalışma hayatına yönelik çalışmalar 1946 yılında yoğunlaşmıştı.

Kaynak: Cumhuriyet Gazetesi, 12 Mart 1946

Ek: 55.

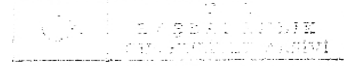
- İşçi Sigortaları Kanunu çalışma hayatını etkileyen önemli kanunlar arasındaydı.

Kaynak: Cumhuriyet Gazetesi, 2 Temmuz 1946.

Ek: 56.

T. C.
BAŞBAKANLIK
MUAMELÂT UMUM MÜDÜRLÜĞÜ
Kararlar Müdürlüğü
Karar sayısı
8
6429

KARAR

19/9/1947 tarihli ve 3/4692 sayılı karara ektir.

Polonya uyruğu uzman Jan Stanko'nun Sümerbank Genel Müdürlüğü Etüt ve Tesis işleri müdürlüğünde 1032,20 lira aylık ücretle 1/9/1947 tarihinden itibaren bir yıl daha çalıştırılmasına izin verilmesi; Ekonomi Bakanlığının 25/8/1947 tarihli ve 4/6534 sayılı yazısıyla yapılan teklifi üzerine, 2007 sayılı kanunun 2 inci maddesinin (B) fıkrasına ve 3659 sayılı kanunun 9 uncu maddesine göre, Bakanlar Kurulunca 22/9/1947 tarihinde kararlaştırılmıştır.

CUMHURBAŞKANI

İsmet İnönü

Başbakan <i>İsmet İnönü</i>	Devlet Bakanı Baş. Yardımcısı <i>İsmet İnönü</i>	Devlet Bakanı <i>İsmet İnönü</i>	Adalet Bakanı <i>İsmet İnönü</i>	Millî Savunma Bakanı <i>İsmet İnönü</i>
İçişleri Bakanı <i>İsmet İnönü</i>	Değişleri Bakanı <i>İsmet İnönü</i>	Maliye Bakanı <i>İsmet İnönü</i>	Millî Eğitim Bakanı <i>İsmet İnönü</i>	
Bayındırlık Bakanı <i>İsmet İnönü</i>	Ekonomi Bakanı <i>İsmet İnönü</i>	Sa. ve So. Y. Bakanı <i>İsmet İnönü</i>	Gümrük ve Tekel Bakanı <i>İsmet İnönü</i>	
Tarım Bakanı <i>İsmet İnönü</i>	Ulaştırma Bakanı <i>İsmet İnönü</i>	Ticaret Bakanı <i>İsmet İnönü</i>	Çalışma Bakanı <i>İsmet İnönü</i>	

030 18 01 114 63 8

- Devlet işletmeleri için yabancı uzmanlar yüksek maaşlarla çalıştırılmaktaydı.

Kaynak: Başbakanlık Cumhuriyet Arşivleri, Yer No: 114.63..8. Fon Kodu: 30..18.1.2 Dosya: 27-16 Sayı : 3/6429 Tarih: 22.09.1947.

Ek: 57.

T. C.
BAŞBAKANLIK
MUAMELÂT UMUM MÜDÜRLÜĞÜ
Kararlar Müdürlüğü
Karar sayısı
5

6577

KARAR

Sümerbank Teknik Genel Müdür Yardımcısı Bülent Büktaş'ın aylığının, şahsına munhasır olmak üzere, 875 lira olarak tesbiti, Ekonomi Bakanlığının 16/10/1947 tarihli ve 4/8073 sayılı yazısıyla yapılan teklifi üzerine, 3659 sayılı kanunun 3 üncü maddesine göre, Bakanlar Kurulunun 23/10/1947 tarihli toplantısında kararlaştırılmıştır.

CUMHURBAŞKANI

İsmet İnönü

Başbakan *İsmet İnönü* Devlet Bakanı Baş. Yardımcısı *Barış* Devlet Bakanı *Ali Rıza* Adalet Bakanı *Ali Rıza* Milli Savunma Bakanı *Ali Rıza*
İçişleri Bakanı *Ali Rıza* Dışişleri Bakanı *Ali Rıza* Maliye Bakanı *Ali Rıza* Milli Eğitim Bakanı *Ali Rıza*
Bâyındırlık Bakanı *Ali Rıza* Ekonomi Bakanı *Ali Rıza* Sa. ve So. Y. Bakanı *Ali Rıza* Gümrük ve Tekel Bakanı *Ali Rıza*
Tarım Bakanı *Ali Rıza* Ulaştırma Bakanı *Ali Rıza* Ticaret Bakanı *Ali Rıza* Çalışma Bakanı *Ali Rıza*

030	18	01		115	70	16

- Genel müdür yardımcısı maaşı, yabancı uzmana göre daha düşük düzeydeydi.

Kaynak: Başbakanlık Cumhuriyet Arşivleri, Yer No: 115.70..16. Fon Kodu: 30..18.1.2 Dosya: 24-34 Sayı : 3/6577 Tarih: 23.10.1947.

KARAR

BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞİVİ

CUMHURBAŞKANI

Başbakan
 Devlet Bakanı
 Başlı Yardımcısı
 İçişleri Bakanı
 Dışişleri Bakanı
 Maliye Bakanı
 Millî Eğitim Bakanı
 Bayındırlık Bakanı
 Ekonomi Bakanı
 Sa. ve So. Y. Bakanı
 Gümrük ve Tekel Bakanı
 Tarım Bakanı
 Ulaştırma Bakanı
 Ticaret Bakanı
 Çalışma Bakanı

089 18 01 02 116 25 18

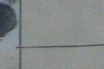
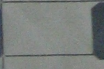
- İşletmelerdeki üretimin durmaması için çalışanların askerlik teciline önem verilmekteydi.

Kaynak: Başbakanlık Cumhuriyet Arşivleri, Yer No: 116.29..18. Fon Kodu: 30..18.1.2 Dosya: 10-350 Sayı : 3/7386 Tarih: 05.05.1948.

Ek: 58.

DEVLET İŞLETMELERİ									
Gelen					YEVMI MUHA				
Geliş tarih	Sıra numarası	Geliş yeri	Tarih	Numarası	HULASASI	Merbutatı			
447	13553	ST. ves.	17.5.941		Abdül Zülfikar				
448	21186	vekm.	17.5.941		Salim Hacıoğlu				
449	26408	ST. Baka	17.5.941		Karagözü Şinasi				
450	14003	II. mude	20.6.941		Mustafa Karadil				
451	26416	vekm.	20.6.941		Kemal Karlı				

BERE DEFTERİ									
Giden									
Yer	Tarih	HULASASI	Tarih	Portre	Sıra	Portre			
		Şinasi: Rabih	321						
		Şinasi: Salim	929						
		Şinasi: İsmail	131						
		Karagözü: Şinasi	274						
		Karagözü: Şinasi	286						
		Şinasi: Karim	329						
		Şinasi: Şinasi	938						
		Şinasi: Şinasi	939						
		Şinasi: Şinasi	943						
		Şinasi: Fatma	302						
		Şinasi: İsmail	327						
		Şinasi: Şinasi	333						
		Şinasi: Hatice	319						
		Şinasi: İsmail	306						
		Şinasi: Şinasi	949						
		Şinasi: Şinasi	931						

- Devlet işletmeleri ile “Amele” kavramı da değişti. “Amele”, Osmanlı Devleti Dönemi’nde Türk ve Müslüman Çalışanlara verilen genel isimdi. (Genelde Aşağılamak İçin Kullanılırdı) Devlet işletmelerinde bu terim geçici ve mesleği olmayan çalışanlara verilen isim halini aldı.

Kaynak: TCDD 3. Bölge Müzesi

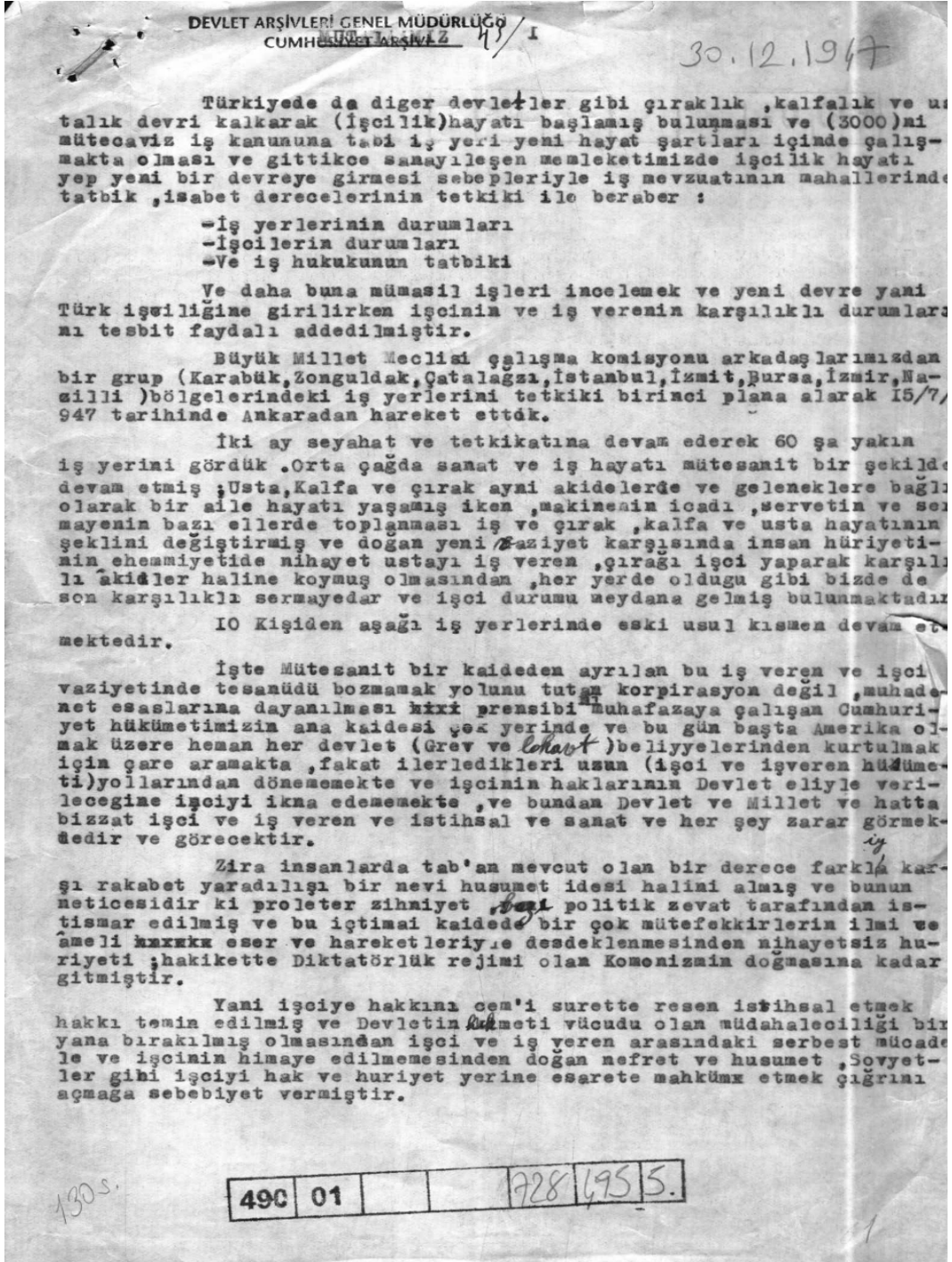

300

300

- 1947 Yılı, TBMM Çalışma Raporu

Kaynak: Başbakanlık Cumhuriyet Arşivleri, Yer No: 728.495..5. Fon Kodu: 490..1.0.0 Dosya: 4.BÜRO Sayı : - Tarih: 30.12.1947., s.1.

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

O halde :Devletimizin ve rejimimizin kabul ettiği ve Devlet müdahaleciligi,işçi ve iş veren hayatında ,eski tecrübeler ve eski tesanüde dayanarak ,iki tarafı idare olduğuna göre ,bu şekli idarede istikbal içinde çok hassas durumda olmak lâzım ve alınacak tedbirler de de titizlenmek icabeder. Zira Türk işçisini her iş yerinde ,her iş vaktinde ,her türlü durumlarda tetkik ettik ve Türk işçisini eski çığ ustalık ,çıraklık devrindeki hayatından çok fena vaziyette bulduk

Evvelce çırığın ve ustasının ,efendisinin şahsına hürmeti, onlarda insanlık gururu uyandırır ve bu zevatta uşak yerinde olan çırakına merhamet eder ve bu uşak benimdir diyerek onun üstünü başını , (yani keyfini) yiyip içeceğini (yani yeyimini) çocuksa okuluna ,gençse gülüp eğlenmek için Millî oyunlara gitmesini ,yaşlı ise çoluk çocuğuna kendisiyle beraber alıp tatil günleri kırlara götürmeyi ,bu işçinin ailesine ,çoluk çocuğuna hediye ve bahiye yollamayı bir vazife ve gelenek ve Türk vatandaşlığı borcu telakki ederek bu ve buna mümasil iktimai yardımlar yapar ,doğumuna,ölümüne,hastalığına ve her türlü felaketine koşardı.Halen de esnafta ve küçük sanat erbabında bu kısmen görülmekte isede artık çıraklar işçi telakki edilmesi ve işçiye bağlı başına(cem'i hak)hak tanınması sebebiyle bu sanat erbabında zaman ıyca bu tesanüdi kaideden ayrılmış ve işçisini vatandaş ve Türk kardeş ruhiyatından harica bırakarak daha doğrusu insanlığı bir yana bırakarak şahsi menfaati için çalıştırmaya,azami kar almaya koyulmuştur.

İşte böyle insani,hissi,millî,vicdani ve ananevi duygulara dayanan karşılıklı çalışma hayatı bu gün bu hislerden ,kaidelerden ayrı ,insanlık,milliyetçilik hisleri dışında ve gayri vicdani de-necek kadar maddi düşüncelere dayanmış ve bilhassa (himaye)-acımak-kalmamış,her sahada x işçi mustarip ve müteessir vaziyete düşmüştür.

Evet :Artık işçiye yukarıda söylediğimiz yardımlar yok .Zira işçi nihayet kuvvetini ,kollarını,mesaisini satan bir metağ halini almış ,bunda hakkı yalnız ve yalnız ücretini almak olmuştur.

Halbuki işçi bizatihi metağ değildir.işçi ,Türk işçisi hayatını vatanına ,onun âli menfaatlarına her milletten ziyade vakfetmiş ,tarâhin seçilmiş evladıdır.

Onun okşandığı ,sevildiği ,hakkı verildiği ~~akt~~ ve avretti ve-rilip korunduğu zaman bulutlara şahlandığı zamanlar pek çok hatta pek yakındır.

Bu gün bu işçiyi şahikalardan ~~ışkıran~~ bir insan değil ,me-lûl,mahsun ,zaif ,çiliz fakat ümidini hiç bir zaman kesmiye ve Dev-letine,milletine kat'iiyen bağlı ve imanı olan ,munis bir arslan gi-bi intizarda olduğunu ve Devletin ilk fırsatta derhal imdadına yeti-geceğine inanan bir varlık halinde gördük.

Şöyle karşılaştıralım:

İş veren veya vekili ile işçi arasındaki münasebeti,usta ve patron ile çırak arasındaki münasebetle karşılaştıırırsak :Bu uşak ~~benimdir~~ Bu işçiden ~~benimdir~~ Uşakla elbise yapayım işçiye elbise yapay-ım,uşağın rengi uşak (evine karşı) iyiyim ~~benim~~ işçiye (zaif)hiç olmazsa iyi randuman vermeyi diyerek iyi gıda ,uşağına ço-cuk biraz okuyup yazmak öğreysin -işçimizin tahsil çağı var okuma saatında gitsin,Uşağına genç oyun oynasın ,işçim genç eğlenmek hakkı var-gibi ufak bir düşünce iş verende görülmemekte ,hakiketen beğenil-meyen mazi ,işçiyi hasretle oaktırmaktadır.

Henüz tam manasiyle kapitalist bir millet ve devlet vasfını almayan memleketimizde ,işçilik böylece eski tarihten ayrılırken iyi vasıfları birden bire bırakan bir devreye girmiştir.

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

İşçi ; evvelce böyle yardımlar görürken birde mesleki yetişme ve sanat sahibi olmak merakıyla kalfa, işçi yetişir idi. Gayesi bu idi. Ustası , patronu onu yetiştirmek için evvela sanata , yaşına , işine , gücüne ve kabiliyetine göre ücret vererek sıhhatini ve ailesine yardımını sağlardı. Halbuki yeni devreye giren işçilik , iş veren hayatında hiç bir yerden ciddi ve devamlı kurs açılarak mutahassıs işçi yetiştirmek için tetbir alınmamış ve hatta sanayi ve maden ocakları işlerinde cari ve hıfzıhıhha kanuniyle 100 işçiden fazla olan yerlerde kurs açılması mecburiyeti olduğu ve Çalışma Bakanlığı beş senelik programında ve nutuklarda bu hususa ehemmiyet verileceği yazıldığı ve söylenildiği halde bu ciheti düşünülmemiş , işçilik ve işçiyi ilerletmek ve meslek haline getirilmek şöyle dursun istismar mevzuu haline getirilmişti.

Hiç bir yerde (Karabük Müstesna) bu tesisi görmedik. Ve binaenaleyh eski , sanatkâr yetiştirerek amacı ve işideki tesanüt tekemmül etmemiş , bilakis ölümüştür.

Uсталık ; iyi kalfa yetiştirmek için çıraklık devresinde bir tecrübe ile başlar ve zamanına , mesaisine , muvaffakiyetine hulusa işçinin vasfına göre ücretini artırır. Ücret ; küçükten yetişen ve yetiştirilen vatandaşın yaşına göre değişir ve çocuk , kâhil , evli , çocuklu ve yaşlı olmasına göre daima o işçinin yaşamak ve başkasını yaşatmak hakkını ve borcunu gözönüne alarak tayin edilirdi.

Şu halde iştimaiyatolarında dediği gibi işçi vatandaş ; yalnız kendi hayatını değil cemiyetin kendisine vazife verdiği aile efradında yaşatmak mecburiyetindedir. Binaenaleyh çalışmasında , alacağı ücretlerde mesaisine göre ücret takdirinde devlet ve cemiyet xın bunu gözönünde tutmak icabeder. Buna nazaran cemiyet , devlet işçinin :

1-Hayatını

2-Amortismanını işten temin etmesi lâzımdır.

Netekim eski çıraklık devrinde aile durumuna göre geçim maddesi ücreti tayin ve yardım yapıları. Ve hayat şartlarına bakılırdı.

Halbuki biz bunun bu gün tekemmül etmiş şeklini değil , pek acıklı aksi vaziyetini gördük. Şöyleki :

Yukarıda söylediğimiz gibi henüz himaye ve muhtaç olan işçiyi (ve esasen devletçilik iycabı ve devletin mahallat teşkilatı gayesi olarak , müdahaleciliğin vasfı aslısı hakkına erişirmek ve hayat şartları dairesinde) korumak ödeviyle mükellef olması itibariyle ücreti maddesi lâzım iken bunda bir ihmal görülmüştür. Netekim askari ücret tarifesi yapılmak şöyle dursun iktisadi devlet teşekküllerinde bile vahdet görülememiştir. Netekim Devlet iktisadi teşekküllerinin bazısında yövmiye (180) kuruşla başlamakta ve bazısında saat üzerinden ve (19) kuruşla başlamakta , hususi iş yerlerinde patronların takdirlerine , merhasmetlerine bağlı kalmakta , ve birde istihsalî fazlalastırmak amacıyla bazı yerlerde teşvikkâr , ve bazı yerlerde tehditkâr ve zamanın pahallılığı , kıtlığı ve geçim maddelerinin az bulunması ve işçi akınları karşısında fiyat birliği yapılmak gibi hareketlerle serbest serbest işçiden faydalanılmakta ve primler meselesi akortsuz ve keyfi olarak tatbik edildiği gibi işçinin vasıfları hiç aranmamakta , yalnız ve yalnız (işçinin zarureti) karşısında kendisine para ve ücret verilmekte ve bunlar hiç bir yere mazbut , muntazam , kontrollü bir usula tabi tutulmamakta ve mahallerinin iş veren veya vekillerinin heman arzu ve keyflerine terk edilmekte ve mevzuat noksanlığı ile beraber idare eden ellerde Türk işçisini , Türk gücünü ilerletmek için sanatın inkişafında acil olacak Türk enerjisini sıhhat ve varlığını ve her şeyin kökü bu varlık olduğunun unutmakta ve fakat Türk işçisinin herşeyi görmekte olduğunun farkına bile varılmamaktadır.

Kaynak: Başbakanlık Cumhuriyet Arşivleri, Yer No: 728.495..5. Fon Kodu: 490..1.0.0 Dosya: 4.BÜRO Sayı : - Tarih: 30.12.1947., s.3.

46/4
DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

Türk işçisinin şahsi hayatını idare edecek kadar bile ücret verilmemektedir. Halbuki biz bunların çoluk çocuğunu, bütün gücünü eski usulun mütakamili olarak düşünmeğe mecbuzuz. Onlar bizden tek birşe istiyorlar: Türk köle olmaz bize iyi muamele yapın, Türk aç kalmaz. Emeğimiz mukabili çoluk çocuğumuza kuru ekmek parası verin. Çocuklarımızın yetişmesi, okuması, efendi milletin çocukları olduğunun isbatı için istikballerini temin edecek yardım tesisatı, sosyal sigorta ve emeklilik kanunları yapın.

Bize tatlı dille konuşun. Biz bu yurdu idare eden büyüklerimize ve ulularımıza daima hürmetkâr kalırız diyorlar.

Halbuki bakınız: Yarım Milyona yakın işçisi olan Türkiyemizin bir işçisinin (5-15) yaş arasında üç çocuğu, bir ailesi ve birerde annesi ve babasını ele alırsak bunların yövmiye masrafları en kısa hesapla (5) liraya varır. Bu günkü hayatın pahalılığı içinde Erkeği, Kadını, gelişse bile bu parayı bulamaz. Zira gerek Devlet teşekküllerinde ve gerek hususi yerlerde ücret yövmiye iki liradan azami 6-7 liraya kadardır. Bu 6-7 lira alanlar ise 10 nu geçmez, 0 halde beşyüzbin işçide 50 bân kişi bu parayı alıyor demektir.

Bu para yalnız 10 lıyecek kadar olan ekmek getirir, medeni ihtiyaç ise bir yana. Bu gün Amerikada yövmiye 8 dolar ücret alan işçiler, bizim memleketimizdeki pahalılıkla karşı karşıya değildir.

İşçi ne konforlu ev, ne kütüphane ve radyo istiyor. Yalnız aç kalmamak için tetbir istiyor. İktisadi devlet teşekküllerinde bile işçi ücreti (asgari temel itibarıyla) gayri memnun olduğu gibi terfiden de, terfiden de gayri memnundur. Çünkü ücret yövmiye bir birini tutmadığı gibi derece ve sınıf tefrikinden ve paranın itası şekline de her yere göre indi kalmaktadır.

İşçi iş veren veya vekillerinin takdirine kalan bîr işte başlarındaki efendilerin arzu, irade ve ihtiyarlarına boyun eğmek ve bir lokma pahasına izzeti nefisini, vakarını, benliğini feda etmek ve nihayet her şeye mütevekkilâne boyun eğmek zaruretinde kalmaktadır.

Halbuki bu durum Türk seciyesine, yaradılışına uymaz. Türk doğru ve dik (yani dürüst) efendidir. O; vazifesini bilir. Yapar karşısında kendi hakkını rıca ile boyun eğmekle değil efendice ve mertce almak ister.

İşte böyle vakur Türk işçisi işletmelerde yer bulamamakta hatta kovulmaktadır. Kovulmayanlar için için yanarak büyük bir infialle ve ekmek korkusu ile boyun bükmekte, lakin içinde volkan taşımaktadır.

Biz bunları görürek, libanî hallerinden anladık. Teskin ettik. Fakat sükun şüphesizki tetbir alınmazsa muvakkat olacaktır. Bilhassa ~~gürükleyen yabancı~~ bir ideoloji olursa .....

Bu sebepten işçi ücretlerinin hayat ve işçi hayatı standartlarına acilen uydurulması, terfi ve terfih işlerinin derhal salim ve işçinin iştirak edeceği heyetlerle yaptırılması (Millî Sandıkları) n bünyemize uygun olarak kurulmasında hassasiyet gösterilmesi, bunlardan korkmak değil faydalı olacaklarına ve yarın daha kötü sonuçlarla karşılaşmamak için şimdiden ateşin ve dumanın çıkacağı baca ve borunun teminiyle patlama tehlikesinin önlenmesi millî menfaatlarımızın ve güzel Cumhuriyet rejimimizin icaplarındanadır.

Hususi iş yerleri üzerinde durmak istemiyoruz. Zira o iş yerlerindeki faciaları biz burada ~~temir~~ edemeyeceğiz.

Tasvir

4

Kaynak: Başbakanlık Cumhuriyet Arşivleri, Yer No: 728.495..5. Fon Kodu: 490..1.0.0 Dosya: 4.BÜRO Sayı : - Tarih: 30.12.1947., s.4.

47/5

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

Bu hususi iş yerleri birer facia yerleridir. İyiside varsada azdır. Oralarda yalnız işveren hakimdir. Menfaat hırsı yürümekte ve maalesef işçiyi derdiyle baş başa bırakmış bulunmaktadır.

Devlet iktisadi teşekküllerinde ; işçinin ücretini birleştirilmeyen, teşkilat ve hususi teşebbüslerin ne halde olduğunun ve bu yerlerdeki Türk işçisinin ne olduğunun şüphesiz farkında bile değildir. Bu iki işçeri müstesna ; bütün hususi teşebbüs iş yerlerinde Türk işçisi köle muamelesi görmektedir.

Bizleri gören bu işçiler bizlerle temastan kaçmışlardır. Sevdalarına cevap vermemek değil ,yanlarına gelirlerse derhal atılacaklarına inanarak ve haklı olarak bizim onların yanlarına varmaklarımızdan mustarip olmuşlardır. Bu iş yerlerinde (8-10) yaşlarında çocuklar doludur. Ücretleri patronun insafına ve merhametine kalmıştır. Çırlı çıplak ,yalınayak ,kışın titreyerek ,yazın yanan bu Türk çocuklarının Hamisi ,bu gün yalnız Tanrı kalmıştır.

Menfaat dünyasında ,vicdanları balçıkla sıvanmış bazı işverenler ,cılız ve soluk benizli ,dermansız ve mecalsız işine sıkı sıkıya sarılmış ,bir lokma ekmeğin orada bulabileceğine inanmış ,eydeki çocuklarının kendisini ,buradan götüreceği ekmeğin için beklediğini bilen bu kahraman Türk yavruları kimsesiz ve atırk .

Saatte (10)kuruşla başlayan ücret e günde 8 saat çalışarak ocağın yerinde ne bilelim 14 saat çalışarak aynı ücreti alan ve nihayet (20-30) lira arasında eline para geçen bu vatandaşlar ;köşe bucak ağlamakta ve dert dökecek yer bulamamaktadır.

Hususi iş verenler :bu işçilerimizi fazlaca müracaatlarına ve bilhassa senelerden beri devam eden yokluktan dolayı fakir düşen işçimizin bu yoksuzluk durumundan çok istifade etmekte çırlı çıplak ve yok pahasına ücretlerle bunları çalıştırmaktadırlar.

Size bir misal verelim:

Bir fabrikadaki muhaveremizi dercediyoruz.

Bir fabrikada tetkikatı yaptık. İş ve hatta doğu Anadoludan gelen levent boylu, pala bıyıklı, iri kemikli işçiler .Fakat renkleri çıçmış, karın ve kasık çekilmiş (muhakkak karınları aç) toprağında tesiriyle kül renginde gözleri üzgün ve süzgün, çalıştıkları vaziyetlerinden belli, işçiler mütemadi çalışıyorlardı. Ücretlerini sorduk. Günde (1,5-2,5) lira arasında ,tabii halleri harap.

Fabrika sahibi; devlet bizim gibi bir tesis yapacakmış dedi. Evet dedik. Güzel, lakin Devlet muayyen bir miktarda 250 liraya mal edecek. Ben 100 liraya mal ediyorum. Benden 150 liraya alacak kendisi maliyet fiyatı 250 den satacak dedi. Çok üzıldük. azap duyduk. Şöyle cevap verdik.

Siz ne vakit işe başladınız? Harpten evvel. Acı bir gülüşle: işte sen altı senede az bir para ile böyle milyonluk oldun. Tabii sebebini bilirsin. Deyince biraz rengi kızardı. (Çünkü sen bu himayesiz ~~tanrı~~ Türk vatandaşını , işçisini az ücretle badi havaya çalıştırıyorsun) sen 100 liraya mal ediyorsun. Devlet iktisadi teşekkülleride fazla masraf yapıyor. İhar düşünmemekle beraber tesislerinde lükse ve fazla memura gidiyor. İşçiyede bakamıyor. Tam randuman alamıyor. 250 liraya mal ediyor; Binaenaleyh sen biraz sola işçiye, Devlet biraz lüküsten kaçmak şartıyla sola işçiye ½ ve hakiki vaziyete geçince maliyetler (200) liraya varır. Dedik.

5

48/6
DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

Hususi iş yerlerinin bu fecaati ve işçinin bu yerlerde katliyyen korunmaması ve korunmaması elem vericidir.

Ücret ve prim veya barem mes'eleleri katliyyen hayat şartlarına uymayan bir şekildedir.

Tetkik gezisinden dönüştü çalışma Bakanlığı iş ve işçi bulma kurumu genel Müdürü bizimle beraber dolaşan Necati Topcoğlundan : İktisadi devlet teşekküllerinin (işçi ücret ,baremleri)nin bize verilmesini rica etmiştik. Maalesef böyle sabit baremleri olmadığını ve tevhit için alakalı bakanlıkların iş birliği düşündüğünü söylemekle ; Akortsuz bir iş hayatının devamını bir kat daha ticelli ettirdi.

İşçiye sosyal yardım değişimiz eski usuldaki çırağa, kalfaya yapılan senelik elbiseler yiyip içme yardımları gibi hususlar maalesef çok zayıf ve suistimallere meydan vermektedir. Netekim mahallerine ait tetkikatımızı havi yazılarımızda da işaret ettiğimiz veçhile yövmiye bir defa yemek verilen gerek iktisadi devlet teşekküllerinde , gerek binde bir hususi teşebbüslerde bu cihet bir angarye ve füzüli masraf telakki edilmektedir. İktisadi devlet teşekküllerindeki alt kademenin yemek ve ekmek işlerine dikkatsizliğinden işçiye kalori temin edilememekte ve diğer hususi iş yerlerinde ise bütübütün iş vere-ni hileye sepiştirmektedir. Şüphesiz çok yerler vermemektedir. Nihayet sosyal yardım olup mecburi olmamasından istifade etmektedir. Burada pek feci olan ve İstanbulun Kazlı çeşme bölgesindeki Değbağ hanelerinin iş yerlerine (7-8) iş yerinin birleşerek kurduğu bir (Aş evi) açıklığı ile ve açıklığı ile dercetmek pek yerinde olur.

Bu deri iş yerlerini gezdik. O gayri sıhhi ve gayri insani çalıştırmaları bir yana bırakalım. İşçiye yemek meselesini sordüğümüz da: pek müteessirane bir Rum iş veren ve bir Türk ustabaşı cevap verdiler: Bir Aş evi kurduk. Şurada deri *specileri* teşekkülümüz var. Orası aynı zamanda mahalle muntazıdır. Bu aş evinin başına eskiden nalbant bulunan (göstererek işte şu teneke borulu dükkan onundur.) Ali namında birisi tayin edildi. Bu adam aynı zamanda parti reisidir. İş idare etmeğe başladı. Biz işçi başına 42 kuruş veriyoruz. Fakat çok fena yemek veriyor. (600) kuruş işçinin yemeği bir kazanda yapılıyor. Bizim işçilerimiz bu yemeğe almıyor. Ve yiyemiyor. Zira değil 42 kuruşluk , 4 kuruşluk bile değil. İsterseniz görünüz dediler. Ve açık bir suistimal olduğunu söylediler. Gittik. İevhalar dizilmiş , girdik , tam yemek tevzii zamanı. Kazana baktık. Doktorun bağlı raporunda yazıldığı gibi bir keşşede bir patlıcan danesi yoktur. Bu magrur ve *müte* *kelbir* eli arkasında olan himayeli budur. Aliye : işçiler yemek almıyorlar mı? Neden dedik? Aynen alaylı bir tavurla (o işçiler pırzola yiyorlar , tenesizül etmiyorlar) demek suretiyle çok iğrenç ve tahrik edici sözle mukabele etti. Teessür hepimizi kapladı. Ortadaki eti , fasulyeyi tartmak için kantar istenildi. (Yazımızda çalışma müfettişide var. Arkadaşa cevaben kantara ne lüzum var , benim gözüm ne kadar olduğunu görüyor. Bizde kantar falan yoktur dediler. Ve dışarıya çıktık

Karşıma sarışın Kemâl Şahin isminde bir genç , ustabaşı. Ken disini takdim etti. Ve gözleri ıslak olarak (ben demokrat parti istanbul vilayet idare heyetinde haysiyet divanı azasıyım.) işte görürsünüz şu apartman şeklindeki bina bu aş evinin başındaki nalbant Ali-nindir. İki sene evvel şu teneke kapalı dükkanda nalbant idi. İki sene demem beri aş evinde ilerledi. Bu binayı yaptı. Nalbantlık yapmıyor. Yakında bir ev daha yapacakmış. Şu arseyi satın aldı. Biz bu adamın suistimalini çalışma bakanı Sadi İrmaga anlattık. Fakat arkası kuvvetli. Yine birşey olmadı. Dedi.

Kaynak: Başbakanlık Cumhuriyet Arşivleri, Yer No: 728.495..5. Fon Kodu: 490..1.0.0 Dosya: 4.BÜRO Sayı : - Tarih: 30.12.1947., s.6.

49/7
DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

Biz Türkün Al Bayrağını çamurdan kurtaram altı oka asi demokratlar değiliz. İşte o güzel remzi çigneyen bu adamlar için kuduk dedi. Ve tam asil bir Türk göçüğü ruhu ile oluru iysah etti. Maalesef o adam hala da yerinde imiş. Bunu çalışmanın genç müfettişide orada görmüştü.

İşte yemek kısımlarında bazısında ekmek ,bazısında yalnız yemek ,diger bir yerde finâk ,diger yerde de kuru üzüm gibi ne olduğu bellikolmayan ve kemiyet itibariyle katiyen kalori temin etmeyen ve işcinin işleme kuvvet ve kudretine medar olmaktan çok mazi uzak, aldatıcı mahiyette yapılan bir sosyal yardımdır.

Yukarıda bu sosyal yardımın böyle kötüye kullanıldığını arzetaştık. Halbuki işçi karnı doymazsa ne yapar. Hem iş veren işçiden ne bekler. Randumanlar bundan dolayı pek zayıf ve noksandır. Umumi formüle raptı yerinde olur.

İşçiye gıda böyle veriliyor görünmekte ve muhakkakki (ekserisi) aldatıcı olmakla beraber iş yerlerinin nevilere ,mekvi ve iş durumuna göre zamanında elbise, ayakkabı, maske, süt, eldiven verilmektedir. İşçimiz belki işinin ağırlığını , hayat müddeti üzerindeki tesirlerini ve yavaş yavaş farkına varmayarak zehirlendiğini göremekte ve bilecek durumda da bulunmamaktadır. Fakat bu işçi kim ?

Biz hususi iş yerlerini bir tarafa bırakıyoruz. Ekseriyeti teşkil eden bu yerler dırer elem ve istırap yerleri. Takin hiç olmazsa devlet teşekküllerimiz meşinlerindeki iş veren vekillerimiz örnek olmaları lazım.

Vatanın ne kadar yaralı , inkişaf alanında geri , merheme , tedaviye muhtaç olduğunu bu münevverlerimiz olsun düşünmeli .

Devlet iktisadi teşekkülleri bir devlet baba gibi ve onun vekili sıfatıyla ve bir aile reisi vasfını alarak işçi evlatları üzerinde kendi evlatları gibi hareket etmeli . Hafta aile içindeki okuyamayan , digerlerine nazaran aklı ve fikren geri olması hesabıyla kardeşleri yanında mahcup düştüğünden teselliye muhtaç evlatları gibi işçilerimizin durumlarına gözönüne almak ve onları okşamak , onları tabiatın nimetlerinden istifade için tesahüp etmeleri lazım. İşte böyle yaparak hususi iş yerlerine de örnek olmak icabeder. Halbuki sordüğümüz ve gördüğümüz iş yerlerinde rutubete , yüksek ısı , hava ceryanlarına , zehirli gazlara , zehirli sulara, toz ve topraga karşı bazı çürük eski püskü elbise vesaire verilmekle ve mevcut gösterilmekte isede işçilerin üzerinde görmedik. Diyecek kadar az kullanılmakta ve bu yüzden her türlü tehlikeler ve hastalıklar görülmektedir. Şu hale nazaran bir nevi sosyal yardım ve hakikette iş icabı verilecek malzeme verilmemektedir. Ve bazı yerlerde verildiği ve fakat işcinin kullanmadığı söylenmekte isede zararı anlatılarak vatandaş işçi bu cihettende iygaz edilmekte ve alıştırılmaktadır. Biz bunun için sıhhi kısmı yazmadan da şunu ilaveyi bir borç biliyoruz ki :

(Verem, zatülcem, zatürre, romatizme, solugan) gibi işin icabından , yerinden ve mahiyetinden doğan hastalıklarında işçi hastalığı meyanına alınması lüzumuna kanişs.

İşçiye verilen iş elbiselerinin konulacağı yerlerde birer torbaları vardır. Fakat bu torbalar birce daha fena neticeler veriyor. Çünkü işçi iş elbisesini giyeceği zaman , dış elbisesini soyunup bu torbaya koyuyor. İşten dönüştü ise o mülevves iş elbisesi konuyor. Bunu birde ateş karşısında ter dökerek berbat olmuş bir elbise ile maden ocaklarından sır sıplam çıkan bir işcinin ve yağcı veya gazcı bir vatandaşın iş elbisesi olarak düşünürsek bu hareketin ve tergibin bir yardım , bir eğlik değil , fenalık ve hastalık getirdiğini derhal anlamamız lazımdır.

Kaynak: Başbakanlık Cumhuriyet Arşivleri, Yer No: 728.495..5. Fon Kodu: 490..1.0.0 Dosya: 4.BÜRO Sayı : - Tarih: 30.12.1947., s.7.

50/8
DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

Bu sebeplerden :

Beton üzerinde yalınayak ,ateş karşısında terlemek ve ıslak elbiselerden zatülcemp gibi afetlerin için icabından olduğunun kabulü lazımdır.İşte o zaman bu arzettiklerimiz meslek hastalıkları olunca ,meslek hastası olmasın diyerek iş verenler sıkı tetbirler alacaklar ve iş yerleri bu hastalıklara meydan vermemek için tetbir almaya mecbur olacaklar ve vatandaşlarda korunmuş olacaklardır.

İş yerlerinde emniyet tetbirleri alınmamış olmasından nazarı dikkate celbedecek kadar kazalar vuku bulmaktadır.Devlet iktisadi teşekküllerinin yenilerinde bu cihetler fena degildir.Eskilerinde noksandır.Bununla beraber işçiye lâıkiyle anlatılamamaktadır.Hususi iş yerlerinde ise bir kağı müstesna katıyen kazaya karşı emniyet tetbiri yoktur.Hele sıhhi emniyet tetbiri var demek gūnahtır.İktisadi devlet teşekküllerinde bile temizleme,hazırlama ve havalandırma asıratör ,hava değıştirme ve tozları çekme aletleri layıkı ile kullanılmamakta ve muattal olanlarına bile tesadūf edilmiş bulunmakta ve fabrikalar toz duman ,elyaf tabakaları içinde yüzmektedir. Makinaların şakırtıları ,ateşin veya soğugun tesiri altında işçi tam sersem ve bitap düşmekte ve emniyet tetbirlerinin noksanlığı yüzünden işçi mustarip görünmektedir.

Mamafi işçinin ıstıraplarının başında ücret gelmektedir. Fakat ücretin tezyidi ve pırpıların verilmesindeki keyfi hareket bu ıstırapın üzerine tuz ,būber ekmektedir.Bunlarında üstünde işçi mümessillerinin ve işçinin işten çıkarılması hususunda iş veren veya vekillerinin kullandığı geniş ve hudutsuz selahiyetigūrūlmektedir.

3008 Sayılı kanun 13 ve müteakip maddeleri bazı kayıtlar koymuş isede tatbikatta bunun yeri yoktur.Bu gün işçi her an iş verenin (çık,gel)emirlerini beklemekte ve hazine bir tevekkülle boyun eğmektedir.

Biz bu ciheti iş mahkemeleri kurulmadan ve işçilerin durumlarını tesbit ve müdafaalarını kısa zamanda almak suretiyle tahkik ve bir karara (işçilerin dahil olacağı heyetle)bağlanmamakta,önce ve bilhassa işçi mümessillerinin ,iş verenin indi hareketleri kurtulacak formüllere bağlanmadan evvel önlenecğine ve işçinin içinde istikrar ,huzur ve sūkun içinde çalışabileceğine inanıyoruz.

Netekim Elimizdeki mektuplar ve mahallerinde dinledikleri,mize ve edindigimiz kanaata göre tahkiksiz,teftişsiz çıkarılanlar çok gūrūlmektedir.

İş yerlerini ve civarlarını ve işçinin sıhhi durumlarını inceledik.Her işte ve yerde olduğu gibi Devlet iktisadi teşekküllerinde de gerek bizzat çalışan yerler ve gerekse bekām işçilerin pavyonları ve hatta evli memur ve işçilerin ikamet ettikleri devlete ait yerlerde pek gayri memnun gūrmedik diyebiliriz.Yalnız yerlerin temizliğinde şahısların farklı tesirleri vardır.Hepsi aynı itınayı göstermemektedir. Bu hususda gerek doktorun bağı raporundaki izahat ve gerekse umumi raporlardaki izahat kafi gelebilir.

Hususi iş yerlerine gelince:Yine burada heman ilāve edelim ki 195 şinde hıfzıhıhha kaidelerine riayet hiç yoktur. Bu iş yerleri birer batakhanedir. (Pek az müstesnaları vardır)İşçinin sıhhi durumu yine iktisadi devlet teşekküllerinde biraz farklı olmak şartıyla heyeti umumiyesi itibariyle memnuniyet vermeyecek şekildedir. Çünkü havasını ,gıdasını alamıyan ,dimağı evindeki çoluk çocuğunun hayatıyla ,gıdası ile meşgul bulunan daima mahzun ve kederli bir şahsın sıhhatında iyilik gūrmek zordur.

8

Kaynak: Başbakanlık Cumhuriyet Arşivleri, Yer No: 728.495..5. Fon Kodu: 490..1.0.0 Dosya: 4.BÜRO Sayı : - Tarih: 30.12.1947., s.8.

51/9

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

Birde bunun üzerine çalışma saatleri gayri muayyen işler çeşitli, geyimleri gayri muntazam ve belki çalışmaları ibddâi durumda olan işcinin sıhhati iyidir. Diyebilmek biraz güçtür. Daha açık tabirle sıhhatları fenadır. İşçilerimizin büyük kısmı tesadüfi ve geçici işçidir. Bunun için iş yerlerinde gördüklerimizin zahiri görünüşleriyle işletmelerin verdikleri raporlar ve sıhhi defterlerindeki kayıtlar bizi tatmin etmemiştir. Ve etmemelidir. Şöyleki:

İşletmelerde ^{iş} işçi yoktur. İşçi bir eve sahip ve iş yerine ve işe bağlı kalan bir işçi olmamasından beş on kuruş kazanmak için ve nihayet birkaç gün geçtikten sonra bırakıp gitmiştir. Bu gelip giden ve sel gibi akan işçilerin o müddet zarfında hastalanıp hasta lanmadığını kayden bilmiyoruz. Fakat tahkikatla anlıyoruz ki ekserisi hasta gitmekte ve memleketinde ölmektedir. İşte en büyük ve geniş sanayi bölgemiz olan (Karabük-Çatalağzı-Zonguldak-Nazilli) havzası ve civar bölgelerdeki halkın durumu.

Filhakike elimizde mevcut mahalli hastahanelerinin kayıt raporlarına göre pek fazla hasta görülmemektedir. Lâkin bu işletmelerde geçici olarak gelen işçilerin memleketlerine döndüklerinde ekserisinin kurtulamıyarak öldükleri ve 400 kilometrelik bir sahayı kaplayan ^{hava} ~~hava~~ sanayi bölgesinin, güzel hava ve sularına rağmen insanların perişen ve sıhhatlarının bozuk ve simalarında derin bir yorgunluk müşahade edildiği anlaşılmakta ve görülmektedir. Bu mün-tıkada arazi ve geçim dar olduğundan müsait zamanlarda iş için ve iş yerlerine koşmakta fakat her nevi hastalıkları alarak dönmektedirler.

Her ne kadar karabük, Amasra, Zonguldak deniz kenarında birer dinlenme yeri ve pilâj gibi mahaller yapmışlarsada bunlardan karabükte bir kısım işçi ve ustaları işletmenin vesaiti ile giderek istifade edebilmekte, lâkin yeraltı işçileri denize girmek, hava tel dil etmek değil bu ^{hava} ~~hava~~ ve müşaşa ~~yardakkarşınax~~ yerlere karşıdan bakacak bir halde bile degillerdir.

Zonguldak yeraltı işçileri yeraltından çıkınca yerüstü tarrısına kavuştuklarından dua okumak ve ellerini yüzlerini sürebilmekle inşirah duyabilmektedirler.

Birde işçiler iş yerlerine alınırken mikro röntgenofotografi yapılarak ve tam bir muayeneye tabi tutularak alınmakta ve sıhhi durumları devamlı takip edilmekte ve daima iş yerinde bulunmakta degillerdir. Onun için hasta olan bir vatandaş ağır iş yerlerinde biraz çalışarak hastalığını ağırlaştırıp memleketine dönmekte ve artık fe-lah bulamamaktadır. Bu husus pek çoktur. Adeta o güzel sanayi merkezi hastalık ve ölüm saçan gizli yerler gibi olmuş demektir.

Diğer İstanbul ve başka gördüğümüz iş yerlerine gelince: Öralarında ve bilhassa hususi iş yerleri işçilerimizin, Türk enerjisinin imhası durakları gibi birşeylerdir. 1800 küsur hararet derecesi karşısında her türlü tahaffuz tetbirinden mahrum yüksek furun karşı-sındaki işçilerimiz, diğer sanayi işçilerimiz ve bilhassa, Seykoz Çel fabrikası ile beraber Hasköy Süleyman Büyük Yiğit Şişe imalethanesindeki işcinin sıhhi durumları yürekler acıdır. Hasköy şişe imalethanesinde çalışan işçilerin ve bilhassa okul talebesi küçük Türk yavru-larının (800) küsur hararet derecesi karşısındaki çırıl çıplak dö-kecek terleri kalmıyan ve kaburga kemikleri birer birer sayılacak kadar deri ve kemik ^{ve} ~~ve~~ düşen Türk işçisinin ne kadar himayesiz kaldığını görmek her türk için acıklıdır.

52/10
DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

Birde işçilerin sıhhi durumlarını devamlı takip için sıhhat nizamnamesinin 37 ve müteakip maddeleri hassasiyet göstermektedir. Fakat ne yazık ki ekseri iş verenlerle mutabık kalan doktorlarımız kanunun ve nizamnamelerin tatbiki değil (kanunun ve nizamnamelerin maddelerinin boşluklarından hukuk çıkararak) işçi ve istihsal aleyhine müthiş fenalıklar yapmaktadırlar. Arzettiğimiz gibi işçi işe alınırken güzel bir muayene ile sıhhatı ve hanki işe mütehammil olduğu tesbit edilmek şöyle dursun, böylece şüpheli giren bir vatandaş işçi artık ölüm haline gelmedikçe bir daha iş yerinin doktorunu görmemekte ve gördüğü zamanda kovulmakta ve birşeyleri yok denilmektedir.

İş yerlerinde esasen (Büyük işletmeler müstesna) doktor bulmak imkânı yoktur. Bir doktorun hususi ve resmi iş yerlerinde (8-10-15) gère kadar vazife aldığı ve hatta kontrol hakkı olan resmi hükümet, belediye ve hastahane etibbasına vazife alarak iş yerlerini bile uğramadıkları kat'i ve mutlaklıdır. Bazen iki üç günde bir uğrarlar. Bu keşmekeş bilhassa İstanbul ve İzmirde çok sayıya teessürdür. Bu yüzden hasta işçi muayene ve tedavi edilememekte fakat iş veren hıfzısıhha kanununa uygun muvazaalı doktor bulundurmakta, duvarda asılı bir ecza çantası göz boyamakta ve bir taraftanda kanunla göre bir ufak odacık ile bir yatak usulen gösterilmekte ve işte muvazaalı vaziyet işçiyi sıhhaten kemirmektedir. Yalnız bulunduğu ve mensup olduğu memlekete ve millete değil insaniyete hizmetini kurur ileri süren bu gibi doktorlarımızın hareketinden dolayı bu vicdanlı etibbamızda elem duyacağına ve yüksek bir meslek olan bu sınıf erbabının arkadaşlarının yaptıklarından hicap duycaklarına katiiyen eminiz.

Hatta bunu önlemek için sağlık ve Sosyal yardım Bakanlığının bir tamimi de vardır. Fakat....

Biz, site halinde olan Karabük ve Zonguldak'taki iş yerlerinde hastahaneler yapılmak suretiyle ve birde hastahanelere gidinceye kadar tedavisi yapılmak üzere her ünitede birer doktor ve seyyar sıhhat memurları görmekle memnun olduk. Ama orada bile bir bölgede (kısmi mahsusunu işaret ettik) yeraltına işe giren iki işçiyi sınısından hasta görerek derhal girerken baktık. A teği vardı. Sayın Dr. Şerif Korkut, doktoruna sevketti. Ve hasta çıktılar. Bu kadar sıhhi tetbir ve doktor fazlalığına rağmen oralarda bile dikkat edilmeyen işçi sıhhatı başka iş yerlerinden hiç bakılmadığına eminiz. Çünkü Gördük. İzmit ve Erekenin birleşerek bir hastahane yapmak tasavvurlarından memnun olduk. Ümit ederiz ki bu iş çabuk olur.

Bu acıklı durum bilhassa ~~bu mahallat mahallat~~ İstanbul'daki kendisini göstermekte olduğunu gördük. Ve tesbit ettik. Şöyleki:

1600 küsur iş yerinden belki 100 kadarı devlet iktisadi teşekküllerinin veya sermayesinin iştirakiyledir. Hazır doktorları vardır. Belki 15 kadar da hususi kişilerin (büyük olduklarından) mec-buri doktoru olacaktır. (Mahaza görmedik)

Doktorlu bu iş yerlerinden maada iş yerlerindeki kazalar iş yerindeki bir arkadaşının (cankurtaran gibi) pansumanıyla bağliyor. İş kazaları hakkında kanunda ilk tetbiri patroa alacaktır. Al-masa mes'ul olacaktır. Diye kayıt bulunmasından iş veren bu kazada işçiyi en yakın hastahaneye göndermek suretiyle vazifesini yaptığını kabul etmektedir. Ve doğrudur. Artık iş verenin mes'uliyeti madde-si bitmiştir. Mes'uliyeti manevi ise ancak varsa vicdanına bağlıdır.

Tesebbüsün
10

53/II
DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

İşçisini sonuna kadar takiple tedavi ettirir. (Ki bunu görmeli nasip olursa bahtiyarız) yoksa vazifesi tamamdır. (Ve ne tekimde-1992'ye böyle olduğu söylenmiştir) fakir, yaralı işçi ıstırap içinde umumi hastahanelerden birisinin intizar salonunda durur. *ya ister* Varsa bile yollar derler. (İşçinin tarifi-veçhile) *bir cürüm* zımnında yaralı veya herhalki hususi vizita parası verip gelen ve hastahaneye yatması vizita bitince *netice* lüzum görülen varsa o hastahaneye yatar. İşçi orada yer olmadığından başka hastahaneye gönderilir, kapu kapu dolaşır fakir ve yoksul Türk işçisi bir ıstırap içinde yer bulursa ne ala, bulamazsa ve evceğizide varsa oraya döner. Ya iyi olur ya ölür. Şüphesizki bu hakikettir ve acıdır. Böyle olmasının sebebi kazaya uğrayan işçinin sahibi ve mes'ulü kim olduğunun esaslıca tesbit edilmemesindendir. Yasagını savup, mes'uliyeti maddiyeden kurtulunca iş verene artık başka işçi arar. O işçi hastahanedan çıkınca esasen tekrar almaya mecbur degil. O işçi eli kolu kesilir, sakat kalır veya ölürse bundan işçinin tanrıya dua, ellerine açan aile ve yavruları matem zede olacak, tazminatıda işçi sigortası ödeyecek. İş verene ne lüzum.

İşçi sigortası idaresi ise :formalite yuvası - işçi iş kazasına uğrarsa ve raporla sabit olursa bir takım kırtasiyeden sonra kendisine veya akrabasına ödenek verecek, halbuki en mühim cihet şüphesizki; iş kazasıyla bağlar. Ve tedavi sonuna kadar devam eder. İşçi haklı olarak bu mühim zamana ait, işçinin hayat ve menatıyla, ıstırapları ile ve şefkata muhtaç olduğu anla meşgul olacak vazifedar şahıs, makam ve doktor ve mes'ul istemiyor.

Acil tetbirlerle ve kanun mevzuatıyla yakından alakalı olan bakanlıkların heman bu noktayı halletmeleri ve salim, sarih bir esasa bağlamaları zaruriyattan olmuştur. Kanaatinizdir.

Bu hal daha küçük teşahürleriyle İzmit, Bursa, İzmir ve her halde gezmediğimiz şehirler iş yerlerinde de böyledir. Buna karşı alınacak tetbirler kısmen arkadaşımız Dr. Şerif Korkutun bağlı raporunda yazılıdır.

Bizde bu nokta üzerinde umumi bir mütalaa ile :Şehirlerde işçi sayısının ve mahallinin inkişaf kabiliyetiyle, devlet sanayileşme programına ve müstakbel işçi tahminlerine ve sanayi plânlarına göre her işçi için bir yatağın kaç mal olacağı tesbit edilerek büyük işçi hastahaneleri kurmak teşebbüsüne geçmek ve mevcut (İzmirde olduğu gibi) işçi hastahanelerini tevsi etmek. Ve imkân olan yerlerde doktorlardan tasarruf için memleket hastahanelerinin yanlarında işçi pavyonları kurmak ve doktordan ~~tasarruf etmek~~ ve aynı zamanda her türlü sıhhi laboratuvar ve atölyelerden tasarruf ve istifade etmektir. Bundan başka her iş yerinde veya pek yakın olanlarında müşterek ve daimi orada bulunacak bir hazırlayıcı *pratisye* doktorla hasta veya yaralıyı pansumanlıyarak imdadı sıhhi otomobili ile umumi hastahaneye yetiştirmek ve hastahaneye vardiktan sonra hastanın umumi ve sıhhi durumundan etibba ile beraber işçi sigortasını alakalı ve mecburi olarak hastayı takip altına sokmak. Ve bilhassa İstanbulda bölge bölge bu işe acil tetbirler düşünmek, her türlü ideolojinin ceryanı müsait olan bu bölgede ve civar bölgelerde çok hassas davranmak.

Bu tetbirleri alıncaya kadar da :her hususî ve resmi hastahane bilhassa iş kazalarına karşı bir kaç yatağı boş bulundurmamak ve yahutta iş kazaları sigorta ve idaresince mübayaa edilecek karyola ve yatak takımı ile bir kaç yatağı temin etmek ve kazazade işçiyi çevirmek. Ve böyle tetbir alındığıda iş yerlerindeki senedikalara ve olmayan yerlerde işçi mümessilliklerine tamim yapmak suretleriyle bu çok önemli işin halline gidilmesi taraftarıyız.

71

Kaynak: Başbakanlık Cumhuriyet Arşivleri, Yer No: 728.495..5. Fon Kodu: 490..1.0.0 Dosya: 4.BÜRO Sayı : - Tarih: 30.12.1947., s.11.

59/12
DEVLET ARŞİVİ
CUMHURİYET ARŞİVİ

İş bölgelerimizde bu memleketin istikbalini müjdeleyen havza ,Çatalağızı,Karabük Havalisi işçilerinin iş yerlerinde ve geçici işçilerin memleketlerindeki durumlarını yazmıştık.Evet :

Ne Karabükün Amasrası (bölgeye uzak olduğundan)ne Zonguldagın deniz kenarındaki deniz kulübünden işçi istifade eder.İşçiye ve istikbaline emniyetle bakılan havza ve civarının sinesinde toplanacak vatandaşların kemaliyet ve keyfiyetine ve ilerisine bakılarak en müsait yer olduğu haber verilen Kastamonu civarlarında (bir işçi Sanatoryomu ve dinlenme yeri)yapmak ve birde Karabük'ün yakınında bu ağır sanayi işçisine ve ileride inkişafı mukadder ve muhakkak olan o güzel ağaçların ormanı işletmesindeki işçilerine yara-yacak (Kiltepe)gibi karşından gördüğümüz bir yerdir.(İşçi dinlenme) yeri yapmak her cihetten lüzumludur.

Sıhhi cepheden:Türk işçisinin sıhhatını ,bünyesini,gücünü korumak.

İktisadi cepheden:istihsalı,iktisadi kalkınmada Türk enerjisini korumak .

Çalışma cephesinden:Türk gücünü,x kuvvetini ,kudretini ve içtimai bünyede Türk benliğini ve camianın sayılı adamı olduğunu korumak ve *tatmin etmek*

Müstakil sanat bölgesi bu 400 kilometrelik saha Türkiye-nin cevher yatağı ve kalkınma unsur aslısi olacağına göre şimdiden tetbir almak yerinde olur.

Biz her üç bakanlığın bu mes'ele üzerinde duracağına eminiz.Ve üçünden de tegebbüs alınması ve kordine yapılmasını bekleriz

Büyük bir işçi kütlesini halen ve ileride barındırmak mecburiyetinde olan İstanbulda da mevcut sanatoryomların yanlarında mu tahassıslardan ,tesisattan ve teşkilattan istifade etmek üzere birerde işçi pavyonu yapılması ve bundan da çalışma bakanlığının vazife alması bir haktır.Ve işçinin hakkı talebidir.

Bursada İpek ve bütün işlerinde bilhassa çok küçük yaşlarda işlere giren ve ekseriyeti kadın ve kız teşkil eden iş yerleri diğer hastalıklarına fazla meydan vermekte olduğundan buradada da dinlenme yerleri ve sanatoryom tesisi ve işçi hastahane ve pavyonlarının kurulması bir zarurettir.

İzmirden:Tütün,Üzüm ve incir işçileride diğerlerinden fazla mustarip olması itibariyle Yamanlarda mevcut sanatoryoma bir işçi pavyonu ilâvesi lâzım olduğu gibi bilhassa :

Mahallinde gördüğümüz işçi hastahanesi deniz kenarında ve gayet güzel bir mevkidedir.Birisi kirada diğeri kendi malı olarak müesses olan bu işçi hasta yuvası işçilik ve çalışma alanında ileri hamlenin ilk nüvesi telkki edilmelidir.Biz her tarafını gördük.Binaların yanında evkafın ve belediyenin arsası vardır.Onlara satın almak suretiyle hakiki ve tam bir işçi hastahanesi haline getirmek hem kolay ,hemde mümkün görülmektedir.

İzmir resmi hastahanelerinin tevsi biraz zordur.Zira civarları müsait değildir.Bu sebeple de esas kurulmuş olan işçi hastahanesinin tevsi cihetine gidilmesi lâzımdır kanaatine vardık.

Ege bölgesinde deniz sathından birkaç metre aşağıda olan Nazilliye kurulan iplik ve dokuma fabrikasının işçilerinin ehemli vaziyeti mevcut kayıtları hilâfına gazete ile de tevsi edilmiştir.Burasi merzagi ,bataklık,hava gayet fena ve ratip hararetle işçi bünyesi çok bitaptır.

12

Kaynak: Başbakanlık Cumhuriyet Arşivleri, Yer No: 728.495..5. Fon Kodu: 490..1.0.0 Dosya: 4.BÜRO Sayı : - Tarih: 30.12.1947. s.12.

55/13
DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

Civar vilâyetlerden gelen geçici işçiler burada senelerce turuzika ,sıtma ve verem alarak köylerine gidip ölürlər. Nettekım Burdur, Isparta ve Denizlinin (500-1000) metre irtifaındaki yayla ilcelerden gelen işçiler memleketlerine dönerler. Sıtmadan yatarlar. Bizler bu yerleri sıtmalık zannederek sıtma bölgesine almak isteriz. Halbuki bu fakır halk çalışmaya giderek oralarından hastalık alır. Döner. Memleketinde ya iyi olur ya ömrü devamınca bu hastalığın ıstırabını çeker.

Biz Egenin Denizlide sanayi bölgesi olması ve (14000) el tezgahı çalışması ve işçilerin ve bu tezgahların ve işçilerinin çalışma kanununa alınacağını tahmin ettiğimize ve çalışma bakanlığı beş senelik programında bu mes'ele üzerinde de ehemmiyetle durulduğuna göre ,Denizlinin Buldan kazasında inşa edilmiş emre âmade pek az noksanı olan hava, su ve coğrafi durumu itibarıyla yegane sanatoryum vasfını alacak olan binaların (halk tarafından hususi idarenin yardımıyla yapılmıştır) Sağlık ve sosyal yardım bakanlığı ile çalışma bakanlığının bu işi tamamlamalarını çok yerinde buluyoruz.

(10 adet un fabrikaları) Debağat fabrikası ve bir çok tezgahla beraber boya apre santıralı mevcut ve hususi 100 ze yakın debağat iş yerleri bulunan Denizlinin Memleket hastahanesine (ki Umumi muvazeneye alınmak üzeredir) bir de işçi hasta pavyonu ilavesini zaruretin bir ifadesi telakki ederiz.

Buldan sanatoryumunun yapılması Aydın, Nazilli, Denizli, Burdur, Isparta, hatta kısmen Afyon ve Antalya illerinin sıhhi durumu ıktızası faydalı olacağına şüphemiz yoktur.

Şurada çalışma bakanlığını ilgilendirmiyen fakat her halde yeni tadillerle ilgilendirecek ve iş yeri olacağı için nazara alınacak olan ve sağlık sosyal yardımı tamamiyle alakalandıran mühim bir cihet vardır ki o da :

Heman her yerde ve fakat İstanbulda yürekler acısı olan ve iş kanununa tabi olmamalarından izbelerde ,günlerce aylarca toplanan pislikler içinde ve yanında ve karşısında işçi çalışan ve bir çok Tüccar, esnaf, bakkal oturan ve insanlar gelip geçen mikrop yuvaları, kokular meşreden ve her türlü tarife girmeyecek kadar mülevves olan kalafat yerleri ,deniz tezgahları civarları, Mahmutpaşanın şun yeşildirek ve buna benzer yerlerin iş kanunu ile iş civarlarının temizliği lâzımdır. Diyerek iş kanununa ve nizamına ,belediye kanunu ile tanzifat ve tenvirat cihetinden belediye doktor ve sıhhat memurlarına ,vilâyetin umumi sıhhat noktasından sıhhat müdürlüğüne mal edilememiş ve tamamen sahipsiz kalmış ve sıhhi teşkilatta her teşekkül kendisine müstakil bir vecheye vermiş ve sağlık ve sosyal yardım müdüriyetinde bunları görememiş olmakla çok çirkin ve gayri sıhhi bir hal almıştır. Sıhhatı umumiye namına mahallî müdûrlüğümüzün ,her sıhhi teşkilatın muraakibi ve başı olduğunu bilerek akort edilmiş vaziyette bunları iş yeri olsun veya olmasın vilâyete ve bölgesine ait sıhhi durumları titizlikle takip etmelerinin ve çok ehemmiyet vermelerinin lüzumuna işaretide bir borç biliriz.

İşçi evleri meselesi üzerinde tetkikat yapılmıştır. Bunun medeni memleketler bilhassa son zamanlarda işçi ve iş bulmak ve bu sınıf vatandaşları daha faydalı kılmak için evine, işine ve vatanına tam ve müstakil bir vatandaş varlığı ile bağlamakla mümkün olacağı sonucuna varılmış ve heman İngilterede olduğu gibi her yerde bu istikamete gidilmiş bulunmaktadır.

73

Kaynak: Başbakanlık Cumhuriyet Arşivleri, Yer No: 728.495..5. Fon Kodu: 490..1.0.0 Dosya: 4.BÜRO Sayı : - Tarih: 30.12.1947., s.13.

56/14

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ

İnsan :ya tasarruflarını daha doğrusu kâmil olunca ; bu fani dünyada bir evceğize, bir aileye sahip olmağı ve bunları büyütmek, besliyerek cemiyette bir mevcudiyet göstermek fikrini esas gaye olarak ele alır. Köylerde mütevazı bir ev, kendisine avutacak kadar toprağı, ekip biçecek kadar çift arazi olan bir Türk köylüsü tanrısına, devletine ve büyüklerine şüacdır. Ona yardım aç bırakmak için alakalanmak bu kanaatkar çiftçi için baha yetişmez bir ihsandır.

İşçide bir insandır. Ev ister, iş aleti ister, mümkün olduğu kadar iyi muamele görmek, tatlı dil, güler yüzlü karşısında ~~şark~~ meseli çalışarak emeğinin karşılığını almak ister.

İşte insan doğunca nasıl daha yavruya bir elbise, örtü lazımsa, büyüyen işçiyede kendisine ve ailesine bir bina örtüsü lazımdır. O bina onun elbise gibi malı olmalıdır. Birde (işçi olması itibarıyla) işleyecek ufucuk bir toprağı yani bağgeciği, bageciği bulunursa dünyanın en mes'ut insanları arasında mal mülk sahibi bir vatandaş gibi camiaya adım atmış olur. Birde buna çoluk çocuğunu idare edecek kadar ekmek parası ücret verir ve çocuklarını kendi haline okutur ve sosyal sigortalar emekli gibi kanunlarla tatmin edersek Türk işçisi dünyaya bedel olur. Zaten aslında da böyle değil mi ?

Biz insanların ve bilhassa Türk işçisinin toprağına bağlılığı cephesinden bunu düşünürken mühim iktisadi bir hususun halledileceğininide kaniiz. Oda :

Fabrika bölgesinde evi olan bir işçi hem kendisi hemde çocukları o yakın medeniyet eseri fabrikaya bağlı olmaktan tereddüt etmeyecekler. Ve ne kadar esaslı, güzel, verimli çalışırsa o kadar faydalanacağını bilecekler, ve istikballerini fabrikaya bağlayacaklar ve fabrikada istihsalini ve istikbalini bunların azami gayretleriyle artırarak tam randuman almak suretiyle bu günkü dünya müvacehesindeki hecap âver istihsal, randuman miktarımızı değiştireceklerdir. Bazıları işçileri böyle toplamak mahzurludur. Düşüncesine sapsızlardır. Fakat unutmamalıdır ki bizim işçimiz Türk işçisidir. Mahlul bir nesliyi, bir tarihin, tabii milletler gihi köle yaşayan değil, köle kullanan ve milletler idare eden bir milletin evlatları ve işçileridir. Onlara tabii haklarını verelim. Türkten zarar gelmez. Tarih türküm âlicenap ve mert olarak tarif eder. Korkuya lüzum yoktur.

İşçi evleri yapmak sıhhi durumu ilede her kesin evine, bağına, bahçesine sahip olması ve bakması cihetinden fevkalade yerindedir. Bu gün sanayi işletme merkezlerinde lojmanları bakmak için, bahçelere, eğlence vesair yerlerine nazaret ve temizlemek için daimi işçiler kullanıyoruz. Ekserisi angarya telakki ederek beton binalar harabiye gitmektedir. Acaba sahipli olsalar böylemi olur? Hem bunlar nihayet ya bekâr pavyonu veyahutta memur evidir. Hatta memur evlerinde bile memurlara yavaş yavaş ödemek üzere temlik etmelidir.

İşçi evleri yapmak her cihette faydalıdır. Bir defa devlet bu evleri mütevazı olarak yapmakla az para sarfeder. Muazzam ve işe yaramayan ve kervansaraylar gibi gelip geçenlere ait olan lojmanlardan kurtulacak (az miktarda olsa bile) işçiyi eve bağliayacak sonra bu parayı işçi ve kurulacak yardım sandıklarıyla, devlet ve iş veren yardımlarıyla ~~kırsal~~ alınacak, devlet masrafını almış bulunacak demektir.

14

Kaynak: Başbakanlık Cumhuriyet Arşivleri, Yer No: 728.495..5. Fon Kodu: 490..1.0.0 Dosya: 4.BÜRO Sayı : - Tarih: 30.12.1947., s.14.

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

Kasım ayı birinci haftasında Ulus gazetesinde bu işe başlandığını görmekle ve okumakla sevindik. Bu mesele çok yerinde ve acilen ele alınacak şeylerdendir. Devlette büyük bir yükten kurtulacaktır. Zira ilk sarfiyatını alacaktır.

Bisbu noktai nazarın: Birde tabiatın ve zaruretten doğduğunu işaret etmiştik. Zira İstanbulun bazı gazeteleri (Gece Kondu) evleri İstanbulun asırlık süsünü bozuyor diyerek bu bünyemizde zarüreten ve ihtiyaçtan doğan evlerin, eserlerin heman imhasını istediler. Biz o kanaatte değiliz. Bu bir gecede fakirlerin kondurduğu evlerin doğum sebepleri halk psikolojisinin iyice tetkikiyle anlaşılır. İşte o evlerinde pilana göre ısıtma ile mütevazı (*Kalıfje* işçi olacağı) diyerek bize ihtar eden Türk fakir halkının ve işçisinin hissiyatını temin ve temin etmemiz yerinde olacaktır.

O halde biz eğer Türk enerjisini tam korumak, Türk Nesli ni üretmek, Türk ahlaki vasıflarını korumak, iktisat kaidelerine göre; ahlaklı, verimli, mütehassıs, devamlı, sıhhatlı, faydalı, vatanperver, işçi yetiştirmek istiyor ve hakiki randuman bekliyorsak, kanaatemeza hatta gecikmiş olan yukarıki maruz tetbirlerin biran evvel alınması gerek mahallerinde, gerek bakanlıklarda, adili lazım gelen ve selâhiyetlerine giren işleri düzeltmeleri ve yine madde madde yaptırılma ve kanun meyyununda tadili iktiza eden kanunların tadili için mutahassısların geçirerek tasarıları meclise vermeleri ve acil tetbirler almaları acele ve mutlak olarak lazımdır.

Şimdiye kadar olan yazılarımızın delaletinden ve sefahatından anlamak kolay olmakla beraber; biz henüz kurulmuş olduğumu kabul ettiğimiz, iki senelik hayatını yaşayan çalışma bakanlığının, Ekonomi bakanlığından devraldığı bu işleri tamamen yaptığını, yapıldığını ve yapmak hususunda tam bir veche verebildiğini kani değiliz. Bütçesi belki çok az ve dar ve kâfi teşkilatı olmadığında vakıfız.

Çalışma hususunda; işçilerin iş yerlerindeki şızlanmalarını dinleyen, çıkarılanların sebeplerini arayarak haklarını ifade, hususunda muzaheret edilebilhassa iş yerlerinde çok lazım olarak emniyet ve sıhhat tetbirlerini ve daha doğrusu çalışmayı teftiş ve muhakeme ile cezalar, kabaatler, noksanların ikmali gibi işlerde yapılmış hiç bir işe tesadüf edemedik. Her iş yeri eskisinin aynıdır. İş ve işçi bulma teşkilatının bir senelik ömrü vardır. Biz her bölgede bu teşkilatın elemanlarını fena görmedik. Aldığımız istatistiklerde fena değildir. Fakat tam faydalı olduklarına da kanaat getirmedi. Yalnız daha rasyonel çalışmaları ve işçilerin ikametgahlarına yakın yerlere tayinlerinde hatta azas olanlarla değiştirme gibi faydalı çalışmaları fena olmayacaktır. Bununla beraber her işçi ve iş tekaşüf olan bölgelerde işçilerin kendi sanatlarına göre iş bulunmaya kadar yatacak yer, mutavazi (işçi müsafirhanesi) yapılması (Türk köylerinde bile olan müsafir odalarının imedeni ve insani ve Türk tarihine ve milletine yakışır bir eser olarak bulunması ile daha verimli olacaktır.

Çalışmanın 18 bölgedeki teşkilatı; çalışmalarına devam ederken programda ve mutuklarda işçiyse işçi kursları, müsafir haneler ve daha bir çok şeyler yapılacağı yazılmış ve vaat edilmiştir.

Şimdiye kadar İstanbul ve Ankarada birer hizmetçi kursu açılmış bir de matbaacılar için açılmıştır. Fakat biz kursu yanlış anlamış olacağız. İsim olan sanayi ve maadi bölgelerinde açılacak kurs, *Kalıfje* işçi yetiştirmek kursları sanmıştık.

11
Nazaratmalar

15

16

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

Halbuki asil işçinin vaziyetini, vasfını ve ücretini hula-
sa enerjinin mahihâl istinadı olan ve işçiyi tayin edecek karnenin
kökü kurs ise yalnız ve yalnız (Karabükte) görülmüştür. Birde İstanbul
da işçi bulma kurumu bir çirak kursu açmıştır.

Biz çalışma bakanlığından ,baştan aşağı yep yeni olan
Türk iş ve işçilik ve işçi hayatını hak ve vecibelerini ehemmiyetle
üzerine alarak ve diğer bakanlıklarla temaslar yaparak koordinasyon
halinde alacağı kararları tacil etmesini ve yedi iktidarında olanla-
rıda hemen el koymasını görmek isteriz ve bekleriz.

Bilhassa türlü türlü işçi ve iş hayatı devresi geçiren
Türkiyemizde bakanlığın :Askerî idari, ~~karar~~, *karar resmi* iş yer-
lerinin aynı kanunlar çerçevesine alınmasında deniz, hava ve çiftçi
işçilerinin kanunlarını tacil etmesinde istemek mevkiindeyiz.

İşçi sigortaları teşkilatının bir takım formaliteler ve
kırtasiyecilikler çıkardığı ve ödemelerin ~~ixxxxxxxxxxxx~~ *hakk* ~~gax~~
xx gaxx evvelce tediyeği üzerinde tutan iş verenlerden daha geç ve
güç verildiği müteaddit yerlerde (Zonguldak, İstanbul) gibi şikayet
edilmiştir. Teşkilat (teshilât) için kurulmuştur. Tas'ibat için değil

Kazazede ,hasta, doğum işçinin kimsesiz kalan ailesinin
fazla merasına ,kırtasiyeye tahammülü yoktur. Geç yapılan yardım ak-
sülâmel doğurur ve doğurmaktadır. Siz burada işçi hayatını ilgilen-
diren fakat hukukuna o kadar müessir olmayan ekonomik bir durumda
işçi ruhiyyatı noktasından görüldüğümüz gibi yazmaya mecburuz. O da
iktisadi devlet teşekküllerinden bazılarında gördüğümüz (lüks ve
israf)

Bu hususlara gazetelerde çok raslanmış ve propoganda mev-
zuu yapılmış olması itibariyle üzerinde fazla durmayacağız. Yalnız
(yabancı memleketleri görenlerin beyanlarında nazarı itibara alınara
düşünmüş)maalesef en can alıcı hayatı ve belki istikbal dayana-
ğımız Karabük ,Zonguldak başta olmak üzere Beykoz, İzmit, Hereke, Bur-
sada Merinos ve hassaten Gemlikteki Pantaji tesisat ,pek yakınların
da değil ,bitişiklerinde hayat süren işçilerimizi daima ,için için
infiale ve hatta kine sevkedecek kadar süslü ve ~~tasarruflu~~ *masraflı* yapılmış
tır.

Biz bunların tesis masrafları ,idame mükellefiyeti masra-
ları ve zonguldak gibi her nevi çakıl taşlarıyla resimler, çekimler
çizilan parklar, ve ~~mâkhiyaxk~~ *edibane* ,şairane ,cennet kadar güzel
hale getirilen dağlara dökülen paraları hesaplıyamıyacağız.

Filhakike hepsinin hesabını ,kitabını ve istatistikleri-
ni aldık. Lâkin bir de bu muazzam lükslerin ,yaşayışların yanında
Karabükte ağır sanayide ,Zonguldakta yer altında ,Gemlikte Zehir
yutarak çıkan işçilerin gayri kâfi ücretlerle çiril çiplak bir eve
,bu manzaraları seyir ederek döndüğünü düşünmek her şeyi halle kâfi.
Sowarsanız işçi için yapılmış. Evet meşela Zonguldak kilimli bölgesi
,Deniz kenarına ve boyunda oturan bekar işçi ve 80 kadar da ev var-
dır. Kömür ocagının ağzından çıkan 4000 işçi ilk adımda parkın kar-
şısında ,park cennetası süslü ,geride yemekhane ve kahve salonu, or-
tada park sağ ileri deniz kenarında deniz kulübü, sol ileride halko-
dası.

Kara deniz sert ve oynak vaziyetini bu durum karşısında
sükute çevirmiş adeta bu hale hayran . İşçi ocaktan çıkar. O vaziyet
te gider, yukarıda söyledığımız gibi sır sızlam yatagına yatar. Bu
yerlerden kim istifade eder. (Bölgenin şefleri, memur ve mühendisleri

16

Kaynak: Başbakanlık Cumhuriyet Arşivleri, Yer No: 728.495..5. Fon Kodu: 490..1.0.0 Dosya: 4.BÜRO Sayı : - Tarih: 30.12.1947., s.16.

70-12-47

S. K. C.

A

Ek: 60.

Grev mevzuuna dair Mecliste münakaşalar

D.P. milletvekilleri dünkü müzakerelerde işçiye
grev hakkının tanınmasını istediler

İstanbulda ve diğer şehirlerde binlerce işsiz bulunduğu ve bu halin önüne geçilmesi için
hükümetin derhal işsizlik sigortası kanununu Meclise getirmesi ileri sürüldü

Ankara 18 (Telefonla) — İş kanununun bazı maddelerini değiştiren kanun tasarısı bugün Mecliste şiddetli münakaşalara sebep oldu. Gündemin bu maddesine sıra gelince, ilk olarak İhsan Olgun söz aldı. 10 sene evvel yürürlüğe giren iş kanununun tatbikatında görülen

İngiliz İşçi
Partisinin
beyannamesi

- Grev konusunda DP, CHP'ne karşı sert muhalefet yapmaktaydı.

Kaynak: Cumhuriyet Gazetesi, 19 Ocak 1950.

Ek: 61.

İşçi temsilcileri Ankarada toplanamadı

Grev hakkını düşman gösteren
tertibler Ankarada C. H. P.
çevrelerinde de tenkidlere yol açtı

Ankara 3 (Telefonla) — Grev hakkını kayıtsız şartsız düşman gösteren tertiblerin, bizzat C.H.P. çevrelerinde şiddetli tenkidlere yol açtığı söylenmektedir. Böyle önemli ve nazik bir meselede Kurultayın ne karara varacağı dahi bilinmemektedir. — Arkası Sa. 3, Sü. 2 de —

- Seçim öncesi grev konusunda CHP karşı muhalefet artmakta

Kaynak: Cumhuriyet Gazetesi, 4 Şubat 1950.

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
Cumhuriyet Arşivleri

- 16 -

Fabrikasyonda gayri sahi hususatin bertaraf edilmesi için mevcut maddenin vesaitten hiç istifade edilmemiştir. Teamül haline gelen ameleye verilen bir öğün yemek burada verilmektedir. Duş, soyunma yeri, istirahat yeri, apdeshaneler hemen yok gibi hiç bir sahi tedbir mevcut değildir.

Mahmutpaşada sanayi mahiyetinde 10-50 kişi çalıştıran mensucat ve mensucata bağlı iplik bükme ve boyama, gasarcılar (ipliği beyazlaştırma) fabrikasyon yerleri hep aynı şekilde sahi şerait ve tedbirlerinden mahrum bulunmakta ve ve esasen bu yerler fabrikasyon için yapılmış olmamakla hem orada çalışanların hayatına kast etmekte ve hem de muhitleri için azamî zararlı bir mahiyet göstermektedir.

Nejat Tolunay Merserize Fabrikası:

10-12 kişi kişi çalışıyormuş. emsali gibikaynı gayri sahi hususiyetleri taşıyor, bina bu iş için sepesifik değil, muhiti için zararlı ve diğerleri gibi asit teb ehkuratından dolayı kapanmış ve kapatılmış (sıhhat Müdürlüğü tarafından) tekrar yeniden açılma müsaadesi verilmiş amele 10 kişiden aşağı gösterildiği için İş Kanunu'nun gerçevesi dışarda bırakılmış, vergi hususiyeti de ayrıca bu işte amel olmuş, doktoru bittabi yok, sahi kontrol bunlarda ve yukarda zikredilen Mahmutpaşa ve civarı fabrikasyon mahallerin de hak getire..

Sultanhamam Yeşil Direr ve Mahmutpaşa ve ileride zikr edeceğim İstanbul'un içinde ve diğer mahallerinde amelesi bir iki kişi gösterilen ve on bin kişiden aşağı amele çalıştırıyoruz. diye İş Kanunu ve vergi mükellefiyetinin bazı hususlarda dışında bulunan bu mensucat yerlerini gördükten sonra mecliste Çalışma Bakanlığının üç amele çalıştıran iş yerlerine kadar İş Kanunu'nun Çalışma Bakanlığını Hukuk Müşaviri Muslih Fer'in kanuni müdafasına karşı bu işyerlerini görmemiş olmam dolayısıyla sert ettiğimi itirazlardan dolayı şimdi utanır vaziyette olduğumu bildirmek vicdanımın bir ifadesidir. Ben hatta şimdi bu yerleri gördükten sonra yaralı bir insan sıfatıyla amele adedini hesap etmeyerek bir kişi dahi çalışsa kendi hayatı ve milletin malı olmak hesabıyla imha ve israftan korunma kasdıyla Çalışma Bakanlığının Kanuni mevzuatı ar sına girmesini istemek vaziyetindeyim.

Esasen hem sahi kontolden kaçmak, yani İş Kanunu gerçevesi içine girmemek ve hem de vergiden kendilerini kurtarmak için karı koca kız, oğul, kayın valide ve kayın peder ülerine her imal parçası ayırt edilerek ayrı bir firma altında çalıştırılmakta ve bu suretle İş Kanunu dışında kalan bu yerleri kontrol vazifesiyle mükellef bulunan ve bu suretle zaten işi başından aşkın olan ve kifayetsizlik derecesi yüzünden

./..

33

- TBMM çalışma heyetinin işletmelerin durumlarını belirttiği raporu

Kaynak: Başbakanlık Cumhuriyet Arşivleri, Yer No: 728.495..5. Fon Kodu: 490..1.0.0 Dosya: 4.BÜRO Sayı : - Tarih: 30.12.1947., s.33

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

- 17 -

bu yerleri teftiş edemiyen İstanbul Sıhhat Müdürlüğünün teşkilâtını tevsi etmek ve iş başına imanlı insanları ilâve etmek dileğimiz mevzuatı kanunîyenin tatbik anına kadar çok yerinde yardımcı faaliyet olur.

Yakutuledo Mensucat İşletmesi:

Bunlardan biridir. Dört kişi çalışıyormuş, aynı vasıftadır. Saima Büke ve İsmail Büke atelyeleri şeklinde bölünmüş birer imalâthane şeklindedir. Ve her ikisinde 18 amele vardır. 9 zar amele olduğu için mîrâralarındaki bölme dolayısıyla ayrı ayrı firmalar halinde çalışmaktadırlar. Bittabi doktorları yoktur.

Yukarda yazdığım ve aşığıda yazacağım firmalarda yani özel imalât yerlerinde hiç bir sıhhi kayıt ve kuyut yoktur. ve icabında bu yerlerde on dördünü bitirmemiş çocuklar çalışmaktadır. Binalar eski bizans ve Osmanlı han ve hamam Kervansaray odalarından ibaret olup sıhhi varlık namına bir şeye malik değildirler. Mahmutpaşa'da ve Büyük Valide Hanı yani han ve eski han ve daha sair yerlerdeki imalâthaneler işçi için sefaletin birer numunesidir. Hayat burada işverenler için belki kazanç bakımından karlı fakat iş yapanlar ve işçiler için iztirabın zervesini yaşamaktadır denilebilir.

Yine Mahmutpaşa ve civarında "Koyuncu Zade* Mensucat Fabrikası ve Şürekâsı" 30 kişi çalışıyor deniliyor. "75" kişi çalıştığını fısılladıkları Bina fabrikasyonu için sıhhat bakımından müsait değil. Duşları yok abdesthaneleri eski medrese abdesthaneleri gibi, dar ve hava bu kadar işçinin çalışmasına müsait değil. Anadolu'da büyük devlet fabrikaları kurularak Türk Milletinin insan sermayesini israf derecesine idrârı faaliyet eden, insan hukukuna bir zerre hürmet etmeden sırf para için, menfaati şahsiye için çırpınan, ufak mikyasa dahi olsa hiç bir sıhhi tesise malik bulunmayan, her türlü temiz havadan ve güneş ziyasından mahrum olan gücel İstanbul halkına dahi lazerrat iras eden bu müesseseleri oralara nakle icbar etmek veya bu tesisleri şehir plânında gösterilen yerlerde kurmak hükümetçe ele alınması gereken temelli duvarlardan biri olsa gerek.

Bu suretle hem vergi kaçakçılığının önüne geçilmiş olur, hem de bir çok memleket çocuğunun sıhhati tehdit edilmekten kurtulmuş bulunur. Bu iş için, sıhhi kontrolü hakkiyle başarabilmek için başta İstanbul Sıhhat Müdürlüğünün teşkilâtına genişletmek icap eder. ve bu zâruridir.

34

Kaynak: Başbakanlık Cumhuriyet Arşivleri, Yer No: 728.495..5. Fon Kodu: 490..1.0.0 Dosya: 4.BÜRO Sayı : - Tarih: 30.12.1947., s.34.

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ 18 -

Yeşildirek İbrahim Cemil Koyuncu	: Bir miktar ameşe	)	
İstanbul Silindir Evi	: 4 ameşe	)	
Mehmet Ali Tarakçı Silindir evi	: 4 ameşe	)	aynı evsafa
Necati Tandoğan	: 6 kişi	)	Müesseselerdir

Meliha Üren Trikotaj Atelyesinde Şarpurda 14-15 yaşında reksiz ve zayıf bir çocuk çalıştırılmaktadır. Mütemediyen toz yutmaktadır. Bu müessesede ayrıca gayri insani şartlar altında 9 kişi daha çalışmaktadır.

Mehmet Akhun, Pahte iplik sarma ve çile keci atelyesi:

Bu müesseseyi tertemiz ve her türlü insani ve sıhhi şartları nefsinde toplamış bir halde buldum. Kazancından yaptığı öz'ü bir fedâkârlıkla işçilerine büyük faydalar sağlama ve bu suretle daha çok verim almanın yolunu bulmuş.

Sandaliyeciler:

Aman yarabbi; bir imalâthane vergiden ve İş Kanunu'nun tatbik çerçevesi içine girmekten kaçmak için neler düşünülmüş, penceresiz kemerler altın ve önleri birer kapakla kapanıyor baca yok, nefes alacak ve havayı yeniliyecek hiç bir şey yok. Tahtayı kesen ayrı firma olmuş, yontan ayrı firma, birleştiren ayrı firma, cilâlıyan ayrı firma ve boyalayan da ayrı firma Hepsi bir hole bakan yekdiğerine bitişik 6 üstü oda toz duman içinde makine zırlıtilarından konuşmak mümkün değil biri diğerini duymuyor herkes çalışıyor ve her çalışan konuşmak için başlarındakilerden müsaadesi yok, toz duman havaya karışmış göz güz'ü görmüyor. Havanın safâna uğradığı bu yerde nasıl fabrikasyon yapılıyor Her bölümdeki ameşe adede 2-3 dır. Bu suretle İş Kanunu Çerçevesinden kaçıyor.

İnsanın mayasında kötülük tohumları neden çokça dört kişi çalışan büyük Vali Hanındaki dökmeçi Simon Papazoğlu, bir kemer altında bir medrese odası gibi bir şey.

Döküm kazanı önde üzerine kalaycıların bacası gibi teneke bir hava çekme bacası var. Baca odadaki zararlı gazları çekecek kabiliyette değil? Bu odacıkta fabrikasyon dahi olmasa dört kişinin yatmasına müsait değil. İki dakika insan içerde kalınca sersemleşiyor.

Erivanda türkü böyle kesmediler. Erzincanda camilere doldurularak öldürülen türkler daha rahat ölmüşlerdir. İki lokma ekmek için Simon Papazoğlu'nun imalâthanesinde, dökümhanesinde yaşları müsait olmayan yavruçuklar zehirlenmektedirler.

./...

35

Kaynak: Başbakanlık Cumhuriyet Arşivleri, Yer No: 728.495..5. Fon Kodu: 490..1.0.0 Dosya: 4.BÜRO Sayı : - Tarih: 30.12.1947., s.35.

Koridor plik içerisinde, vaziyet İş Kanunu'nun tatbikine müsait değil. Belediye ve Sıhhat Müdürlüğünün kadrosu bu işi takibe kâfi gelmez.

Bu feci vaziyet karşısında tüylerim ürpermiştir. Büyük, küçük yol geçen hanları aynı vasıfta, sıhhi vaziyetleri berbat, insan oğlu iki lokma yemek için nelere tahammül ediyor.

Hasköy, Selçuk Büyük Yiğit İmalâthanesi, Toygar sokağında şişe ve bardak imal ediyor, Sahibi bir yüksek mühendis Almanya'da okumuş; 1200 derece ateş karşısında çocuk denecek yaşta ameleler belden yukarı çıplak olarak ter içindedirler. Bina bir çardak gibi, dört tarafı açık ortada cam izabe fırını faaliyette amele adedi 20 dediler. Soğutma yerleri yok, banyo ve duşu hak getire kötü bir abdesthane için de bir duş var tabutluk gibi yatılak ranze halinde iki kişi sişecek bir odacık var. Bahçede 3 fıçı mevcut yazlık ve kışlık için hiç bir tertibat yok. İş elbiseleri, soyunma yerleri, giyinme yerleri yoktur korunma ve sıhhi tertibat namına bir şey yok. İşte böyle berbat bir yer. Bir öğün yemek yok. Kontrol yok.

Hasköy: Tel Çivi ve Şakir Zümre fabrikaları 16-11-12 yaşlarında ameleler var. Kadın amelelerin 10 saat çalıştırıldığı söyleniyor. 280 amelesi var. Doktor haftada iki gün geliyor. Eyüp Hükümet tabibi bu vaziyeti görmektedir. ve her gelişinde birer saat kalıyormuş. Sair günler sıhhat memuru vazife görmekte. Kaza olursa derhal hastahaneye sevk olunuyormuş. Hastahanelerde yatak bulunmasza bakımsızlıktan kaza yaraları azıyormuş. Fabrika sahibinin umurunda değil. Çünkü kaza yaralarının tedavisi uzarsa sigorta tediye yapacağı için fazla tedavi masrafı yapılması fabrikatörü ikaz etmezmiş. Asitte çalışanlara bir kilo süt veriliyor. Dökümhanedekilere verilmiyor. 2-3 duşu var. tabii kâfi değil. Öğle yemeği bir senedir verilmiyormuş. asitte eskiden maske ile çalışıyormuş şimdi maske de yok. Dökümde, fırında maske ocak elbiseleri yok. Ayakta iş potinleri noksan. Piring döküm yerinde de ameleye süş verilmiyor. Yemlik gibi tenekeden el yıkama yerleri ve bir miktar kenef mevcut. Eyüp Hükümet doktoru tabipleri müstakil fabrika hekimleri yok. Hekime gayet cüz'î para veriyorlarmış. Halicin iki senelik sahilinde hükümet bu suretle aralarında taksimetmiş bir haldedirler. Bittabi kontrolu da ve fabrika hekimliği bu şekilde yapılmaktadır.

Hem mürakıp hem müdavi tabiblik.

./..

36

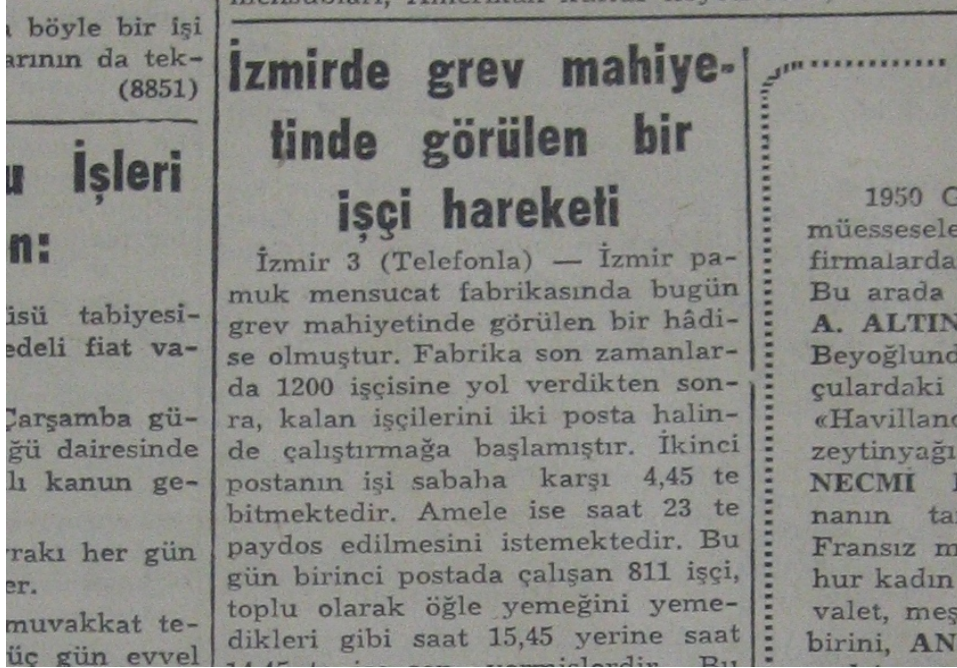
Ek: 63.

- DP seçimden sonra DP çalışanına grev hakkı vermek için çalışmalara başladı.

Kaynak: Cumhuriyet Gazetesi, 12 Haziran 1950.

Ek: 64.

- DP iktidar olduğu yıllarda da grev girişimleri hoş karşılanmadı.

Kaynak: Cumhuriyet Gazetesi, 4 Temmuz 1950.

Fabrikaların hususî teşebbüse devri

— Baştarafı 1 inci sahifede —
İası ve Kütahya keramik fabrikalarıdır.

Bu fabrikaların bir kısmının hususî teşebbüse devredilmesini mümkün görüyoruz. Ancak devrin şartlarını tesbit etmek için mütehasıslardan mürekkeb bir komite kurduk. Bu iş bittikten sonra keyfiyeti Başbakanlığa bildireceğiz.

İkinci grup olarak mensucat fabrikalarını ele alacağız.

Zannımca bütün bu işleğin bir kaç ay içinde halledilmesi mümkün olabilecektir.

— Bu işleri satın alabilecek yerli sermayenin memleketimizde mevcut olduğunu zannediyor musunuz?

— Biz devir işlerini muhtelif şekilde düşünüyoruz:

1 — Devlet işletmelerini talib olan hususî sermayeye satmak,

2 — Hususî sermaye ile işbirliği yapmak ve iştirak halinde çalışmak,

3 — Hususî sermaye ve ecnebi sermaye ile birlikte çalışmak,

4 — Hususî sermaye, ecnebi sermaye ve devlet sermayesile birlikte çalışmak,

5 — Bazı işletmeleri yerli veya ecnebi mütegebbislere kiralamak.

Sarıyer hidro elektrik tesisatı

— Geçen gün Mecliste İktisadî işbirliği idaresinin yardımı ile yapılacak Sarıyer barajı hakkında açıklamada bulunmuştunuz. Bu yardımın esasları ve memleket bakımından faydası nedir?

«— Bu eser Türk - Amerikan işbirliğinin ilk müsbet neticesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu işi çok kısa bir müddet içinde halletmekten dolayı haz duymaktayız. Burada Vekâletler arasında çok sıkı bir koordinasyonla çalıştık ve 55 milyonluk iç finansman meselesini de E.C.A. nın da beklediği şekilde halletmeye muvaffak olduk. Bu vesile ile bu mevzuda çalışan arkadaşlarıma teşekkür etmeyi bir borc sayarım.»

İstanbul, Ankara, İzmit ve daha bir çok bölgelerin enerji ihtiyacını karşılayacak olan Sarıyer hidro elektrik tesisatının iç finansmanı hakkında da Bakan şunları söylemiştir:

«1 — Sarıyer hidro-elektrik santralı ve bu santral ile ilgili enerji nakil tesislerinin inşası için lüzumlu 55.8 milyon Türk liralık iç finansman bu defa alâkalı müesseseler ve teşekküller ile yapılan müzakereler neticesinde şu şekilde karşılanacaktır:

a — Sarıyer hidro-elektrik santralına aid baraj aynı zamanda da Sakarya nehri üzerindeki su taşkınlarına da mâni olacak bir tesis olması ve Bayındırlık Bakanlığı vazifeleri arasında bulunan hizmetleri de ifa etmesi bakımından buna tekkabül eden takriben 12 milyon Türk liralık bir yardımın 1951 - 1954 senelerinde umumi bütçeden Bayındırlık Bakanlığına verilecek ödeneklerle karşılanması uygun bulun-

- Planlı devletçilik uygulamalarının sonu,

Kaynak: Cumhuriyet Gazetesi, 7 Temmuz 1950.

KAYNAKÇA

I. ARŞİV BELGELERİ

Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü

Katalog No: 490..1.0.0/726.485..1.

Katalog No: 30..18.1.2/83.34..11.

Katalog No: 30..18.1.2/91.45..11.

Katalog No: 30..10.0.0/56.379..20.

Katalog No: 30..10.0.0/167.160..4.

Katalog No: 30..10.0.0/167.160..6.

Katalog No: 30..18.1.2/99.78..16.

Katalog No: 30..10.0.0/85.561..6.

Katalog No: 30..18.1.2/114.63..8.

Katalog No: 30..18.1.2/115.70..16.

Katalog No: 490..1.0.0/728.495..5.

Katalog No: 30..18.1.2/116.29..18.

Türkiye Cumhuriyeti Devlet Demiryolları 3. Bölge

1934 Tarihli Maaş Defteri

1936 Tarihli Maaş Defteri

Yevmi Muhabere Defteri (Değişik yıllara ait işçi, memur amele kayıtları)

Türkiye Cumhuriyeti Devlet Demiryolları 3. Bölge Müzesi

Çalışanlara ait kurs belgesi, resim ve kişisel kayıtları

İşletmede çalışanların iş kayıtları

Kişisel Arşivler

Ramazan Haluk Filiz aile arşivinden babası Nurettin Filiz'in fotoğrafı

II. KİŞİSEL GÖRÜŞMELER

Mehmet Ablas; 1923 doğumlu 1938-1941 yılları arası Nazilli Basma Fabrikasında çırak olarak görevli, 1947-1976 İzmir Şark Sanayi Fabrikasında işçi daha sonra usta olarak görevli; 25 Temmuz 2009 kendisiyle yapılan röportaj.

Nurettin Filiz; 1921 doğumlu ilk önce Nazilli Basma Fabrikası inşaatında, daha sonrada aynı fabrikada işçi ve ustabaşı olarak 1937–1966 yılları arası görev yapmıştır. 26 Aralık 2008 yılında ölümünden sonra 2 Eylül 2009 oğlu Ramazan Haluk Filiz ile yapılan röportaj.

Metin Önem; 1934 doğumlu, TCDD İzmir Bölge eski sendika başkanı 2. Sınıf işçi olarak 1955 yılında TCDD İzmir bölgede çalışmıştır; 17 Aralık 2009 yılında yapılan röportaj.

III. SÜRELİ YAYINLAR

A. Gazeteler

Cumhuriyet

Ulus

Yeni Asır

Son Posta

Tan

B. Dergiler

Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Cilt.23, Sayı.67-68-69, Mart-Temmuz Kasım, 2007.

Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Cilt.20, Sayı.60, Kasım, 2004.

Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Cilt.2, Sayı.5, Mart, 1986.

Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, Cilt.1, Sayı.2, Ankara, 1943.

Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, Cilt.1 Sayı.3, Ankara, 1943

Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, Cilt.2, Ankara, 1947.

Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, Cilt.11, Sayı.2, Ankara, t.y.

Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, Cilt.12, Sayı.3, Ankara, 1957.

Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, Cilt.17. Sayı.3, Ankara, 1962.

Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, Cilt.20, Sayı.1, Ankara, 1965.

Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, Cilt.20, Sayı.2, Ankara, 1965.

Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, Cilt.22, Sayı.2, Ankara, 1967.

Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, Cilt.25, Sayı.2, Ankara, 1970.

Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, Sayı.27, Ankara, Mart 1972.

Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, Cilt.30, Ankara, 1975.

Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, Cilt.63, Sayı.4, Ankara, 2008.

Ankara Üniversitesi. Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, Sayı.2, Ankara, 1988.

Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, Cilt.6, Sayı.22, Ankara, y.y

Aydınlık, 10.02.1923, Sayı.13.

Çalışma Dergisi, Yıl:1, Sayı:4, Mart 1946.

Çalışma ve Toplum, Ankara, 2/2006

DİSK Birleşik Metal İş Sendikası Ekonomi ve Hukuk Dergisi, Sayı.19, Ankara, 2008/4.

Kamu-İş İş Hukuku ve İktisat Dergisi, Cilt.3, Sayı.4, Temmuz 1994.

Madencilik, “Ergani Bakır Yatağının ve İşletme Tesislerinin Tanıtımı” Maden Mühendisleri Odası Yayınları, Cilt.13, Sayı.2, (Bakır Özel Sayısı), Şubat 1974.

Maden Teknik ve Arama Dergisi, Sayı: 46–47, Ankara, 1952.

Mülkiyeliler Birliği Dergisi, Cilt.22, Sayı.212, Ankara, 2009.

Türkiye İktisat Mecmuası 17.03.1339 (1923)

Uluslar Arası Sosyal Araştırma Dergisi, 2/9, Ordu, 2009.

C. Resmi Gazete

Dipnotlarda tarih ve sayı belirtilmiştir.

D. TBMM Tutanakları

TBMM Kavanin Mecmuası, Cilt.8, TBMM Matbaası, Ankara, 1930.

TBMM Zabıt Ceridesi, Cilt.9, TBMM Matbaası, Ankara, 1932.

TBMM Zabıt Ceridesi, Cilt.3, TBMM Matbaası, Ankara, 1935.

TBMM Zabıt Ceridesi, Cilt.12, TBMM Matbaası, Ankara, 1936.

TBMM Kavanin Mecmuası, Cilt.2, TBMM Matbaası, Ankara, 1942.

TBMM Tutanak Dergisi, Cilt.18, TBMM Basımevi, Ankara, 1945.

TBMM Tutanak Dergisi, Cilt.4, TBMM Basımevi, Ankara, 1947.

TBMM Tutanak Dergisi, Cilt 23. TBMM Basımevi, Ankara, 1950.

E. Düstur

Dipnotlarda tarih ve sayı belirtilmiştir.

IV. SÖZLÜKLER VE ANSİKLOPEDİLER

A. Sözlükler

Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlük, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1992.

Osmanlıca Türkçe Sözlük, Gün Yayıncılık, Ankara, 2004.

B. Ansiklopediler

Büyük Larousse, Milliyet Yayınları, Cilt.6, İstanbul, 1992.

Büyük Larousse, Milliyet Yayınları, Cilt.21, İstanbul, 1992.

Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, İletişim Yayınları, Cilt.3, İstanbul, 1985.

Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, Cilt.4., İletişim Yayınları, İstanbul, 1985.

Tarih ve Kültür II, Gelişim Genel Kültür Ansiklopedisi, Gelişim Yayınları, İstanbul, t.y.

Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi, Cilt.1, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayınları, İstanbul, 1996.

V. İNCELEME ESERLER

A. Kurum Yayınları

1930 Sanayi Kongresi Raporlar Zabıtlar, Ankara Sanayi Odası Yayınları, Ankara, 2008.

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2006.

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri II, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2006.

Industrial And Labour Information Index, Vol. LXIII (July- September 1937), International Labour Office, Geneva, Switzerland, 1937.

İstatistik Yıllığı 1942-1945, Cilt.15, Başbakanlık İstatistik Umum Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 1956.

İş İstatistikleri, Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 1945.

İstatistik Göstergeler, Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları, Temmuz 1996.

İstatistik Göstergeler 1923–2008, Türkiye İstatistik Kurumu Yayınları, Ankara, 2009.

İstatistik Yıllığı İkinci Cilt-1929, Cumhuriyet Matbaası Yayınları, Ankara, 1929.

İstatistik Genel Müdürlüğü, 1945.

Osmanlı Sanayisi 1913,1915 Yılları Sanayi İstatistiği, Hazırlayan: A. Gündüz Ökçün, Cilt.4, Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları Ankara, 1997

Osmanlı Devleti'nde Bilgi ve İstatistik, Derleyen: Halil İncılık, Şevket Pamuk, Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları, Ankara, 2000.

Osmanlı Devleti'nin İlk İstatistik Yıllığı 1897, Cilt.5, Hazırlayan: Tefik Güran Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1997.

Türkiye'nin Nüfusu 1927, Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1929.

Türkiye’de Toplumsal ve Ekonomik Gelişmenin 50 Yılı, Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1973.

Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları. Ankara, 2005.

B. Kitaplar

ADANIR, Fikret “Osmanlı İmparatorluğu’nda Ulusal Sorun ile Sosyalizmin Oluşması ve Gerçekleşmesi: Makedonya Örneği”, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Sosyalizm ve Milliyetçilik (1876-1923)*, Derleyen: Mete Tunçay, Erik Jan Zürcher, Çeviren: Mete Tunçay, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004.

AFETİNAN, *Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyetinin Birinci Sanayi Planı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1972.

AFETİNAN, A., *İzmir İktisat Kongresi, 17 Şubat 4 Mart 1923*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1989

AFETİNAN, Türkiye Cumhuriyet’in İkinci Sanayi Planı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1989.

AFETİNAN A., *Medeni Bilgiler ve M. Kemal Atatürk’ün El Yazıları*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1998.

AHMAD Feroz, “Cumhuriyet Türkiye’inde Sınıf Bilincinin Oluşumu”, *Osmanlı’dan Cumhuriyet Türkiye’sine İşçiler 1839-1950*, Derleyen: D. Quataert, E. J. Zürcher, Çeviren: Cahide Ekiz, İletişim Yayınları, İstanbul, 1998.

AHMAD, Feroz, *Modern Türkiye’nin Oluşumu*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2007.

AKIN, Mehmet Kemalettin Apak, Cevdet Aydıneli, *Türkiye’de Devlet Sanayi ve İşletmeleri*, İzmit Selüloz Basımevi Yayınları, 1952.

AKINTÜRK, Turgut *Medeni Hukuk*, Savaş Yayınları, Ankara, 1991.

- AKSOY, Yaşar, *Bir Kent Bir İnsan*, Nejat F. Eczacıbaşı Yayınları, İstanbul, 1986.
- AYBARS, Ergün, *Atatürk Çağdaşlaşma ve Laik Demokrasi*, Dağışan Yayınları, İzmir, 1994.
- AYBARS, Ergün *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I*, Ercan Yayınları, İzmir, 2000.
- AYDEMİR, Şevket Süreyya, *İkinci Adam*, Cilt1, Remzi Yayınları, İstanbul, 1967.
- AYSAN, Mustafa A., “Atatürk’ün Ekonomik Görüşü: Devletçilik”, *Atatürkçü Düşünce El Kitabı I*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2004
- AYDEMİR, Şevket Süreyya, *Tek Adam*, Cilt.3, Remzi Yayınları, İstanbul, 1973.
- BAŞOL, Koray, *Türkiye Ekonomisi*, Anadolu Matbaası Yayınları, İzmir, 1994.
- BEKMEN, Ahmet, “Marksizm” 19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Modern Siyasal İdeolojiler, Der. H. Birsen Örs, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2008.
- BERKAY, Fatmagül, “Liberalizm”, 19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Modern Siyasal İdeolojiler, Derleyen: H. Birsen Örs, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2008.
- BERKES, Niyazi, *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, Bilgi Yayınları, Ankara, 1973.
- BERKİ, Ali Hikmet, *Açıklamalı Mecelle*, Hikmet Yayınları, İstanbul, 1978.
- BİLA, Hikmet, *CHP 1919-1999*, Şefik Matbaası Yayınları, Ankara, 1999.
- BORATAV, Korkut, *100 Soruda Türkiye’de Devletçilik*, Gerçek Yayınları, İstanbul, 1974.
- BORATAV, Korkut “Korumacı-Devletçi Sanayileşme: 1930-1939”, *Çağdaş Türkiye 1908-1980*, Cilt.4, Cem Yayınları, İstanbul, 2005.
- BOROTAV, Korkut, *Türkiye’de Devletçilik*, İmge Yayınları, Ankara, 2006.
- BULUTAY, Tuncer *Employment, unemployment and wages in Turkey*, ILO: State Institute of Statistics, ILO Yayınları, Ankara, 1995.

- ÇAVDAR, Tevfik, *Türkiye Ekonomisinin Tarihi 1900-1960*, İmge Yayınları, Ankara, 2003.
- ÇAVDAR, Tevfik *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi*, İmge Yayınları, Ankara, 2004.
- ELDEM, Vedat, *Osmanlı İmparatorluğunun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 1970.
- EMİROĞLU, Kudret *Anadolu'da Devrim Günleri İkinci Meşrutiyet'in İlanı (Temmuz Ağustos 1908)*, İnce Yayınları, Ankara, 1994.
- ERKAN, Hüsni *Ekonomi Sosyolojisi*, y.y. İzmir, 1991.
- EROĞLU, Hamza *Türkiye İnkılâp Tarihi*, Milli Eğitim Basımevi Yayınları, İstanbul, 1982.
- ERSOY, Arif, *İktisadi Teoriler ve Düşüncelerin Gelişme Tarihi*, Akevler Akdeniz Bilimsel Araştırma Merkezi Yayınları, İzmir, 1990.
- ESEN, Bülent Nuri, *Türk İş Hukuku*, Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara, 1944.
- HAMDİ, Ahmet *İktisadi Devletçilik I*, İstanbul Matbaacılık ve Neşriyat Türk Anonim Şirketi Yayınları, İstanbul, 1939.
- HATİPOĞLU, Zevyat, *Gelişme ve Türkiye İktisadı*, Beta Yayınları, İstanbul, 1999.
- HOBBSAWN, E. J., *Sanayi ve İmparatorluk*, Çeviren: Abdullah Ersoy, Dost Yayınları, Ankara, 1998.
- HUBERMAN, Leo, *Feodal Toplumdan Yirminci Yüzyıla*, Çeviren: Murat Belge, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003.
- GEREK, Nüvit *İşçi Sağlığı ve İş güvenliği*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, 2002.
- GOUVERNEUR, Jacques *Kapitalist Ekonominin Temelleri*, Çeviren: Fikret Başkaya, İmge Yayınları, Ankara, 1997
- GÜLMEZ, Mesut, *Türkiye Belgesel Çalışma İlişkileri Tarihi (1936 Öncesi)*, Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1983

- GÜLMEZ, Mesut, *Türkiye’de Çalışma İlişkileri (1936 Öncesi)*, Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1983.
- GÜLMEZ, Mesut, “Tanzimat’tan Sonra İşçi Örgütlenmesi ve Çalışma Koşulları”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt.3, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985.
- GÜLMEZ, Mesut *Dünyada Memurlar ve Sendikal Haklar*, Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1996.
- GÜZEL, Mehmet Şehmuz, “İkinci Dünya Savaşı Boyunca Sermaye ve Emek”, Osmanlı’dan Cumhuriyet Türkiye’sine İşçiler 1839-1950, Derleyen: D.Quataert, E.J. Zürcher, Çev. Cahide Ekiz., İletişim Yayınları, İstanbul 1998.
- IŞIK, Rüçhan, *Sendika Hakkı Tanınması ve Kanuni Sınırları*, A. Ü. Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara,1962.
- İLİN, M., E. Segal, *İnsan Nasıl İnsan Oldu*, Çeviren: Ahmet Zekerya, Say Yayınları, İstanbul, 1998.
- İNALCIK, Halil, *Osmanlı İmparatorluğu’nun Siyasi ve Ekonomik Tarihi*, Eren Yayınları, Cilt.2., İstanbul, 2004.
- İNAN, Ali Naim, *Borçlar Hukuku*, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara, 1984.
- İSMET, “Fıkramızın Devletçilik Vafı”, *Kadro Dergisi*, Cilt.2, No:22, Ekim, 1933, *Türkiye’de Devletçilik*, Derleyen: Nevin Coşar, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1995.
- KARABEKİR, Kazım, *İktisat Esaslarımız -Hatıra ve Zabıtlarıyla 1923 İzmir İktisat Kongresi*, Emre Yayınları, İstanbul, 2001.
- KARAKIŞLA, Yavuz Selim, “Osmanlı Sanayi İşçi Sınıfının Doğuşu, 1839-1923”, *Osmanlı’dan Cumhuriyet Türkiye’sine İşçiler 1839-1950*, Derleyen: D. Quataert, E. J. Zürcher, Çeviren: Cahide Ekiz, İletişim Yayınları, İstanbul, 1998.
- KARAL, Enver Ziya, *Atatürk’ten Düşünceler*, Orta Doğu Teknik Üniversitesi Yayınları, Ankara, 2003.

- KAZGAN, Gülten *Türkiye Ekonomisinde Krizler (1929-2001)*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2008.
- KENNEDY, Paul, *Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri*, Çeviren: Birtane Karanakçı, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara, 1994.
- KERWİN, Robert W., “Türkiye’de Devletçilik 1933-1950”, *Türkiye’de Devletçilik 1933-1950*, Derleyen: Nevin Coşar, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1995.
- KEYDER, Çağlar, *Dünya Ekonomisi İçinde Türkiye (1923-1929)*, Yurt Yayınları, Ankara, 1982.
- KEYDER, Çağlar *Türkiye’de Devlet ve Sınıflar*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007.
- KİLİ, Suna, A. Şeref Gözübüyük, *Türk Anayasa Metinleri*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2000.
- KİLİ, Suna, *Atatürk Devrimi Bir Çağdaşlaşma Modeli*, İş Bankası Kültür Yayınları, Yeniköy, 2003.
- KIRAY, Emine, *Osmanlı’da Ekonomik Yapı ve Dış Borçlar*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1995.
- KONGAR, Emre, *21. Yüzyılda Türkiye*, Remzi Yayınları, İstanbul, 1999.
- KORAY, Meryem, Alper Topçuoğlu, *Sosyal Politika*, Karınca Yayınları, İzmir, 1987.
- KURUÇ, Bilsay, *Mustafa Kemal Döneminde Ekonomi*, Bilgi Yayınları, Ankara, 1987.
- LEWİS, Bernard *Modern Türkiye’nin Doğuşu*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2007.
- PAMUK, Şevket, *Osmanlı Ekonomisi ve Kurumları*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2007.
- PAMUK, Şevket, *Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914*, İletişim Yayınları. İstanbul, 2007.

- MAKAL, Ahmet, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Çalışma İlişkileri: 1850-1920*, İmge Yayınları, Ankara, 1997.
- MAKAL, Ahmet, *Türkiye'de Tek Partili Dönemde Çalışma İlişkileri: 1920-1946*, İmge Yayınları, Ankara, 1999.
- MAKAL, Ahmet, *Ameleden İşçiye Erken Cumhuriyet Dönemi Emek Tarihi Çalışmaları*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007
- MARX, Karl *Kapital I II III*, Çeviren: Alaattin Bilgi, Eriş Yayınları, İstanbul, 2003.
- MÜDERRİSOĞLU, Alptekin, *Cumhuriyet'in Kurulduğu Yıl Türkiye Ekonomisi*, Ziraat Bankası Yayınları, Ankara, 1998.
- OĞUZMAN, Kemal, *931 Sayılı Yeni İş Kanunun Özellikleri*, Cilt.33, Sulhi Garan Yayınları, İstanbul, 1968.
- OKYAR, Osman, “Devletçilik Kavramı”, *The Economic Journal*, Mart 1965, *Türkiye'de Devletçilik*, Derleyen: Nevin Coşar, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1995.
- ÖKÇÜN, A. Gündüz, *Türkiye İktisat Kongresi 1923-İzmir*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi. Yayınları, Ankara, 1981.
- ÖKÇÜN, A. Gündüz *Tatil-i Eşgal Kanunu, 1909 Belgeler ve Yorumlar*, Ankara Üniversitesi. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1982.
- ÖNDER, Ayhan, *Hukuk Temel Kavramları*, y.y., Muğla, 1996.
- ÖNDER, Mehmet, *Atatürk'ün Yurt Gezileri*, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara, 1975.
- ÖNSÖY, Rıfat “Atatürk'ün Ekonomi Politikası ve Devletçilik”, *Atatürkçü Düşünce El Kitabı II*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2005.
- ÖZBUDUN, Ergun, *Türk Anayasa Hukuku*, Yetkin Yayınları, Ankara, 2000.
- PEKER, Recep, “Cumhuriyet Halk Fıkrasının İzahı”, *Türkiye'de Devletçilik*, Derleyen: Nevin Coşar, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1995
- QUATAERT, Donald *Sanayi Devrimi Çağında Osmanlı İmalat Sektörü*, Çeviren: Tansel Güney, İletişim Yayınları, İstanbul, 1999.

- QUATAERT, Donald Osmanlı İmparatorluğu 1700-1922, Çeviren: Ayşe Berktaş, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008.
- RIBARD, Andre, İnsanlığın Tarihi, Çeviren: Erdoğan Başar Berktaş, Şiar Yalçın, Halil Berktaş, Say Yayınları, İstanbul, 1983.
- RICARDO, David, Ekonomi Politikin ve Vergilendirmenin İlkeleri, Çeviren: Tayfun Ertan, Belge Yayınları, İstanbul, 2007.
- SAYMEN, Ferit H., *Türk İş Hukuku*, İsmail Akgün Yayınları, İstanbul, 1954.
- SÜLKER, Kemal, *Türkiye’de Grev Hakkı ve Grevler*, Tüstav Yayınları, İstanbul, 2004.
- SÜZEK, Sarper, *İş Hukukunun Genel Esasları, Savaş Yılları*, y.y., Ankara, 1998.
- SANDER, Oral, *Siyasi Tarih 1918-1994*, İmge Yayınları, Ankara, 1996.
- ŞANDA, Hüseyin Avni, *Türkiye’de 54 Yıl Önceki İşçi Hareketleri*, Evren Yayınları, İstanbul, 1962.
- ŞİŞMANOV, Dimitir, *Türkiye’de İşçi ve Sosyalist Hareketi Kısa Tarih 1908-1950*, Belge Yayınları, İstanbul, 1978.
- SÖZEL, Ali Nazım, *Sosyal Sigorta İlişkisi*, Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, İzmir, 1991.
- SÖZER, Ali Nazım, *Türkiye’de Sosyal Hukuk*, Ankara, Kamu-İş Yayınları, 1994.
- TALAS, Cahit, *İçtimai İktisat Dersleri*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1955.
- TALAS, Cahit, *Sosyal Ekonomi*, Sevin Yayınları, Ankara, 1979.
- TALAS, Cahit, *Türkiye’nin Açıklamaları Sosyal Politika Tarihi*, Bilgi Yayınları, Ankara, 1991.
- TEKELİ, İlhan Selim İlkin, *Uygulamaya Geçerken Türkiye’de Devletçiliğin Oluşumu*, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 2009.
- TEKELİ, İlhan Selim İlkin, *Savaş Sonrası Ortamında 1947 Türkiye İktisadi Kalkınma Planı*, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 2009.

- TENGİRŞEK, Yusuf Kemal, *Tanzimat I “Osmanlı Devletinin Harici Ticaret Siyaset”*, Marif Matbaası Yayınları, İstanbul, 1940.
- TEZEL, Yahya S., *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi*, Yurt Yayınları, Ankara, 2002.
- TİMUR, Taner, *Türk Devrim ve Sonrası*, İmge Yayınları, Ankara, 2001.
- TOKGÖZ, Erdinç, “Cumhuriyet Dönemi Ekonomik Gelişmeler”, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları. Ankara, 2005.
- TOLGA, Muhammed Vassaf, *İş Hukuku*, Reşit Bütün Matbaası Yayınları, İstanbul, 1943.
- TÖKİN, İsmail Hüsrev, *Türkiye’de Sanayi, İktisadi ve İçtimai Türkiye*, Cilt.3, y.y., Ankara, 1946.
- TURAL, Mehmet Akif, “1923 Olayları”, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I*, Atatürk Araştırma Merkezi yay, Ankara, 2006.
- TUNA, Orhan, Nevzat Yalçıntaş, *Sosyal Siyaset*, Filiz Yayınları, İstanbul, 1988.
- TUNA, Serkan *Türkiye’de Devlet İşletmeciliği ve Sümerbank (1932-1939)*, Derlem Yayınları, İstanbul, 2009
- TUNÇOMAĞ, Kenan, *Türk İş Hukuku*, Cilt.1, Sulhi Garan Yayınları, İstanbul, 1971.
- TUNÇOMAĞ, Kenan Atatürk ve Hukuk, Anayasa Mahkemesi Yayınları, Ankara, 1982.
- TURAN, Şerafettin, *Türk Devrim Tarihi*, Cilt.3, Bilgi Yayınları, Altınova, 1995.
- UMAR, B., *İzmir’de Yunanlıların Son Günleri*, Bilgi Yayınları, Ankara, 1974.
- UNAY, Cafer *Ekonomik Konjonktür*, Kalite Yayınları, Ankara, 1978.
- ÜLKEN, Yüksel Atatürk ve İktisat, İş Bankası Yayınları, Ankara, 1984.
- VELDET, Turan *30. Yılında Türkiye Şeker Fabrikası*, Doğu Yayınları, Ankara, 1958.
- VELİDEDEOĞLU, Hıfzı Veldet, *Türk Medeni Kanun*, Cilt.1, Evrim Yayınları, Tuzla, 1991.

VERNEY, N. G. Dambmann, *Les Puissances Etrangeres Dans Le Levant en Syrie et en Palestine*, Paris, 1900.

YAŞA, Memduh, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi 1923-1978*, Akbank Yayınları, İstanbul, 1980.

YAVUZ, Erdal, “Sanayideki İş Gücünün Durumu 1923-1940”, *Osmanlı’dan Cumhuriyet Türkiye’sine İşçiler 1839-1950*, Derleyen: D. Quataert, E. J. Zürcher, Çeviren: Çahide Ekiz. İletişim Yayınları, İstanbul, 1998.

YENAL, Oktay İktisat Siyaseti Üzerine İncelemeler, Türkiye İş Bankası Yayınları, Büyükdada, 1999.

C. Makaleler

ARAL, Namık Zeki “İktisat Maliye ve İstatistik 1943 – 1944 Bütçesi”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt.1, Sayı.2, Ankara, 1943.

AYDEMİR, Murteza, “İşçi Sağlığı ve İş Güvenliğini Sağlama Açısından İşverenin Yükümlülüğü, *Kamu-İş*, Cilt.3, Sayı.4, Temmuz, 1994.

BENGÜL, Nejat, “İktisadi Devlet Teşekkülleri”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt.17. Sayı.3, Ankara, 1962.

BİRTEK, Faruk “Devletçiliğin Yükseliş ve Düşüşü, 1932-1950”, *Review*, Cilt.8, No:3, Kış, 1985. *Türkiye’de Devletçilik*, Derleyen: Nevin Coşar, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1995.

FINDIKOĞLU, Ziyaeddin Fahri, *Cumhuriyet Gazetesi*, 22 Mart 1946.

GÜLMEZ, Mesut, “Tanzimat’tan Sonra İşçi Örgütlenmesi ve Çalışma Koşulları (1839-1919)”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, İletişim Yayınları, Cilt.3., İstanbul, 1985.

GÜRAN, Tevfik, “1897 Tarihli İlk İstatistik Yıllığı”, *Osmanlı Devleti’nde Bilgi ve İstatistik*, Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları, Ankara, 2000.

HANLEİN, Andreas, “Gerhard Kessler: Türkiye’de Sürgün Bir Alman Politikacı”, Çeviren: Alpay Hekimler, *Çalışma ve Toplum*, Ankara, 2/2006 s.31.

- KAPLAN, Leyla, *Cumhuriyetin İlk Yıllarında Hükümetin Millî Ekonomi Oluşturma Girişimlerine Bir Örnek*, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, Cilt.6, Sayı.22, Ankara, y.y.
- LORDOĞLU, Kuvvet, “Çalışma ve Toplum”, *DİSK Birleşik Metal İş Sendikası Ekonomi ve Hukuk Dergisi*, Sayı.19, 2008/4.
- MARDİN, Şerif, “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e İktisadi Düşüncenin Gelişmesi (1838-1918)”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, İletişim Yayınları, Cilt.3, İstanbul, 1985.
- ÖKÇÜN, A. Gündüz, “XIX. Yüzyılın ikinci Yarısında İmalat Sanayi Alanında Verilen Ruhsat ve İmtiyazların Ana Çizgileri”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Sayı.26, Ankara, Mart 1972.
- ÖKÇÜN, A. Gündüz “Teşvik-i Sanayi Kanun-u Muvakkati 1913”, *Ankara Üniversitesi. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt.26, Ankara, Mart, 1972.
- PEKER, Recep, “Cumhuriyet Halk Fıkrasının İzahı”, *Hakimiyeti Milliye*, Ankara, 1931, *Türkiye’de Devletçilik*, Derleyen: Nevin Coşar, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1995.
- SAKAL, Fahri “Türkiye’de Çalışma Hayatının Millileşmesi”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt.20, Sayı.60, Kasım, 2004.
- SELÇUK, Mehmet Özkan, Abidin Temizer, *İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye’de Karaborsacılık*, Uluslar Arası Sosyal Araştırma Dergisi, 2/9, Ordu, 2009.
- SELEN, H. Sadi, “İş Hayatımızın Problemleri”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt.1 Sayı.3, Ankara, 1943.
- SERİN, Necdet, *Atatürk’ün İktisadi Politika Anlayışı*, Ankara Üniversitesi. Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, Sayı.2, Ankara, 1988.
- SOYSAL, Mümtaz, “Türk İktisadında Devletin Payı ve Rolü”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt.12, Sayı.3, Ankara, 1957.
- SUVLA, Refii Şükrü, *Cumhuriyet Gazetesi*, 5 Temmuz 1950.
- ŞEFİK HÜSNÜ, *Aydınlık*, 10.02.1923, sayı 13.

- TALAS, Cahit “Sosyal Sigortalarımız Hakkında Bazı Mülahazalar, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, Cilt.11, Sayı.2, Ankara, t.y.
- TALAS, Cahit, “Başbakan İsmet İnönü ve Sosyal Politika”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt.20, Sayı.1, Ankara, 1965.
- TALAS, Cahit, “Grev Hakkı Üzerinde Düşünceler”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt.20, Sayı.2, Ankara, 1965.
- TALAS, Cahit, Endüstriyel “Demokrasi ve Türkiye’de Uygulanma Olanakları”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt.25, Sayı.2, Ankara, 1970.
- TALAS, Cahit, “Sendikacılık ve Toplum”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt.30, Ankara, 1975.
- TAMZOK, Nejat, “Osmanlı İmparatorluğu’nun Son Döneminden Çok Partili Döneme Madencilik Politikaları”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt.63, Sayı.4, Ankara, 2008.
- TAN, Turgut, *Osmanlı İmparatorluğunda Yabancılar Verilmiş Kamu Hizmeti ve İmtiyazları*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, Cilt.22, Sayı.2, Ankara, 1967.
- TAV’ER, Abidin, Cumhuriyet Gazetesi, 25 Ocak 1946.
- THOBİE, Jacques, “Osmanlı Devleti’nde Yabancı Sermaye”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt.3, İstanbul, 1985.
- TOPÇUOĞLU, Necati, “Memleketimiz İşçi Durumuna Genel Bir Bakış”, *Çalışma Dergisi*, Yıl:1, Sayı:4, Mart 1946.
- TOPRAK, Zafer, “Milli İktisat”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt.3., İletişim Yayınları, İstanbul, 1985.
- TOPRAK, Zafer, “Tanzimat’ta Osmanlı Sanayi”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt.4, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985.
- TÜNAY, Muharrem *Atatürk’ün halkçılık ilkesi ve Çalışma Hayatı*, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Cilt.2, Sayı.5, Mart, 1986.

Yavuz, Fehmi, “Sosyal Sigortalarımız”, *Ankara Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt.2, Ankara, 1947.

YILMAZ, Şiir, “1923’ten Bu Yana Ekonomi Politikaları: Devletçilikten Devletin Tesviyesine”, *Mülkiyeliler Birliği Dergisi*, Cilt.22, Sayı.212, Ankara, 2009.

VI. YAYINLANMAMIŞ TEZLER

HASAN, Çetin, *İkinci Dünya Savaşı Sürecinde Türkiye’nin Sosyo-Ekonomik Durumu (1939-1945)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa, 2007.

KANTAR, Firdevs, *Bir İktisat Politikası Olarak Devletçilik ve Türkiye’de Devletçilik Uygulaması (1923-1945)*, Yayınlanmamış, Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 1987.

KAYA, Hakan, *Atatürk Döneminde Devletçilik Modelinin Hazırlık ve Başlangıç Evresinde Türkiye Sovyetler Birliği İlişkisi (1930-1934)*, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2008

PEKTAŞ, Şerafettin, *Demokrat Parti Dönemi’nde Tarım Dışı Alanlarda Çalışma Hayatının Düzenlenmesi*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2006.

SOMEL, Ali, *1930’lardan 1960’lara Geçişte Devletçilik ve Planlamanın Dönüşümü: Form Dergisindeki Tartışmalar*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Enstitüsü Siyaset Bilimi Anabilim Dalı, Ankara, 2006.

TEPEKAYA, Muzaffer, *Atatürk’ün Devletçilik İlkesi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri İnkılâp Tarihi Enstitüsü, İzmir, 1993.

VII. BİLDİRİLER

TOPRAK, Zafer “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Osmanlı Ekonomisinde Gelişmeler: Tarım, Ticaret, Sanayi, 1885-1985 Türkiye Ekonomisinin 100 Yılı ve İzmir Ticaret Odası Sempozyumu İçinde, İzmir, 1986.

SAKAL, Fahri, *Osmanlı’dan Cumhuriyete Yabancı Sermayeli Şirketlerde Dil Kavgası*, XIV. Türk Tarih Kongresi Ankara: 9-13 Eylül 2002 Kongreye Sunulan Bildiriler II. Cilt, II. Kısım